Halil Açıkgöz

Cemil Meriç ile Sohbetler

HALİL AÇIKGÖZ

Cemil Meriç İle Sohbetler

İSTANBUL 2005

Yazar Hakkında

HALİL AÇIKGÖZ, 1952 Manisa ili, Turgutlu ilçesine bağlı Osmancık Köyü'nde doğdu.

İlk okulu Osmancık Köyü İlk Okulu'nda (1965), orta okulu ve liseyi Turgutlu Lisesi'nde (1972), yüksek tahsilini de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde (1977) tamamladı. "Fuat Köprülü'nün Hayat ve Ülkü Mecmualarındaki Fikri-İçtimai Yazıları" (İstanbul, 1977) tezi ile mezun oldu. 1977 yılında aynı bölümün Yeni Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı'nda doktoraya başladı.

1977 yılından 1983 yılına kadar İstanbul'un çeşitli liselerinde Edebiyat Öğretmenliği yaptı. 1983 yılından beri İstanbul Üniversitesi Rektörlüğüne Bağlı Türk Dili Bölümü'nde Türk Dili Okutmanlığı yapmaktadır. Yazı hayatına 1969 yılında Yeni Turgutlu gazetesinde şiir, hikaye, haber, makale ve fıkralar yazmak suretiyle başladı. 1983-1998 yılları arasında Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı'nda görevler aldı.

Millî ve milletler arası çeşitli kongre ve ilmî toplantılar düzenledi ve ayrıca tebliğ ile katıldı. Türk dünyasının çeşitli bölgelerinde saha araştırmaları yaptı. Türk dili ve Edebiyatı Bölümleri'nin kurulması için çalıştı. Dersler verdi, Türk dili kursları düzenledi.

TRT ve bazı özel televizyonlarda senaryo, kaynak metin yazarlığı ve program danışmanlığı yaptı ve bu çalışmaları hâlen devam etmektedir.

Yazıları ve araştırmaları Yeni Turgutlu Gazetesi'nde, Tercüman Gazetesi'nde, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten'de, Türk Dünyası Araştırmaları'nda, Türk Dünyası Tarih Dergisi'nde, Yahya Kemal Enstitüsü Mecmuası'nda, Türk Edebiyatı Dergisi'nde, Doğuş Edebiyat Dergisi'nde, Töre Dergisi'nde, Kubbealtı Akademi Mecmuası'nda, Denizin Sesi'nde, İmage of Turkey'de yayınlanmıştır.

İlgi ve inceleme alanı, dar planda Türk dilinin eski (Gök Türk, Uygur, Karahanlı, Osmanlı, Çağatay) devreleri ile çağdaş Türk lehçe ve şiveleri; geniş planda ise Türk dünyası Avrasya halklarının dili, folkloru, edebiyatı, sanatı, ilim ve fikir hayatıdır. Bu araştırmaların yanında Türk dili öğretim metodu konusunda da çalışmaları ve uygulamaları vardır.

Türk dünyasının çeşitli lehçe ve şivelerinden Türkiye Türkçesi'ne aktarmaları ve çevirileri bulunmaktadır. Bilgisayar IBM sisteminde kullanılan Türk Transkripsiyon Fontları, Türk lehçe ve şiveleri için Kiril fontları, Arap-Fars alfabesi Osmanlı fontları, Uygur ve Moğol yazı dili fontları, Gök Türk alfabesi fontları yaptı. Türk lehçe ve şivelerinde kullanılan kiril fontlarından Türk Latin alfabesine transkripsiyonlu çevirme makro programları yazdı.

1984 yılından beri İstanbul Üniversitesi Türk Dili Bölümü'nde görev yapmaktadır.

İki çocuğu var. Bekârdır.

HALİL AÇIKGÖZ

Cemil Meriç İle Sohbetler

CEMİL MERİÇ İLE SOHBETLER

HALİL AÇIKGÖZ

YAYIN YÖNETMENİ
EROL CİHANGİR
MİZANPAJ
DOĞU KÜTÜPHANESİ YAYINCILIK
KAPAK TASARIM
EROL CİHANGİR
OFSET BASKI VE MÜCELLİT
Arı Matbaacılık, Tel: (0212) 493 34 55
© **DOĞU KÜTÜPHANESİ**
© Bu kitabın bütün yayın hakları Kültür Bakanlığı
Telif Hakları Mukavelesi gereği yazarın iznine tabidir.
MİLLETLERARASI NEŞRİYAT NUMARASI
ISBN 975-00125-1-8
DOĞU KÜTÜPHANESİ
Ticarethane Sokağı, Tevfik Kuşoğlu İşhanı Nu 41/16
Tel: (0212) 520 27 19 Cağaloğlu / İSTANBUL

ÖNSÖZ

"CEMİL MERİÇ İLE SOHBETLER" isimli bu kitap, günlük Not Defterim' len derlenmiştir.

Cemil Meriç hakkında daha hayattayken başlamış tanıtma, tenkit, tahlîl ve incelemelere ilâve olarak, onu yakından tanıyan başta kızı **Doç. Dr. Ümit Meriç Yazan** ve oğlu **Mahmut Meriç**'in, sekreterlerinin, eli kalem tutan dost ve arkadaşlarının, ilim, fikir, edebiyat ve san'at adamlarının onunla ilgili hâtıralarını, sohbetlerini, mektuplaşmalarını da neşretmeleri pek faydalı olacaktır. Çünkü Cemil Meriç, en yoksulu bulunduğumuz düşünce dünyâmızın girinti ve çıkıntılarına, zihin ışığıyla pertavsız tutan fikir adamlarımızın başında gelmekteydi.

Cemil Meriç'in yazılarının, konuşmalarının, konferans ve sohbetlerinin çok geniş ve derin bir zemini vardı. Bu, bir mânâda, kendi tabiriyle, "yazı mutfağı" idi. Her aydının tecessüslerinin, düşünce tomurcuklanmalarının ve sezgi akış istikâmetinin aydınlatılmasında faydalı olacak zeminlerden birisi de şüphesiz, çevresi tarafından gün ışığına çıkarılan böyle bir yazı mutfağıdır.

Cemil Meriç ile, sekreterliğini yaptığım 1976-1982 arasında okuduğu, yazdığı mefhumlar ve mevzular, Türk tefekkür târihinde başkalarının ve kendisinin yeri, yetişme tarzı ve çevresi, Türkiye'nin günlük meseleleri, ümitleri, korkuları, beklentileri, gibi çeşitli sahalarda sohbet ve konuşmalarımız oldu. Yüz yüze

karşılaştığımız daha ilk günden itibaren sohbetlerimizi, meseleleri ele alış tarzını, şahsiyet ve mefhumlar karşısındaki tavrını "nakş-ı ber-âb" olmaması için yazmağa başlamıştım. Cemil Meriç gibi bir kıvrak zekâlı fikir adamıyla çalışmanın çeşitli zorlukları vardı. Böyle, günlük notlar tutma düşüncem, bir bakıma, daha önce bâzı makaleleri, bir kaç telif ve tercümesiyle tanıdığım Cemil Meriç'te kendimce gördüğüm zikzakları, müphem, soru işaretli noktaları açmak, hakikati öğrenmek cehtiydi. Bir de, farklı zaman ve atmosferlerde verdiği hükümler arasındaki illiyeti yakalamak, daha doğru düşünmeğe çalışmak, Cemil Meriç'in fikir üretimine yardımcı olmak içindi.

Cemil Meriç, her şeyden önce, gıdası düşünce olan adamdı. Başlıca gayesi doğru düşünmek, kendisinden önce söylenmiş hakikatleri bir daha yoklamak, düşünce plânında insanlığın yaşadığı macerayı bütünüyle kucaklamağa çalışmak, iki asırdır karşılaştığımız meseleleri tespit etmek, bu sıkıntı ve acılara çâreler göstermek.. Türklüğe ve insanlığa düşünce yoluyla hizmet etmekti. Tabiatıyla Cemil Meriç, kalemi kılıç gibi kullanan bir fikir mücâhidi şahsiyetiyle karşımıza çıkmaktadır.

Her mücâhidin elindeki âlet bazen eğrilerin yanında bâzı doğruları da keser. Fikir dünyâsında doğru zannettiğimiz pek çok hükmün yeri geldiğinde yeniden düşünülmesi lâzımdır. Dolayısıyla, Cemil Meriç'in makale ve kitaplarına aksetmiş ve etmemiş bu sohbetlerdeki bâzı keskin hükümlerine bir takım itirazlarımız olmuştur. Nitekim buradaki günlük notlarda da görüleceği gibi, bu keskin hükümlere yaptığımız itirazlar, zaman zaman sohbeti elektriklendirmiş, sohbet bazen sohbet olmaktan çıkarak tam bir fikir çekişmesi havasına bürünmüştü. Çalışırken, dinlenirken, yemek yerken, yürürken, hemen her türlü şartlar altında, süratli not tutma alışkanlığım dolayısıyla, sohbetleri yazı ile zaptetmeğe, o günün akşamı da temize çekmeğe başlamıştım. Öyle oldu ki, bir kaç hafta sonra "Hocam, falan gün şunu dediniz. Şimdi de bunu. Arada tezat yok mu?.." gibi hatırlatmalarıma karşılık, önce hafızamın ne kadar kuvvetli

olduğunu takdir etmek istemişti. "Hâfıza-i beşer nisyân ile malûldür, kalem ise unutmaz. Sizinle olan konuşmalarımızı, sohbetlerimizi yazıyorum. Bir mânâda, Cemil Meriç benim gözümde... Hatırlamamın sebebi bu" demiştim. Çok memnun oldu ve "Yazmalısın. Herkes yazmalı. Beni okuyan herkes" dedi.

İşte bu kitapta yer alan sohbetler böyle bir teşvik ve işaretin mahsûlüdür. Aynı şekilde, tanıdığım kadarıyla **İzzet Tanju'nun. Ârif Okuyan'ın, Murat Yerlikahan'ın, Mehmet Akif Ak'ın, Cevat Özkaya'nın, Muhsin Demirel'in, Yrd. Doç. Dr. Mehmet Tekin'in, Prof. Dr. Berke Vardar'ın** (ne yazık ki, vefat etti), İngilizce tercümeleri birlikte yaptıkları **Lâmia Çataloğlu'nun, Sadık Göksu'nun**, kısacası, onun "yazı mutfağı"nda çalışmış dost, arkadaş herkesin.. Cemil Meriç'in hâdiseler ve meseleler karşısındaki tavrını yazmaları gönlümüzün başlıca arzusudur. Bütün büyük şahsiyetler târihe mâl olurlar. Hepimiz bu târihî ve âbide şahsiyetlere ait müşahede ve münâsebetlerimizi, onlardan kalan yadigârları neşretmekle bir borç ödemiş oluruz kanâatindeyiz.

Cemil Meriç, en çetrefil meseleleri bile kolay ve rahat anlaşılır kılmak için Türk dilinin bütün imkânlarını kullanmıştır. Dil zevki ile fikri bir teknede onun kadar isabetli yoğurmuş bir üslûp sahibi yazar ne yazık ki, günümüzde artık azalmıştır. Cemil Meriç, üslûpta başkalarına karşı ne kadar insafsız bir tavır takınmışsa, kendi söyledikleri ve yazdıklarına karşı da o derecede müsâmahasız davranıyordu. Bir makaleyi yerine göre yedi-sekiz defa yazdığımız olmuştur. Ona göre düşünen adam, kendisini daha fazla tashîh ve tasfiye eden adamdı. Onun için hiç bir yazısına ömrünün sonuna kadar bitmiş nazariyle bakamamıştır. Yazılarının ilk inşâsından kitaba girinceye kadar düşüncesini ve ifâdelerini devamlı tashîh ederdi. Bâzı cümleleri, kelime gruplarını, ekleri, bâzı noktalama işaretlerini, paragrafları, hattâ alt bölümleri ve bölümleri paranteze aldırır, "haşiv bunlar" dediği doldurma ibare ve ifâdelerden kurtulmağa çalışırdı. Dilin ve ifâdelerin çeşitli çağrışımlarını ustalıkla kullanır, kısa kısa ve

konuşma cümlesine yakın cümlelerle bir dil ve fikir orkestrasyonu teşkil ederdi. İşte bu tavrının örnekleri olması itibariyle bâzı notlarına âit birinci, ikinci, üçüncü inşâlarını da kitaba aldık. Elbette aynı titiz dil işçiliğini sohbetlerden bekleyemeyiz. Fakat kitapta da görüleceği gibi, Cemil Meriç'in, bir bakıma sesli düşünürken dahî aynı üslûp zevkiyle konuştuğu müşahede edilecektir.

Düşünen her insanın şahidi olduğu hâdiseler, okudukları, çevresi, geleni gideni, kendisine sorulan sorular, cevaplar, münazara ve fikir alış verişleri, dostlukları, nefretleri, bunların yeri, zamanı ve seviyesi, onun hayat seyrinde ve fikir dünyâsında çeşitli izler bırakır. Hele bu insan "hasbî tefekkür"ü dünyâya gelişinin ve yaşamasının yegâne gayesi bilmişse... Hele bu insan "düşünce" yolunda çıkılamaz zirvelerde cevelân etmişse... Bu onu bir müddet sonra çevreden ve dünyâdan koparır, yalnızlaştırır. Cemil Meriç de fikir cevelângâhında yalnız kalanlardandı. Bilhassa gözlerini kaybettiği 1954'ten sonra bu yalnızlığı bütün dehşetiyle yaşadığını biliyoruz. Bu yalnızlık ve imkânsızlık atmosferi içinde dahî durmadan okumuş, konuşmuş ve yazmıştır. Tabiatıyla bir parça entellektüel ışık sezdiği her insana değer veriyor, onun eksik taraflarını hoş görüp doğru ve yanlışları göstermekten, öğretmekten ve anlatmaktan usanmıyordu. Cemil Meriç, her şeyden önce "hoca" idi. Vardığı hükümleri, tespit ettiği doğru ve güzellikleri başka kafa ve gönüllerle paylaşmak, yaşadığı entellektüel tecrübelerden hemen herkesi faydalandırmak, sahibi olduğu başlıca insanî meziyetlerindendi. Sekreterlerinin farklı seviye ve çevrelerden oluşları iledir ki, Cemil Meriç Türkiye'deki çeşitli fikir dünyalarıyla temaslar kurma imkânına da sahip olmuştur. Hocalığı ve insanı girdabına çekiveren üslûbu ile zaman içinde bir Cemil Meriç mahfeli de teşekkül etmişti.

Elinizdeki sohbetler, bir bakıma dört yıllık üniversite tahsilinin üstüne bir de Cemil Meriç Hoca'nın rahle-i tedrîsinden geçmek bahtiyarlığına erişen, onun çilesini paylaşmış tomurcuk hâ-

lindeki bir tecessüs sahibinin karınca kaderince onun dünyâsından derleyip sunmağa çalıştığı çeşit çeşit dikenlerle dolu bir bukettir. Okuyucu burada fotoğraf çektirmeğe hazırlanan bir Cemil Meriç ile değil, sabah yatağından yeni kalkmış, terlikleri ayağında, pijaması üzerinde, tıraşını daha olmamış, makyajsız bir Cemil Meriç ile karşılaşacaktır. Günlük hayâtın bâzı sıkıntı ve çıkmazları, sevinç ve keder, uzvî ağrılar, yorgunluklar, sokak gürültüleri, çalışma şevkinin azaldığı veya kaybolduğu anlar, kısaca, fikir adamının düşünce akışını bozan her türlü engel tabiî olarak sohbetlerde çeşitli kopukluklar meydana getirmiştir. Cemil Hoca bütün bu dağdağa içinde bile, aksi ispat edilmediği müddetçe, düşüncelerinin ana yolundan ayrılmamış, metodik düşünme prensiplerine dâima bağlı kalmıştır. Onun için, hükümlerine iştirak etsek de etmesek de, zaptedebildiğimiz konuşmaları aynen vermeğe ve hükmü okuyucuya bırakmağa çalıştık.

İfâde etmek istediğimiz bir başka mesele de şudur: Sohbetler daktilo edilirken çoğu yerde sorular, sohbete zemin teşkil eden hususlar ve o günlerin havası uzun uzun tasvir edilmemiştir. Çünkü verilen cevaplar aynı zamanda sohbetin mevzuunu ve soruları da içinde bulundurmaktadır. Bu yolla okuyucu Cemil Meriç ile daha fazla yüz yüze getirilmek istenmiştir. Tabiatıyla, mühim olan Cemil Meriç'in söyledikleri, ifâde tarzı ve tavrıdır.

Bir yazarı en iyi yine kendisi anlatır. Türk edebiyatında ve fikir dünyâsında şerh geleneği geniş yer tutar. Külliyâtının yeniden basıldığı bu günlerde Cemil Meriç'i anlamak, ele aldığı mesele ve mefhumları daha rahat kavramak için bir yerde, zaman zaman kendi açıklamalarına da ihtiyaç duyulacağı muhakkaktır. Cemil Meriç, dergi ve gazetelerde neşredilen yazılarına dâima müsvedde nazariyle bakardı. Onları kitaplarına alırken devrin ihtiyaç ve şartlarını da göz önünde bulundurarak, gerek üslûp, gerek fikir cihetiyle ayıklar ve besler, daha da olgunlaştırırdı. Bu cümleden olarak, Cemil Meriç'in bir mevzu etrafında ilk yazısından son yazısına kadar kaleme aldığı çalışmalar üze-

rinde, fikir ve edebiyat târihimize malzeme olacağı için, Türk diliyle nelerin, ne zaman ve nasıl düşünüldüğünü göstermesi bakımından yapılacak çeşitli mukayeseler pek faydalı olacaktır kanâatindeyiz. Bilhassa, sekreterliğini yaptığım devrede neşredilen kitaplardan, başta **Mağaradakiler** olmak üzere, **Kırk Anbar, Işık Doğudan Gelir, Bir Facianın Hikâyesi, Kültürden İrfana** eserlerinde yer alan makale çalışmalarında ve yeniden basılan **Bu Ülke, Umrandan Uygarlığa, Bir Dünyânın Eşiğinde** adlı kitaplarda yapılan ufak tefek değişiklikler ve bunları yaparken düşüncesi, neler hissettiği, heyecanları, üzüntüleri, bir bakıma kendisini yenileme ve değiştirme noktaları da görülecektir. Cemil Meriç, yaşadığı devrede çeşitli çevreler tarafından okunan, dinlenen, kendisinden gıdâlanılan bir mütefekkir olarak yaşadı. Tabiatıyla gelecek nesiller Cemil Meriç'i yeniden keşfedecektir ümidindeyiz.

Kitabın gün ışığına çıkması için teşviklerini gördüğüm Cemil Hoca'nın kızı Doç. Dr. Ümit Meriç Yazan'a kitabın dizgi, tashîh ve baskı zahmetini ciddiyetle yürüten Seyran mensuplarına burada teşekkür etmeyi bir borç bilirim.*

Halil AÇIKGÖZ

Aksaray-1992 Ağustos

---

* Bu notlardan bazıları daha önce neşredilen aşağıdaki yazılara da mevzû olmuştur: "Not Defterim'den: Cemil Meriç ile Sohbetler", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, yıl 16, no. 3, Temmuz 1987, İstanbul; "Not Defterim'den: Cemil Meriç ile Uslûp Üzerine Bir Gezinti", *Türk Edebiyatı*, nr. 166, Ağustos 1987, İstanbul.

İKİNCİ BASKIYA TAKDİM

Cemil Meriç İle Sohbetler 1993'ten beri büyük bir ilgi gördü ve hemen her yıl okundu. Bu hal, Cemil Meriç'in hâlâ yaşamaya devam ettiğini göstermektedir. Cemil Meriç verimli yazı hayatı boyunca ve ayrıca sohbet ve konferanslarıyla bir kaç nesil tarafından hakkıyla okunmuş, dinlenmiş ve değerlendirilmiştir. Bundansonra da okunacağı muhakkaktır.

Cemil Meriç'i okunur kılan, işlediği konular olduğu kadar üslubudur da. Gerçekten yazmanın hem beyin hem yürek işi olduğunu onun hayatı ve eserleri en güzel şekilde göstermektedir. **Cemil Meriç İle Sohbetler,** dindirilemez ve gemlenemez bir beyin fırtınası sahibi insanın, neyi, ne zaman, nasıl düşündüğünü olduğu kadar hangi acıları ve sevinçleri de damla damla nasıl yaşadığını vermeliydi. Nitekim her okuduğumda kendim de aynı duyguya kapıldım. Çünkü sohbetler canlı bir Cemil Meriç sunmaktadır.

Günlük sohbetlerde daldan dala sıçrayan konular arasında kavramlar, şahıslar, hadiseler, günlük ihtiyaçlar, nefes alıp verdiğimiz ortamlar vb. her şey aynı kargaşa içinde sistemli ve dikkatli bir düşünce adamının kalıcı dünyasında renk renk, çizgi çizgi yer almaktaydı. Bir teyp sadakatiyle zaptetmeye çalıştığım bu tespit ve görüntüler aradan geçen bunca zamana rağmen hâlâ aynı canlılığını ve sıcaklığını koruyor.

Cemil Meriç yirminci yüz yıl boyunca Türk düşünce tarihinde ele alınıp tartışılmış pek çok konuya ciddiyetle yaklaşmakla kalmamış, meselelere nasıl yaklaşılması gerektiğinin örneklerini ve metodunu da sunmuştur. Şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da tartışılacak düşüncelerle ilgili **"Acaba Cemil Meriç yaşasaydı, bu konuda neler düşünürdü?"** sorusunun cevabını onun okuyucusu eserlerinde her zaman bulacaktır. Sohbetler bu mânâda ayrıca yol gösterici mahiyettedir.

Cemil Meriç, günlük politikanın ancak düşünce tarihini ilgilendirdiği kısmıyla, yani ana kavramlarıyla ilgilenir ve onlara zihnini yorardı. Dolayısıyle dogmatikleştirilmiş her düşünceyi zararlı bulur, ideolojik kamplaşmaların yol açtığı yasaklamaları, okutmazlıkları beyinlere giydirilmiş birer deli gömleği olarak vasıflandırırdı. Sohbetlerde de görüleceği gibi düşünce adına ortaya çıkan her türlü çalışmayı büyük bir titizlikle değerlendirirdi.

Çeşitli sebeplerle zaman zaman döndüğü hatıralarından hatırladıkları da, çevresi, bulunduğu ortamlar ve onlarla ilgili değerlendirmeleri sohbetlere konu olduğu için Cemil Meriç üzerine çalışanlara ve çalışacaklara ayrıca yardımcı olacak tespitlerle doludur. Bir zamanlar pek yakınındakilerin niye uzaklaştıklarını, uzaktakilerin de niçin gelemediklerini satır aralarında bulmak mümkün.

Cemil Meriç, Eski Hind'den İslâm-Şark ve Batı medeniyetine kadar çağlar boyu akıp gelen beşerî tecrübelerin harmanladığı bir merkezde durduğunun farkındaydı. Düşünce merkezli insanî bütün tecrübelere açıktı. Yazı hayatı boyunca ele aldığı konular bugün de tartışılmaktadır. Bilhassa Avrupa'da ve Avrupalılaşmış dünyalarda üretilen teorileri tenkitçi bir yaklaşımla ele alırdı. Bir büyük coğrafyanın, bir büyük medeniyetin haykıran vicdanı olmak istiyordu. Nitekim oldu da.

Sohbetlerde de görüleceği gibi aynı zamanda tabiî bir konuşma üslûbu vardı. Hem duyguyu hem düşünceyi tek cümleye sığıştırıveren usta bir kalemdi. En derin felsefî anlatımları bi-

le şâirâne bir nefesle hemen kanatlandırıverirdi. Bundan dolayı hem yazıları hem de sohbetleri ayrı bir tad verir.

Cemil Meriç İle Sohbetler'inn ilk yayınından sonra, tanıdık ve tanımadık pek çok dostum tebrik etmek lûtfunda bulundular. Asıl tebrike lâyık kişi Cemil Meriç'tir. Bu kitap ona sadece tarafsız bir ayna tutmaktan ibaret bir gayret sonucu ortaya çıktı. Yeni baskıdaki estetik güzelliğin sahibi Erol Cihangir dostumdur. Kendisine ayrıca teşekkür ediyorum.

Halil AÇIKGÖZ

Aksaray - 2005

İLK GÜN

10 Kasım 1976
Çarşamba, sabah

(Şu anda Karaköy vapur iskelesinden ayrılıyoruz. Hava tamamen siyah bulutlarla kaplı. Önümde Yeni Cami, Süleymâniye Camii ve Bâyezid Kulesi, göze ilk çarpan âbideler. Uzaktan Şehzâdebaşı ve Fâtih Camileri de gözüküyor. Hava hafif rüzgârlı. Yolcu vapurunun köpüklere boğduğu Haliç'in ağzı her zamanki gibi dalgalı.

Dün **Nurhan Bey*** ile telefonlaştık. Bugün saat 10.00'da Cemil Hoca'da olmam kararlaştırılmış.

Çalışma şartlarım müsait olursa **Cemil Hoca**'ya sekreterlik yapacağım. Kitaplarını okuyacağım, makalelerini daktilo edeceğim. Bu insana ilk bakışta pek ehemmiyetli bir iş olarak gözükmeyebilir. Ama mühim.

Cemil Hoca'yı **Türk Edebiyatı, Hisar** dergileri ile **Kubbealtı Akademi Mecmûası**'ndaki yazılarından tanıyorum. **Hisar Dergisi**'ndeki **Fildişi Kule**'den yazılarının tadı bir ayrı idi. Kelimelere yüklediği mânâlar insana başka bir lezzet veriyordu. **"Kelimeler"** başlığı altında yazdığı denemeler günümüzde en güzel yazı örnekleri. İlk olarak dergi yazılarından tanıdığım Ce-

* Nurhay Alpay. Ötüken Yayınevi'nin İdâre Müdürü.

mil Meriç'in bir zamanlar **Hind Edebiyatı** isimli kitabını okumuş, pek beğenmiştim.

Ötüken Yayınevi'nde çalışırken Cemil Hoca hakkında yapılan sohbetlere kulak misafiri olurdum. **Balzac** hakkında ondan naklettikleri cümleler hâlâ kulaklarımdadır: **"Batı'da bir tek romancı vardır, o da Balzac'tır. Onun da tek romanı İhtişam ve Sefalet".**

Cemil Hoca'nın daha önce **Kibar Fahişelerin İhtişam ve Sefaleti** adiyle Balzac'dan tercüme ettiği kitabını Ötüken Yayınevi yeniden basıyor. Tashihlerini de **Bekir Oğuzbaşaran** (Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü 3. sınıf talebesi) ile birlikte yapıyoruz.

Şimdi vapur Haydarpaşa iskelesinden Kadıköy iskelesine yaklaşıyor. Cemil Hoca'nın evine ilk defa gidiyorum. Elimde sâdece adres var. **Göztepe**'ye acaba otobüsle mi gitsem yoksa dolmuşla mı? Cepte dolmuşa verecek para yok. Çaresiz otobüsle gideceğim. Kadıköy İskelesinin önü küçük dalgacıkların oynaştığı, martıların çığlıklarıyla yarılan sessiz bir hava manzarası sergilerken vapurdan iniyorum.)

10 Kasım 1976
Çarşamba, Akşam

(Cemil Hoca'dan dönüyorum. Vapur Kadıköy iskelesinden kalkmak üzere. Saat 20.00'ye geliyor. Gökyüzünü kaplayan kara bulutlara bir de akşam karanlığı eklenmiş. Gene sabahki koltuğa, pencere kenarına yerleşiyorum. Bir yüzü kullanılmış dosya kâğıtlarına bugün tuttuğum notları temize geçirmekle meşgulüm.

Cemil Hoca ile anlaştık. Pazartesi günü sabah 9.30'da yardıma başlayacağım.

Bugün **Pınar Dergisi**'nin **Kasım** sayısını okudum. Öteden beri kendisine gelip giden **M. Akif Ak**'a **Tolstoy**'u incelemesini ve yazmasını tavsiye etmiş. M. Akif Ak da yazmış. Tabiî R. Rolland'ın kitabından özetlemek suretiyle ve kısa kısa pasajlar alarak yazısını tamamlamış. "Baş Yazı" yerine konan yazı için Cemil

Hoca "**Biraz düzeltilirse şiir olabilir**" diyor. Baş Yazı'da işlenen mevzu, san'atkâr ile **Tolstoy** yazıları bir birine destek olarak düşünülmüş.

Gün boyunca Cemil Hoca ile konuştuk ve ona masasının üstünde birikmiş gazetelerini okudum.

Cemil Hoca en çok "**okunmamak**"tan ve "**fikre tahammülsüzlük**"ten şikâyetçi.

Bugün Cemil Hoca'da **R. Rolland'ı** ve **Raif Necdet'i** tanımış oldum. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde şimdiye kadar onlardan bir satır dahi olsun bahis açılmamış olması Cemil Hoca'yı bir hayli üzdü:)

Rolland geniş tecessüslü ve geniş yürekli bir insan. Hind'i Avrupa'ya tanıttı. Sevgiden hareket etmiştir. Hattâ düşman milletleri barıştırmıştır. Kendisi büyük adam değildi. Hep başkalarını anlatmıştır. Shakespeare, Tolstoy, Gandhi gibi. Sosyalizmi büyük bir ümitle karşıladı. Komünist Partisi'ne üye olmuştur. Düşünceye açık bir insan. Benim de hocamdır.

Pınar'daki Tolstoy yazısında "direnmeyiş" şeklinde yazılan kelime yanlış tercüme edilmiş. İkna ederek, zor kullanmadan, gözlerinin içine baka baka hakikati söyleyerek karşı koymak, demektir kelime. Hiç kimse, cesaretle kalkıp hakikati söyleyen kimseye karşı koyamaz, ona zor kullanamaz.

R. Rolland'da yobazlık yok. Her şeye severek girer. Gandhi'ye de Tolstoy'a da anlamaya çalışarak girmiştir. Roman yazmıştır, Kristof adlı. Bir nevi mistiktir.

☆☆

"**Türkoloji**" kelimesinden daha yüz kızartıcı bir kelime yoktur. Ruslar çıkarmıştır bu kelimeyi, ölü milletler için. **Sümeroloji** gibi. Bu kelime, Türk medeniyetini paranteze almak demektir. Bu müthiş yalanı bize de kabul ettirdiler. "Türkoloji" Osmanlı'yı paranteze alan, âtıl bırakan bir kelimedir. Neden bir **Frankoloji** yok da Türkoloji var? Biz ölü müyüz? Ruslar ve

Batılılar sırf bizi, yâni Osmanlı'yı dikkatlerden uzaklaştırmak için bu kelimeyi îcat etmişler. Yazdım bu kelimeyi. Hâlâ kullanıyorlar.

Tenkidin olması için ortak ölçülerin olması lâzım. Tenkitçi belli ölçülere dayanarak konuşur. Cemiyette ölçü yoksa tenkit de yapılamaz. Ortak şuur. Tenkit, güzele, doğruya davettir. Bugün bütün Türkiye'ye birden seslenen bir yayın ve insan yok. Ölçü buhranı var. Yapılan her şey karanlıkta bir birine gülümsemekten ibaret.

Ben edebiyata tenkitle başladım. 1940'larda geniş tercüme faaliyetine girişilmişti. Neşriyatın temelini tercümeler teşkil ediyordu. 12 tane tercüme tenkidi yaptım. Bu tenkitler bana sâdece düşman kazandırdı. Millî Eğitim Bakanlığı'nda lise hocası idim. Mükâfat olarak takdirnâme aldım. Türk düşünce târihinde benim kadar tercüme tenkidi yazan adam yoktur. **"Romanda Hesaplaşma"** yazım aslında bir tenkittir.

Tenkit bütün nevîleri kucaklar. Münekkidin bütün nevîleri, bilmesi lâzım. Tenkitle edebiyat târihi arasında münâsebet kurdum. Tenkîdin teorisini kuracaktım. Teorik tenkîde girecektim, olmadı.

Batı'nın tabuları vardır. Bu tabulara dokunamazsınız. Bu tabulara bağlı ideolojiler vardır. **Homeros** Batı'nın mukaddesidir. Biz de Batı'nın gölgesiyiz. Batı'nın mukaddesleri aynen geçmiş bize. Bu mukaddeslerden biri de **Shakespeare**'dir. XVIII. asra kadar **Shakespeare**'den kimse bahsetmez, **Voltaire**'e kadar. Sonra hakkında hakaretler yazılır. Daha sonra XIX. asırda **Tolstoy** tenkit eder onu. **Tolstoy, Shakespeare**'i Rusça, Fransızca Almanca ve İngilizcesinden okumuştur. Batı'da ciddî olarak **Shakespeare**'i ilk tenkit eden **Tolstoy**'dur. **Tolstoy, Shakespeare**'den daha büyüktür. Kitabı Fransızcaya tercüme edildiği halde Avrupa bu tenkîdi yok telakkî ediyor. **Tolstoy Kral Lear**'i tahlîl etmiştir.

R. Rolland, Tolstoy'u da, Shakespeare'i de sever. Ama Shakespeare'i daha çok sever.

Tenkit nankördür.

Tanzîmat'ta tenkit nev'i yok. Tenkit güçtür, bizde kökü yoktur. Türkiye'de tenkîdin müstahsili olmadığı gibi müstehliki de yok.

Türk, Selçuklu ile Türk'tür. Şuur ve idrâkin yükselişi İslâm'a geldikten sonradır. Ondan evvelki Türk târihi çocukluk devresidir.

İkinci Türkoloji Kongresi yapıyorsunuz. Kongrede dikkate lâyık olan nedir, bunun ortaya konması lâzım.

İmparatorluk kelimesi hazin ve nankör bir kelime. **İmperyum**, sömürüye ve tahakküme dayanır. Osmanlı, **Devlet-i Aliyye**'dir. Batılının anladığı mânâda sömürücü değildir.

Muasırlaşma kelimesi **Ziya Gökalp**'a kadar yoktur. Bu kelimeye Tanzimatçılarda rastlamayız. **Ziya Gökalp**'tan bu tarafa vardır kelime.

Ciddî tedkikte hâtıralar vesîka değildir. Hatırat en az îtimâda şayandır. Her îtiraf kendi hakkında müdâfaanâmedir, Goethe'den bana kadar. Hatırat smokinli fotoğraf çektirmektir. Târihin karşısında poz alıştır. Hâtıralar indî hükümler taşır, sübjektiftir.

Kültür kelimesinin başlıca iki mânâsı var: Birinci mânâda kütüphane, bilgi demektir. İkinci mânâsı antropolojik, folkloriktir: İnsan topluluklarının bütün yaptıkları. Maşa, kap kacak, çadır, eşyadır. Kültür kelimesini dilimize Ziya Gökalp Fransızca'dan getirmiştir.

Osmanlıca karşılıklı iki sayfayı bir bakışta okurdum. Göz o kadar alışmış. İngilizceyi gözümle idrak ederim, kulaktan zor anlarım.

Belagat kitapları gibi edebiyat târihleri de incelenmemiştir. Tezkirelerden edebiyat tarihçiliğine geçiş güzel bir tez mevzuu olabilir.

Bugün Türkiye'de **Said-i Nursînin** görüşü ile sosyalizm dünyâ görüşü var. **Dünyâ Görüşleri** makalemde de üzerinde

durdum. **Said-i Nursî'nin** görüşü İslâmî görüşü aksettirir. Bizi ise kısmen aksettirir. Tamamlanması gereken noksanları vardır. Yerlidir. Sosyalizm ise Batı'dan gelmedir. İlim nazarında tabu yoktur. Lûgatimde tabu yok. **Marx** da ben-i âdem, Said-i Nursî de ben-i âdemdir. Biri bana uzaktır, öteki ise yakın.

Bizde ilk ve son lûgat **Esat Efendi'nindir. Lehçetü'l-Lûgat,** 24 bab üzerinedir. XVIII. asırda **I. Mahmud** devrinde 1138-1145 Hicrî târihleri arasında tamamlanmıştır, Türkçe, Arapça, Farsça, Türkçeleşmiş ve Türkçe kelimeleri ihtiva ediyor. Bizde aslında daha önce de lûgatler vardır. **Dîvan-u Lûgati't-Türk, Muhâkemetü'l-Lûgateyn.** Bunlar Türkçe'nin Arapça'ya ve Farsça'ya üstünlüğünü ispatlamak veya Türkçe bilmeyenlere Türkçe öğretmek maksadı ile yazılmıştır. Bu lûgatler medeniyetimize katkıda bulunmak maksadını güder.

Yahya Kemâl'de târih dekoratiftir, plastiktir. Y. Kemâl dilde Osmanlı'dır, dekoru Osmanlı'dır. Osmanlı Yahya Kemâl'de müphem, daüssıla duygusu mevkiindedir. Bir gönül yarasıdır mâzî **Yahya Kemâl'de.** Mazi anlayışı çok müphemdir.

Ali Kemâl'in Yahya Kemâl üzerinde tesiri vardır. **Ali Kemal** Peyâm-ı Edebî'nin sahibi ve baş yazarıydı malum. Y. Kemâl İstanbul'a döndüğünde orda yazmağa başlamıştır.

Cemâleddin Efgânî geniş düşünceli ilk sosyalistimiz. Bu genişlik belki masonluğundan geliyor. Bizim dindarlar yanlış biliyorlar.

Bütün mesele düşünceye açık olmak. Köşeli ve yobaz ise hakîkatin bir parçası ile yetiniyor ve hakikati kendi inhisarına alıyor.

Ekrem Hakkı Ayverdi Beyefendiler'deki sohbette tezim şuydu: Dört saate yakın bir konuşma: **Osmanlı medeniyeti fedâkârlığa dayanan bir medeniyettir.** Yobazlığa karşıdır. Kendi dîni dışındakileri bile kanadı altına almıştır. Osmanlı'da toprak mülkiyeti yoktur. Mülk Allah'ındır. Dolayısıyla kapitalizme de karşıdır. Bu medeniyetin üstüne kurulacak bina sosyalist bir bi-

na olacaktır. Marksizm'in dışında bir sosyalizm. İnsanın insanı istismar etmediği, tezatlarını halletmiş bir cemiyet. Mevcut hiç bir sosyalist sistemden birine benzemez, benzemeyebilir. Antikapitalisttir. İnsanı yükselten ve yücelten bir sistem. Avrupa buna sosyalizm diyor. Böyle deyince buna bâzı dostlarımız şöyle bir kıpırdandılar. Onlar da aynı şeyleri istiyorlar. Fakat ben adını koyuyorum: **Sosyalizm**.

Yobazlık kelimelerden korkmaktır. Sosyalizm, insanın insanı istismar etmemesi, emeğin değerlendirilmesi, emeğin eserine göre mükâfatlandırılmasıdır. Elbette kendimize has bir sosyalizm olacak. Millî hasletlerimizle çelişmeyen bir düzen.

En kötü şey riyakârlıktır. Sosyalizm ıstırâbın çığlığıdır. Ferdiyetçilik, liberalizm burjuvazinin malıdır. Osmanlı ümmettir, fert yoktur. En âdil idare.

Düşüncenin ilk şartı her düşünceye saygıdır. Evvelâ bileceğiz, hakikate varacağız ve sonra düşüneceğiz.

Osmanlı'da felsefe yoktur. İslâm cemiyetinde felsefe yoktur aslında. Felsefesi ancak **vahiydir** İslâm cemiyetinin. Felsefenin mevzuu, ruh, madde, îman; İslâmiyet bunu baştan halletmiştir. Felsefe şüpheyle doğar. Batı'da felsefe vardı da ne oldu? Neyi halletti?

San'atta zirve aşılamaz. Nev'î değiştirirsen olur. Romanda zirve **Balzac, Dostoyevski, Tolstoy**. Klâsik edebiyatımızda **Fuzûlî, Bakî, Şeyh Gâlib** var. Mimarîde Süleymâniye. O tarzda daha ileri gitmek mümkün değil.

Her san'atın çıraklık devri şart. Mâzîde böyle olmuş. Örneği yoksa en son örneğine damgayı basacaksınız. En büyük canlı balinadır, o da 21 metre. En küçük canlı virüstür, milimetrenin milyonda biri. Canlı büyüse büyüse 21 metreyi aşamaz, milimetrenin milyonda birinden daha küçük olamaz. San'atta son kemâl noktası vardır. San'at bu kemâlle son bulacaktır.

Hatt, eskiden büyük bir meziyettir. Biz ailecek güzel yazarız. Babam hattattır.

O zamanlar insan, ruhunu, hatla uğraşıyorsa hatta döküyordu. Osmanlı'nın mukaddes kaynaklarını kurutmamak lâzım.

Bütün değişikliklere rağmen Osmanlı'dan beri gelen irfan hayâtımız devam ediyor. Saman altından yürüyen su gibi yeniden fışkırıyor. Bunların en mühimi **dil**.

Tanzîmat'a kadar, edebiyat çok asîl bir oyundur. Katiyen ciddîye alınmamıştır. Ciddî olan **ulûm-ı dîniyye, tefsîr, fıkıh, hadîstir**. Bu itibarla lûgat yapılmamıştır.

Kelime sestir. Şiir mûsikîdir. Batı'da kelâm oyun değildir, şiir oyun değildir. Batı'da kelime bir kavga silâhıdır. Batı'da kelime yüzünden cemiyetler harb ederler.

Biz Tanzimat'tan sonra düşünmeye ve kelimelere mânâ vermeye başladık. Osmanlı yüz sene çalıştı ve bir **düşünme zemini** kuruldu. **Tam gelişeceği esnada harfler değişti**. Bir sene öncesine dahî yabancılaştık. Böyle bir **felâket** hiç bir milletin başına gelmemiştir. Harfler de değişince tam bir anarşi doğdu. Anarşi oradan mîrâs kalmıştır. Her kelime gündüz dikilir, akşam sökülür bir fidan gibi tutmaz olmuş. Bu şartlar altında ne yapılır? Kelimeleri muhafaza etmek lâzım.

Benim çalışmalarımın esâsını kelimelerin yerini tâyin ve tarif teşkil ediyor. Mefhumların içi ne durumda? Bunları tespit etmek için çalışıyorum.

☆☆

(İlk günkü çalışmalarımız, gazeteleri, dergileri gözden geçirmek, bir birimizin dünyâsını yakından tanımak ve bu arada suâllerimle açılan sohbetleri yazmakla geçti.

Bu Ülke'nin 105. sayfasını tekrar okuduk. Belli ki, **Cemil Hoca** bâzı şeyleri zihninde yeniden pişirmek istiyor.

Ötüken Yayınevi hesabına Cemil Meriç Hoca'ya haftanın belli günlerinde ve fakülte derslerimden fırsat buldukça yardıma gitmem kararlaştırıldı. Bu Ülke ile **Umrandan Uygarlığa** kitapları

geniş okuyucu buldu. Şimdi **Mağaradakiler** isimli kitabı hazırlanacak.)

15 Kasım 1976

(Cemil Hoca yeni kitabı Mağaradakiler'i hazırlıyor

Daha önce yazdığı muhtelif makaleleri yeniden gözden geçiriyoruz. **Sarıklı İhtilâlci Ali Süavi, Şiir ve Alkol, Aydınlar, Dünyâ Görüşleri** makalelerini tekrar gözden geçirdik. Son makalenin **"Bizde Dünyâ Görüşü"** kısmını genişleteceğini söyledi.

Kâzım Yetiş'in doktora mevzuu ile ilgili kitaplardan söz açıldı. **Cemil Hoca**'nın **"belagat"** bahsiyle ilgisi bir hayli fazla:)

Belagat, İslâm'da ilimlerin tasnîfinde **bedi** ve **beyan** adiyle geçer. Medreselerde ders kitabı olarak okutulurdu. Telhis, yedi sekiz yüz sayfalık bir kitaptır. İçinde çok lüzumsuz malûmat var. Tanzimat'tan sonra buna bir de Batı kaynakları eklenmiştir.

(**Avangard** kelimesi için:)

Öncü, öncü kuvvetler (ordu ıstılahı olarak), tiyatroda yenilik taraftarı, yenici, edebiyatta dâima ilericilik iddiasındadır. Türkçe'de öncülük taslayan mânâsına gelmez. Dilimizde, çığır açıcı mânâsı vardır. Düşmanlar için bir parça züppe mânâsı taşır. Bizde ise iyi bir mânâya gelir.

Her yenilik taraftarı bir takım garabetlere düşer. Öncü, ilerici, bizde eski ifâdeyle serdengeçti, akıncı, keşşaf, kâşif mânâlarını ihtiva eder.

Bizde edebiyat tarihçiliği ve edebiyat tarihleriyle alâkalı çok vesîka yok. Bizde edebiyat tarihçiliği çok yeni. Bâzı denemeler yapılmış. Edebiyat târihimiz için tezkirelere kadar gidilecek. **İbnü'l-Emin Mahmud Kemâl İnal**'in **Ondokuzuncu Asır Türk Şâirleri** aslında **Fâtin Tezkiresi**'nin bir zeyli mesabesindedir.

Bizde edebiyat târihleri kifayetsizdir. Edebiyat târihi umumiyetle şiire inhisar eder. Nesir, edebiyat târihi için fakir akrabadır.

Cezmi Ertuğrul'un Lisân ve Edebiyatımız adlı kitabı kısmen iyidir. Lisân kısmını kısmen, parça parça bastırdım. **Cezmi Ertuğrul** Batı'yı ve Batı kültürünü iyi bilirdi. **Nâmık Kemâl**'in torunudur. Genç yaşta intihar etmiştir. Lisân kısmından bugün de faydalanmak mümkün.

Edebiyat târihi için Doğu'da neler var, Batı'dan neler alındı? Güzel bir çalışma olur.

İsmail Habîb mühim bir sîmâ. Belli bir nesil edebiyatı. İsmail Habîb'i lise ders kitaplarıyla sevmiştim. Üzerinde durmak lâzım. **Türk Teceddüt Edebiyatı Târihi**'ni hazırladığında büyük yankılar uyandırmıştır. **Güneş** dergisinde **Cenab Şehâbeddin** ve devrin münekkitleri, hakkında bir çok yazılar yazmışlardır. Sonra bu yazıları, **Ne Dediler**? adlı kitabında toplamıştır. Türk Teceddüt Edebiyatı Târihi aslında Batı edebiyatı karşısında bir müdâfaanâmedir.

Edebiyat tarihçiliğinde **Köprülü**'nün de ismi var. Köprülü san'atkârdır. Edebiyat tarihçiliğinde bir üslup sahibi değildir. Daha ziyâde İslâmiyet öncesi Türk edebiyatını tetkik etmiştir. O mevzuda makaleleri vardır. Çalışmalarında İslâm öncesi edebî mahsûllerine dikkat çekti.

Bizimkilerle birlikte Arap ve Acem edebiyatı târihlerini de görmek lâzım. Arap edebiyatı târihi ile alâkalı ilk ve son, en mükemmel eser **Mehmet Zihnî**'ye aittir. Bağdat'ta hocadır kitabını yazdığında. **Târih-i Edebiyât-ı Arabiyye** câhiliyye Devri Arap edebiyatını mevzu alır. 900 sayfalık bir kitaptır. Bu sahada tek kitap. Hz. Peygamberimize kadar gelir.

Acem edebiyatı ile alâkalı **Hüseyin Dâniş**'in bir antolojisi vardır, **Serâmedân-ı Sühan** (Sözün İleri gelenleri).

Ayrıca bizde **Muallim Nâcî**'nin gazete ve dergi sahifeleri arasında kalmış makaleleri var. Onlar da bir edebiyat târihi ciddiyetinden ve bütünlüğünden uzaktır. Metodik değildir.

Köprülü'nün **Bugünkü Edebiyat** kitabını da okumak lâzım.

(Ecce home (İşte İnsan), Cemil Hoca bu sözü bir yazısının başlığının altına koymuş. **Hz. İsa**, hâin havari tarafından gelen askerlere (İşte İnsan) sözüyle gösterilir. Bu cümleden olarak Cemil Hoca yazılarının dilinin ağır olup olmadığını, sadeleştirmek lâzım mı, değil mi, diye sordu: Bilmediğim kelimelerin Fransızca'dan gelme kelimeler olduğunu söyledim. En çok okunamamak korkusunu taşıdığı belli:)

Bu söylediklerim bir **Bektaşi sırrı** değil evlâdım, yeni neslin okumasını isterim. Orta yol lâzım.

(Sosyalizm, komünizm, demokrasi ve kalkınma arasında ne gibi münasebetler var? Bugün Türkiye'de herkesin kafasını bunlar meşgul ediyor da:)

Marx kendi devrinin iktisatçısı. Marx'tan sonra yol ikiye ayrılır. Ne tesadüftür ki, Marx'ın öldüğü sene, 1883'te iki çocuk dünyâya gelir. İkisi de Marx'ın açtığı çığırı ayrı ayrı temsil ederler. **Schumpeter** ve **Keynes**. **Keynes** pratik bir ekonomisttir. İngiliz ekonomisini ayakta tutan adam.

Kapitalizm hürriyet rejimidir. Ne gariptir ki, kapitalist rejimdeki aydınlar sosyalisttir. Adetâ kendi mezar kazıcılarını besler kapitalistler. Onları kapitalistler yedirir içirir. Batı'da ve bizde durum böyle.

Aydın Adam Sosyolojisi, makalesinde faydalanmak istedim Schumpeter'in tercümesinden. **Dr. Tunay Akoğlu** çoğu yeri ya anlamamış ya atlamış **Kapitalizm, Sosyalizm** ve **Demokrasi** adlı tercümesinde.

Batı'dan tercümeler yoluyla gelen kültür bize budanmış, hatalı olarak geliyor.

Yabancı dil konuşmak başka şey, yabancı dili bir kültür dili olarak öğrenmek başka.

Bizde yabancı dil ancak yabancıların mektebinde öğretilir. Üniversitede hoca iken yabancı dillerde dekan gibi idim. Bizde, liselerde aslında yabancı dil öğretilmez, öğretilemez. Yabancı mekteplerde de yabancı dil öğretilirken millî şuur öldürülür, ir-

fan kaldırılır. Aslında oralarda öğretilen yabancı dil de tam değildir. **Ancak bir uşağa lâzım olan dil öğretilir oralarda.** Yabancı dil mekteplerinden mezun olanlar ancak turist gezdiricisinin kültürünü bilirler.

17 Kasım 1976

(Mağaradakiler'in **İntelijansiya, Aydınların İhaneti, Entellektüeller** makalelerini okuduk. Cemil Hoca şaşkın vaziyette. Yazıyı bir türlü toparlayamamaktan şikâyetçi. Kızı Ümit Meriç öğle yemeğinde müdâhale etti ve bu makaleler topluluğunu Mağaradakiler'den çıkarmağa karar verdi: **"Ayrı bir kitap olarak düşünseniz daha iyi olmaz mı?"** dedi:)

Ayrı kitap olduğunda kim basar?

Bu yazı beni bedbaht ediyor. Toparlamak çok zor. Elime her aldığımda kendime karşı inancımı kaybediyorum.

(Öğleye doğru **İzzet Tanju** geldi, Paris'ten yeni dönmüş. İntibâlarını anlattı. Fransızca'dan Türkçeye manzum bir piyes tercümesi lazımmış. Cemil Hoca:)

Tercüme ve Fransızca şu anda uzak bulunduğum bir âlem. Belki yaparım ama beni şu anda bulunduğum atmosferden çıkarır.

(İzzet Bey **Bu Ülke**'nin Fransızca'ya tercüme edilebileceğini söyleyince:)

Bu Ülke'yi ancak **Tahsin Saraç** Fransızca'ya tercüme edebilir. Seçme yapmak lâzım. Bu Ülke'nin ve yazılarımın Fransızcaya tercümesini hiç düşünmemiştim.

18 Kasım 1976

(Akşama kadar makaleler ile uğraştık. Akşam Feneryolu'nda oturan bir arkadaşına gitmek üzere dışarı çıktık ve yolda konuştuk:)

Said-i Nursî'nin bir hutbesi var, çok enteresan: Yanlış anlaşılır diye korkuyorum. Adam sosyalizme açık, o da Osmanlı intelijansiyasına göre tabiî.

Nurcular da dostlarım. Dostluklarını kaybetmek istemem.

Türkiye'de nurcular da var. Hiç olmazsa bir insana ve yazdıklarına inanıyorlar. Şüphesiz noksanları ve yanlışları çok. Fakat beni şimdilik dinliyorlar. Fikirlerini tamir etmek lâzım.

Said-i Nursî kavliyle fiilini birleştirmiş insan. Mücâhit insan. Kürtçü değil. O devirde tek başına karşı koyabilmiş. Düşüncesinde sosyalizm, sınıf çatışması da var. Adamı inceledikçe hürmetim artıyor.

Kürtçülüğü tasvip etmediğimi daha önce söylemiştim. Ortada bir dil yok. Devlet geleneği yok. Edebiyat yok. Neye göre devlet kuracaklar ki?

Vakıflar Yurdu'ndaki etnolojik-bölücü faaliyetlerden ben de üzüldüm. Anlayamıyorum, bu adamlar ne istiyorlar. Biz bu adamları devlet memuru, bakan, profesör, asker yapıyoruz, hiç bir zaman ayrı dahî görmüyoruz. Niye böyle yapıyorlar? Anlamak güç evlâdım, güç.

Ben bir ilim adamıyım. 1967-1968'lerde sosyolojide hoca iken hâdiselerin en kızıştığı bir devrede solcu talebelerimin yüzüne karşı hakikati haykırabiliyordum ve çıt çıkmıyordu sınıftan. Ben hakîkatin arayıcısıyım çünkü.

Üniversitedeyken sormuşlardı. Ben de şöyle cevap vermiştim; bilhassa ilmî çalışmalar ve dil hususunda: Eskiden Batı'da ilim dili Lâtince idi, bizde Arapça. İsteyen bu dilleri öğrenir ve ilimden faydalanırdı. Âlim de kitabını bu dillerde yazdığı için ilmin yayılması o kadar kolay oluyordu. Şimdi ise muhakkak başka başka ilim dillerini öğrenmek mecburiyeti var. Bir insan ömrü ancak iki dili öğrenmeye yeter. Her gün hemen hemen her dilde bir çok ilmî neşriyat, keşifler, buluşlar çıkıyor ve biz bunlardan mahrumuz, ilim yayılmalı. İlim dili olarak bir dil kabul edilse çok sevdiğim Türkçeden de vazgeçer, o dilde okur

yazarım ki, ben Türkçe'de üslûp sahibiyim. Ömrümü Türkçenin inceliğine hasretmişim. Buna rağmen bırakabilirim. Hâl böyleyken Kürtçülere ne oluyor?

19 Kasım 1976

("**Sosyalizm ve Osmanlı İntelijansiyası**" makalesini bitirdik. Sebil gazetesine gönderdi. Hiç sohbet etmedik.)

22 Kasım 1976

(**Milliyetçi-toplumcu** tâbiri için:)

İki yüzlülüğe ne lüzum var? Toplumculuk kelimesini dilimize sokanlar komünistlerdir. Bizimkiler ise sosyalizm mânâsına kullanıyorlar. Yanlış. Onlar da anladılar aslında toplumculuğun ne demek olduğunu. Hele milliyetçi-toplumculuk nasyonal sosyalizmin tercümesidir. Saklanmak ve iki yüzlülük niye?

(**Şâkir Ülkütaşır'ın Kaşgarlı Mahmud** isimli kitabını okuyup bitirdik, İslâm Ansiklopedisi'nden **Ali Şîr Nevâî** maddesini okuduk:)

Osmanlı dışında kalan Türkleri bilmiyorum. Uğraşmadım o sahayla. **Zeki Velidi** ile dostluğumuz ve beraberliğimiz olmuştur. Bâzı çok bilinmesi icap eden şeyleri bilmezdi, fakat buna mukabil bâzı bilinemeyecek, şeyleri de fevkalâde bilirdi. Hayret ederdim. Hindistan'da falanca mezar taşlarını bilirdi de edebiyatına veya târihine âit bir kelime bilmezdi.

Birinci olarak, kitabımdan seçmelerin Fransızcaya tercümesi teklifi var.. İkinci olarak **Yılmaz Yalçıner**'in söylediği televizyon için bir program. Fransızcaya tercüme için vaktim yok. Ama ısrar da ediyorlar. Halbuki, yazarken onları, Fransızca basılmasını düşünmemiştim. Bu işi yapacak da yok.

Televizyon programı için bir sürü zahmete girmek gerekiyor. **Nobel** için yaptığım konuşma evde çekilmişti. Yakmışlar. Tekrar çekimi için Harbiye'ye stüdyoya götürdüler. Sonra, ka-

mera karşısında insan rahat değil. Tesbih çekemiyorum, sigara içemiyorum. "**Aman hoca, tesbihini eline alma**" diyorlar. Bu korku niye? Röportajcı bulamadıklarını söylediler. Kızımı röportajcı olarak teklif ettiler. İşte böyle...

23 Kasım 1976

(İsmail Habîb Sevük'ün **Dil Dâvası** kitabı masanın üzerindeydi. Her halde akşamdan buldurup ortaya koydurmuştu:)

Bu kitap orta yoldur. İcap ederse bir ön söz de yazarım, Ötükenciler neşretmek isterlerse tabiî. Bâzı yanlışlar var. Nelere iştirak ederim veya etmem, ön sözde onlara temas ederim.

Nihad Sami'nin **Türkçenin Sırları**'nda pek çok hatâ var. Tanıtayım diye okumuştum, medih için. Fakat hatâ çok. Oturup yazmadım.

İsmail Habîb büyük günahları olan insan. Evvelâ tasfiyecilerle beraberdi. Sonra orta yolu seçti.

Şimdi "modernleşmek" kelimesi üzerinde duruyorum. Bu münâsebetle **Amerikan Sosyal İlimler Ansiklopedisi**nden tercümeler yapıyoruz, Feneryolu'ndaki arkadaşla.

Bu kelimeye geliş çok gariptir, İngilizler Hindistan'da ve sömürgelerinde İngilizleştirmeyi, Fransızlar Cezayir ve Tunus'ta Fransızlaştırmayı tatbik ettiler. Amerika ve Rusya ortaya çıkınca Avrupalılaştırmak kelimesi doğdu. Avrupalılar bilhassa Amerikanlara karşı Batılılaştırmak kelimesini kullandılar. Rusya da bahis mevzuu olunca kelime "modernleşmek" şeklinde tezahür etti.

Modernleşmenin mânâsı nedir? Amerikan Sosyal İlimler Ansiklopedisi'ndeki maddeyi iki ayrı yazar yazmış. Tercüme güç. Ben İngilizce iktisat okumadım. Terminolojiye vâkıf değilim. Modernleşme derken veya modern dünyâ derken neyi kastediyoruz? Amerika'nın, Rusya'nın, Avrupa'nın ayırıcı alâmet-i fârikası nedir? Bu tâbir bütün dünyâda kullanılıyor. Bizim malı-

mız değil. Benim yazılarım bizimkilerin rezilliğini göstermek maksadını güder.

Düşünmek için kelimelerden, mefhumlardan işe başlamak lâzım. **Çağdaşlaşmak**tan Avrupalılaşmak anlaşılıyor. **Berkes** ise çağdaşlaşmaktan dinsizleşmeyi anlıyor.

1947'de çıkan Amerikan Sosyal İlimler Ansiklopedisi'nde Avrupalılaşmak kelimesi var, Modernleşmek ve Batılılaşmak kelimeleri yok. Fakat 1967'de yapılan yeni baskısında Modernleşmek ve Batılılaşmak var, Avrupalılaşmak yok. Görüyorsun evlâdım, oyun açık.

Sovyet ve kapitalist dünyânın birleştikleri tek gerçek sanayileşmek. Bugün dünyâ ikiye ayrılıyor: Sanayileşmiş ülkeler ve sanayileşmemiş ülkeler. Sanayileşmiş ülkeler de kapitalist ve sosyalist olmak üzere ikiye ayrılıyor. Ölçü, ileri gitmekte, bu ise; durum bu. Geri kalmışlık kelimesi palavra. Sanayileşmek iyi mi, kötü mü? XVI. asrın Osmanlısı mı bahtiyar, yoksa zamanımızın Amerikalısı mı? Modernlikte örnek nedir? Hakikatte sanayileşme insanı mutlu kılar mı, kılmaz mı? XVI, XVII. asırlarda Osmanlı bütün ülkelerden daha ileriydi. Bugünün sanayileşmiş insanının elinde sâdece oyuncak makinalar var, o kadar.

Bir insan maddî zenginliğiyle insan değildir. İnsan insanlığıyla üstündür, fedâkârlığıyla, birlik olmasıyla üstün. Bunu Osmanlı gerçekleştirmiş.

Avrupa kapitalizmi ikiye ayrılır. 1. Dış dünyâyı sömürmek, 2. İç dünyâyı sömürmek. İngiltere kraliçesi dışta korsanlarla işbirliği yapmış, içte de işçiyi sömürmüştür. Amerika sanayileşmiş bir memleket, insanî ölçülerde ileri mi? Hayır. Vietnam'da yapılanlar ortada.

☆ ☆

(Yeni nesil kimleri okumalı Hocam?:)

Türkiye'de birinci derecede ben okunmalıyım:

1. Hiç bir partiye, menfaate bağlı değilim.
2. Hazırlığım mükemmeldir. Yazılarımda dürüstlük esastır.

Batı'da dahî benim gibi çalışan yok. Benim zamanım müsait. Çalışıyorum. Türkiye'de okuyan yok. Yaşamanın mânâsını sağ da, sol da kaybetmiş.

İçtimaî ilimler birer ideolojidir, meşrûiyetlerini iddia ederler. Hele sosyolojide sosyal realite mütemadiyen değişir, kânun koyamazsınız.

Her ihtilâl gayrı meşrudur. İhtilâlin meşru olabilmesi için yıktığı düzenden daha insanî düzen getirmesi lâzımdır.

Bir anayasa yaptılar. Bu anayasayı tatbik etmiyorsunuz diye adamları astılar. **27 Mayıs**'ta bir takım oyunlar oynandı. Baştakiler Halk Partisi ile anlaştılar ve gûyâ anayasa referanduma sunuldu. Tavır şuydu: Ya bu adamları seçersiniz, ya biz başınıza belâ oluruz. Tabiî halk hiç bir şey bilmiyor. Dünyânın hiç bir demokrasisinde oynanmayan bir oyun oynanıyor: Temelli senatörlük ve 15 kontenjan senatörlüğü.

Benim için önemli olan rejim değildir, ister komünizm, ister faşizm, isterse diktatörlük olsun. Bence hepsi bir. Mühim olan dürüstlüktür, namuslu olmaktır.

Simavna Kadısı Bedreddin meselesini Tâhir (**Kemâl Tâhir**) ile çok konuştuk. O da aynı kanaatte. O hâdise karanlık. Bir ayaklanmadır, ajan, casus olma ihtimâli var. Osmanlı'yı parçalamak için yapılmış bir isyan. Bedreddin, devrinin ilimlerini bilen biri. **A. Cerrahoğlu**'nun **Osmanlı Târihinde Bedreddin** adlı araştırması güzel bir çalışma. Bedreddin'den sonra müellifler neler diyorlar, toplamış bir araya.

A. Cerrahoğlu'nun **Mehmed Akif**'i de mühim bir kitaptır. Fikret'i de yazdı, herhalde bastıramadı.

Benim yazılarımda iki şeye ağırlık verilmiştir: İnsanlar ve mefhumlar. Bâzılarında insanlar ağır basar, meselâ "**Sarıklı İh-**

tilâlci Ali Süavi"de olduğu gibi. Bâzılarında da mefhumlar: "İhtilâl mi, İhtilâl-i Şuur mu" da olduğu gibi.

İtiraf ederim ki, bu gerçekleri son on senedir görüyorum, elli yaşımdan sonra.

(Öğle haberlerinde Marrov'un öldüğü haberi vardı. Yemekte:)

Marrov bugün öldü. Geniş kültürlü bir insan. Bir parça maceracı ve mütecessis. Bir zaman sonra olgunlaştı ve duruldu. **De Gaulle**'ün kültür bakanı ve akıl hocası oldu. **İnsanlığın Hâli** (Nasûhî Baydar tarafından), **Ümit** (Attilâ İlhan tarafından) dilimize çevrildi. Romanları daha çok röportaj romanlarıdır. 1936'larda sosyalizan, cumhuriyet taraftarı. Sonunda bir parça sağ ile birleşti. Hâtıraları ve san'at târihi araştırmaları var. Bir aydındır, entellektüeldir. İspanya iç savaşına **Franko**'ya karşı ve Çin demokratik mücâdelesine katıldı. Ortanın üstünde bir romancıdır.

(**Talat Sait Halman**'dan söz açıldı:)

Halman bir entellektüel. Kültür Bakanı iken şimdikilerden daha çok iş yapmıştır. Türk edebiyatından İngilizce'ye tercümeler yapıyor. Kitaplarımdan göndermedim. Göndermem lâzım. Daha önce, Halman da kim oluyor, diye düşünmüştüm. Eğer bir yazımı okuduysa, kitaplarımı, diğer yazılarımı da okuması lâzımdı. Bahsetmedi hiç. Bu Ülke'nin yeni baskısından göndereceğim.

(**Muallim Nâcî-Recâîzâde** arasındaki çatışma:)

Nâcî-Recâîzâde tartışması aslında küçücük bir sebebe dayanır. Recâîzâde'nin **Ta'lîm-i Edebiyât**'ı çıkmıştır; Nâcî'ye her ne sebeptense göndermemiştir. Recâîzâde, benim kitabımdan niye bahsetmedi, diye Nâcî'ye düşman olmuştur. Fakat bu iki insanın dünyâları farklıdır. Ufacık bir sebep bile olsa bu adamların yolu ayrılacaktı zâten. Evvelden dosttular.

Recâîzâde bir aristokrattır, muhiti sosyetedir. Muallim Nâcî bir Anadolu çocuğudur, saraç oğludur. Recâîzâde, Batı'yı bilir

ve hayrandır. Nâcî şarklıdır; fakat o da Batı'ya hayrandır. Nâcî'de bizden pek çok unsur vardır. Kitapları gerektiği kadar Lâtin harflerine geçmedi. Nâcî, kendisinden sonra gelenlere **Fikret**'e, **Akif** e, **Yahya Kemâl**'e tesir etmiştir. Recâîzade-Nâcî tartışması **Hüseyin Câhid**'e kadar devam eder. Güzel bir tez olur.

Recâîzâde-Muallim Nâcî tartışması **Şehâbeddin Süleyman, Hüseyin Câhid, Ali Kemâl** arasında yine kavga olarak devam eder.

Nâcî-Recâîzâde tartışması için baş vurulacak ilk eserler:

1. **Şehâbeddin Süleyman**'ın **Edebiyat Târihi**, bilhassa Nâcî için
2. **A. Hamdi Tanpınar**'ın **19. Asır Türk Edebiyatı Târihi**.
3. **İsmail Habîb**'in **Tanzimat Edebiyatı**.
4. **Hüseyin Câhid**'in **Edebî Hâtıraları ve Kavgaları**.

Nâcî hakkında Erzurum'da doktora tezi yapıldı. Yüksek İslâm'dan biri yapmış, faydalanmak lâzım.

Benim kendi edebiyatımızla münâsebetim liseyi bitirinceye kadardır. Dîvan Edebiyatını ve Tanzîmât Edebiyatını, N. Kemâl, Hâmid.. hepsini okudum. Ondan sonra Batı'ya gittim. Bize yeni yeni dönüyorum. Çok okudum, görüyorsun gözlerimi kaybettim okumaktan.

Nâcî'nin **Istılahat-ı Edebiyye**'si -**Tâhirü'l-Mevlevî** bunu aratmaz- iyidir. Benim lisedeyken baş ucu kitabımdı.

Nevâdir-i Zekâ, Mededi'l-Medâd dergisi, **Mütercem**... **Nâcî**'nin kitapları Latin harflerine çevrilse iyi olur. Nâcî'nin tartışma yazıları 1885-1890 târihleri arasında **Tercüman-ı Hakîkat**'te çıkmıştır.

Süleyman Paşa'nın **Mebani'l-İnşâ**'sı da okunmağa değer bir belagat kitabıdır.

Yeni San'at dergisinin **Nâcî**'ye eğilmesi iyi, fakat dilleri perîşan.

24 Kasım 1976

(**Kubbealtı Akademisi**'nde vereceği konferansa hazırlık olmak üzere **A. Dilaçar**'ın **Dil, Diller, Dilcilik** kitabını okuduk. İslâm Ansiklopedisi'nden de **Arabistan** maddesindeki şiir ile ilgili kısmı okuduktan sonra bilhassa bizim klâsik edebiyatımızla alâkalı görüşlerini sordum:)

Nef'î:

"Ben bu hâletle tenezzül mü ederdim şiire
Neyleyim kurtulamam tab'-ı hevesnâkimden"

diyor. (Cemil Hoca'nın sık sık tekrar ettiği beyitlerden birisi de buydu) Dîvan şâirleri nazarında şiir günahtır. Şiirle alâkalı yasaklayıcı hadîsler vardır. Bunun için şiir esas mevkiinde değil, başka perdeden ele alınmıştır. Bizde şiir mûsîkîdir. Kapris ve oyun telâkkî ediliyor. Osmanlı'da şiir bir oyundur. Eğer sözlere değer veriliyorsa kelimelerde mûsîkî olmasındandır.

Osmanlı medeniyeti kelimeler üzerine inşâ edilmemiştir. Osmanlı medeniyeti bir hamle medeniyetidir. İman, cezbe, aşk medeniyetidir.

(**Büyük Gazete**'yi okurken "**aksiyon**" kelimesine takıldı:)

Avrupa'dan her kelimeyi aynen almamızın ne lüzumu var? Fakat bâzı, demokrasi, sosyalizm, gibi tercüme edemediğimiz kelimeler var, almak gerekirse onlar alınmalı, "aksiyon" ameldir.

25 Kasım 1976

(**Ahmet Kabaklı**'nın bugünkü **Tercüman**'da bir yazısı var, adı **Slogan**. Sordum: "**slogan**" nedir?:)

Slogan, İsveçlilerin savaşta birbirlerine karşı kullandıkları küfürlerden doğmuştur. Bu kelime zamanla ideolojik ve siyâsî sahada da kullanılır oldu. Tenzih ederim; bir mânâda bizim savaşlarda **Allah! Allah!** dememiz gibi.

☆☆

(Tercüman'da **Ahmet Muhtar'ın "Hâtıralar Yazmak"** konusu için:)

Hâtıra ile alâkalı söylediğimi biliyorsun değil mi evlâdım? Hâtıra yazmak çok lüzumludur. Fakat hâtıra, dişleri fırçalayıp, makyaj yapıp târih önüne çıkmaktır. **Goethe** "Hâtıralara dâima şiir karışır" der. Onun için hâtıralarına **"Şiir ve Hakikatler"** ismini vermiştir. Bu Ülke'de kitap hakkında yazdım. Ahmet Muhtar çok doğru söylüyor. Hemen hemen herkes hâtırasını yazmalı. Çünkü mühim.

Mısır'ı Fransızlar işgal ettikten sonra savaşa katılan subaylar savaş hâtıralarını yazmışlar. Sonra bu hâtıraları birleştirmişler. Hâdiseleri öylece ortaya koyabilmişler. Fil ve körler hikâyesini bilirsin. Hakîkati hepimiz kendi zaviyemizden görürüz. Fakat bizim tek başına gördüğümüz mutlak hakîkat değildir.

İster denize, ister kuyuya daldır; alacağın su elindeki kabın büyüklüğü kadardır.

Spencer'e göre, aydın adamla, aydın olmayan adam arasındaki fark; aydın adam "ben"den bahsetmez. Klâsisizmde **"ben"** yoktur. Terbiyesi öyle. Bizim de klâsik edebiyat mahsûllerimizde "ben" yoktur. Fert yoktur. Fert kendini silmiştir. **Bu Ülke** kitabımda "ben" yoktur.

Otobiyografi yazmayı **J. J. Rousseau** icat etti. Onun İtirafları'ndan bu yana Batı'da hâtıra yazmak ananeleşti. "Benim dört çocuğum oldu, zengin değilim, çocuklarımı yetimler evine verdim; bakamadım" diyor. Dünyânın tek ve mükemmel terbiye kitabını yazan adamın çocuklarını yetimhaneye bırakması garip değil mi? Halbuki böyle bir şey yok. Araştırıcılar bunu ortaya koydular. Gaye şu: Sonrakiler kendisinden bahsetsinler de, isterse kötü bahsetsinler. Hâtıra Batı'da bu.

(**Ergun Göze** bugünkü yazısında **İslâm hukukundan** bahsediyordu. Bu mevzu ile ilgili olarak:)

İslâm hukukunu şimdiye kadar en iyi **Sava Paşa** yazmıştır. Bizde tercümesi vardır. İki ciltttir. İslâm hukukunu Batı âlemine

tanıtmak maksadıyla eserini önce Fransızca yazmıştır. Bir de **Istılâhat-ı Fıkhiyye**'si vardır. Ciddî bir eserdir. Sava Paşa bir Osmanlı'dır. Ben çok faydalandım.

(**Güneri Civaoğlu**'nun **Besim Üstünel** ile yaptığı açık oturumu dikkate alarak iktisadî meselelere girdi:)

Fethi Atay, Türkiye'nin tek iktisat bileni. Edebiyat Fakültesi'nin Fransızca bölümünden beraber mezunuz. Malatya'ya tâyin edildi. Hanımı ile ayrı ayrı yerlere tâyin edildikleri için bir müddet sonra istifa edip Osmanlı Bankası'na girdi. Daha sonra da Mâliye Tetkik Kurulu'na üye oldu. Geniş görüşlü, keskin zekâlı bir insan. Arapçası, Almancası çok kuvvetliydi. Arapçayı lehçeleriyle bilir. İngilizcesi benden iyidir. Zâten Fransızca hocasıdır. Derste hocalarla tartışabilirdi.

Türkiye bütçesini hep o hazırlar. Sessiz ve mütevâzîdir; fakat mağrur. Kimseye dalkavukluk etmez.

Türkiye'de gerçek değerli ve büyük adamlar tasnîf edilmemiş ve tanınmamıştır. Ciddî, mazbut ve mükemmel, dört dilden bütün dünyâyı tanıyor. İstifa etti fakat hâlâ bırakmadılar. İstanbul'a yerleşecekti, gelemedi. Aslında Plânlama'nın başkanı olacak adamdır.

Ne kadar yazık ki, eser vermeden gidecek. Eserleri, bütçeler ve müdâfaası. Kimse tanımıyor. **Haydar (Alparslan)** Bey geldi, sordu ama, isim vermedim. Türkiye'de hakkında tek referans verdiğim adamdır. Hiç gördün mü başkaları hakkında referans verdiğimi? Konuşmam.

Fethi Atay ile 10-12 senedir görüşmedik. Kurân'ı yarı yarıya bilir. Mektepte ben birinciydim, o ikinciydi. Mektebe burs imtihanını kazanarak girmiştik. Benim not vasatim on idi, onun sekiz.

(İktisadî meseleler için sordum: "Türkiye'nin sosyalizme geçmesi için kapitalist merhaleyi aşması gerekir" diyorlar. Fakat bugün Türkiye'de kapitalizm yok. Sosyalizme geçiş nasıl olacak? Türkiye'nin sosyalist olacağına inananlarda akıl yok mu?)

(Cevap verdi:)

Kapitalist merhaleyi aşmadan sosyalist merhaleye geçmek güçtür, fakat mümkündür. Kapitalizme varmadan sosyalizme geçiş Rusya'da da oldu, fakat ihtilâlle.

Bütün mesele endüstrileşmek. Önümüzde iki örnek var:

1. Kapitalist örnek, 2. Sosyalist örnek. Kapitalist sistemde ferdî iş gücü çok kaybolur. Sosyalizm ise Osmanlı'da olduğu gibi olacaktır ancak. Fakat bizim ciddî olarak sanayileşmemize ne kapitalist ne de sosyalist dünyâ müsaade eder. Bilhassa kapitalist dünya.. Avrupa için pazarız. Sanayileşmemizi isterler mi hiç? Sanayileşmek bugün traktör almak veya îmâl etmek değildir.

Bizim sosyalizme gelmemiz daha güç. Herkesin büyük fedâkârlıklara girmesi lâzımdır.

Fethi, Halk Partisi'nin hareketini sudan bir hareket olarak görüyor. **Demirel** ise kapitalizmi temsil ediyor. Şimdi Türkiye'de kapitalizmin gerçekleşmesi mümkün değil. ABD ve Rusya aralarında zâten çekişiyorlar; bu çekişmenin bize tesir etmemesi mümkün değil. ABD sanayileşmemize imkân verebilir; ama fazla adım attırmaz. Belli bir ölçüye kadar imkân tanır. Daha ilerisine hayır.

Bugünün ekonomisi kompüter ekonomisine dayanıyor. ABD ileride. Fakat 1980'den sonra Rusya ileri geçecek, yapılan hesaplara göre.

İnsanlar târihleri kendileri yaparlar, bizi bize bıraksalar mevcut imkânlarımızla yapabileceğimiz çok şey vardır. Fakat bırakmazlar. Eser, mevcut malzemeye göre yapılır. Süleymaniye kerpiçten yapılmaz.

Bugün **CHP**'nin de, **AP**'nin de dayandığı temel aynı. İş adamları, bürokrasi vs. Türkiye'de kitle partisi sosyalist olamaz. Bizde devlet bugün bürokrasiyi feda etti. Kapitalizm yaptı bunu. Ordunun tüccarlaşması felâkettir. Osmanlı'da iş bölümü çok kuvvetliydi. **Kanunî**'nin özengisini tamir eden yeniçerinin âkıbetini bilirsin. Asker, sâdece bir tek şeyle uğraşır, askerlik.

Türkiye'de bugün bir siyâsî baskı unsuru olacak kadar toprak ağalarının varlığına inanmıyorum. Adam toprağıyla mı uğraşsın, yoksa başka şeylerle mi? Eğer toprak ağalarının rejim üzerinde siyâsî baskısı varsa, rejim kapitalizme kapalıdır. Toprak ağalığı feodalite kalıntısıdır. Halbuki kapitalizm sanayiye yönelir, toprağa değil. Kapitalist nizamda toprağın bir fonksiyonu yoktur. Kaç toprak ağası **Koç** veya **Sabancı** ile boy ölçüşebilir?

(Çocukluğundan ve tahsilinden bahsetti:)

Liselerde çok iyi hocalarımız var idi. İlk mektepten îtibâren kendimi okumaya vermiştim. Muhacir çocuğu idim, bir çevre kuramadım kendime. Kitaplara verdim kendimi. **Ömer Hilmi** ilk mektep hocam. Şâir, edebiyat fakültesi mezunu. İlk mektebe hoca tâyin ettirmişti kendisini. **Abidin Paşa**'nın **Mesnevî** tercümesine yardım etmiş. Aruzu iyi bilirdi. Beraber şiirlerimiz de vardır. "**Ehramlar**" adlı şiiri çok güzeldir. **Rızâ Tevfik**'in ahbabıydı. Rızâ Tevfik'le beni de tanıştırdı. Rızâ Tevfik'e bir şiir vermiştim, beğenmemiş. Masasının üstüne koymuş, pencereden gelen cereyanla şiir uçmuş. **Ali İlmi Fânî** Bey'e "**Çocuğun şiirini de uçurduk, ne diyeceğiz?**" demiş.

Rızâ Tevfik'le epey mektuplaştık. **Kâmusü'l- A'lâm**'ı devam ettirelim, dedik. Ömrü vefa etmedi. 84 yaşında gitti. Sonra kardeşi bize edebiyat derslerine geldi.

Okumayı **Mehmet Emin**'in **Türk Sazı**'ndan 4 yaşımdayken öğrendim. İlk mektep sıralarındayken **Refik Hâlid**'in çıkardığı **Vahdet** isimli gazeteyi takip ederdim. Önce **Doğru Yol** adlı devlet aleyhine bir gazete çıkarmıştı. Kapandıktan sonra Vahdet'i çıkarmaya başladı. Vahdet'teki yazılarını iki kitapta topladı.

O yaşlarda Refik Hâlid'in yazılarını toplamıştım. Sonra dosyayı, **Hasan Âlî**, benden, hakkında yazı yazacağım, diye istemişti. Verdim tabiî. Fakat Hasan Alî ölünce dosya da ortadan kayboldu. **Hasan Âlî** bize gelir giderdi, ahbâbımızdı.

Rübâb-ı Şikeste'yi ilk mektepte okudum. Bana imtihanda T. Fikret'in "**Kılıç**" manzumesini sordular ve san'atlarını, kelimelerini göster, açıkla, dediler. Şimdi fakülte talebesine soruyorlar.

Fransızca'ya ilk mektep birinci sınıfta başladım. **Kaplan** Bey benim lise birinci sınıf Fransızca'mı bilir. Kaplan'ı severim. Batı'ya hayrandır. Alain'i "hocam" diye tavsif eder. **Alain** vasat bir insandır.

Kaplan yalnızdır mektepte. Gerçekten insan tarafları vardır. Bu Ülke'yi okuduğunu ve beğendiğini söyledi. Umrandan Uygarlığa, biliyorsun müsabaka kazandı. Beni o takdim etti. "**Şark'ı da Garb'ı da iyi bilir. Türkiye'de yegâne üslûp sahibi yazardır**" dedi hakkımda. Beni mükâfattan çok konuşması sevindirdi.

Bu devrin başlıca gayesi modernize olmaktır, diyorlar. Modernize olmak için servet biriktirmek şart. Bunun için de çalışmak lâzım.

Batı'da her yazarın lûgati vardır. Bizde Yahya Kemâl'in yapılabilir. Meselâ rind kelimesi çok geçer ve esas manasıyla değil de, bilge, feleğin çemberinden geçmiş insan manasıyla geçer.

Refik Hâlid bir dehrîdir. Mavera ile alâkası yoktur. Tasavvufa falan da inanmazdı.

Romalıların ceddi biliyorsun kurttur. Bâzı araştırıcılara göre "lupa" Lâtince fahişe demektir. Lupa aynı zamanda kurt demektir de. O araştırıcılara göre Romalıların ceddi fahişedir. Bunu gizlemek için lupa'nın kurt mânâsını kullanmışlardır. Fransızca lupan **umumhane** demektir.

"**Mistik**" kelimesi doğrudan doğruya hıristiyânî bir kelimedir. Ve bir kısım Hıristiyanlara münhasırdır. Mistik olmak için mutlaka hıristiyan olmak lâzım. Bizde ise **tasavvuf** ve **mutasavvıf** kelimeleri vardır. Mutasavvıf mistik değildir. Kelimeleri yerinde kullanmak lâzım.

Mistik düşüncenin vatanı Hind'dir. **Yoga** veya **yogan** derler. Hakikatte dört yol vardır yogan mesleğine göre:

1. Amel,

2. İbâdet,

3. Aşk,

4. Bilgi.

Hind edebiyatında çok edebiyat var. Hind'de tek edebiyat yok. Hem çok ayrı dil ve çok çeşitli türler var. Derleyip toparlamak imkânsız.

Sofi Huri ile **Eyüp'te Bahariye Tekkesi**'nde karşılaştık. Yanında arkadaşları da vardı. O Bahariye Tekkesi'nin şeyhinin adı, ismini şimdi unuttum. Mühim bir Mevlevî tekkesinin şeyhidir. Benim tanıştığımda adamcağız 90 küsur yaşındaydı. Hind'e âit bâzı şeyler söyledim, hoşuna gitti. İlgilendi. Birbirimizi sevdik, seviştik. Ben ona hayran oldum, o da bana. Sofi Huri de oradaydı. Onun Hind edebiyatından bir tercümesi vardır. İyidir.

26 kasım 1976

(Nâmık Kemâl'in "**Terakkî**" makalesini tekrar okuduk:)

Aşağı yukarı "terakkî" ile alâkalı şeyleri toplamış bulunuyorum. Bu arada "**Lûgatler**" konferansımın metnini de hazırlamam gerekiyor. **Yusuf Mardin**'in **Nâmık Kemâl**'in **Londra Yılları** isimli kitabını, **Kaplan Bey**'in **Yeni Türk Edebiyatı Antolojileri**ndeki Avrupa risalelerini okuyalım.

Âlî Paşa zekî bir insan. Bilgili ve her şeyden önce iyi bir devlet adamı. **Ziya Paşa** zekî bir Bizanslı.

29 Kasım 1975

(Ergun **Göze**'nin **Tercüman**'daki "**Millî Nefis**" yazısı etrafında:)

Psikoloji, önceleri **ilm-i ahvâl-i rûh** olarak çevriliyordu. Bilhassa **Ahmed Naim Bey** bu karşılığı İslâmî akidelere aykırı buldu. Ruhun mâhiyeti İlâhî bir sırdır. Kur'an: "**Sana rûhdan suâl ederlerse o Rabbimin bir emridir, de**", diyor. Bir kelimeyle ruhla uğraşmak yasaktı adetâ. Nefis bir araştırma sahası olabilirdi. İlâhî vasfı olmayan bir tecellîydi nefis. Bu itibarla psikoloji, ilm-i nefs olarak karşılanabilirdi. Fakat nefsi de nefs-i emmâre ile izah etmek yanlıştır. **Nüfûs**, nefs'in cem'idir. Şâir:

"Nefsimde tecrübemle inan söylerim sana"

diyor. Nefs-i emmâre, nefsin aldatıcı, hoyrat, haşarı kısmıdır.

İlk mektepte iken hocam: "**Nefs-i emmâre vel mağara vel humara bir araya gelmez**" derdi. Bu da işin şakası. Mânâsı: "Nefs-i emmâre, mağara ve dişi eşek bir araya gelmez" demektir.

(**İzzet (Tanju) Bey** geldi, ona anlattılar:)

Hukukî mevzuatta **Nâmık Kemâl, Cevdet Paşa** ile temelde birleşir. İkisi de fıkha dayanır. Nâmık Kemâl, "Bâzı müesseseleri Batı'dan alabilir miyiz", diye düşünür. **Niyazi Berkes**, sağa nispetle okumuştur. Bu kitabını düzeni müdâfaa için yazmıştır. Batı'yı biliyor ve bizi tahrip ediyor. Hâlâ temele kimse inemiyor, bütün mesele **Ecevit**.

Halk Partisi'nden itibaren Türkiye'de sağ yoktur. Tanzîmâtçıların vârisleri olmak mecburiyetindedir sağ, Nâmık Kemâllerin sosyalizmden haberleri bile yoktur.

Türkiye'de şimdi sağ da bir kaç parça. Vehhâbîler bâzı müesseselere sızmışlar. Dergileri, gazeteleri var. Ehl-i Sünnet'e karşı Selefiyeciliği müdâfaa ediyorlar. Hiç bir şey bilmiyorlar. Nurculara nispetle Batı'ya eğilmişler ama lisân yok. Bana onlar da çengel attılar. Benimle dergileri için röportaj yaptılar. Üç saat konuştum. Not aldılar. Ancak bir saatini yayınladılar. Neşrettikleri de mühim olmayan şeyler. Yazmadıkları belki daha mühimdi. Bir şey söylüyorum, dinlemiyorlar. Bana bir yardımları olmuyor ama istifâde de edemiyorlar.

Türk Edebiyatı dergisi yeniden çıkıyormuş. Madem çıkacaktı, niye kapandı? **Hisar**'ın kadrosu ile aynı, yeni bir dergiye ihtiyaç var mıydı? Tartışılabilir. Üç senedir yazıyorum, beş kuruş telif hakkı yok. Ben amatör değilim evlâdım, amatör değilim. Yazılarımla geçiniyorum.

Niyâzî Berkes'in **Türkiye'nin Çağdaşlaşması** kitabında vardığı nokta: Batıcılığın methi. Pek çok kitap okumuş. Benim bu kitap hakkında ciddî bir tenkit yapmam için en az altı ay çalışmam lâzım. Halbuki ben kitabın adîliğini, çirkinliğini göstermek için bir polemik yaptım. Sebil'de yaptığım bu idi.

S. Yerasimos bir doktora tezi hazırlamış. Geri kalmışlığın hikâyesi gibi bir adı var. Bu kitap **Niyâzî Berkes**'i tamamlar. Üçüncü cildi daha çıkmadı. Tercümesi iyi değil. Yeni harflerle yazılmış her şeyi okumuş. Osmanlıca bilmiyor. Fransızca biliyor sâdece. **İsmâil Cem**'in kitabını da okumak lâzım. Sağ hiç birini okumuyor.

Tenkit için iki-üç ayımı vermeliyim. Bir nevi antibiyotik yapmalıyım. Neler düşünüyorum, kitaplar neler diyor, asıl bunu düşünmeliyim. Böyle bir çalışma insanı nereye götürür? Şimdiden bilemem. Fakat böyle bir çalışma namus borcudur, hakikate götürür. Bu, kitaplık bir çalışma. Bu adamların bâzı hükümleri yanlış. Bâzı kitapları okumamışlar. Adamlar keyiflerine göre atıyorlar. Çünkü kimse meşgul değil. Türkiye'de böyle bir neşriyat var. Mutlaka değerlendirilmelidir.

Yaptığım tenkit doğrudan doğruya polemiktir. Mesele doğru ve yanlış taraflarını göstermektir.

Bağlı olduğum mutlak hakîkattir. Her düşündüğümü Allah karşısındaymışçasına söyleyebilmeliyim.

Benim yazılarım birer vasiyetname mahiyetindedir. 60 yaşındayım. Hiç bir parti taraftarı değilim. **Rousseau** gibi yalnızım. Tek başıma bir adamım...

Benim düşüncelerim heterodokstur. Sosyalist değilim. İslamcı değilim. Öyleyse ben neyim? Ben kendimim. Bu Ülke ki-

tabımda fikirler sıkıştırılmıştır. Aşağı yukarı benim düşüncelerimi hülâsa eder.

Evde zincirliyim, dün çıkamadım dışarı.

Hoşlanmıyorum Sebil'e yazmaktan. Dergi haysiyeti yok. Hiç ciddî bir şey yok.

Batı kafasını benimsemek Batılılaşmaktır. **Toynbee** haklı. Kültür alınmaz. Aklın kânunları müşterektir, insanlığın müşterek ilmini alıyoruz. Matematik ve mantık kıt'alara ve milletlere bağlı değildir. Aklın kategorileri her yerde aynıdır.

Nurculuk, bugünün dünyâsında ciddî bir kavga silâhı olmaktan uzaktır. Ancak ferdî kurtuluşu sağlıyor. Haydi diyelim ki, bir milyon kurtuldu. Sonra ne olacak? Politika kabul edilmiyor. Fakat dünyâ şartları politikayı gerektiriyor.

Servet Armağan İslâm iktisadı yok, diyor. Elbette olmaz. Evet, bir İslâm hukuku var, asırlardan beri fıkhî sahada çalışılmış. İslâm, iktisadî olarak bir takım pratikler getirmiş. Zekât, fâizsizlik var. O kadar.

Nurculuğu târihe ve îmâna bağlı kalmakla faydalı bir hareket olarak kabul ediyorum. Batı'ya karşı bir müdâfaanın içindeler. Fakat âtıl. İslâm'da atâlet yoktur. Nurculuk bu tarafıyla İslâm'a aykırıdır.

Çok kötü: Bir tarafta sosyalizm, bir tarafta nurculuk. Biri atâlete sevk ediyor, biri Batı'ya. Türkiye'de bu ikisinden başka ideoloji yok.

İnsan zoon-politikon bir varlıktır. Yâni politika yapar. Cemiyet işleriyle uğraşmak mecburiyetindesiniz. Çünkü cemiyetler hâlinde yaşıyoruz.

Nurcular ve sosyalistler birbirlerini tanımalıdırlar. Türkiye'nin kurtuluşu buna bağlı. Ben şimdi bunu yapmaya çalışıyorum. Fakat bu fert işi değil. Nurcular sosyalistleri, sosyalistler de nurcuları okumuyor. Sağ kendi dışında hiç bir şey okumuyor. Çok garip bir hal bu.

1 Aralık 1976

(Nazlı Ilıcak'ın Tercüman'daki yazısını okuyorduk:)

Evvelâ.. Parlamenter rejim gökten inme mükemmel bir rejim kabul edildi. Fakat bu iddiasını tartışmalı ve üstünlüğünü kabul ettirmelidir. Neye göre mükemmel, niçin üstün, bunları ortaya koysun. Ondan sonra inanalım. Gerisi boş laf.

Komünizmin hedefi sınıfları ortadan kaldırmaktır.

Evlâdım, hamakat şurada: Komünist Partisi mutlaka kurulmalıdır. O zaman şerler, kötülükler hudutlanacak. **141** ve **142** işlemiyor. Sözde, kânunlar yapmışsın. Bugünkü kânunlarla hükümet idare etmek mümkün değildir. Halkın devlete îtimâdı sarsılıyor. Komünist Partisi açılsın. Şimdi deve kuşu gibi bir şey. Ne kuş, ne deve. Koş, dersin; kuşum, der. Uç, dersin; deveyim, der. Dâima karanlıkta olan, tehlikedir.

Komünist Parti olursa hiç bir burjuva girmez partiye. Ne avukatlar, ne doktorlar ne de burjuva aydınlar. Şimdi bunlar sosyalist-demokrat. Korkunun hiç bir faydası yoktur.

Bugüne kadar komünizmi hep tehlike gördün, ne oldu? Fakat bâzı şeyleri diktatörlükte yaparsın, ama bu kânunlarla yürümez. Hem bu kânunlar, hem demokrasi, olmaz öyle şey.

Yahya Kemâl "**Mısra benim haysiyetimdir**" diyor. Yahya Kemâl'de şiir vardır fakat nesir yoktur. Cami avlusunda dilekçe yazan adamdır, nesirde. Fakat nazmı kusursuzdur. Bunu da az ve tashih yaparak söylemesine borçludur.

Nesrin olmayışını, düşünce yoktur, diye îzah ederiz. Dîvân edebiyatında nesir topaldır. **Sinan Paşa** nesrin kaidesini kuruyor, fakat devam etmiyor.

Roma'da **Kapitol** diye bir yer vardır. Taç giyen krallar oraya çıkardı. Bir gün barbarlar baskın yapar. Oraya da çıkarlar. Fakat etrafta sâdece kazlar vardır. Kazlar böylece mukaddesleşir. Bizim Kapitol'ümüz **Dil Kurumu**, kazlarımız da üyeleri. Roma'da kazlar süs unsuru. Bizdeki kazlar ise sâdece pis-

liyorlar. Bu teşbihim kurumculara. Adamlar hiç severler mi beni.

Batı'da yazanın kendine göre bir anlayışı vardır: "**Çağım beni anlamasa da olur, sonrakiler anlarlar**", der. Ölümden sonra dirilmek bu. **Nietzsche, Kant, Hegel** vs... "Çağım beni anlamıyor" der. Fakat dil durur. Dile kimse müdâhale etmez, edemez Batı'da.

☆ ☆

Benim yazılarımdaki nass'ın karşılığı semavî mukaddestir.

☆ ☆

(Roman türünün Batı'da ortaya çıkış sebebi:)

Günah çıkarma ananesi İsa'dan beri var. Roman XVII. asırda ortaya çıktı. Roman bir sınıfın müdâfaa silâhıdır. Ben burada ortaya bir iddia atıyorum: Batı'dan, diğer zehirleri gibi, roman da gelecekti. **Bu Ülke** üçüncü baskısını yapıyor. Niye tek ses çıkmadı. Bizde hiciv yok. Çünkü bütün insanlar aynı düşünüyor, **Kur'ân**'a göre.

Ben cümle içinde bütün fikirlerimi söyledim. Nâmık Kemâl'in **Celâl Mukaddimesi** de bir redd-i mirastır.

İsmail Habîb öldü gitti, tek kelime yazılmadı hakkında: Sâdece bende var.

Benim bütün yazılarımda fikir sıkıştırılmıştır. Sulandırmak lâzım, anlayabilmek için.

Tanzimat'ı bütünüyle mahkûm edemediğimiz gibi kabul de edemeyiz. Bütün devirler için aynı hüküm câridir.

Ne kadar garip: **Ahmed Midhat** bir taraftan **Beşir Fuâd** ile tezatta, bir taraftan da Osmanlı.

Bahâ Tevfik de başlı başına bir tez olabilir.

Görüyorsun. Burada benim de içinde bulunduğum nesli perişan ediyorum. **Tanzimat'tan beri bütün nesiller birer kaçış**

neslidirler. Kimi **İran**'a, kimi **Turan**'a, kimi de **Yunan**'a kaçmış. Bu Ülke'ye Turan'a kaçışı almadım. Ankara'dan **Galip (Erdem)** Bey geldi, **Nurhan** Bey ile beraber. "**Ziya Gökalp bahsini çıkaralım**" dediler. Bir yazar olarak hür değilim. Tâbi yazara bağlı olmalı, yazar tâbi'e değil.

Hâlid Fahri o nesil içinde Çin'e kaçmıştır.

Servet-i Fünûncular'ın, Fecr-i Âtîciler'in, Gökalp'ın ... hepsinin tek gayesi vardı, Osmanlı'yı yıkmak. Hepsi de Osmanlı'dan kaçmıştır.

(Bir soru: "**Ya bu arada Hind'e giden var mı?**")

Bu arada Hind'e giden ben varım.

1940'larda **Celâl Sılay** ve **Fâzıl Hüsnü** vardı. Celâl, Işıklar Askeri Lisesi mezunu. Çok haşarı bir çocuk. Onu çevresi mahvetti. Çabuk büyüdü, çabuk söndü.

Rusya'dan gelen Türkçülerin hepsi Osmanlı'yı yıkmak için çalışan birer misyonerdir.

(Bugün Bu Ülke'nin üçüncü baskısı için tashihlerini gözden geçirdik, okurken arada bir yukarıya aldığım cümleleri sarf etti.)

5 Aralık 1976

(**Hisar**'ın Aralık 1976 sayısında **Zeynep İdrisoğlu** (Ümit Meriç) imzalı yazıda geçen **pâdişâh** kelimesinden söz açıldı:)

Pâdişâh kelimesi sâdece bizde, Osmanlı'da var. Horasan'da ya emîr, melik veya bey olabilir. İran'da şâh, Frengistan'da kral var. Avusturyalılar bize yalım yalım yalvarmışlardı, krallarına da şâh diyelim, diye. Tabiî çöküş devrinde kabul ettik ancak.

(Öğle yemeğinde **Orta Doğu** gazetesinin "**Cumhuriyet Dosyası**" tefrikasından söz açıldı:)

Bizde bir "**fırıldaklar ansiklopedisi**" daha yapılmadı. Batı'da var. Türk intelijansiyasını tanımak için şart bu. Önce ne diyorlardı, şimdi ne diyorlar, bir bir tespit edilmeli.

Ecevit şâir adam. Katiyen komünist olamaz. Halk Partisi'nin hüviyet değiştirdiğine kânî değilim. Eskiden askerî bir cunta idi, şimdi parti idaresi sivillerin elinde. Adalet Partisi kapitalizmi temsil ediyor, Halk Partisi de sosyalizme oynuyor. Evlâdım Türkiye'de başka fikir yok. Halk Partisi mecburdur sosyalist olmaya. Fakat Halk Partisi'nde eski bürokratik temel hâlâ devam ediyor.

Tanpınar'a bir vesileyle temas ettim. Tespitim formüller hâlinde, **Romanda Hesaplaşma**'da yazdım bunları.

"Hangi Batı" için mümkün mertebe dostça yazdım. Çağdaşlaşma nedir? Tarif yok. Dünyânın hiç bir dilinde bu mefhum yok. Biz kendimiz uydurmuşuz, sonra da inanıyoruz.

Umrandan Uygarlığa'da **Tanpınar**'la **İsmail Habîb**'i tesbît ettim bütünüyle. **İsmail Habîb** bizde ilk edebiyat tarihçisi. Türk Teceddüt Edebiyatı Târihi Tanzîmat'tan zamanımıza kadar edebiyatçıların bir müdâfaanâmesidir. İlim adamı değildir İsmail Habîb. Samîmiyeti kusurlarını örter. Tanpınar da samîmi, dürüst, mütecessis bir müsteşriktir. Maddî sıkıntı çekmedi. Babası kadıydı. Halk Partisi'ne yalvardı, mebus seçilmek için. **Ahmed Kudsi**'ye çok yalvardı, ihsan için. Zaafları olan bir insandır Tanpınar. Batı'yı bilir. Doğu bilgisi ise dekoratiftir, plâstiktir. **Renan** dahî bir cami karşısında ürperir. Ki, Tanpınar'ın **Ali Milânî** Sultanahmet Camii penceresinden içeri bakarken ağladığını görmüş. **Tanpınar** içine giremez camiin.

Tanpınar'ın üslûbunu sevmem. Bir bayırı çıkan katarlardan müteşekkil bir trene benzetmiştim üslûbunu bir yazımda.

(İyi yazmak için şart nedir?:)

Fedâkârlık yapmasını bilmeyen yazı yazamaz. Yazdıklarından cümleleri, paragrafları atmasını bilmelidir. Türk muharriri fedâkârlık yapmasını bilmelidir.

İlk mektep bitirmelerinde, sertifika imtihanından çıkmış, bir kahvede oturuyordum. Ağabeyler kendi aralarında edebi-

yattan bahsediyorlardı. Mevzu edebiyat olunca ben de kulak misafiri oldum. İsmail Habîb'den bahsediyorlardı. İlk mektebi yeni bitirmiştim. Orta mektebe gelir gelmez kitabını alıp raşeler içinde okudum.

Türk edebiyatı gerekirse beş sahife içinde verilebilir. Hattâ bir paragrafta, Halil Bey, bir paragrafta. Etüdler ister istemez uzun olacaktır.

(Ümit **Meriç, Hisar**'ın Ocak sayısına Tanpınar ile ilgili bir yazı hazırlamakla meşgul. **Pınar**'dan **M. Âkif Ak** da Pınar'ın Ocak sayısına aynı konuda yazı hazırlayacağını söyledi. Cemil Hoca:

"Tesir etmemek için **Tanpınar** hakkında fikrimi söylemeyim," dedi ama dayanamadı:)

Tanpınar arayan adamdır. Ve küçük tatminlerin adamıdır.

Ümit Hanım: "Tanpınar içtimaî adam vasfıyla değil de, psikolojik olarak, korkan, hisseden, duyan, seven adam olarak girecek yazıma" dedi:

Hamdi Bey küçük hesaplar için avuç açan ve ayak öpen bir şahsiyettir. (Ümit Hanım'a) Sen Ahmet Hamdi üzerine şiir yazıyorsun.

Ümit Hanım: **"Ben gerçek Ahmet Hamdi'yi değil, romanlarındaki adamı yazıyorum. Onu sevdirmeye çalışıyorum. Sevilecek adam çünkü. Amiel'e de onun için çok benzetirim"** dedi.

Amiel jurnaliyle meşhur.

Ümit Hanım (**Amiel**'in 2 ciltlik seçmelerini gösterdi ve): **Tanpınar eğer günlük tutsaydı Amiel** gibi yazardı dedi.

Cemil hoca: Yazamazdı. Çünkü **Amiel** devrinin Alman kültürü ile doludur. (**M. Akif Ak**'a dönerek) Güzel bir şey edebiyâtımızdaki hassasiyet temayüllerini incelemek. Düşünce târihi, edebiyat târihi bakımından Türkiye'de iki isim var romancı olarak, **Peyami** ve **Yâkub**.

Yeni çağda aynı çevrede yaşayan insanların bir birlerine benzer çok tarafları vardır. **Ahmed Hamdi**'yi tanımak için **İsmail Habîb**'i, **Necib Fâzıl**ı, **Ahmed Kudsi**'yi iyi bilmek lâzım. Bunlar Ağaç dergisinde yazmışlardır.

1936'larda çıkan bu **Ağaç** dergisi diğer materyalist dergilere karşı bir aksülameldi. Fakat hepsi Batıcıdır. **Türkçe konuşan Fransızlardır.**

Bunlar bir fetret devri insanları. İkinci Meşrûtiyet'te doğdular, mütâreke ve inkılâp devirlerinde yetiştiler. O zaman bizde, Avrupa idealar dünyâsı telkin ediliyordu.

Avrupa tesirine rağmen **Tevfik Fikret**'te çok kuvvetli bir dil vardır. **Hâmid** keza, Osmanlıdırlar. Osmanlılık ve Türkçe **Fecr-i Âtî**'de biter. Bunlar da onlardan gelir. Tanpınar'ı iyi anlamak için önceki nesli iyi bilmek lâzım. Mevcut düzenle bu nesil arasında hiç bir zıtlaşma yok. O devirde **Necib** (Fâzıl) de müslüman değildir, **Tanpınar** hiç olmadı. O devir adamları Batı'nın sefahate düşmüş taraflarını aldılar, bunlar da sürrealizmi. Bunlar metafizik ürperti diye tutturmuşlar. Ben Batı'nın bütün filozoflarını okudum. Beni hiç biri hiç bir zaman îmâna götürmedi. **Voltaire "Metafizik, inanmayanların meydanıdır"** der. Ben Allah'ı **Spinoza**'dan mı öğreneceğim? Metafizik, îmânla inkârın arasında bocalayan insanın çırpındığı, sallandığı, sürüklendiği bir sahadır. **Necib** yazdı: **"Edebiyatımızda metafizik ürperti yok"** dedi. Canım niye olsun? Metafizik, **Aristo**'dan, **Heraklitus**'tan beri hiç bir şüpheye cevap vermemiştir. Kapalı kapıyı tekrar açmaya ne lüzum var.

M. Akif Ak: "Yeniyi nasıl kuracağız?"

Ders alacağız eskilerden, o kadar.

M. Akif Ak: "Tasavvuf! düşünceyi nasıl değerlendirirsiniz?"

Bizimkiler gûyâ tasavvufî neticeye metafizik ürpertiyle varmaya çalışıyorlar. Tasavvufî netîceye empati diyorlar: Kendi içinden çıkıp medeniyetin, îmânın, ilmin, tabiatın, varlığın için-

de erime, diye tarif edilebilir empati. Halil **Bey**'e de söyledim: Tasavvuf mistisizmden fazladır ve o değildir.

Metafizik kelimesini maddeci olan Aristo icat eder. İnsanı hayvan olarak tarif eden **Aristo**. Aristo'dan sonra metafizik yoktur. Aristo'nun defterinde ilimler tasnîf edilir. Fizik ilimleri bittikten sonra fiziğin sahasına girmeyen mevzulara gelir sıra. Defterinin bundan ötesi boş kalır. Sonradan gelenler bu bölüme fizik dışı mânâsına gelen metafizik kelimesini uydurarak adlandırırlar. Maddecidirler.

Bu adamların kaynakları kirli. Şuur altlarındaki bir takım karanlıklarla birleştiriyorlar ve ortaya bir takım hezeyanlar çıkıyor.

M. Akif Ak: "Babam Islâhiye'de Kâdirî şeyhiydi. 57-58 yaşlarında iken öldü".

Ben de o taraflarda doğmuşum, Hatay'da. Babam hâkim olarak gelmiş o taraflara; Osmanlı devri.

(**Yeni Ufuklar** dergisinin kapandığından söz açıldı:)

1942'lerde ilk teklifimi Yeni Ufuklar'dan almıştım, 7,5 lira. Renksiz, kokusuz bir dergiydi. Batan veya kapanan her dergi içimde açılan bir yaradır.

İkinci Enternasyonal ile Sovyetler'in hiç bir alâkası yoktur. Rusya, sosyal demokratları **sosyal hâin** telâkkî eder.

6 Aralık 1976

(**Nâmık Kemâl** ile ilgili kitapları okuyoruz.)

Midhat Cemâl'in **Nâmık Kemâl**'i çok daha ciddîdir. Necib'in yaptığı, maskaralıktan ibaret. Midhat Cemâl, evvelâ 21-24 Kânunievvel 1940'da Cumhuriyette tefrika etti.

Gözlerimi kaybedeli 22 sene oluyor. 1936'dan sonra tek satır Osmanlıca okumadım. **Ümit** ve **Mahmut Ali**'yi Osmanlıca'ya başlattım **Cevdet Paşa**'dan. Çok zordu. Bende ya hep, ya hiç vardır. İkisi de öğrendiler. Karım da iyi bilir. Darülfünun

mezunu kendisi... Lisedeyken de, üniversitedeyken de birinciydi. Birincilikte bitirdi mektebi.

Bize bir tek üniversite yeter, bir kaç da lise. Gerisini çırak mektebi, teknik eleman mektebi yap. Üniversiteye gelen adama ilk iki sene içinde dil öğretirim, sonra sahasında yetiştiririm. Bu şart. **Teknik üniversite** olmaz. **Teknik** ve **Üniversite** yan yana gelemeyecek iki kelime, üniversite düşünmenin yeridir. Edebiyat, felsefe, sosyoloji, târih, coğrafya, matematik okutulur. Eskiden Mühendis Mektebi idi Teknik üniversite'nin adı. Dünyânın hiç bir yerinde teknik üniversite yoktur. Üniversiteye iktisadı da dâhil edebiliriz.

8 Aralık 1976

Comisco, komünizmin gelmemesi için kurulmuş bir teşkilâttır. Komünizmin karşısında emeğe değerini veren demokratik ülkelerin kurdukları birliktir. 1916'da toplanan **İkinci Enternasyonal** sosyalist bir enternasyonaldir. **Lenin** buna karşılık **Üçüncü Enternasyonal**'i kurmuştur. Bugün İkinci Enternasyonal'e dâhil olan ülkeler **AET**'yi meydana getirmişlerdir. Komünizm karşısında emeği demokrasiye rağmen ele almak, âdil davranmak dâvasını güder.

Demokrasiler siyâsî eşitliği getirmiştir. Ülkemizde çok cüzî olmakla birlikte siyâsî mahkûmlar var. DP'den demokrasinin siyâsî eşitliğinin yanında iktisadî eşitlik de bahis mevzuu ediliyor artık. Sosyalistler işçi diktatörlüğünde emeği değerlendirmeye çalışıyorlar ama olmuyor. Batılılar ise bunu demokrasi içinde gerçekleştirmeye çalışıyorlar, parlamento seviyesinde. Demokrasinin tabiî gayesi sosyalizme gitmektir. Demokrasi demek çoğunluğun hakkını alması demektir. İhtilâl fikri, Batılı komünist partilerden kalkmıştır. İtalyan, Fransız, İngiliz komünist partileri ihtilâle taraftar değildirler. Onun için Rusya ile aralarında anlaşmazlık çıkmıştır.

Bizi kurtaracak olan bir dereceye kadar İngiliz tipi parlamentarizmdir. Zora baş vurmadan, yumuşak bir şekilde işçiler

haklarını almışlardır. Eski bâzı an'aneleri muhafaza etmeye rağmen işçi iktidarı gerçekleştirilmiştir. Hattâ senelerce iş başında da kalmıştır. Bizimkilerin gösterdiği gibi öcü değildir sosyalizm. Eğer bir şeyi öcü yaparsan tehlikeli olur.

☆ ☆

(**Terakki** makalesini hazırlamağa başladık. Bu arada Umrandan Uygarlığa kitabındaki **Büyücü Çırağı** adlı yazıyı ve **Medeniyetlerin Ölümü** makalesini tekrar okuduk:)

Burada ortaya konan mevzuların yanında Marksizm falan palavra kalır. Bunlar hiç söylenmemiş laflar. Osmanlı'da karizmatik azınlık **Osman Bey** ve arkadaşlarıdır. Ve sonra müesseseler.

(**Terakki** makalesi için yeni başlıklar düşünüyor:)

Terakkî Bir Mit mi?
Zaman, Zaman-ı Terakkî
Terakkî Efsânesi
Kâbusla Biten Bir Rüya

☆ ☆

(Akşam üzeri Feneryolu'na doğru giderken yolda:)

Ben 1940'larda Tercüme Dâiresi Müdürü idim. Aşağı yukarı 40 senedir tercüme ile uğraşıyorum. Şuna kaniim ki, tercüme yapılamaz. Bir dilde söylenmiş şey bir başka lisânla ifâde edilemez. Edilse bile tam değildir. Ben bir günde ancak bir sahife tercüme yapabiliyorum. Fakat, günde yirmi sahife tercüme yapanlar da var. Olur mu? Olmaz tabiî. Onun için tercüme edebiyatımız böyle.

1940'larda **İhtişam ve Sefâlet**'i tercüme etmek için dokuz ay çalıştım. Düşün ki, bu eseri **Balzac** iki haftada yazmış. Yeni baskısı için bir dokuz ay daha çalıştım. **Hernani**'ye iki seneden fazla mesaîmi harcadım. Hernani'den 250 lira para aldım, Millî

Eğitim'den. İhtişam ve Sefâlet'i İnkılap Kitapevi'ne vermiştim, bin lira aldım. Harcadığın mesaînin karşılığını alamazsın tercümede. Ki, ben Fransızca kitaba bakar Türkçe söylerim. Ama bu tercüme mi? Hayır.

Tercümelerde, başka dillere yapılmış tercümeleri de nazar-ı îtibâre almak suretiyle, evvelâ kitabın havasına giriyorum. Sonra çeviriyorum. Tabiî bu da çok zaman alıyor. Ama artık tercüme yaparak para kazanamam. **Kaplan** bir pedagoji kitabının tercümesini Millî Eğitim'de bastırmak istiyor. Sahifesine 50 lira veriyorlar. Benim aylık masrafım 50 bin lira. Ümit'e ısrar ediyormuş.

Oktay'ı (Akbal) mektepten tanırım. Benden bir iki yaş küçüktür. Bir paşazadedir. İmkânları olduğu halde Saint **Benoit**'da okuyamamıştır. Sonra bir yere daha girmiştir fakat oradan da mezun olamamıştır.

Hâtıralara hürmetim sonsuzdur. Zamanında iyi konuşurduk, Oktay'la. **Cumhûriyet**'te **"sağcıların şakşakçılığını yapıyorum"** diye bir tenkit yazmış. Tenkit değil mahkûmiyet zinciri sanki. Ne adımdan, ne yazımdan, ne de nerede yazdığımdan bahsediyor. Yalnız "eski bir lise hocası, Fransızca hocası" diyor. Hani "sağ" ve "sol" kelimelerini yazmıştım ya, onu tenkit etmiş. Evlâdım adam böyle tenkit edilmez. Bunlarınki iş değil.

Milliyet'te **Mümtaz Soysal, Âmiran Kurtkan**'ı, bir okuyucunun yazdığı tenkit mektubuna dayanarak güya kendince tenkit ediyor. Dili... efendim, çok eskiymiş de **"akide"** kelimesi efendim, şekermiş de, çocuk esas mânâsını nereden anlayacakmış da falan. Tabiî bu ciddî bir tenkit değil. Zaten Mümtaz'ın buradan bir kuyruk acısı vardı. Mahkûm olan kitabı hakkında Âmiran Hanım bilirkişi raporuna imza atmıştı. Oradan tutturuyor, sebep o.

Ahmed Râsim pek ciddî değildir. Gazetecidir sâdece. Sırf İttihat ve Terakkî'ye yaranmak için **Abdülhamid Han**'a Kızıl Sultan demiştir. Oktay bir zaman yüklenmişti Abdülhamid Han'a. Onu müdâfaa etmek **Kadir Mısıroğlu**'nun işi. Ben Ab-

dülhamid'in avukatı değilim. Sonra... onlarla ciddî olarak muhatap bile olmam. Onu Mısıroğulları yapsın.

Küçük Said Paşa'nın hatıratı vardır. Abdülhamid onu dokuz sefer sadârete getirdiği halde sırf kendisini temize çıkarmak için bir takım iftiralar yazar. Gûyâ kendisine sadâret mührünü vermedi diye bıçakla saldırmış da, falan. Koskoca pâdişâh buna hiç teşebbüs eder mi? Ahmed Rasim de Küçük Said paşa'nın bu hatıratını hulâsa etmiştir. Bizimkiler de ona dayanarak yazıyorlar.

İbnü'l Emin Mahmud Kemâl tam bir tekke âlimidir. Yazış tarzı ona aittir. Onun **Son Sadrâzamlar**'ından hulâsa yapmak suretiyle bir kitap hazırlamak mümkün. Faydalı da olur. Bunu da ancak ben yapabilirim. **İbnü'l-Emin, M. Zeki Pakalın**'la, bâzı şeyleri kendisinden çaldığına dâir kavgalıdır. Dili güzeldir.

9 Aralık 1976

(Pınar dergisindeki yazısından dolayı M. Akif Ak'ın üslûbu söz konusu edildi:)

Bunların babası **Nurullah Ataç**'tır. İlk defa o kullandı devrik cümleyi ve uydurca kelimeleri.

Ataç otantiktir, kendisidir. Ataç tam bir deliydi evlâdım. Kendisini tanırım. Babası **Atâ Bey, Hammer** mütercimi. Galatasaray Lisesi'nde okutulmak üzere bir de İktitaf adlı okuma kitabı yazdı.

Ataç'ı Galatasaray Lisesi'ne verdiler, okuyamadı. Ataç haylaz çocuk. Ataç'ı İsviçre'ye gönderdiler, okusun, diye; orada da okuyamadı. Dört sene kaldı. Bu süre zarfında Fransızca öğrendi. Burada onu arkadaşları Fransızca hocası yaptılar. Fransızca'yı gündelik neşriyatı takip edecek kadar biliyordu. Babasından da Osmanlıca öğrendi. 1936-1937'lerde yazıyordu, bir şöhret değildi. O yazılarıyla da hiç bir şöhret olamadı. Uydurca çıkınca şöhret oldu. İsmet Paşa 1938'lerde yanına baş tercüman olarak aldı. Ataç hiç bir şeye inanmaz. Kendisi iyi bir aileden

geldiği halde adam olamadı. Üslubuyla kendisidir. Sevimli insandır, ciddîye alınmamak şartıyla sevimlidir. Cumhuriyet devrinin tipik bir kalem sahibi ve şahsiyetidir. Etrafındakilere bol bol iltifat dağıtırdı. Herkes onun için Ataç'ı methederdi. Cumhuriyet devrini temsil eden bir aydın tipidir.

Attila İlhan bir vali çocuğu, artist kardeşidir. Bizdeki Batıcılıktan nefret eder. Bir Peyami değildir ama romancıdır. Şâirdir de. Avrupalılığın karşısında olmakla birlikte hiç bir şey getirmiyor.

Bir parça Marksizmi yalamıştır. Zekîdir fakat haşarı mizaçtır. **Çağdaşlaşmak lâzım**, diyor. Ki, bunu **Gökalp** ve **Atatürk**'ün **"muasırlaşmak"** olarak ortaya koydukları prensibe bağlıyor.

Ben Attila'yı tenkit etmedim. Attila **Varlık** dergisinde hakkımda yazmış: **Balzac'ı ve Fransız edebiyatını** biz Cemil Meriç'ten öğrendik, diyor. Ben de sırf beni yazdığı için kitabını aldım ve iyi taraflarından tutturup kaldırmak istedim. Adam yalnız, güzel taraflarıyla yükseltmek istiyorum, yaklaştırmak için kendimize; yazım birinci raund idi. Cevap vermedi. Şayet cevap verseydi bir diyalog kurulacaktı.

☆ ☆

(Öğle yemeği sırasında **İzzet (Tanju)** Bey geldi. Yemekten sonra **Orta Doğu** gazetesinin **Cumhuriyet Dosyası'nı** okumağa devam ettik. **Nâdir Nâdi**'nin **Nâzım Hikmet** ile ilgisine gelince:)

Andre Gide Rusya'ya 1936'da gitmiştir. Davet edilmiştir. Şartları **Nâzım**'la aynı değildir. **Rusya'dan Dönüş** eseri epey gürültü koparmıştır. Sonra durumunu îzah edici bir zeyl daha yazmıştır. Nazım ise hapisten yeni çıkmıştır. Arkadaşı **Sabahaddin Âli Bulgaristan**'a kaçarken vuruluyor. Rusya'dan döndüğünde evine kapandı. Hiç kimseyle görüşme imkânı yoktu. Hattâ en samimî arkadaşları ile bile konuşamıyordu. Devamlı göz hapsindeydi çünkü. Öldürülmek korkusu taşıyordu. Rus-

ya'ya gidince orada samîmiyet gördü. Elbette şâir mizaçlı olduğu için öyle konuşacaktı. Türkiye'ye geldiğinde de, Rusya'da bir sosyal değişikliğe şâhid olmuştu. Bunun heyecânı ile doluydu. Stalinistler tarafından reddedildi. Sebebi de **İvan İvanoviç Yaşadı mı?** diye bir piyes yazdı. Anti-Stalinist bir piyestir bu... Bu eserin Fransızcaya tercümesi yapıldı. Mütercimini Fransız Komünist Partisi'nden attılar. Eser **Kruşçev**'in **Rapor**'undan önce neşredilmiştir.

10 Aralık 1976

Sâdullah Paşa, Münevver Ayaşlı'nın kayınpederidir. Sâdullah Paşa ile alâkalı yazıma çok kızmış Münevver Hanım. Elimden ne gelir. Ben gerçekleri yazdım.

(**Terakkî** makalesini yazmağa devam ediyorduk. **Kenan Gürsoy** geldi. Söz **Vehhâbîler**'in Türkiye'deki faaliyetlerinden açıldı:)

Bu Vehhâbîler memleketimizde nasıl taraftar buluyorlar, ona hayret ediyorum.

Kenan Gürsoy: Ehl-i Sünnet'in çocukları meseleyi bilmiyorlar. Maksat İslâmı kurtarmaktır, diye harekete geçince çocukları rahatlıkla kandırıyorlar.

(Cemil Meriç:)

İslâmiyet'te rahip sınıfı yoktur. **Protestanlık, Katolikliğe** karşı çıkmakta haklıydı. Cenneti satıyordu papazlar. Memleketi, kilise ile prensler bölüşmüşler, sömürüyorlardı. Protestanlar, katolikliğe karşı zekânın fışkırışını gerçekleştirmişlerdir. Bizde ise böyle bir şey yok. Protestanlık belli bir hareketti.

Bin küsur senelik dînimizi bırakıp neyi benimseyeceğiz? Biz Hz. Muhammed'e, sahâbîye inandık, diye mi yıkıldık? Hadîsler'e sarıldığımız için mi yıkıldık? Ne kadar abes bir şey...

Vehhâbîliğin üzerinde durmadım şimdiye kadar, **Cevdet Paşa**'dan okudum sâdece. Elli seneden beri memlekette ne din

kalmış ne dayanet zaten. Bir de bugünkü neslin büyük bir kesimi İslâmiyet'i çağ dışı ilân ediyor.

Halk Partisi hiç bir ideolojisi olmayan bir tahakküm partisidir. Menfaatinin olduğu yerde samîmi. **Hergün** gazetesi gayet güzel söylüyor. Halk Partisi bürokratlardan teşekkül eden bir kapitalist zümreye dayanır. Halk Partisi'nin Enternasyonal'e girmesi, kirlerinin içinde en az kirli olanıdır. Şimdiye kadar bilinmiyordu sosyalizme meyli. Şeklen de olsa yerine yerleşmeye çalışıyor artık. "Hukuka aykırıdır" hükmü yanlıştır. Ona bakarsan **NATO**'ya girmek de hukuka aykırıdır, dersin. Bu tartışmaların sonu gelmez. Anayasa'ya, meclise, çeşitli kademelere Halk Partisi hâkimdir, istediği netîceyi alır.

Tekrar ediyorum: Az gelişmiş kelimesinin içine târih, kültür, felsefe, iktisat, medeniyet, her şey girer. Bu yaftayı kabul etmekle her türlü haktan mahrumiyetini teslim etmiş oluyorsun. Bu tâbirlerin milliyetçi bir kalem tarafından da kullanılıyor olması beni üzüyor.

Marks, vatan ve **millet** realitesini inkâr etmez. İşçi sınıfının vatanı yoktur, der sâdece. Nasıl, **sermâye** milletler arası ise **emek** de milletler arasıdır, der. Kapitalizm, insanlarını beynelmilel hâle getiriyor. Buna karşılık Marks'ın teklif ettiği şey emeğin birleştirilmesidir, beynelmilelleştirilmesidir.

Fransız İhtilâli'ne kadar Fransa'da üç sınıf yardı: Aristokratlar, rahipler ve üçüncü sınıf vatandaşlar... Üçüncü sınıfı, bankerlerden tutun da işçiye, esnafa, ayak takımına kadar herkes teşkil ediyordu. Üçüncü sınıf avukattı, yazardı... Milletin bel kemiği, yâni kısaca burjuvazi.

Marks, "**Din afyondur**" derken, Katolik kilisesini kasteder. Hakîkaten Katolik kilisesi tam bir afyondur. Kilise iktidarın emrindedir. Marksın dinsizliği de burjuvazinin dinsizliğinden gelmektedir. Ona da burjuvaziden mîrâstır.

Kenan Gürsoy: Peki öyleyse, bugün sosyalistlerle milliyetçiler niçin çatışıyor?

(C. Meriç:)

Kapitalizmin ilerleme devresinde bütün iktisadî teşekküller bir birine bağlıydı. Yâni burjuvazi düşmanla çarpışırken bile düşmana mal satar. Menfaatinin olduğu her yerde vardır burjuvazi. Burjuvazinin bu aksiyonuna karşı Avrupa'da bir reaksiyon olması normaldir. Bu da proleteryanın reaksiyonudur.

Bizde sosyalizm ıstırap çığlığıdır. Marks bu çığlığı kendi psikolojik dünyâsının süzgecinden geçirerek ortaya koymuştur. Marks burjuvaziye karşı kinlidir. Haliyle ona düşman olacaktır.

İkinci Enternasyonal'e sâdık kalanlar için (1923'ten sonra) millet bir realitedir. Avrupalı evvelâ Fransız'dır veya İngiliz'dir. Sonra eğer sosyalistse sosyalisttir. Evvelâ milliyetçidir, ideoloji arkadan gelir.

Bizde ise millet realitesi kalmadı. Bütün mukaddeslerimizi yıktılar veya yıkıldı. Üstüne Batı'nın kötülüklerini de gördü. Milletimiz için sosyalizm artık bir can simididir.

Bu nesil artık mevcut düzene de inanmıyor. Din, dil, târih bilmiyor. Bu nesil, nereye, hangi dala tutunacak? Gideceği, cami, dergâh yoksa; hepsini yıkmışız, sâdece marksizmin kilisesi var ortada. İnsan ise yaratılış itibariyle bağlanmak mecburiyetindedir.

Kenan Gürsoy: Türkiye'deki milliyetçiliği sosyalist tavırlı görebilir miyiz?

(C. Meriç:)

Marks'a göre bâzı milletler proleterdir, bâzıları ise sömürgeci. Bence bugünün Türk'ü proleter bir millettir. Emperyalistlere karşı varlığını koruyabilmek için sanayileşmek mecburiyetindedir. Sanayileşebilmek için de bütün gücünü, kuvvetini idarenin eline vermelidir. Tıpkı Osmanlı'da olduğu gibi. Avrupalı bizi hiç bir zaman kabul etmedi ve etmeyecektir. Batı karşısına, kapitalizmin kuyruğuna girerek değil, çağdaşlaşmış bir Osmanlı düzeninin temsilcileri ve mümessilleri olarak çıkabiliriz.

Kenan Gürsoy: Avrupalı sosyalist bizim sosyalisti kardeş olarak kabul eder mi?

(C. Meriç:)

Avrupalı hıristiyandır ve bizim sosyalisti kardeş olarak kabul etmez. Asırlardır şuur altında işlenmiş bir haçlı zihniyet uyanacaktır.

Maoizm de bu topraklarda yerleşemez. Bizim maocular bir avuç bedbahttır.

Bir Fransız sosyalisti için Rusya uzaktır. Bir coğrafî tehlike olamaz. Avrupa'da kominforma karşı bir ayaklanış vardır. İkinci Enternasyonal'e kadar Avrupa sosyalistleri tek merkezden emir alırlardı. Zamanla Moskova'yı dinlemez oldular. Avrupa komünistleri politbürodan idare ediliyorlardı. Bugün bunun ne kadar ahmaklık olduğu Avrupa komünistleri tarafından anlaşılmıştır. Ve ister istemez millî komünizm doğacaktır.

Bizde ise Rusya komşumuz. Üstelik düşmanımız da. Fakat Çin uzakta. Çin'in ne yaptığı, kendi içinde neler olduğu belli değil. Meçhul olduğu için caziptir. Rusya'ya karşı olan ister istemez Mao'ya bağlanacaktır.

Fakat maoizm kültür ihtilâli yaptı. Bizimle bu noktada ters. Türkiye'de maoizmin bizzat hükümet tarafından müsamaha ile karşılandığı kanâatindeyim. Rusya öteden beri komşumuz ve düşmanımız. Çin'in görünürde bu emperyalizm tehlikesi yoktur.

(Ben: Türkistan'ı görmezsek tabiî)

Yeni sol bu maoizm temayülü altında gelişti. Azlık oldukları için sert. Bir cinayet şebekesi olmak durumunda. Fakat can sıkıcı.

Rusya'ya bağlı olanlar daha plânlı ve daha gizli hareket ediyorlar. Maocular zannedersem açıkça propagandasının yapılmasını ister. Açık hareket etmek mecburiyeti buradan doğuyor. Maocular sabun köpüğüdür. Devlet istese bir çırpıda hepsinin hakkından gelir.

12 Aralık 1976

Çözülüş evvelâ şuur ve zekâda başlıyor. Ferdî uzviyetle beraber içtimaî uzviyet de ihlâle uğrayınca evvelâ kafa gider. Bizans'ın son günleri. Dünyâ çıldırmış, bizimkiler habersiz.

(**Terakkî** makalesinin **Nâmık Kemâl** bahsine gelindi. Yan başlık konacak:)

Cemiyet fertlerinin gittikçe huzura ve refaha kavuşması terakkî. **Âlî Paşa** büyük adam. Terakkiyi ben de ancak böyle tarif ederdim. Gevezelik yok. Ne kadar güzel.

☆☆

(Telefon çaldı. **İktisat Fakültesi**'nden **Prof. Dr. Ali Bey** bir oğlu olduğunu bildirdi. Telefonu kapadıktan sonra Cemil Hoca biraz durgunlaştı:)

Bugün benim doğum günüm. Ben de pazar günü sabaha karşı doğmuşum.

Ali Bey'in oğlu oldu. Hayırlı bir haber değil mi? İlk defa görüyorum kendi doğum günümde doğanı. Garip bir tesadüf yahu. İnşallah daha bahtiyar olur. Ali Bey aşağı yukarı 46 yaşında. Talebemdir kendisi.

Babamın son çocuğuyum. Onun doğum yılına 1874-75 dersek.. 1916'da doğdum, diyelim. Evet benden önce iki erkek kardeşim ölmüşler.

1933'te üniversite inkılâbı yapıldı. Bu ne demek? Milletler arası yahudi ilim adamlarının üniversitemizi işgali demekti. Nazi Almanya'sından kaçan ne kadar **yahudi** profesör varsa Türkiye iş verdi, onlar da hiç tereddüt etmeden geldiler, imkânlar biraz kıttı ama olsundu, çalışabileceklerdi ya, yeterdi onlara. Türkiye'ye gelen **Selânikli dönmeler** vardı, onların çocuklarını da asistan yaptılar. Bizim üniversitemizin kuruluşu pis ve mülevvestir.

Tanzimat'ta tıp kuruldu. Tıp tekniktir. Düşünce değildir. Üniversite düşünce demektir. Fakat bizde üniversiteyi yabancı-

lara kurdurdular. Dünyânın hiç bir milletinde üniversiteyi yabancılara kurdurmamışlardır.

Kendi dilimizi, târihimizi tedkik etmek için illâ milletler arası bir dile mi ihtiyaç var? **Türk ve loji** kelimeleri nasıl çiftleşir? Türk Türk'ün, loji Rum'un.

Filolojinin şümulü çok daha geniştir. İçine mîmârî de, mûsikî de girer.

☆ ☆

("**Haydar Alpaslan** geliyor," dediler:)

Bir gün **Rıza Tevfik**'e **Yusuf Ziya** geliyor, dediklerinde "Aman karyolayı da bağlayın" demiş. Çünkü **Orhan Seyfi** ile Yusuf Ziya, Rıza Tevfik'in evinde ne bulurlarsa pencereden sokağa bırakırlar, giderken alır götürürlermiş.

Haydar Alpaslan: Efendim, Osmanlılarda kadının durumu hakkında malûmat verir misiniz?

(C. Meriç:)

Yakın zamanlara kadar, bütün dünyâda, kadının nesil üzerinde hiç bir tesir yapmadığı sanılıyordu. Osmanlı, gayr-ı Müslim kadınları hidâyete erdirir de alırdı.

Eflâtun'un **Devlet**'inde olduğu gibi Osmanlı pâdişâhları öyle geniş haklara sahip değildi. Hiç bir Osmanlı, belli yerden kız almazdı. Mutlaka çok uzaktan, bilinmez, lalettayin bir yerden kız alacaktır. Akrabalığa dayalı istismarın olmamasına azamî dikkat gösterilirdi. Onun için Osmanlı'da bir **saray aristokrasisi** teşekkül etmemiştir.

Çöküş devirlerinde çocuk terbiyesi kadınların elinde kalmıştır. Yıkılışa tesir eden unsurlardan birisi olarak bu durum da zikredilebilir.

Osmanlı pâdişâhının akrabası yoktur; tek başınadır pâdişâh.

Osmanlı, **Abdülhamid**'de biter. Nazarımda son Osmanlı pâdişâhı **Abdülhamid**'dir.

Haydar Alpaslan: Efendim, çocuklara târih kitabı olarak ne verebiliriz?

(C. Meriç.)

Târih okumak isteyen **Cevdet Paşa**'yı okusun. Yeni harflisini tenkid ettim, paçavraya çevirdim. Hiç bir ses sadâ çıkmadı.

Haydar Alpaslan: Kadının cemiyette yeri ne olmalıdır?

(C. Meriç.)

Kadın bâzı mesleklere girebilir. Meselâ ilk mektep hocası olmalı. Lise hocası da olabilir. Doğum doktoru, çocuk doktoru da. Fakat her şeyden önce kadın anne olmalıdır. Ve anneliğe yakın meslekleri seçmelidir.

Cemiyet bugün şirâzesinden çıkmıştır. Ancak büyük bir sarsıntıyla tekrar yerine oturabilir. Bugünküne cemiyet bile denemez, ancak güruh olabilir.

15 Aralık 1976

(Söz Türk sosyologlarından açıldı.)

Mehmet Emin (Erişirgil) Kant'ın katili. Beni Kant'tan o soğuttu lisedeyken. Kalınca bir kitabı da vardır, Kant diye. Halk Partisi zamanında bir ara başvekillik de yapmıştır.

(Mehmet İzzet'i tanıdınız mı?)

Mehmet İzzet, sosyolog olarak çok geveze bir adamdır. Kalfadır, doçent seviyesindedir. Usta olamamıştır. Genç öldü, yaşasaydı belki durulurdu.

(Bugün de **Terakki** makalesini yazmağa devam ediyoruz. **Sadullah Paşa**'dan sonra şimdi sıra **Âlî Paşa**'ya geldi. Yeni bir başlık düşünüyor, sesli:)

Zaman, Zaman-ı Terâkkî'den sonra Medeniyet ve Terakkî çok ahenksiz bir başlık. Oturmadı yazı. "Londra Âşıkları" diye-

ceğim ama hepsi âşık değil. "Medeniyet-i Hâzıra Demek: Londra Demek" olabilir. (Bir saat boyunca hiç konuşmadan bu başlığı düşünüyor. Sonunda başlığı koydu:) Medeniyet-i Haziranın Timsâli: **Londra**.

(Müsveddede geçen "**garip**" kelimesine takıldı.)

Garip, pis bir kelime.

Yazıda "Sinema seyircisinin serseri tecessüsüyle seyreder" cümlesindeki "s"ler rahatsız ediyor kulağımı. Mademki ısrar ediyorsun, peki kalsın.

Bizde mecmualar tetkik edilmemiş. Mecmualar hakkında Bu Ülke'deki hükmümü bilirsin. Benim kalkıp mecmua tetkik etmem kalfalık. Onu ancak kalfalar yapar. Benim işim terkiptir.

("O zaman baştan itibaren bütün mecmualar ele alınıp tetkik edilmeli, her birinin monografileri yapılmalı", dedim:)

Evlâdım, yapamazsın. Bütünü kucaklayamazsın. Bir ömür yetmez. Mecmuaların ciddî olarak daha monografileri yapılmamış; bizde hiç bir şey yapılmamış. Binaya hem taşını, harcını taşı, hem mîmârı ol, hem mühendisi, hem de amele. Olmaz böyle.

Bütün deliler, kendi kendine işleyecek makinayı bulmaya çalışırlar. Bir adamın deliliğine hükmetmek istiyorsan çalışmasına bakmalısın. Eğer böyle bir makina peşindeyse onun yeri Bakırköy'dür.

Dünyâ'da beraber çalıştığımız avukat bir arkadaşım vardı, **Bora**. Uzun zaman yazı arkadaşlığı yaptık. Heyecanla gelirdi: Bir dergi çıkaracağım, işte onda târihimizi başlangıcından ele alıp yazacağım, derdi. Nasıl yapacaksın, diye sorduğumda; "Efendim, sosyolojik, felsefî, iktisadî... bütün yönlerini vs. ele alacağım" derdi. Delilik bu. Yapamazsın.

* *

(Faşizm söz konusu edildi:)

Faşizm harp sonu rejimidir. Harpten mağlup çıkmış, millî gururları incinmiş askerlerin kurdukları rejimdir.

Kaya Bey (Bilgegil) kitabını bana göndermiş, Yeni Osmanlılar hakkındaki araştırmasını. İçine **Mustafa Fâzıl Paşa**'nın Fransızca mektuplarını koymuş. Kitabı biraz okudum. Tenkid edilecek çok yerleri var. Bitirmedim kitabı daha. Belki tenkid ederim diye. Severim kendisini. Fakat yaptığı kalfaların yapacağı iş. Bir profesör böyle eser koymamalı ortaya. Fakat hiç bir şey yapılmamış şimdiye kadar, o yönden de haklı.

Yaz evlâdım:

Unutulmasın ki, yazarımız önce şâirdir. Doğulu bir şâir. Okuyucuları da kendisi gibi harikuladeliklere meftundurlar. Batı hayranlığı Tanzimat nesillerinin ortak vasfı. Ama Kemâl bir entellektüeldir de. Avrupa'da yaşamış bir entellektüel. Şâir paletindeki boyaları cömertçe harcadıktan sonra entellektüel çıkar sahneye. Osmanlı intelijansiyasının bu en coşkun ve en şuurlu temsilcisi bütün bir asrın zihnini kurcalayan anahtar suâli tekrarlar: **Ne yapmalı? Cevdet Paşa'dan, Tunuslu Hayreddin'e, Sâdık Rifat'dan Ahmed Midhat'a** kadar bütün bir aydınlar kafilesinin ortak çilesi bu kör düğüm. **Kemâl**, Batı medeniyetinin zaaflarına gözlerini kapamış değildir. Başta sınıf imtiyazları. Sonra kapitalizmin yüz karası olan borsa oyunları. Maziden kalma "çağ dışı" alışkanlıklar... Ve madalyonun öbür yüzü: Sefalet. İlim adamları endîşe içindedir. Siyâsî ahlâk ve umûmî terbiye öyle bozuldu ki, "**hazin bir nefretin**" yâni bir ihtilâlin kopmasından korkuluyor. Bir kelimeyle marifet ve servette görülen bu yükseliş adalet ve ahlâkın tereddîsini gizliyor. Kendi ülkemize gelince:

(Yazı bu şekilde devam ediyor.)

22 Aralık 1976

(Cemil Hoca'ya bir haftadır uğrayamadım.)

Her aklı olan insan iyiye taliptir. Cemiyet mumyalanamaz. İyi taraflarını muhafazaya, kötü taraflarını devirmeye meyillidir. Tolstoy "**Muhafazakâr devrimciyim**" derdi kendisine. **Dostoyevski** de. Muhafaza edilecekler din, ahlâk, kültürdür. Gerisine lanet olsun.

Dişim ağrıyor. Gece uyuyamadım. Kimseyi de uyandırmadım. Onun için daha kendime gelemedim. **Lûgatler** konferansımın ikincisine hazırlanmalıyım.

(Bizde yapılan lûgat çalışmalarına dâir malzemeyi gözden geçirdik:)

Bununla da görülüyor ki, bizde hiç bir şey yapılmamış, bizimkileri de hep yabancılar yapmış. Tabiî hep mahut emellerini tahakkuk ettirmek için.

Bir lûgati akademi yapmalı. Elli sene ister en az.

("Bugünlerde bir **Dil Akademisi** kurulması için kânun hazırlıkları yapılıyor. Böyle bir akademide istihdam edilmek üzere kimleri münâsip görürdünüz? Dilde salâhiyetdar olanlar..", diye bir soru sordum. Epeyi bekledikten sonra:)

Cevap veremem suâline evlâdım. Vereceğimi mi ümit ediyordun?

(- Biz istesek de istemesek de MC hükümeti böyle bir hazırlık içinde:)

Tam bir fetret devri yaşıyoruz. Bugün Türkçe'yi doğru okuyup yazan adam yok Türkiye'de. Âlim, dil bilgini değil. Bu anarşik devir durulmadıkça akademi kurulamaz. İşte mehmâemken. Bu mehmâemken işi değil. Bugün ortak dil yok. Dile ehemmiyet veren, verecek yok. Ben fazla iyimser değilim bu konularda. Akademi olamaz bu devirde, diye düşünüyorum. Bugün, Türkçe dilekçe yazacak kişi çıkmaz. Öyle bir bozukluk içindeyiz ki, kalmadı Türkçe. Yazılanlar ve söylenenler hep bir gevezelikten ibaret. Batı'dan da ümit bekleyemeyiz. Batı bizi ih-

tiyâcı kadar tanıdı artık. Eskiden Osmanlı vardı ve menfaatleri vardı Osmanlı üzerinde. Osmanlı ile Ruslar, İngilizler, Fransızlar meşgul idiler.

Mustafa Nihat gibi adamlar çıkıyor, lûgat hazırlıyorlar. Eh olmaz tabiî. Mustafa Nihat çalışkan bir adamdır ama yapamaz. Kendisi dahî doğru dürüst Türkçe yazamıyor ki...

Biz asırlardır lûgatin ehemmiyetini anlamadık. Bugün, tam bir yıkılış devri manzarası arz ediyor.

Maârif Vekâleti reisi **Şükrü Bey** ve **Rızâ Tevfik** lûgat için çalıştılar. Bir hayli uğraştılar da. Hep yarım kaldı. Bir devlet göçerken, diliyle, kültürüyle beraber çöker.

Eski adamlar Osmanlı değildi. **Esad Efendi**, hem şeyhülislâmdı hem de lûgatini yazdı. Sekiz senesini harcamıştır. Adam Arapçayı, Farsçayı fevkalâde biliyor. Bütün kitaplar elinde, sekiz sene uğraşıyor.

Türkiye'de şu malûmata sahip bir kimse yok. Ben lûgatçı değilim. Edibim, yazarım. Benim gayem lûgat yazmak değildir. Türkçe'yi sevmeyen, böyle çırpınmayan adam işin ehemmiyetini bilmez. Her şey lûgatten başlıyor.

Türk Dil Kurumu'nun pisliklerini temizlemek lâzım evvelâ. Lûgatleri tuvalet kâğıdı bile olmaz.

Pazar günü **Mehmet Menteş** geldi, röportaj yaptılar benimle. Hiç bir kelimenin mânâsını bilmiyoruz. **Çağdaşlaşmak, geri kalmışlık** defalarca yazdım ve söyledim bu kelimeleri, hâlâ kullanıyorlar. Avrupa bile bu kelimeleri kullanmaktan utanıyor. Bu ne büyük gaflet. Geri kalmışlıktan seviniyor âdetâ. Avrupa'nın fısıltıyla söylediğini bizimki yüksek sesle haykırıyor, geri kaldık, diye.

Bugün dünyâ, sanayileşmiş ve sanayileşmemiş cemiyetler diye ikiye ayrılmıştır. O kadar. Sen bunları kabul etmiyorsun. Hiç bir mefhum aydınlığa kavuşmaz tabiî.

☆☆

(**Pınar** dergisi'nin 1974 Haziran sayısını okuyoruz. Dergide Peyami Safa hakkında da yazılar var. Söz **Peyami Safa**'dan açıldı:)

Peyami'nin çağdaşları da bir ölçüde Peyami gibi çaresizdi. Fakat onlar farklıydılar **Peyami**'den, refahça. Vaziyetleri iyiydi. Hastalıklı değildiler. Fakat hepsi de Batı'nın hastalığına tutulmuş kölelerdi.

Peyami'yi Pınarcılar kadar yüceltmenin de âlemi yok. **Taleyrand**: "Mübalâğa edilen şey önemli değildir" der. Peyami fetret devrinde yetişen bir gazeteci. Düşünen bir insandır, çünkü ıstırap çekmektedir. Gazeteci fakat ıstırap dolu. Ötekiler bahtiyardırlar, rejimle de bağdaşmışlardır. Peyami rejime kur yapar fakat rejimle bağdaşmaz. Peyami'nin kalan tarafları romanlarıdır. Peyami'yi ve diğer başka insanları bütün tezatlarıyla, zaaflarıyla, insanlığıyla küçüklükleri ve büyüklükleriyle ele almak lâzım.

İkinci Meşrûtiyet'ten önce **Türkçülük** yoktur.

Babam Dimetokalı. **Dimetoka** Devlet-i Aliyye'nin ikinci payitahtıdır. Hiç bir karışıklığım yok. Türkçülüğün mümessillerinin hemen hepsi gayrı Türk'tür. Meselâ **Ahmed Vefik Paşa**'nın anası Rum'dur. **Şemseddin Sâmî** hâlis Arnavut'tur.

Kânûnî'nin bir kânunu var; herkesi toplar ve üzerine yemin ettirir, başta kendisi olmak üzere..: Pâdişâh şeriatın uygulayıcısıdır. Şeriatı bilen pâdişâhın üstündedir, o da ulemâ. Ulemâ da işlerini askere, orduya dayanarak yapar.

II. Mahmud yeniçeriyi topa tutarak kaldırdı. Ulemâ dayanak noktasını kaybetti. Şeyhülislâmlar da tâyin edilir ve azledilir oldular. II. Mahmud hıristiyan mürebbiyeler tarafından tam bir Katolik gibi büyütülmüştür. Kendisi deli bir adamdı. Askere frenk esvabı giydirdi. Kendisi de Napolyon'un çizmelerini geçirdi ayağına. Osmanlı **II. Mahmud**'da ölmüştür. **II. Abdülhamid** bu ölüyü diriltmiş ve otuz üç sene ayakta tutmuş yegâne adamdır. II. Abdülhamid son Osmanlı pâdişâhıdır. Osmanlı **II. Abdülhamid**'de biter.

Biz ordu-milletiz. Ordu yoksa millet de yoktur. Ordu kaldırıldı. **Makyavel**'in bir sözü vardır, tam bizim için söylenmiştir: "Her peygamber kılıca dayanmak mecburiyetindedir" der. Hz. Muhammed'den öncekiler kılıç kullanmadılar, ne oldu, görülüyor.

Biz bu sözü aydınlar için de geçerli görüyoruz.

İmparatorluk **1. Ulemâ, 2. Ordu, 3. Pâdişah**'tan teşekkül eder. Ordu yıkılınca muvâzene bozuldu. Pâdişâh zâten hıristiyan terbiyesi almıştı.

Türkiye'nin en vahîm hâdisesi yeniçeriliğin ilgâsıdır. II. Abdülhamid, II. Mahmud'un pisliğini örtmeye çalışır. Onun için **Cevdet Paşa**'ya târih yazdırır. Fakat Cevdet Paşa dürüst değildir. Kurnaz ve akıllıdır. Yeniçerilik ilga edilmeliydi der. Târihini de zaten 1826'ya kadar yazar. Ondan sonrası yoktur. Sebep? Açık. Osmanlı yok artık. II. Abdülhamid de, II. Mahmud'un soyundan gelmektedir. Elbette ceddinin günahlarını yüklenecekti.

II. Mahmud'un ordusu millî değildi. III. Selim'den sonra tıbbiye, harbiye Fransızların elindedir. Hâriciye de İngilizlerin eline geçmişti.

Bunu ben 55 yaşından sonra görebildim. Bize ilk mektepten üniversiteye kadar yeniçeri kaldırılmalıydı, diye okuttular. Yeniçeri kaka'dır diye yutturdular. Bir imparatorluk birden ölmez.

Tanzîmat ricali bunların hepsini görüyordu. Pâdişâhlar **II. Mahmud**'un soyundandı. Pâdişâh aleyhinde halka karşı konuşmak ayıptı. **Tunuslu Hayreddin Paşa** meseleyi gayet iyi görüyordu: Kânunlar dînî ve insanî olmak üzere ikiye ayrılır. Dînî olanlar nasslardır, insanî olanlar ilmîdirler. Nasslara inanılır, ilmî olanlardan şüphe edilir. Avrupa'da kralın yanında yasakçı meclis doğdu. İslâmda ise yoktu böyle bir şey. O vazîfeyi ulemâ görüyordu zâten. Ulemânın vazîfesi pâdişâhı kontrol etmekti. Tunuslu Hayreddin Paşa'ya göre: Bizim, Avrupa'yı bilerek,

gözden geçireceğimiz müesseseler vardır, almamız gerekmez, diyor. Tanzimât'ı en iyi anlayan odur. Bu kitaptan ilk ve son defa bahseden benim. Peyami gazetecidir. Hiç bir şeyden haberdar değildir. Bugün yaşasaydı anlaşırdık. Muztarib bir zekâydı.

Ben bunları yazdım. Hepimiz ayrı ayrı çete muharebesi yapıyoruz. **M. Akif Ak** gençtir, onu tanımayabilirim; fakat onlar beni, kendilerinden öncekileri tanımak mecburiyetindeler. Herkes belli bir mahallede kavga yapıyor. Evvelâ yaşayanlar bir birlerini tanımalı. Peyami'ye karşı avantajım şu: Hür bir rejim var artık, her istediğini söyleyebilir veya yazabilirsin. Fakat o bâzı şeyleri söyleyemezdi, anasını bellerlerdi adamın, ipte sallandırırlardı. İkinci olarak Peyami'nin mirası var.

İnkılâplar inkılâp değil, **tahrip** ameliyesidir.

1925'de **Celâl Nuri**'nin **Türk İnkılâbı** adlı bir kitabı var. Peyami 1938'de o kitabı bâzı noktalarda tekrar eder sâdece. Hattâ işin ehemmiyetli taraflarını Peyami daha az görür, rejime daha yakındır çünkü.

Rönesans diye bir hareket yoktur evlâdım, yoktur öyle bir şey. **Rönesans bir ideolojidir.** Hele Almanya'da rönesans hiç yoktur. **Avrupa için rönesans bir çürüyüştür,** diyor bir çok filozof.

Rönesans Batı'da iktisadî bir yükseliştir. Amerika'nın keşfi, sömürgeler altın yağdırmıştır Avrupa'ya. Rönesansta göze hitâb eden ihtişamlı mîmârî eserler, heykeller yapıldı sâdece. Bunu orta çağın fikirlerine bina ettiler. Bir ahmak seneler sonra kalktı bu harekete Rönesans dedi, yeniden doğuş mânâsına. Halbuki öyle bir şey yok.

Rönesansın fikrî kaynağı şarktaki İslâm medeniyetidir. Dante şiirin unsurlarını ve ölçülerini Endülüs Müslümanlarından alır. Batı'nın o zamana kadar şiirinde aşk, kadın, gül, bülbül yoktur.

Peyami'nin Batı kültürü, orta mektep ders kitapları çerçevesindedir. "**Matematik**" derken büyük bir tecessüs içindedir.

Normal bir tahsili olmadığı için bu gibi kelimelere büyük bir iştiyak duyar Peyami. Batı'ya karşıyken Batı'nın hastalıklarını alır. Daha önce yazılarımda söyledim: Biz, efendisinin ilaçlarını aşıran uşaklarız. Efendi hasta, bu ilaçları içince iyileşecek, öyleyse biz de içelim ondan, hesabı.

Sana hakikati anlatayım: İster istemez marksizmi tatbik edeceğiz. Avrupa'da hâkim sınıf aristokratlar ve kilisedir. Toprak köleleri kiliseye karşı çıkarlar ve akılcılık doğar. Hâkim sınıfa karşı rehberleri ister istemez rasyonalizm olacaktı. Uyanan bir sınıf vardı ortada, tâlib olduğu yegâne emeli de madde idi. Rasyonalizm de mecburdu materyalist olmaya.

Burjuvazi rasyonalizmle kiliseyi devirdi. Fakat, şimdi burjuvazinin karşısına işçi sınıfı dikiliyor. Şimdi akıl işçi sınıfının rehberi. Nassların düşmanı dâima akıldır. Fakat burjuvazi müdâfaaya geçti hemen, mistisizme sarıldı. Tekrar orta çağın karanlıklarına döndü. İşçi sınıfı da sanayileşme sayesinde burjuvazinin prensiplerini yıkacaktır. Haliyle işçi sınıfı materyalist olacaktır. Devraldığı mîrâs da, dinsizlik ve müesses nizâma karşı olmak.

Bizde ise durum daha değişik: Bizde (ise) dinsizlik içtimaî bir sınıfın bayrağı değildir. Dinsizlik, burjuvazinin bize soktuğu bir kazıktır. Osmanlı dîne dayanır, yükselmemiz de din sayesindedir. İslâmiyet akılla beraberdir, reddetmez aklı. Bizde devrilecek bir sınıf da yok. Batının anladığı mânâda rasyonalizm, akılcılık bizi yıkar. Batı burjuvazisi, kendisi mistisizme sığınırken bizi rasyonalizmle baş başa bıraktı.

Peyami, ihtiyar burjuvazinin son artıklarını almıştır Batı'dan. Peyami bunları göremez. İnkılâp çocuğudur o. Ben Peyami'den 18 yaş küçüğüm ve bunları Peyami öldükten on dört sene sonra söyleyebiliyorum.

Batı'nın mistisizme yönelişi, kelimenin tam mânâsıyla afyona gidiştir. Karşısına çıkan içtimaî sınıfa mağlup oluşunu kabul eder bu haliyle.

Batı medeniyeti istismar üzerine kurulmuştur. Kapitalizmin ahlâkla hiç bir alâkası yoktur, kâr peşinde koşar. Çift yönlü sömürü: Dışarıda Uzak Doğu, Hindistan, Afrika, içeride işçi sınıfını sömürerek refaha ulaşmıştır. Sömürdüğü milletler ayaklandı. İçindeki içtimaî sınıf uyandı. Böyle bir istismar rejimi sona erecekti bir gün. Haksızlıklar devam etmez evlâdım, bir gün gelir, sona erer. Kapitalizm çöküyor, Avrupa'da ne kurulacak onun yerine, bilmiyoruz. Bütün dünyâyı harabeye çevirdi kapitalizm, medeniyetleri yıktı, şehirleri, ülkeleri yaşanmaz hâle getirdi.

İnkılâplar devrinde Kadro hareketi çok mühim bir harekettir. **Mustafa Kemâl**, yaptığı inkılâpların ilmî bir zemîne oturtulmasını istiyordu. Bir nevi **meşrûiyet beratı** istiyordu âleme karşı. İlmî ve ciddî bir inkılâp ideolojisi yapılamadı, çünkü tahrip vardı. **Ülkü**'yü, **Kadro**'nun arkasından bunun için çıkardılar. Fakat onda da bir netîce elde edemediler. Kadro'dakiler meselenin terminolojisini iyi bilirler. Başlarında **İsmail Hüsrev** vardı.

İsmail Hüsrev burada **Alman Ticaret Mektebi**'ni bitirdikten sonra **Rusya**'ya gidiyor. Rusya'da üniversite tahsilini ikmâl edebilen tek Türk İsmail Hüsrev'dir. Osmanlı Türkü tabiî. Şark Türkleri hâriç. Başka kimse bitiremedi tahsilini. Ne **Nâzım**, ne **Şevket Süreyya**, ne de **Vâlâ Nûreddin**. Onlar altı ay, bir sene kurs görüp döndüler.

İsmail Hüsrev komünist değildir. Kadro Mecmûası'nın iktisadî tarafını o üstüne almıştır. Karma ekonominin ideolojisini yapmıştır mecmuada. Bâzı rüşvet meselelerini kaleme aldılar diye M. Kemâl kapattırdı mecmuayı. İsmail Hüsrev 15 sene İstanbul Ticaret Odası Genel Sekreterliği ve Menderes'in iktisat müşavirliğini yaptı.

Peyami, Kadro'yu dikkate almadığı için hareketi ve çalışmaları yarımdır, sakildir.

İsmail Hüsrev ahbâbımdır. 33. derece masondur kendisi. Mistiktir. Hind'e meyli vardır. Hâlen yaşıyor, yakınlarda oturmaktadır. Şimdi bir kitap yazmakta: **Dünyâda ve Türkiye'de**

Özel Teşebbüs, yâni kapitalizm. Kitap iki cild. Birinci cild dünyâda özel teşebbüs, ikinci cild ise Türkiye. Türkiye'de kapitalizmi bu adamdan başka yazacak kimse yoktur.

İnkılâp dalkavukları mutlak surette mızrağı çuvala sokmak istiyorlardı. Bunu klâsik muharrirler üstlendi önce, beceremediler. Batı'yı bilmiyorlardı çünkü. Sonra bu vazîfeyi Kadrocular aldı. Kadrocular inkılâp ve marksizmi biliyorlardı. Batı'da son geçer akça, moda marksizmdi. Kadrocular bir yere kadar muvaffak oldular. Bâzı üçkâğıtçılıkları **Celâl Bayar**'ın vs'nin hatâlarını teşhir ettikleri için dağıtıldılar. Fakat hiç birinin burnu bile kanamadı. **Yâkub Kadri**'ye elçilik verip yurt dışına gönderdiler. Diğerleri de çeşitli mevkîler verilerek dergi faaliyetinden dağıtıldılar. "Atatürk komünistleri himaye etti" hükmü yanlış bir kanâat. **M. Kemâl** kendi parasıyla komünistlere dergi çıkarttırır mı hiç? Ciddî bir ideoloji kuramadılar ama, hareketleri ideolojiye yakındır.

Peyami Batı'da moda olan burjuva ideolojisini taklit etti. Elinde Batı burjuvazisinin kitapları vardı. Zâten Peyami Batı burjuvazisinin neşriyatını takip ediyordu. İşte bu devirde, Kadro hareketiyle marksizm Türkiye'de uyanışın rehberi olabilirdi.

Avrupa'da bir inanç birliği yoktur, ırkî vahdet de. Osmanlı'da vahdet vardır. Sağlam bir îman birliği mevcuttu. Sonra, aktif bir medeniyete sahiptir. Hind ve Çin târihin her devrinde pasiftir. Hiç bir zaman bir başka kıt'aya veya ülkeye Hind akını olmamıştır. Fakat kendisi akınlara uğramıştır.

Riyaziye beşerîdir, Avrupa'dan veya şuradan buradan alınmaz. Matematik ilim değildir, bir düşünme metodudur. Neden ilim değildir? Çünkü soyuttur. İçtimaî ilimlerle bağdaşmaz. Sosyal ilimlerde matematik yoktur. Her an kânunları değişebilir.

Ben de aynı hatâya düşüyorum şu sözlerimle. Diyalektik mühimdir ve bütün âlemlerde muteberdir.

İbn Haldun en büyük rasyonalisttir. İlmi ve dînî ayırır bir birinden. Din nasstır, inanılır; ilim akıl yoludur, ondan şüphe

edilir. Şüphe edilince düşünülür. Düşünce de medeniyeti doğurur. İbn Haldun gibi **İbn Rüşt** de rasyonalisttir. İbn Haldun tek başına rasyonalist değildir; öncesi vardır, onu yetiştirenler vardır ve sonra onun yetiştirdikleri. Müspet düşünce İslâm medeniyetinde vardır. Medeniyet onun için kurulabilmiştir.

Sentez fikri Peyami'den çok daha önce var. **"Asya'nın aklı pîrânesiyle Avrupa'nın bikr-i fikrini kaynaştırmak"**. Bu formül Şinâsî Efendi'nindir. Peyami'nin bu formüle getirdiği hiç bir yenilik ve tek bir ilâvesi yoktur.

Tanzîmat intelijansiyası Cumhuriyet intelijansiyasından daha doğru, daha iyi netîcelere varmıştır.

Bir medeniyet diğer bir medeniyetten ancak malzeme alabilir. Sentez peşinde koşulduğu için ikiyüz seneden beri yükselemedik. Sentez **Hegel**'den beri gelen bir pisliktir.

Kutuplar arasında zıtlık vardır, sentez yoktur. Tabiatta sentez mümkün değildir. Malzeme alınabilir ancak.

Peyami Safa tabiî olarak kıskançtır. Kendisi son derece çirkindi. Akşamcıydı. Her gün içerdi, Bir ara esrar da denemiştir. Nâzım'la arkadaştılar. **Fâtih-Harbiye**'yi Nâzım'a ithaf etmiştir. Nâzım paşazadedir. Yakışıklıdır da üstelik. Dinçtir, sıhhatlidir. Peyami ise hastalıklıdır ve muztarib bir insandır. Nâzım, Peyami'ye dâima, içmemesi için telkinler yapardı. Bırak içkiyi, derdi.

Peyami'nin bir takım tehlikeli alâkaları da vardır. Polisin emrindedir. Bu alâkalar onda bir psikoz yaratmıştı adetâ. Hâkim sınıfın kalemidir. Kurulu düzenin adamıdır. Hiç bir zaman, ciddî olarak tenkid etmemiştir düzeni.

Ahmet diye bir talebem vardı. Burdurluydu çocuk. Fakirdi. Hukuk'a talebe olarak girmişti. Benim methimi işitmiş mektepte. Geldi bana, talebem oldu. Hafızası kuvvetliydi, orta zekâlı bir adamdı. Tek tek imtihanlarını vererek matematik, edebiyat ve Fransızca hocası oldu. Hiç bir siyâsî temayülü yoktu. Onu kültür plânında tuttum. Zekâsı ile bir parça mağrurdu. Hu-

kuk'a gitti. Ve takıştı buradaki hocalarla. Hukuk'tan ayrıldı... Lise bilgi yarışmalarında suâl hazırlayıcılığı yaptı. Çok iyi aruz bilirdi. Bir de aruz çalgısı icat etmiştir... "Aruz vezninde **Yahya Kemâl**, hecede **Faruk Nafiz**, serbestte **Nâzım Hikmet** vardır" dediği için bunu komünist diye ihbar ettiler.

Gayet kabadayı bir adamdı. Tok sözlüydü üstelik. Hâkimlere "komünizmin daha tarifinin yapılmadığını, bunun için bu dâvaya bakamayacaklarını" söylemiş. Hakkında delil yok. İşte bu sırada Peyami bu çocuk hakkında aleyhte bir yazı yazdı. Çocuk bir sene yattı içeride. Kalbi hastaydı, dâva düştü, çıktı hapisten, az sonra da kalpten öldü. Bunların yapılmaması lâzımdı. Kibrit kutularının üzerindeki şekle, yok efendim, tersten bakınca orak çekiç oluyormuş da, yok efendim, kumaşların deseninde bilmem ne varmış da falan...

Hakîkatta Peyami'nin de hayranı olduğu Batı kültürünün son merhalesi marksizmdi. Peyami ise ihtiyar burjuvazinin artıklarını aldı.

(Bir kaç günden beri dişi ağrıyor. Öğle yemeğindeyiz):

Küçük bir şey ama insanın bütün fikrî faaliyetini alt üst ediyor. Dişim tekrar ağrımaya başladı. (Bir aspirin içti). Annem şımarık büyütülmüş bir kadındı. Acıya, fizikî acıya karşı hassastı da üzerimde onun telkinleri vardır. Halbuki acıya dayanıklı olmam lâzım ama... Gözlerimden üç ameliyat geçirdim, hiç bir faydası olmayan.

Türkiye'de marksist yok ve namuslu yok diye ayırmak lâzım.

Çöken bir cemiyette namuslu yoktur, bir kaç kişi müstesna.

23.12.1976

Ömer Seyfeddin bir subaydır. Belli bir devirde yaşar ve bir kültür hamulesi taşır. Batı hayranıdır. İyi bir hikayecidir; olgun-

laşmadan ölmüştür. Bir yerde faydalı, bir yerde zararlı olmuştur yazılarıyla. **Dilde sadeleşme** çığırını başlatmışlardır; ama dil, o noktadan **Dil Kurumu**'nun seviyesine gelmiştir.

(**Agâh Sırrı Levend**'in **Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Safhaları** isimli kitabını okuyoruz.)

Larousse'un yaptığı 17 ciltlik ansiklopedidir. 1888'de iki zeyille beraber bitti. Altı punto ve üçer sütundur sahifeleri. Tek resim yoktur. Benim gözlerimi yemiştir bu ansiklopedi. Benim hayran kaldığım eserlerden biridir Larousse. Larousse, yazarının da gözlerini yemiştir.

Şeyh Vasfî, Muallim Nâcî'nin arkadaşıdır. Bu adamlar üzerinde çalışmak lâzım.

Kenan Gürsoy ile **Kâzım Yetiş** geldi. O zaman lûgatlerle alâkalı bir konuşma yapmıştım. Onun bandını dinleyelim. (Bandı teybe koyduk. Bandın ön kısmında Millî Kültür Vakfı'nın verdiği fikir ödülleri haberini radyodan almışlar. Onu dinledik. Fikir ödülü Cemil Meriç'e verilmişti. Umrandan Uygarlığa ödüle lâyık görülen eserdi. Teybi, her zaman oturduğu koltuğun önüne diz çökerek ve kollarını da çalışma masasına dayayarak dinledi. Kâzım Yetiş **Kubbealtı Akademisi**'nin lûgat çalışmaları hakkında bilgi veriyor).

Tezkiretü'l-Evliyalar güzel nesir örnekleridir.

(**Â. Sırrı Levend**'ın kitabından 158 sayfa okuduk. Gün okumakla geçti.)

Ahmed Midhat Efendi'nin dil görüşüne aynen katılıyorum.

Yıkılış devrinde dîvan edebiyatına artık meyhane girmiş. Başka türlü de olamazdı zâten. Nâcî, iyi insandır.

(Feneryolu'na doğru gidiyoruz:)

Köprülü ve o devirdeki intelijansıya inkılâbın bekçiliğini yaparlar. **Celâl Nuri** gibi, Köprülü'nün bir edebiyat tarihçisi olarak üslûbu yoktur. Ben üslûba çok ehemmiyet veririm. Üslûbkâr olarak da **Muallim Nâcî**'yi, **Süleyman Nazif**'i, **Refik Hâlid**'i, **Peyami**'yi sayabiliriz. Ben kendime esas üslûp ustası

olarak **Süleyman Nazif**'i aldım. Onu da Târık Mümtaz (Göztepe) vâsıtasıyla tanıdım. Tanır mısın Târik Mümtaz'ı?

- Evet, tanırım, kitaplarını ve yazılarını okudum.

Süleyman Nazif'in üslûbuna hayrandı. Ben de. **Târık Mümtaz** ile tanıştığımda 13 yaşımdaydım. Bana kitaplarını hediye etmiştir. Yazdığı ithaflar hâlâ aklımdadır. (Okudu). **Süleyman Nazif**'i onun vâsıtasıyla tanıdım. O zamanlar Târık Mümtaz 40 yaşlarındaydı.

Ben bir parça Peyami, bir parça **Süleyman Nazif**'im. **Necib**'in üslûbu bir parça gazeteci üslûbudur.

Üslûbu bütün dünyâ dillerinde ikiye ayırırlar; san'atkârâne üslûp ve konuşma üslûbu diye. Ben **Sinan Paşa**'yı okudum. Takip ettiğim üslûp da onun ailesine mensuptur. **Tazarrunâme**'yi çok evvel okudum; ama sesi hatırımda kalmış.

Biz çok iyi hocalardan yetiştik. Orta mektepte **Memduh Selim** hocamdı. **İsmâil Habîb**'in kitabından bahsederdi sınıfta. Arkadaşlar sâdece dinlerlerdi. Ben ise kitabı arar, bulur, hemen okurdum. "**Neler Dediler**"i de böyle tanıdım. Memduh Selim çok iyi hoca idi, şâirdi de.

Târık Mümtaz o sıralarda Antakya gazetesini çıkarıyordu. Dost idik. Evlâdım, ben hâtıralara çok bağlı bir insanım. **Târık Mümtaz** aleyhime yazı yazdı, bozuştuk. Ben darılmadım ona; ama o benim aleyhime yazdı.

Antakya Lokantası'nda yerdim yemeğimi hep. **Târık Mümtaz** da, **Memduh Selim** de orada yerlerdi. Bir gün Târik Mümtaz beni çağırdı yanına. "**Ben söyleyemiyorum, sen söylersin. Memduh Selim'in aleyhinde yazacağım, kusura bakmasın**" dedi. Ben vardım Memduh Selim'in masasına, durumu anlattım. Hiç istifini bozmadan, baş garsonu çağırdı ve Târık Mümtaz'ın hesabını açtırdı. Orada, "**Hesabı Memduh Selim'e nakil**" yazıyordu. Garson: "**Keseyim mi hesabı efendim?**" dedi. Memduh Selim: "**Hayır, yesin içsin daha**" dedi. Görüyor musun evlâdım vaziyeti?

Târık Mümtaz 150'liklerdendi. O da çok gariptir. 150 kişilik liste istemişler. 149'u bulmuşlar, liste tamam değil. Biri çıkıp "Yahu **Târık Mümtaz**'ı da yazın" demiş ve o da girmiş listeye. Dışarı gitmiş, gazete çıkarmış bir müddet. Sonra Antakya'ya geldi. Orada da gazete çıkardı. Fransız taraftarıydı, sonradan Kemalist oldu. Sebepler malûm.

Demokrat Parti devrinde **Köylü** gazetesini çıkardı. Antakya'da evvelâ Antakya, sonra da Karagöz gazetelerini çıkardı. Gazetesinde "**Safa Yoksulu**" müstearıyla şiirler yazdım ben de.

Memduh Selim, **Suriye**'de kaldı. Geçenlerde kartı gelen (Kurban bayramı münâsebetiyle) Melâhat Hanım onun tanıdığı. Her karşılaşmalarında benden bahsedermiş. Kitaplarımı alır okurmuş. Doksan yaşının üstünde vefat etti. Baş ucunda "Umrandan Uygarlığa"(m), "Bu Ülke"(m) varmış. Melâhat Hanım'a da Türkiye'ye geldiğinde benimle tanışmasını söylemiş. Bir gün bir hanımcağız geldi, kapımıza, durumu anlattı, tanıştık, Melâhat Hanımla.

Hatay'da yegâne emelim Türkiye'ye gelmekti. Siyasal Bilgiler'de okuyacaktım. Suriyeli memurlarla muhabere hâlindeydim. İyi bir dostluk kurmuştum. Onlar göndereceklerdi. Yalnız bir şartları vardı: Târık Mümtazla olan münâsebetimi kesmek. Belimde tabancam, parmağım tetikte, iki gün Târık Mümtaz'ın peşinde dolaştım, korumak için.

Târık Mümtaz Fransız taraftarı bir gazete çıkarırdı. Sonra Kemalist kesildi birden bire, gazeteye baş muharrir oldu. Memduh Selim ile bu sıralarda bozuştular.

Türkiye'ye gelemedim. İmtihanla Tercüme Kalemi Müdür Muâvinliği'ne girdim. İki defa imtihan yaptılar, ikisinde de birinci oldum. Tabiî almak zorunda kaldılar.

Hatay'dan sonra Elazığ Lisesi'ne Fransızca hocası olarak gittim. Elazığ'a gitmezden önce bir müddet kaymakamlık da yaptım. Fevziye ile 1942'de evlendim. Son sınıftaydım evlendiğimde, 24-25 yaşlarındaydım.

Benim hayâtım târih öncesi ve târih olmak üzere ikiye ayrılıyor. Evlenmezden öncesi târih öncesi. Târih de ikiye ayrılıyor. Târih evlilikle başlıyor. Cahillik devresi ve uyanış devresi olarak ayırabiliriz târihi.

Târık Mümtaz iki sene kadar önce bana geldi. Tâliinden ev epey kalabalıktı, **İdris Küçükömer** de vardı. Kendisini affettirmek için boynuma sarıldı. İltifatkâr sözlerle gönlümü almaya çalıştı.

24.12.1976

(Sabah eve girer girmez ilk işim dişinin ağrısını sormak oldu:)

- Dişiniz nasıl oldu Hocam!

- Her tarafıyla tehdit ediyor.

Haddizatında fikir merkezi İstanbul'dur. Bir kapris yüzünden payitaht değiştirildi.

M.C. Kubilay gibi bir adamın anma yıldönümünü yapıyor. Bu kışkırtıcı ajan yüzünden binlerce adam asılmış. Tam bir tezatlar içinde Türkiye. Haydi Halk Partisi yapar bunu, çünkü pisliğidir bu.

Deniz Gezmiş'in yıl dönümünü yapmak bundan çok daha mâkûl. Kaç kişi heyecan duyuyor Kubilay için? Deniz Gezmiş'in öyle veya böyle bir dâvası vardı.

(**İstanbul Film ve Müzik Festivali** haberini okuduk:)

"Mesaj" değil "tebliğ" kullanılmalı. Kendimize âit bir hâdisenin kendimize âit bir kelimesi olmalı.

Tam bir perişanlık içindeyiz. Bunu sen yapmamışsın. Aktörlerine, ismine varıncaya kadar hıristiyan. Kalkıyorsun bir de Festival diyorsun.

Evvelâ, "**millî kültür**" olmaz, "**millî irfan**" olur. Cumhûriyet'in getirdiği kültürdür, yıktığı ise **irfan**.

(**Lûgatler** konferansına hazırlanıyor:)

Başlıca şarklı lûgatçiler, **Ali Şîr Nevaî, Kaşgarlı** ve **Esad Efendi**. Diğerlerinden bahsetmeğe lüzum yok. Biz fihrist yapmıyoruz. Ana eserlerden bahsedeceğiz sâdece.

Hâlid Ziya Mekitarist Mektebi mezunudur. Bu mektep Ermenilerin. Her yerde var.

Redhouse Encümen-i Dâniş'in fahrî âzasıdır. Encümen ismarladı lûgati ona.

Benim tezim bu: Dilimizle hep yabancılar uğraşmış. Redhouse üzerinde çalışmak lâzım.

Hançeri bir voyvoda. Lûgatini niçin Rusya'da bastırır?

Halet Efendi Avrupalıyı küçük görür, Yeniçeri'nin yanındadır. **Cevdet Paşa**'da çok şeyler var. Yiyor adamı tabiî. Bir tetkik mevzuu olabilir. **Lutfî Târihi**'nde malûmat vardır. Bir de **Halet Efendi**'nin **Avrupa Seyâhatnâmesi**'ni okumak lâzım.

(**Kenan Gürsoy** geldi:)

Lûgat meselesi kafamızın bir problemi. Avrupalı **"Türk'ün hükmü aşağı yukarıdır"** der. Hepimizinki böyle. Müthiş bir anarşi içindeyiz. Kelimeler üzerinde düşünülmüyor.

Kenan Gürsoy: Demek ki, tamamen bozulmamışız. Bozulduğumuz gibi bir terkibe gitmek zor olacaktı.

(C.Meriç:)

Evet.

Geçen defâki konuşmam teybe alındı mı?

(H. Açıkgöz)

Alındı efendim.

(C. Meriç:)

Çok dağınık oldu o, Bu defâki konuşmam da öyle olacak.

Bizim için lûgat mesele olmamış hiç bir zaman, Tanzimat'a kadar. Sonra da yabancılar yapmış. Meseleyi böyle koymak gerekiyor.

Herkesin bir ana dili vardır. Bunu herkes; bilir: koklayarak, duyarak öğrenir. İslâmiyet'in kabulüyle Arapça ilim dili, Farsça edebiyat dili olmuş. Nasıl, Batı'da Lâtince ve Yunanca varsa, bizde de Tanzimat'a kadar bu böyle. Daha önce de söyledim. Hadîs, tefsîr, fıkıh. Bunlar için lûgate ihtiyaç yoktur. Lûgate ancak yabancının ihtiyâcı var. Müşterek dil Arapçanın lûgatleri zâten mevcut.

Bizde millî dil, bir edebiyat dili olarak gelişmemiş. Lûgat, ihtiyaç olarak duyulmamış.

On asırda bizde lûgat çalışmaları.. **Sıhah** var. **Farab** Türklerinden **Cevherî, Kaşgarlı**'nın maksadı da Araplara Türkçeyi öğretmek.

Batı, neden kelimeler üzerinde durmuş?

Batı medeniyeti kelime medeniyetidir. Kavga önce kelimelerle yapılır, sonra silâhla.

Biz medeniyet ölçülerini sâdece Avrupa'da zannediyoruz.

Osmanlı bir hamle medeniyetidir. Sınıf kavgaları yoktur. İnsan mukaddestir.

Medeniyetin tek ölçüsü kitap, felsefe, dil değildir. Ve aynı yolu takip etmesi de gerekmez başka toplulukların.

(Sordum: Bugün hazırlanması icap eden Türk Lûgati'nin kaynaklarını hangi eserler teşkil etmelidir? Neden?:)

Tasavvur buyurulsun ki, Tanzîmatlı Osmanlı ilk defa Batı ile temasa geliyordu.

- **Larousse**, asrın en büyük kitabını, lûgatini ve ansiklopedisini yazdı, tek başına.

Rızâ Tevfik Bey'in **Felsefe Lûgati** bir edebiyatçının lûgatidir. Batı karşısında Osmanlıca'nın sicilinin yapılması şarttır. Fakat lûgatçi ve anane yok. Yapılan lûgatin, daha önce başka bir dilde yapılan lûgatle karşılaştırılması şart. Batı böyle yapmış.

Tanzimat'ta Batı menfaat sâikıyla de olsa dilimizle uğraşmıştır. Faydalı da olmuştur bu. Onlar işin tekniğini biliyorlardı ve menfaat gibi çok iyi bir kışkırtıcıları da vardı, irfanımız tâbiiyet değiştiriyordu. Hiç bir kelimenin aynısı bir başka dilde yoktur.

Tanzimat devresinde müsteşriklerin ve gayr-ı Müslimlerin çalışmaları istifâde edilecek mâhiyettedir. Bu arada **Hüseyin Kâzım Kadri** Bey'in lûgatini de iyi bir lûgat olarak söyleyebiliriz. Fakat dilimizde müteradifler meselesi daha halledilmiş değildir.

Fert açısından bu lûgatlerin hiç birisine benden başkası eğilmemiştir. Dil îmandır, ahlâktır, felsefedir, dünyâ görüşüdür. Haysiyetimiz, namusumuz kelimelerin mutlak olarak muhafazasına bağlıdır.

(**Soru**: Lûgatin tekniği nasıl olmalı? Kaynakları?.)

Lûgat hazırlamak düşman orduları memleketi istilâ ederken Arşimet gibi kumlara dâireler çizmektir. İhtilâl de kopsa Arşimet dâireleri çizecektir. Mühim olduğu halde yapılamayan bu âbide kitabı hazırlamak, bu da çok güç.

Bir: İlk iş yapılanlardan haberdar olmak. Lûgat fertlerin, cemiyetlerin ömrünü tüketir. Bizim lûgatimiz mükemmel olamaz. Çünkü ilktir, ibtidâîdir. Mukayeseli lûgatleri taramalı. Fakat Frenk mefhumları girdi, onları tanımalı.

İki: **Ahterî**'den beri lûgatleri taramak. 1860'da devrinin Avrupa'sını en iyi tanıyan ve İslâm kültürünü en iyi bilen Tunuslu **Hayreddin Paşa** kitap yazıyor. Mutlaka onun Avrupalı kelimeler karşısında çektiği sıkıntıyı tespit etmek lâzımdır. "**Hür**" bizde "**köle**"nin zıddıdır. Avrupa ne mânâ verdi? Tanzimat ricali ne ile karşıladı? Bütün bunları tespit etmek lâzımdır.

Bugün dikkatle üzerinde çalışılması icap eden bir kitap-.... **Akvemü'l-Mesâlik**; hem dil bakımından, hem fikir bakımından. Tunuslu kitabını Fransızca ve Arapça yazmıştır. "**Erbâb-ı hayrat**" "**entellektüel**'dir Tunusluda. Tanzîmat devrinin bütün

kitaplarını, yabancı dilleri varsa mutlaka mukayese etmek suretiyle mefhumları tespit etmek lâzım.

Yeniçeriliğin kalkmasıyla Osmanlı çökmüştür. II. Mahmud mutlak hükümranlığı için yeniçeriliği kaldırdı. Ulemâ desteğini kaybetti.

Üç: Redhouse'u esas alıp ilâveler yapmak;

Dört: Yapılan lûgatlerin ön sözlerini tercüme etmek ve okumak lâzımdır. Batı'da yapılanı bizde de ciddî bir tasnife tabî tutmak lâzımdır.

Yapılan iş çok mükemmel olmayabilir. Fakat çok iyi dâima iyinin düşmanıdır. Bunu da unutmamak gerek.

29.12.1976

(**Âlim** ve **ârif** kelimeleri etrafında konuşuyoruz:)

İslâmda **âlim** olmayan **ârif**, **ârif** olmayan **âlim** olamaz. Ben böyle görüyorum meseleyi. Sen ne dersen de.

Sosyal hayat bir şey ifâde etmiyor. Hakikatte bizim kafamız sömürge olmuş. Toprağımızı istilâ ederek kelimelerimize de hâkim olmuşlar.

Ben kelimelerde asalet ararım.

"**İmparatorluk**" kelimesi lânetli bir kelimedir. İslâm'da bu kelime var mı?

Bunları sana söylüyorum: Dünyânın hiç bir devletinde **İstiklâl Marşı** diye bir şey olmamıştır. Biz esir miydik de kurtardılar.

Mehmed Akif, Cemâleddin Efganî'nin talebesidir. Değildir şâir bile.

Emin Bülend'in sesi daha erkek (Emin Bülend'in İstiklâl Marşı yarışması için yazdığı şiiri okudu).

Şimdi üç yazı hazırlamaktayım:

"**Tenkid**". Bunu **Hisar**'a, "**Aydınlar**"ı **Türk Edebi-yâtı**'na, "**Çağdaşlaşma, Avrupalılaşma, Modernleşme**"yi hazırlıyorum.

(Akşama kadar son makaleyi gözden geçirmekle meşgul olduk.)

30.12.1976

İşçi düşmanı değilim. Ama sosyal îtibar farkı; doktor-işçi ayrımı işçiyi çok şımarttı. **Hazret-i Ali** "Herkes yaptığı işe göre, cemiyete faydalı olduğu cihetle değerlidir" diyor. Elbette bir doktor ile kerhane nöbetçisi bir değildir.

Dil mevzuunda da yazı yazmak lâzım evlâdım.

(Cemil Hoca bu cümleden sonra "**Güzel Bir Vücutta Frengi Çıbanı**" adlı yazısını yazdırdı:)

Hakikatte bunu dilimize sokan Peyami'dir. **Ergun**'a (**Göze**) telefonda söyledim. Ölçü şudur: Bir dili az bilenler, o dilden kelimeler kullanır. Dilin ledünniyâtına giremeyen meçhulün hayranıdır.

"İhtilâfatıyle uğraşmakta dehrin zevk yok
Zevk ânın mirsâd-ı ibretten temâşâmdadır"

Muallim Nâcî

Donkişot yıkılmış bir çağı yaşıyor zanneder. O çağın değerlerini ayakta tutmağa çalışır amma muvaffak olamaz.

Orta çağda gezginci kahramanlar haksızlıkları ortadan kaldırırlardı. **Taraskonlu Tartaren** de Donkişotvarî bir kahramandır.

Cenâb'ın söylediklerini aynı ifâdeyle ben dahî ifâde edemem; bilgim çok olduğu halde.

Batı ile böyle temas edeceksin: Kendi kelimelerinle onları delik deşik edeceksin. Yeteri kadar işlenmedi. **Kaplan**'ınkiler çok sathîdir. **Cenab** en büyük üslûpkârdır. **Süleyman Nazif** ten çok üstündür.

Cenâb'ınki Türkçe'de çıkmış tek ciddî tenkid makâlesidir.

Tanpınar, Cenâb'ın üçte biri kadar Fransızca bilmez. "**Müstehzî, alaycı**" kelimesi varken ne diye "ironik" dersin be birader?...

"**Tiryaki Sözleri**"nin esas ismi "**Zâviye-i Felâsife**", felsefecilerin zaviyesi, dergâhı.

Cenâb'ı rejime ters düştüğü için yediler. O devrin en iyi bilen adamıdır. Anolojik lûgati ancak bu yapabilirdi. Bu yazıya hayranım.

En çok "**Habîb**" yerine "**Hasîb**" dendiğine alınmış **İsmail Habîb**. Bu kitabı orta mektep hocam tanıttı 1930'larda.

Edebiyat ile meşgul olan adamın şimdi yapacağı iş, İsmail Habîb'in **Türk Teceddüt Edebiyatı Târihi**'ni okumaktır, hakkında yazılanları okumaktır. Kitabı ben orta mektepten beri okudum.

31.12.1976

("**İslâm ve Sosyalizm**" makalesini **yazıyoruz**:)

Bu yazıya **Said-i Nursî**'yi de koyacağım.

(**Muhsin Demirel** geldi. Said-i Nursî'nin Makâmât'ını okudu. Öğleye kadar devam etti. **Cemil Hoca** dinledi dinledi ve:)

Uzun şey bunları anlatmak evlâdım, uzun şey, dedi.

(Beğenmediği veya fikrini gizlemek istediğinde Cemil Hoca'nın sıkça baş vurduğu cümlelerdi bunlar.)

Bu **Mısırlılar** çâreyi düşmanda arıyorlar. Bizden kopmuş adamlar.

Türkiye'nin bugün karşılaştığı mesele: Türk ve müslüman kalarak çağdaşlaşmak. Bu, şimdiki meselesi değil. XIX. asırdan beri süre gelen başlıca meselesi. Cumhûriyet'e kadar yollar ayrılmıyor. Cumhûriyet'ten sonra aydınlar dinsizdirler.

Cumhuriyet aydınları Batı'nın kulağına fısıldadığı bir takım mırıltıları hakikat zannetmiş. Gerçi daha önce de var bunlar. Ama onlar tam buhran çağının adamlarıydılar. Tecessüsleriyle şaşkın ve âşık. **Tanpınar** başlangıcı **Evliya Çelebi**'ye kadar götürür. Evliya Çelebi gezip gördüğü Avrupa ahvâli hakkında mübalâğacı üslûbunun sahibi değildir. Gördüğü şeyleri büyük bir sükûtla geçiştirir. Evliya Çelebi her şeyden önce bir **evlâd-ı fâtihandır**. Dünyâda gördüğü abesleri kılıcıyla halletmiş bir Osmanlı'dır Evliya. Yine Tanpınar'a göre ilk ifşaları bize bir başka çelebi duyurur: **Yirmisekiz Çelebi Mehmed. İbrahim Müteferrika** ile beraber makina girer Osmanlı ülkesine. Kelime üreten makina; yâni matbaa. Fikrin taşıyıcısı. Âlem-i İslâm, içimize sokulan bu Truva atından kurtuluşu onu belli esaslara hapsetmekte bulmuş. Şinâsî'ye kadar kontrol altındadır bu makina. Şinâsî ile beraber el değiştirmiştir. İslâm'ın ve Osmanlı'nın emrinde olan bu makina ihtirasın, hıncın, kînin, muhalefetin bir oyuncağı olur artık. Şinâsî'yle bizde ilk defa muhalefet sesini kitaplara döker, fikrini kitaplara, yâni kelimelere yerleştirmeğe başlar.

("Bu merhalede "**roman**"ı nereye koyacağız", diye sordum.)

Avrupa insanı kendi içinde harpte. Roman kavganın mahsûlü. Biz değerlerimizi ve muhabbetlerimizi kaybettik. Pek çok târihî mücevherat elimizden çıktı. Yeniden, sahibi olmak için bir bedel ödemek mecburiyetindeyiz. Bu bedel de kavgadır; yâni fikrî, içtimaî bir mücâdele. Hem kendi içimizde hem dışımızda. Millî bir savaş.

Romanda beşerin kavgası yer almalı. Yâni sen, ben, o veya onlar. İnsanî, yâni **İnsan-ı Kâmil**'in dünyâsına teveccüh ettiğimiz nispette idealleştirilmeli. İdeal insan, yâni İnsan-ı Kâmil.

İnsan-ı Kâmil'in romanı yoktur; roman kavganın mahsûlüdür. İnsan-ı Kâmil'in dünyâsında kavga olmadığı için onun romanı yazılmaz. O sâdece yol gösterir, irşat eder, yanar ve yakar. Aşk ve vecd kaynağıdır.

Romanda insan teklif edilir; numûne insan. Düzenle, mevcut düzenle çatışır bu insan. Bu insan idealisttir, hiç bir şekilde satın alınamaz, çünkü nefsini terbiye etmiştir.

5 Ocak 1977

(**Ampirik** kelimesi üzerinde duruyor:)

Ampirik, tecrübî usûllerle hareket eden, eski zamanda ilimsiz tecrübeye istinad eden hekimler grubundan bir fert (isim); alaylı (tıpta), tıbbî usûllere aykırı hareket eden, şarlatan.

Ampirizm, ilimsiz tecrübeye istinad eden hekimlik; bütün bilginin esâsı tecrübeden neş'et ettiğini iddia eden felsefe mesleği, tecrübiyye mezhebi (Redhouse'dan).

Hisar'a yedi yazı yazdım, bir tek kuruş vermedi. Gerçi Türk Edebiyatı da, üç sene yazdım, ondan da ses çıkmadı.

Pınar, hakikatte şimdi çıkan bütün dergilerden önde. Fakat ele aldıkları mevzuları işleyemiyorlar. Çocuklar beni ışık alıyorlar.

İnsanların fiil ve yazılarında bir terslik oluncaya kadar inanırım.

6 Ocak 1977

(**Modernleşmek** makalesini yazıyoruz:)

"**İmaj**" kelimesinin Türkçesini bulamadım; tasvir, resim...

"**Process-proses**: tekevvün, hâdise, olay. Buna "oluş" daha mı iyi gider?.. Olmaz. "**Tekevvün**" de çok eski. "**Akış**" da olmaz.. "**Olay**"dan sonra parantez içinde "**sayrûre**" yaz. "**Değişiklik süreci**" yerine "**değişme süreci**"mi diyelim?

("**değişme**" daha devamlılık ifâde ediyor, dedim. Bunun üzerine) "değişme" yap.

"**İşlemsel**" Osmanlıca'ya girmemiş, uydurca ile karşılamışlar. Pis bir kelime, ne yapayım?.

"**Mazoşizm**" kendi kendine zulmetme hastalığı.

Şükrü Kaya değerli bir adamdı. Tercümeleri falan vardır.

Yeni Asya'cılar yazıyı basmamış. Neden acaba? Yazıda aleyhlerine bir şey mi vardı?

Bu Ülke'yi "**Acı Şeyler Halûk, Fakat...**" adiyle neşretmek isterdim, ama **Halûk, Fikret**'in oğlu. Olmaz.

☆ ☆

(Cemil Hoca'nın, yazdığı makaleler üzerinde döne döne yeniden düşündüğünü, onları nasıl işlediğini göstermesi bakımından kaleme aldığı "**Çağdaşlaşma, Avrupalılaşma, Modernleşme**" makalesinin bu yeni yazılışını aşağıya aynen alıyorum. Makalenin kitaptaki son neşri ile yapılacak bir mukayese Cemil Hoca'nın neler üzerinde ve nasıl durduğunu gösterecektir:)

ÇAĞDAŞLAŞMA, AVRUPALILAŞMA, MODERNLEŞME

Çağdaşlaşma, batı dillerinin tanımadığı bir mefhum. Abesin tâ kendisi. İnkıraz devrinin manevî sefaletini bütün acılığı ve bütün açıklığıyla belirten bu habis kelimeyi lûgat hazînemizden tard etmedikçe nâtık hayvan vasfına hak kazanamayız. Gerçi düşman bir dünyânın, yâni hıristiyan Batı'nın şuurumuzu felce uğratmak için uydurduğu kelimeler daha az tehlikeli değil. Ama hiç bir emperyalizm çağı tek başına temsil etmek gibi abes bir iddiaya düşmemiştir. Bâzı yazarlarımızın çılgınca benimsedikleri "**az gelişmiş**" ithamına gelince, o da kendi uydurdukları "**çağdaşlaşmak**" kadar hazin ve abes. Hıristiyan Batı'nın asırlık kinlerini ifşa eden bir uydurma bu. Nerede geri kalmış, kime göre geri kalmış? İlimde ileri-geri diye bir ayırdediş olamaz. Bir Türk'ün bu tâbiri benimsemesi, şuursuz bir mazoşizm. Zira:

a. Târih sahnesine çıkan büyük medeniyetler bir birine eşit değildir.

b. İslâm-Türk medeniyeti bu medeniyetler içinde en parlak, en uzun ömürlü, en zinde medeniyetlerden biridir. **Medeniyetin** tek ölçüsü vardır: **İnsana verdiği değer**. Türk-İslâm dünyâ görüşünde, insan, Tanrı'nın nüsha-yı sugrâsıdır. Tabiatın dışında imtiyazlı bir yeri vardır. Bu itibarla mukaddestir. İslâm Türk dünyâ görüşü insan haysiyetine büyük değer veren, bu haysiyeti inancın ve düşüncenin bütün belirtilerinde gönyesini bilen bir idraktir. Vazgeçilmez icapları, adalet, eşitlik, hürriyet ve müsamahadır. Türk-İslâm medeniyeti bu idealleri gerçekleştirdikten sonra, her medeniyet için mukadder olan bir çöküş ve çözülüş merhalesine ulaşmıştır. Zâten doğunun ve batının bütün büyük târih felsefecileri medeniyetlerin, kavimlerin târihinde böyle çıkış ve iniş merhaleleri olduğunu kabul ederler. Demek ki, bizim için bir geri kalmışlık söz konusu değildir. Zirveye vardıktan sonra yükselecek başka irtifalar olmadığı için, yürüyüşe devam etmek ister istemez alçalmaktır. Batı'nın abeslerine îtibar etmek bu alçalışı büsbütün hızlandırdı. **Rodinson**, çağdaş dünyâyı, sanayileşmiş-sanayileşmemiş diye ikiye ayırıyor. Daha aydınlık, yâni daha ilmî bir sınıflandırış. Değer yargısı belirtmiyor; sanayileşmek iyi de olabilir, kötü de. Daha doğrusu sayısız mahzurları olan bir mecbûriyet-i elîme. Az gelişmiş yalanı ise sömürgecilerin kendilerine vesayet hakkı hazırlamak için uydurdukları bir mahkûmiyet karârı. Ah bu Avrupa! İngilizler dünyânın en büyük medeniyetlerinden birini yok ederler, **Hind**'de kasırga gibi eser, tezgâhları söker, mâbed taşlarını müzelerine aktarır, insanlığın yüzünü kızartacak zulümler icat ederler. Bu hâdiseler insansever **Marks**'a lâtîfeler ilham eder: "Doğu'da içtimaî değişiklikler ancak Avrupa'nın istilâsı sayesinde gerçekleşebilir aferin İngilizlere, istikbâlin büyük Hindistan'ını yaratmak, yâni Hind'i çağdaş medeniyete ulaştırmak için bu sıkıntılara katlandılar" der.

Aynı Marks, **Kapital**'in ön sözünde şöyle bir hükme varır:

7 Ocak 1977

(**Bu Ülke**'nin yeni baskısı çıktı. **Ötüken**'den müellife verilen nüshaları alıp getirdim. Kitabı aldıktan sonra içini açıp derin derin kokladı. "**Oh**!.." dedi:)

Ümit Meriç: Bu Ülke'nin adını ben koydum, Umrandan Uygarlığı'nınkini de.

(**C. Meriç**:)

İlhan Arsel hakkında yazı yazmak isterdim. Tesadüfler yazdırmadı.

Herifler (Yeni Asya'cılar) **Necip Fâzıl**'ı yeriyorum diye koymamışlar yazıyı. Bunlar pislik kapamayı marifet sanıyorlar, korkuyorlar.

İlhan Arsel'den mektup var. Bu mektubu yazan adam her şeyden önce namusludur. Bitti vesselam. Ben bu güne kadar, bunun kadar güzel bir davranış görmedim. Ki, bu adam benim nefret ettiğim biri.

İlk kitabımı **Arsel**'e ithaf edeceğim.

Ben hiç bir hizibe dâhil değilim, hakikate mensubum.

Felsefe kitabında gayet tabiî olarak felsefeden, İslâm'ın kelâmından bahsedilecekti. **Eş'arî**'den, **Gâliyye**'den elbette bahsedilecek.

Erol (Güngör) de haklı. **İbn Haldun**'la sokaktaki adam bir değildir. "İnsanlar, benzeyiş bakımından birbirlerine eşittirler; anneleri Havva, babaları da Âdem'dir. Ancak hizmet eden şereflidir" diye **Hazret-i Ali**'nin bir sözü var.

Ben beğenmedim bunların tavırlarını.

Katil firârest, maktul derdest, âsâyiş berkemâlest:

İşte günümüzün hâli.

Atsız, karısı ile ölümünden bir ay evvel mahkeme kararı ile ayrıldı. Karısı, **Kaplan**'ın karısı ile kardeştir. Kaplan'la bacanaktı Atsız, 1905 doğumludur. **Necdet Sançar** 1910 doğumludur.

Atsız'ın karısı 16 senedir Almanya'da, arada bir gelip gidiyor. Burada Maltepe'den arazi aldı, ev yaptırıyor, 32 dairelik. **Yağmur** ve **Buğra** diye iki oğlu var. Atsız "**Benim oğullarım işte öyle, ama ana tarafından**" derdi. Yağmur mülkiye, Buğra Türkoloji tahsili yaptılar Almanya'da.

Atsız, Necdet Sançar için mezar taşı yazdırdı.

Atsız, "Bana 16 senedir bakmadı, bundan sonra ben hanımı ne yapayım" dedi. Bedriye Hanım Almanya'ya gitti. Atsız Bedriye'den neler çekti neler. Maltepe'de kötü bir evi vardı. Rutubet, soğuk. Her gün çay, peynir. Fakat muazzam bir kütüphanesi vardır. Şimdi duruyor.

Yazıyı daha tam olgunlaştıramadım ama her halde haftalık gazete yazısı olabilir. Daktilo ile tab ederken bana daha başka türlü ilhamlar gelir. (Çağdaşlaşmak, Avrupalılaşma, Modernleşme)'yi yazalım evlâdım daktiloda.

12 Ocak 1977

"**Aydın Denen Meçhûl**"ü Pınar'cılar aldı. **Pınar**'da çıkacak.

Ben lise hocası değilim evlâdım. Didaktik olamam. Yazı bir parça ben olmalı.

Edebiyat tarihçisinin işi ile münekkidin işi bir birine çok karışıyor.

Bizde önce **Celâl Mukaddimesi**, sonra **Türk Teceddüt Edebiyatı Târihi**, sonra da **Ondokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Târihi** gelir, 25'er sene arayla.

Türk Teceddüt Edebiyatı Târihi, yeni düşüncenin, Avrupaî düşüncenin dîvan edebiyatı karşısında aldığı tavrı aksettirir.

Ne kadar garip. Ondokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Târihi çıktığı sıralarda bir iki makale yazıldı hakkında. Bizde hiç bir aks-i sadâ uyandırmamıştır.

Yeni edebiyatın aşağı yukarı üç çeyrek asır ömrü var. Bu çıkıyor, okutuluyor ve yazılıyor. Hiç bir aks-i sadâ yaratmıyor.

Ahmet Hamdi'den bahsedenler hep, ya şâir veya romancı olarak bahsetti. Edebiyat tarihçisi olarak değerlendiren yok. İsmail Habîb'den sonra edebiyatımız nasıl bir merhaleden geçti? Belli değil. Fakat yazılmazsa şuuruna varılamaz.

Bunu iki kısımda ele almak lâzım. Yeni bir medeniyete yönelirken ister istemez her şeyde olacaktı yenilikler. Cemiyet Avrupalılaşırken ister istemez şâirler de Avrupalılaşacaklardı.

İkincisi; edebiyata yeni neviler giriyor, bizim edebiyat eski idi. Edebiyatımız yeni gayeler güder hâle geliyor, başka vazifeler yükleniyor.

Avrupalılaşmak, bir yerde kendinden vazgeçmektir, bir yandan da fetihtir. Şiir bir nevidir. Nevi de sonuna kadar gidecekti. Oyunun kaidesi değişti. Eskiden şiir oyundu. Şimdi kavga hâline geldi.

Tanzimat'ta bu hakîkaten bir mecburiyetti. Biz inkıraza uğradık öteki diriydi. Önce davranış salimdir. Bizimkilere ilâve etmek, bizdeki noksanları tamamlamak lâzımdı. Bu fetihler bir günde olmaz. Bu iş devam ederken, fetih için giderken biz fethedildik: Belli bir zamana kadar dil ve inanç sağlamdı. Bunlardan da vazgeçince biz artık sürü olduk.

Kendimizden de kayıplar olacaktı tabiî, savaş kaidelerine bağlı kalınarak. Cumhûriyet'ten sonra yapılan çalışmalar güme gitti. Bu yeni yol, ecdadın takip ettiği yol değildi artık.

Tanzimat, sıhhatli bir gelişmedir. Sonradan pala ile ameliyat yapmağa kalktık.

Halk, bir yerde şuurludur. **Nâmık Kemâl**'i Anadolu'da herkes tanır. Heyecanlı idi ama dürüsttü. Nâmık Kemâl bir efkâr-ı umûmiye yaratmıştı. Onun uyandırdığı muhabbeti daha sonrakilerden hiç biri yaratamamıştır. Meselâ Ziya Gökalp'ı halktan kim bilir?

(Dilimin ucuna geleni söylemeliydim: "Mehmed Akif'i bütün halk biliyor Hocam. Onu inkâr edemezsiniz":)

Önce (sustu sonra:) Aydınla halk arasında Tanzimat'tan sonra bir kopuş yoktu. Halk organize değildi, ama halk devlete inanıyordu.

Şimdi aydınla halk arasında mutlak bir kopuş var. Bu kopuş gittikçe uçurum hâline geldi. Halk Nâmık Kemâl'i kurtarmadı, kurtaramazdı; sonra karşısında sevilen bir Hilâfet makamı vardı, halk seviyordu onu.

Halk ile aydın, halk ile san'atkâr arasında kopuş mutlak. **Milliyet** gazetesinin **San'at** ilâvesinde soruyorlar: **"En mühim probleminiz nedir?"** diye. Bazıları görüyorlar gerçeği: **Halk ile aydın arasındaki kopukluk**. Kitaplarımız satılmıyor ve okunmuyor, diyorlar.

Hiç birimiz ses duvarını aşamadık. Halk ile aydın niye kaynaşamıyor? Evvele gitmek lâzım. Şöyle ki:

Nâmık Kemâl nesli, bir ıslahatçı nesildi. Arayan, emekleyen, düşe kalka yürüyen bir nesil. Evet, kendi insanından kopmuştu ama iki noktada halkıyla kaynaşmıştı: **Dil ve îman**. Dili halkın dilidir.

Daha sonraki aydınlar tepeden inme bir ideolojinin temsilcisi oldular. Tepeden inme bir ideolojinin, yâni Avrupa'nın. Bu aydın ile halkın arasını açtı. Aydın artık ister öyle, ister böyle bir diktatoryanın temsilcisidir, ajandır aydın, inansa da inanmasa da ajandır. Konuştuğu dil, mefhumlar, teklifler ayrı. Zorla yaptırmağa kalktığı için de aksülameli davet etmiştir. Böylece aydına karşı kin ve nefret doğdu halkta.

Aydının halkla münâsebeti köy ve kasaba öğretmenleriyle oldu. Harfler değişti. Kimse okuma yazma bilmez duruma düştü. Öğretmenler de bir sömürgeye gider gibi gittiler. İlk işleri imama sövmek oldu. Halkın şuurunda garip bir aydın imajı teşekkül etti. Çok defa garip, bâzı yalanları ezberlemiş sâdece, köyü beğenmez, köylüyü beğenmez. Bir mürşit olmaktan uzak, sevimsiz bir insan. Halk, aydın deyince, meseleleri başka, kendisinden uzak bir insan görüyor karşısında.

Hiç birimizin güveni yok halka aydınlar olarak, onun da bize yok.

Aydın yaralıdır. Meselâ bir Necib'i ele alalım. 1938'lere kadar sefih bir adam. Sonra, Halk Partisi millet vekili yapmadığı için karşıya geçti. Kumarbazlığı, dolandırıcı olduğu muhakkak. Bir kaç sene önce bir kaç Fransız tanışmak istemiş. **Perapalas**'ta kafayı çekmişler. Sonra rezalet çıkmış tabiî. Halk bunu kendisinden kabul eder mi?

Necip aşırı misâl. Benim arkadaşım T. Fikret, partiye üç hilâli kabul ettiriyor. Fakat sabah akşam içiyor. Halk onu da kendisinden kabul etmiyor.

(Ortaya koyduğunuz ölçülere göre halkın akın akın **MSP** sıralarını doldurması gerek. Öyle olmuyor. Ne dersiniz?:)

Halk o kadar aldatıldı ki. Halkın inançlarını temsil maksadıyla çıkanlar da türlü türlü. **Erbakan**'ın hakkında türlü rivayetler dolaşıyor. Onun da Müslümanlığına ne dereceye kadar itimat edilir?

Şimdi hiç bir parti halktan değil.

Halk; adam, insan istiyor. Kendi kahramanlıklarını dile getirecek insan, kahraman istiyor. Şuur altı emellerini dile getiren adamlar arıyor.

Sonra Avrupalılaşmayacağım diyorsun. Nasıl mümkün? Hiç bir şeyin kalmadı. Dert çok, hemdert yok, düşman kavî tali zebûn... Tasavvur et, bâzı yakın dostlarımızın bile Frenkçe kelimeler kullanmasına mâni olamadım.

Necib'in tezadı şu: Genç yaşta Avrupa'ya gitti ve onun tahakkümünden kurtulamadı hiç bir zaman. Bu tabaka küçük yaşta aldığı din terbiyesi ile çatışıyor. Kitaplarının ismi dahî bunu gösterir. Hâlâ **Mallarme**'ye **Baudelaire**'e âşıktır. Necip bir tezatlar mahşeridir.

Bu tezatlar **Nâzım**'da yoktur. Sosyalizme inanmış, îman etmiştir bir kere. İslâmiyet veya başka bir din yoktur artık onun

kalbinde. Sosyalizm vardır sâdece. Bir rüyaya bağlanmıştır ve bu bağlanıştan rahatsız değildir. Çatışmaları yoktur kendi içinde. Necip ise kendi tezatları içinde muztariptir. Batı'dan bir türlü kopamamıştır. Necip bu yaşta dahî zamparadır; yaşayış prensipleri itibariyle Avrupalıdır. Televizyona çıkıp maskaralıklar yapmasına lüzum yok. Bir trajedidir Necip.

Bu Ülke'nin üçüncü baskısının haberini **Bayrak** yazmış. Ama bu **haytalar** (Yeni Asya) koymamışlar haberi. Çocuklar iyi ama, çalışkan değiller, pasifler.

(**Tenkid** makalesini hazırlamağa devam ediyoruz.

Hoca'nın beli ağrıyor:)

Ben lisedeyken güreş şampiyonuydum. Sportmen bir insandım. Hiç böyle bir acı görmedim. Ben kendine hürmeti olan bir insanım. Tasavvur et. Hanım arkadaşın evinde bağırdım acıdan. Bütün varlığımı verirdim acıyı dindirmek için, kitaplarımı bile verirdim.

13 Ocak 1977

(**Tenkid** makalesini yazıyoruz. Hoca umumiyetle makaleyi daktilo ederken odada gezinir. Her cümleyi tekrar tekrar söyler. Sesine kulak verir. Hoşuna gitmeyen kelimeleri değiştirir. Bu arada odadaki muhtelif koltuklara oturur.

Fevziye Hanım da biz çalışırken yemek masasının yanındaki koltuğa oturur.

Cemil Hoca'nın bel ağrısı en şiddetli safhada. Hoca şu anda Fevziye Hanım'ın her zaman oturduğu koltukta acı içinde kıvranıyor.

Cemil Hoca çok hırçınlaştı. İşin doğrusu korktum.

Saat 16.40'ı gösteriyordu:)

- Kusura bakma evlâdım. Rahatsızlanınca böyle huysuzlanıyorum.

(Fevziye Hanım oturduğu yerden:)

- Seninle tanışalı bugün tam 35 sene oldu. Bize bu saatlerde gelmiştin.

Hanımla tanışalı tam otuz beş sene oldu. Otuz beş sene önce bugün bu saatlerde tanışmıştık. Kusura bakma unuttum, kendi acımdan.

(Cemil Hoca ile Fevziye Hanım bir birlerini tebrik ettiler:)

Tenkid yazısını yarın postaya verirsin **Hisar** için. Ayın 15'inden önce ellerine geçmeli. Ancak o zaman basabiliyorlar. İkinci kısmına da devam ederiz sonra.

Sebil'den bir adam geldi, yazı istediler. **Kırkyedililer** isimli yazıyı verdim ellerine. Daha önce Hisar'da çıkmıştı. Onun okuyucusu ayrı, onunki ayrı.

19 Ocak 1977

(**Prof. Mehmet Kaplan**'ın Lise 1. sınıflar için yazdığı Türk Edebiyatı ders kitabının ön söz kısmını okuyoruz:)

"Binlerce yıllık Türk edebiyatı" denemez. Dünyânın hiçbir edebiyatı binlerce yıllık değil, **Hind** edebiyatı istisna edilirse.

(Öğleye doğru **Cemil Hoca**'nın oğlu **Mahmut Ali Meriç** geldi. Hoca'nın ağrıyan belini ilâçla oğdu. Hoca çalışma masasının önüne yere battaniye serip iki saate yakın düz yerde yattı. Bu esnada günlük gazeteleri okudum:)

Geçen gün sen gittikten sonra **Mehmet Akif Ak** ve arkadaşları geldi. Sonra **Muhsin (Demirel)** ile **Safa Mürsel** geldi. Onlardan sonra da **Prof. Dr. Recep Doksat** geldi. Samsun'a konferans vermeğe gidiyormuş. Mevzu "**İhtilâl Şuuru**" imiş. Benim "**İhtilâl mi, İhtilâl-i Şuur mu?**" yazımı görmemiş. Bahsedince "Aman, alayım!" dedi. Bendeki mecmuanın birisine el koydu. "Anlatacaklarım bunlar zâten" dedi. **Recep** dostumdur. **Kubbealtı Akademi Mecmuası**'nı görmemiş. "Bir takım ödemeli göndersinler" diyor.

20 Ocak 1977

İnsan oğlu ne kadar âciz ve sefil bir mahluk. **Mahmut Ali** (Meriç) iyi bir çocuktur. Paris'de doktorasını hazırladı. Hocasının karısının hastalığı yüzünden temas kuramadı. Doktorayı yazdı bitirdi halbuki. İki de çocuğu var.

Babam hukukçu, kayın pederim hukukçu. Hukukun açığı daha çoktu o sıralarda.

Mahmut Ali Paris'te zaman kaybetti. Gayet iyi Fransızca bilir. Mahmut Ali bilgisini dışa vurmayan bir tip. **Ümit** öyle değil. Tam zıddı, dışa vurur bilgisini. Ben de içine kapanıktım, babam da öyleydi. Ben iki nesil arasında köprüyüm.

Ay başına kadar üç yazı hazırlanacak. Bunlardan ikisi kitaba hazırlık. **Çağdaşlaşma** hikâyesi iyi olursa kitaba da alırım. Batılılaşma'yı da yazmak lâzım. **Mümtaz Turhan'ın Garplılaşmanın Neresindeyiz** ile **Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak**'ı tekrar okumak lâzım.

Belim ağrıyıncaya kadar son derece hareket kabiliyeti olan bir insandım. Belimin ağrıması beni mahvetti. Doktor zayıflamamı tavsiye ediyor. Yürürsek zayıflarım, yürüyelim öyleyse.

(Saat 17.00'ye doğru caddeye çıktık:)

Sen **Safiye Erol**'u çok iyi tetkik etmişsin. Mezuniyet tezi olarak onun hakkında bir monografi yazsaydın iyi olurdu.

Bizde bâzı adamlar hakkında hâlâ birer monografi yok. Meselâ **Mehmed Celâl** üzerinde çalışma yapılmamış.

(Bugünkü nesil hiç bir şey okumuyor. Çünkü dil bilmiyor. Düşünebiliyor musunuz **Hocam**, Akagündüz'ün **Dikmen Yıldızını** sâdeleştiriyorlar kendilerince. Onu dahî aslından okuyamıyor yeni nesil)

Akagündüz Çerkes'ti. Hâlis bir Çerkes. Esas adı başkadır. Akagündüz onun nâm-ı müstearı. Romanlarında bâzı ifratlar vardır, sebebi de o devirde evvelki çamurlarını saklamak içindir. Bir halk romancısıdır sâdece.

(Reşad Nuri her nesil tarafından okunuyor:)

Evvelâ.. Reşad Nuri iyi yazar. Hocalık yapmıştır. Talebeler yetiştirmiştir en azından. Maarif müdürlüğü yapmıştır. Onun da tesiri var tabiî yazılarının güzelliğine.

Esat Mahmutlar falan halk romancısıdırlar. Bunlar bir devrede çok okunurlardı. Bunların hepsinden daha iyi romancı **Yâkub Kadri**'dir.

(Efendim, **Yâkub Kadri**'yi biraz da hemşerim olmak hasebiyle daha orta okul ve lisedeyken okudum, külliyât olarak. Fakat romanlarında insan sıcaklığı yok. Sıcak, cana yakın değil insanları. Bir tek **Kiralık Konak**'ını beğendim, o kadar:)

Panorama'nın ikinci cildini okuyana kadar ben de severdim Yâkub Kadri'yi. Fakat beni ikinci cilt soğutmuştur. Efendim, Yâkub Mısır'da yapmıştır ilk tahsilini ve Frenk mektebinde okumuştur. O da Batılıdır. Fakat gene de Reşad Nuri'den falan üstün tarafları vardır. Romanları daha seviyelidir.

Çocukluğumda Reyhâniye'de kitap vardı. Babam bize akşamları kitap okurdu. İlk dinlediğim kitaplardan biri Abbâse'dir. Sonra **W. Scoot**'un **Selahaddin Eyyûbî**'sini okudum. Bu temasım 9-10 yaşlarımdadır.

W. Scoot çok mühim bir romancı. Hep târihî romanlar yazdı. XVIII. asırda yaşamıştır, biliyorsun. Modern tarihçiliğin doğmasında mühim rolü olmuştur onun. Kocaman kocaman kitaplar yazmış. Türkçe'ye maalesef tercüme edilmemiştir külliyât olarak. Kim yapacak bu kadar ciddî işi? Baş tarafları sıkıcıdır biraz ama iyidir sonra. İskoçya tasvirleri ile doludur. **Arslan Yürekli Reşad**'ı bize bu adla herhalde Arapça'dan tercüme ettiler. Çünkü eserin esas ismi böyle değildir. **Corci Zeydan** tercüme etmiş zannediyorum. Fakat merak ettiğim bir konu. Bu kitabı bize kim tercüme etmiştir? Onu bilmek isterim.

21 Ocak 1977

Bu **Millî Kültür Dergisi**'ni **Reha Oğuz** methediyor. Benden de yazı istemişlerdi. Bu kadar zenginliğin var ama ismi dahî yabancı.

5-6 ay evveline kadar 10 sene hiç sigara içmedim. Âni bahanelerle başladım.

26 Ocak 1977

Tekkeler sevgi ocağı idi. Rejimle bağdaşamazdı elbette. Kapatılmazlarsa o rejimi yıkardı.

Çağdaşlaşma, Avrupalılaşma, Modernleşme başlı başına bir eser olur. Aslında bütün kitaplarımın ele aldığı konu bu. Aydınlar hikâyesini **Mağaradakiler**'e satacağım.

27 Ocak 1977

Kırk derecelik ateşte yatsam bile cümle hatâsı yapmam. Cümlelerim o kadar sağlamdır. Ben hezeyan söyleyemem. Kafam öyle ayarlı.

Bir devrin hâkim fikirlerinden kimse kopamaz. **Abdülhamid**'e herkes düşman. Avrupalıların propagandaları çok kesîf. Bu coşkunluk içinde hiç kimsenin fikri tam doğru olamaz. **Cemâleddin Efgânî** ve **Abduh** ikisi de **İngiliz ajanıdırlar.** Aşağılık insanlardır. Biz bunu 70 sene sonra görüyoruz. 1908'de bunları görmelerine imkân yoktu. **Hoca Tahsin** de madrabazın biridir. O devirde dürüst olan sâdece **Nâmık Kemâl**'dir.

Bizim intelijansiya 31 Mart'ı dincilerin, şeriatçıların yaptırdığı fikrindedir. **Târık Zaferler** falan. Halbuki yanlıştır. **Rızâ Tevfik** şifahî olarak söyledi. Selim Sırrı ile İngiliz intelijansından aldıkları emirle tertip etmişler. **Rızâ Tevfik** sonra elçi ile görüşür.

Eflatun'un medînesi en ideal cemiyettir. Bu ideal cemiyetin İslâmiyet bakımından doğruluğu yanlışlığı bahis mevzuu edilemez.

Fârâbî'nin **Medinetü'l-Fâzıla**, ve **Fâzıl Olmayan Medine** adlı iki kitabı var. Örneği Eflatun'dur. Eflatun'a çok îtibar edilir. Batı'ya da tanıtan İslâm filozoflarıdır onu. **Devlet** Arapçaya tercüme edilmiştir. **İbn Haldun**'un Devlet'i görüp görmediği hakkında bir kayıt yok. Görseydi bahsederdi, görmemiştir yâni.

En kötü idare, esas ismini koymayan idaredir. İdare başka, adı başka. Bu halkta nefret doğurur.

Ali Kemâl'in tercüme ettiği **İngiliz Mahkemelerinde Bir Hintli Müslüman Müdâfaanâmesi** var, onu da okumak lâzım.

"Hoşuna gideni al, gitmeyeni at" Yazıları eskiden böyle bitirirlerdi. Ben de kullanırım. Ahmed Midhat Efendi de yazılarında kullanırdı.

Japonlar maddî medeniyeti kurmuşlar. Neden? Zorlanmamışlar. Hürriyet içinde tercihleri var. Bize ise herifler, ne isterlerse onu veriyorlar. Bize **Kânûn-ı Esâsî**'yi, kravatı, poker oynamayı, dans etmeyi verdiler.

Kültür emperyalizmi diyorlar. **Kültür** demek **Kant, Hegel** demektir. Halbuki başlangıçta orospusunu getirip veriyorlar.

Sebil'den 2000 lira istesem normal midir? Beni orada yazdırmakla açıkçası rahatsız ediyorlar. Yazıyı kimse okumuyor. Suç bende olmasın.

Yaz evlâdım:

Kıssadan Hisse;

Demek ki, Avrupa'nın Asya'yı hâkimiyeti altına almak temayülü tek kelimede billurlaşır: Avrupalılaştırmak. Bu emeli gerçekleştirmek için önce silâha baş vurulur. Asya'nın,, daha doğrusu **İslâm-Türk**'ün mukabil taarruzu haçlı emellerini akamete uğratınca açık savaşın yerini soğuk savaş alır. Emperyalizmler Asya'ya dostça hulule çalışırlar. Bunun için her vâsıta meşru görülür. Yalan, desise, riya.. Kapitalizm Osmanlı'yı hiç bir zaman emellerine râm edemez. Hıristiyan Batı'nın terbiyesi çağdan çağa değişir. Sosyalizm Avrupalılaştırmanın son silâhı-

dır: Manevî plânda muzaffer olmaya başlayan bir silâh. Batı'nın teslim alamadığı tek kale: İslâmiyet. Yâni ikbâl devirlerinde Şark'ın zaferini ve üstünlüğünü sağlayan, idbar devirlerinde büsbütün yok olmasını önleyen manevî güç. Biz kıt'alar arasında ezelî bir savaş olduğuna inanmıyoruz. Savaş Avrupalının rûhundadır. Sınıflar arası savaş, milletler arası savaş, tabiata karşı savaş, dünyâya karşı savaş. **Nizâmını bir türlü kuramayan bir tedirgin rûh.** Arzı geniş bir salhaneye çevirmiştir ve çevirmektedir. Asya Avrupalılaşamaz, İslâm Hıristiyanlaşamaz. Târih ırmağı yatağını değiştiremez. İnsanlığın fetihlerini belli bir kıt'anın inhisarında görmek gafletlerin en büyüğüdür. Biz iki kıt'anın, daha doğrusu kıt'a'ların cihanşümul bir teâvün içinde el ele vereceklerine inanmak istiyoruz.

Bu ifâdeleri daha da genişletmek lâzım. Ana fikrim bu.

28 Ocak 1977

(**Tenkid** makalesini yazmağa devam ediyoruz. **Aristark'la Zoil** makalesi Hisar'a gönderildi:)

Süleyman Nazif şâirdir, nâsir değil. Makaleleri toplanabilir.

Bir tefekkür değil, bir heyecandır Süleyman Nazif. Şimdi övdüğünü biraz sonra yerin dibine batırır.

Târihin Yılan Hikâyesi diye bir kitabı vardır.

Bir kuyumcuydu kendisi. Alev kelimesini ayın ile yazardı. Neymiş efendim, göze daha hoş görünüyormuş.

2 Şubat 1977

Kafka kadar âdî bir adam gelmedi edebiyata. Pis âdî. İmânını kaybetmiş, pısırık, ezik bir adam.

Posta müvezziinin bana çatışı ile bu yazı arasında hiç bir fark yok. (Düşünce Dergisi'ndeki yazıya sinirlenmişti).

(Postacı sabah mektup ve gazeteleri getirdiğinde kapıyı açmaya Cemil Hoca çıkmış. Postacı "Her gün okuyor musunuz bunları?" diye sorunca Cemil Hoca'nın tepesinin tası atmıştı:)

Sağ bugün solun kusmuğu ile besleniyor. Klâsik kelimesi Batı'dan gelme, senin değil.

"Şuhut be-lafz-ı klâsik
Midhat Efendi âşık"

diyor **Lastik Said**.

Bu, biliyorsun bize **Ziya Gökalp**'ın kazığı. Klâsik edebiyat ve halk edebiyatı diye o ayırır ilk defa. Halk edebiyatından ve dîvan edebiyatından aydınlar zevk alır.

4 Şubat 1977

Tolstoy'un [illegible]eri görülmeden **Shakespeare** nasıl incelenir? Tolstoy Shakes[illegible]eare'den daha büyük bir insan.

Shakespeare, aslında İngiliz emperyalizminin empoze ettiği bir adam, diyor Tolstoy. Shakespeare'de insan yoktur, bir gevezedir Shakespeare.

(Yemekteyiz:)

Aydınlar hikâyesi **Murat (Yerlikhan)** Bey'i deli etti. Sekreterimdi senden önce. Mahmut Ali attı bu kazığı bana. Bir makalede toplasan iyi olur, dedi.

Ne bizde, ne Batı'da.. aydınlar başlı başına ele alınıp incelenmiş. Uzunçarşılı'nın kitabını okudum. Yok bir şey. Ulemâ ne giyerdi, ne okurdu, ne yer içerdi? Mesele bunlar değil. Fikri nasıl kabul ettirirdi mühim olan. Tabiî bu yok kitabında.

Karamazov Kardeşler'deki bir cümle beni çok düşündürür. Karamazov baba dâima şüphe ile yaşar. Oğlu papazdır, Tanrı'yı tanımaz üstelik. Oğlu, babasına Tanrı'nın yokluğunu ispat eder. Baba "Bunu daha önce neye söylemedin? Neler yapmazdım?" der. Beni çok düşündüren cümle işte bu.

İnsan, îman demektir.

Allah inancı kaldırılırsa, bütün mukaddesler iflas eder. İnsan vahdaniyetin...

Buhran çağlarında güneşin batmadığını göstermek için bâzı adamlar çıkıyor. **Said-i Nursî** gibi.

Kimse sevgiden söz etmiyor. Herkes bir kin kışkırtıcısı. Hele şu zamanda her şeyden çok birleşmeye ve sevmeye muhtacız.

Şer cephesi de param parça, sâdece şerde birleşiyor. 28 tane sosyalist parti var Türkiye'de. Hiç biri bir biriyle anlaşamıyor. Tam bir engizisyon var Türkiye'de. Engizisyon târihimizden kalkmıştır, fakat coğrafyadan kalkmamıştır.

Engizisyon başta çok asil bir harekettir. Maksadı küfrü yok etmek. Ama ne var ki, işlediği cinayetleri hep **Hz. İsa** adına işlemiştir.

Vahyin münâkaşası yapılmaz. Bunlar düşüncenin temeli. Binası yok. Elli seneden beri telkin edilen yalanlara karşı mücâdele etmek ve cesur olmak. Düşünce cesareti gerektirir. Bir İngiliz şâiri "Sen hakîkati söyle, alçak senden uzaklaşsın" diyor.

Memleket tam bir tımarhane. Delilerin hepsi yırtıcı.

Benim otuz seneden fazla hocalığım var, ilk mektep dâhil. Bu otuz senede gördüğüm, hamakat ve anlaşamamak.

Ayrıca teferruatlardan uzaklaşacaksınız. Münâkaşada zafer mağlûbundur.

Şarlo'nun hikâyesi: Hipnotizmanın kurucusudur Şarlo. Uyuttuğu adama "Uyur uyumaz odaya gelen adamı vuracaksın" der. Adam, vurmak için harekete geçtiğinde tutarlar adamı ve sorarlar: "Niye vurmak istedin?". "Vallahi bu adam bana çok büyük kötülük yaptı" der. İnsan bir hareket yapıyor, gayrı şuurî. Şuuru da onu îzâha çalışıyor. Uykuda yaptığımızı uyanıkken îzâha çalışıyoruz.

Ne yapacağız?

1. **İlk şart, karşımızdakini anlamaya çalışacağız, müsamaha ile.**
2. **Acaba ben mi yanılıyorum? Doğru düşünmek için gereken şartlara mâlik miyim? Karşımdakinin bilgisinin kaynağı nedir? Bunu tesbît.**

Bunları böyle ıstırapla haykırmamın sebebi: Memleketimizin vaziyeti. Hakîkaten çok ıstırap duyuyorum.

Ebediyyet karşısında îtiraflarımız o kadar çocukça ki, ne var bölüşülemeyecek? Anlayamıyorum.

Demin onu okuyorduk: **Batman**'daki **Kürtçülük** faaliyeti. Biz bile batıyoruz. Kürtler nasıl tutunacak? Ortada devlet yok.

Batan gemiden önce fareler ayrılmak ister. Osmanlı, zamanında bunu düşünmüş mü? Millet ve devlet kuvvetli ise kimsenin aklına gelmez ayrılmak. Hazret-i İsa'yı taşlıyorlarmış. "Allah'ım bunları affet. Ne yaptıklarını bilmiyorlar" demiş.

İnsanların dilsiz olduğu yerde söz silâhlara düşüyor. Memleket uçuruma gidiyor, kimse de tedbir almıyor.

Devlet acze düşemez. Sokaklarında adam öldürülüyorsa, anarşi vardır. İktidar istifa edip bir kenara çekilmelidir. Ev yanarken "Gel sana biraz tecvid okutayım?" diyebilir misiniz? Bu yangın sönsün bir kere. O devirde üstad Said-i Nursî hazretlerinin yaptığı hareket en ihtiyatlı davranıştır, îman noktasında tuttu işi.

Biz yirminci asrın başından beri namütenahi kan vergisi verdik. Harpler, İstiklâl Mahkemeleri, Dersim, Kubilay vak'aları gibi. İnsan kalmadı. 1923'ten beri tek parti düşüncesi hâkim.

Biz üniversiteyi yabancılara kurdurduk. Evvelâ "üniversite" ne demek? Senin dilinde yok bu kelime. Bu kelimeleri kabul ettiğin andan itibaren sen yoksun. En mahrem, en millî müesseselerinin başına Hıristiyanları geçireceksin, onların dilini alacaksın.

Şimdi sen elli seneden beri yapılan şekâvetin felsefesini alacaksın. **Felsefe** kelimesi dahî güzeldir. Madrabazlığını.. İslâmiyet bahis mevzuu olunca felsefe yoktur. 1923'ten sonra yetişen nesilleri altı okun içine hapsetmişsin. Düşünceni de. Ne demek inkılâpçılık? Milliyetçilik, târih, dil, din demektir. İmânını, dilini, târihini mahvet, hürriyetçiyiz de. Ortada bir şey kalır mı?

Türkiye'de düşünce 1960'tan sonra başlamıştır. Daha önce yoktur.

Düşünce, insanı cemiyetten koparır. Düşünce, düşünene zarar getirir, belâ getirir. Düşünmek demek, cemiyetten kopmak demektir. Düşünmeyi yasak etmişsin, yasak etmesen ne yazar? Dünyâda zâten düşünen adam çok az. Kolay mı düşünmek?

Burada tek adam çıkmış, bütün zahmetlere katlanmış, îmânı yaymak istemiş. Başlamıştır. Üzerine bina yapmak gerek. Ama sevgi ile, müsamaha ile.

İslâmiyet'in misyonere ihtiyâcı yok. O kadar aklî bir din ki, tebliğ edilmesi kâfî. Bizde misyonerin çıkmaması tabiîdir; ama kötüdür. Avrupa ise yalanını anlatmıştır hep.

Sizler îmâlât hatâlarısınız. Sizin dışınızda **Halk Partisi**'nin ruhu carîdir. **MHP, AP, CGP**, hattâ **MSP** Halk Partisi'nin birer cüzüdür. Bir cendere içindeyiz, bu cendereyi kuran Halk Partisi'dir.

Kırk senedir yazıyorum. **Cumhuriyet** gazetesi benden tek kelime ile bile bahsetmez. Çünkü hakikatin temsilcisiyim. Şöhreti onlar dağıtıyorlar.

Necip'ten bahsederler. Çünkü belli bir devrede o da kendilerindendi.

Hakikatte Avrupa üflüyor, bunlar naklediyor. Çünkü Cumhuriyet gazetesi Avrupa'nın megafonu.

Kitabımda tezim şu: Biz Tanzîmat'tan sonra kulağımıza fı-

sıldanamı anlatıyoruz hep. 1960'a kadar söylediğimiz bunlar. 1960'tan sonra düşünmeye başladık.

1954'te gözlerimi kaybettim. O zamandan beri hem kütüphanemi kurdum, hem çocuklarımı yetiştirdim. Kütüphanemi on milyona kuramazsınız. Çok iyi okuyucuydum. Gözlerimi kaybettikten sonra îmânım kalmadı.

9 Şubat 1977

Sevimli bir insan **Arif Nihad**. Şiirleri güzeldir. Tanışsaydık sevişirdik her halde. Allah rahmet eylesin. Şiirleri daha çok oyundur.

Orhan Veli, Arif Nihad'ın potin bağı bile olamaz. Şâir değildir Veli. Zekî fakat câhil. Ataç çıkardı bunları ortaya. Tek kitabı vardır: **Nasreddin Hoca**. Türkçesi mazbuttur. Çok sığdır. Hiç bir irfanı yoktur. Şiiri bir kümes hayvanına çevirdi. Şiir artık uçamıyor, diye yazdım.

10 Şubat 1977

(Anayasa yapmaktan konuşuluyordu:)

Altı asır biz anayasa ile mi idare edildik?

"**Lumpen**" kelimesi, döküntü, vasıfsız işçi mânâsına. Lumpen proleterya diye Almanca'da kullanılır.

Memleket içindeki zararlılardan çok daha zararsızdır Zekeriya Sertel. Zâten seksen yaşında adam. Memleketinde ölmek istiyor. İç İşleri Bakanı çok doğru bir iş yapmış, Türkiye'ye gelmesine müsâade etmekle.

11 Şubat 1977

(**Anayasa, senato, demokrasi** konuşuluyordu:)

Bile bile lâdes bu. Ne cumhurbaşkanı seçilmiş, ne onu seçen seçilmiş, ne de onu seçen seçmen seçilmiş. Sonra da bu müesseseye kudsiyet izafe ediyorlar.

DP başlangıçta CHP'dir. Fakat tabandan gelen hareket yönünü değiştirdi. Demokrasi, her iktisâden geri kalmış ülkedeki gibi yerleşiyordu. Tuttular adamların kellelerini kopardılar. Sonra da Senato, Danıştay, Yargıtay bilmem ne gibi müesseseleri kurdular. Hakikatte CHP seçimle gelemediği iktidara bunlar sayesinde gelecekti, hesap buydu. Bile bile lâdes bu. Yapılan her işe müdâhale ediyor bu müessese. Başına geçirdikleri adamlar kendi adamları. Demokrasi bu mu?

Her rejim iyidir. **Nazarımda kötü rejim, ismiyle fiili ters istikâmette olan rejimdir.** Padişahlık da, faşizm de, komünizm de, anarşi de. Amma gerçek adını koy. Nedir bu maskaralık?

(**Aydınlar** makalesi üzerinde çalışmaya devam ediyoruz:)

Ne kadar güç yazı yazmak, görüyorsun evlâdım.

Hayat kavgadan ibarettir çağdaş cemiyette. Kapitalizm, aydınları dizginleyemez. Bu bütün hürriyetleri yok etmektir. Kapitalizm kendi düşmanlarını korur her zaman.

Hiç bir yazı beni bu kadar yormadı. Aksi bir konu. Kucaklayamıyorum bir türlü.

TİP tamamen **MİT** tarafından kuruldu. **Kemal Sülker** yüzde seksen polistir. Entellektüel sayılmaz Kemal Sülker. Bana "Hâtıralarımı yazsam, mezarımdan çıkarır bu adamlar" dedi. Çok namuslu bir zamanında, kafaları çektiğimiz bir sırada söyledi. 30-35 senedir içlerinde. Dokuzuncu sınıfa kadar okumuştur.

"Cumhuriyet eğitiminin etkileri yarışması" aslında iyi bir fotoğraf yarışması olur. Manzara meydanda.

Bâzı konulardan bahsetmek hicvin konusudur. Bir meseleyi ciddî olarak tesbît etmek için zaman erken. Çünkü hâdisenin içindeyiz. Bu eğitimin kurban ve kahramanları içimizde hâlen yaşıyor. Son derece tehlikeli. Bence konu biraz fazla güncel. Konu öyle seçilmeliydi ki, üstü kapalı bâzı şeyler söylenebilmeliydi. Bu mevzuu ancak rejimin dalkavukları işleyebilir.

Hakikatte bu eğitimin tek amacı bizi unutturmak. Mayın tarlasında yürümek gibi.

(**Safa Mürsel, Said-i Nursî'nin Mektûbat** isimli kitabından bir parça okudu. Mektûbat, İstanbul, 1930, s. 452-453:)

Milliyetçilik mefhûmu Batı'dan ithal. İslâmiyet bütün insaniyete şâmil. Kıt'a'ları "dârü'l-harp ve dârü'l-îman" diye ikiye ayırır. Dârü'l-îman, vahdet mefhûmu etrafında toplanan insanlardan müteşekkil. Irk, kafa tası ayırımı yok. Avrupa bu vahdeti hiç bir zaman gerçekleştirememiş. Barbar istîlâlarından sonra birlik kuramamışlar. Hıristiyanlık birleştirici unsur olamamıştır. Kavim kendi arasında da savaşmış. Avrupa, Osmanlı'ya karşı müşterek hareket etmiş ama, kendi arasında zaman zaman kavga da etmiş.

Avrupa zamanla ilerlemiş. Avrupa'da tefrika olmasaydı, biz daha önce can verirdik.

Osmanlı'nın zafer sırrı: **Vahdet.** Biz misâka dâhil kavimlere kucak açmışız ve üç kıt'a'da hükümran olmuşuz.

Bu hükümranlığı yıkmak için Avrupa çalışmış. Mevcut Osmanlı kavimlerini kışkırtmış Ruslar da. Avrupa yükseldikten sonra yeni bir **Truva atı** daha sokmuş: **Milliyetçilik.**

Osmanlı'da **milliyet** mefhûmu yoktur. Evet, bir milletten geliyoruz. Milliyetine bağlılığı bir çocukluk psikolojisi içinde İslâm'ın mitolojilerini benimsemiş. Evet, Orta Asya'dan pek çok unsuru getirmiş ama bu, İslâmiyet içinde erimiş.

Avrupa'da da milliyetçilik **1789**'dan sonradır. Fransa, kendi dilinin, târihinin farkına varır. Bu coğrafyaya bağlı milliyetçilik, zamanla menfaat birliği hâline gelir. Burjuvazi kendine karşı olmayan diğer milletlerin burjuvazileriyle iş birliği kurmuş. Fakat sömürmekten de geri kalmamıştır.

Hakikatte Birinci Cihan Harbi'nde Amerikan kapitalizmi Fransız, İngiliz kapitalizmine yardım etti.

Bizde milliyetçilik Avrupa'dan ithal bir mefhum. İslâmiyet'te Fransız ihtilâlinin getirdiği sosyolojik yorumuyla yok.

Çeşitli propagandalar neticesinde dindaşlarımızla aramız bozuldu. Bundan sonra biz de kendimize çeki düzen vermek zorunda kaldık. Başlangıçta bu bir Avrupa oyunuydu; fakat sonunda bir nefis müdâfaasına dönüştü. Hakikatte Rus'a ve diğer düşmanlara karşı kendi menfaatlerimizi korumak mecburiyetindeyiz.

İkinci mesele: **Alsasloren**'in Almanlar tarafından işgaliyle milliyetçilik mefhûmu felsefî mânâda bir tartışma mevzuu olur. Neticede milliyet, müşterek yaşama arzusu taşıyan, aynı dili konuşan, aynı îmânın sâlikleridir. Milliyeti yapan en kuvvetli bağ dindir. Sosyalizm dahî bu tarifi aşamamıştır. İslâm'dan habersiz bir islâm karikatürüdür sosyalizm.

Sosyalizm "çalışanlar kardeştir" der. **Said-i Nursî**, un-sûriyet çağı geçmiştir, derken haklı. Beynelmilel mefhumlar moda idi. **Sosyalizm** Rusya'da idi. Ve ne netîce verdiği belli değil. Bir İtalyan, bir Fransız işçisi aynı insan mıdır? Nazarî olarak sosyalizm milletler üstüdür. Acı çekenler, sömürülenler kardeştir, bütündür der. Sosyalizm dünyâyı ikiye böler: Sömürenlerle sömürülenler. Sosyalizm, Batı düşüncesinde en son ve en yeni ortaya çıkan düşüncedir.

Milletler üstü olduğunu iddia eder nazariyatta. Fakat tatbikat yalandı. **Fransız İhtilâli** "insan ve vatandaş hakları uğruna" yapılmıştı. İnsanlık mefhûmu vardı. Sosyalizm de aynı haklarla sahneye çıktı. Bugün Batı'da hıristiyanlık, sosyalizm ve milliyetçilik var.

Aile hodbinliği, millî hodbinlik şeklinde tezahür etmiştir. Bir müdâfaa silâhıdır. Târihi kanla yazmıştır. Acı getirmiştir. Said-i Nursî haklı.

Fakat, İslâm ile Hıristiyanlık bir birinden farklı âlemler. Hıristiyanlar târihin belli bir devresinde millî egoizm ile sahneye çıkmış, bizi hançerlemeye kalkmış. Biz karşısına İslâm'la çıkmışız. Bugün devletimiz, millî devlet. İster istemez milliyetçi olacağız. Fakat bağnaz olarak değil. Bizim bir dînimiz var. Târihe, dîne dayanmayan milliyetçilik kurtuluş olamaz. Cumhûriyet'in

en büyük hatâsı dinden uzaklaşmaktır. Din sevgidir, insanlıktır. Din damarlarımızdaki her kanda mevcuttur. Bundan tecrîd edilen Türk insanı kabîle devri insanı gibi ayakta tutulamaz. Dilimiz de bir parça dînimizdir.

Dînimizden, dilimizden, Avrupa mânâsında bir milliyetten bahsedilebilir; ama dinsiz düşünülemez. Mukaddessiz toplum olmaz. Bir topluma yapılabilecek en büyük kötülük, onu dînî duygularından uzaklaştırmaktır.

Said-i Nursî 1930'da haklıydı, bugün haklı değil. Elimizde olmayan sebeplerle dostlarımızı kaybettik. Dağılan sürüyü bir araya toplamak için her türlü çâreye baş vuracağız. İslâmiyet büyük bir dâiredir, ebediyete kadar uzar; milliyet, aile, bu dâirelerin içinde küçük küçük dâirelerdir.

Batı karşısında ister istemez milliyetçi olacağız, ama bu **milliyetçiliğin terkibi** üzerinde duracağız. Bu da **îman**.

Bu milliyetçilik akımı bize iki kaynaktan geldi. Birincisi Batı kaynaklı. Üç isim var. XVIII. asırda yaşamış bir Çin uzmanı, Fransız polisi **De Guignes (Dögiyn)** İslâm'a ve Osmanlı'ya düşmandır. Bizi İslâm'dan kurtarmak için **Hun, Moğol** yapar. De Guignes bizi barbarlarla bir tutar. Çok câhil. Bizde ilk bahseden Süleyman Paşa. Çok karanlık De Guinges'i tanıması. **Leon Cahun** bir yahudi. **Türkiye'de Milliyetçiliğin Kaynağı** diye bir kitap yazmıştır. Ön sözünü tercüme etmiştim, kaybettim. Türkler budala, der. Çin medeniyetini nakledemeyecek kadar budaladır Türkler, der.

Bu hareket Rusya'dan gelen Türkler ile de kuvvetlenir. Ruslar Osmanlı'ya düşman. Türk-İslâm medeniyetinden bahsederken daha çok Türk unsurları üzerinde dururlar. **Ağaoğlu Ahmed**'i anlatmak, Rusya'dan gelen Türkleri anlatmak için kâfidir. Bir prototipidir onların. Rusya'da tahsil görmüşler. Gururları kırık. Burada yeni bir vatan bulmuşlar ve büyük lâf söylemek istemişlerdir. Ziya Gökalp böyle bir adamdı. Fakat büyük bir milliyet nazariyecisi olarak takdim edildi.

Târih tasfiye etti Osmanlı'yı. Cumhûriyet'te milliyete sarılmak mukadderdi. Fakat inancı kaybettirilen insanların uyanık olmalarına imkân yoktu. O devrin fikir hareketleri karmakarışıktır. Batı'nın okutulduğu bir çağ.

Bizim için bir dayanışma unsuru olduğu müddetçe kavmiyetimize sarılacağız. Fakat birinci unsur **din.**

İslâmiyet'i tahsin ve metin hâle getirmek çok yerinde olur. Fakat ayırıcı olmaktan ziyâde birleştirici olmamız lâzım. Herkes düşman bize, hattâ bütün dünyâ. Bütün dünyânın düşman olduğu bir devirde dosta çok ihtiyâcımız var.

Gökalp'ı yazdım kitapta. Ankara'dan gelip çıkardılar. Bir yerde Gökalp'a dahî dost oluyoruz.

O devirdeki münâkaşaları bilemiyoruz ki. Birincisinde zayıflayan İslâmiyet. Bunu kuvvetlendirmek için milliyete sarılmak. Bunu kimler söylüyor, bilemiyoruz.

Risalelerin bir indeksini yapmak lâzım.

Batı'da **Voltaire**'in 900 sayfalık bir indeksi var. Kelimelerin altını çizmiş ve alfabetik olarak yazmış. Kelimenin nerede, hangi mânâda, niçin geçtiği yazılmış. Külliyâtı taramış, ne vesileyle geçtiğini almış. Batı'da bütün büyük adamların indeksi yapılmıştır. Bu, eserlerin üzerinde çalışmayı kolaylaştırır. Bu bir leksik indeks.

Bundan biraz daha ağır sözlük yapabiliriz. Ama güç. Meselâ **Napolyon** nerede, hangi sözü söylemiş?

Kur'an için Fransızlar bile bir indeks yapmışlar.

Araplar'ın bir sözü var: **Var, sen kıyas eyle**, derler. **Gökalp** için hiç kimsenin münâkaşa edemeyeceği bir madrabazlığını aldım. Türkiyat, Türkperestlik, Türköri kelimeleri üzerinde yazdım. Hasta bir adamdı Gökalp. İntihara teşebbüs edecek kadar hasta. Öyle diyor **Abdullah Cevdet**; "Kurşunu bizzat ben çıkarmağa çalıştım" diyor.

Mevlânâ'yı evvelâ Abdullah Cevdet'ten okudum. Gazalî'nin Gazâliyat'ını da. Deist, sâdece Allah'a inanır. Her yaptığı

hayır, her şeye kadir, gündüzleri güneş, geceleri mah.. diye bahseder Allah'tan. Abdullah Cevdet geniş tecessüsleri olan bir insan. Doğu'ya da tecessüsü var. Sâdece düşünceyi uyandırmak isteyen, inhitat devrinin mutaassıp ulemâsına karşı cephe aldığı için irfana kaçtı, dedim ya. Mutedildir Abdullah Cevdet. O sırada Türkçüleri de, mutaassıpları da kızdırdı. Dinsiz (ateist) değildi kanâatime göre.

Abdullah Cevdet, **Gustave Le Bon**'la tanışmış Paris'te. İkisi de doktor. Le Bon sevilen bir adam değil. Abdullah Cevdet'in fazla tanıdığı yok. Le Bon'la dostluk kurmuştu.

Köprülü'nün Celal ile Le Bon'dan tercümesi var, gayet kötü.

Mutlak'a kaçış kelimesi mâverâ mânâsına değil. **Celâl Sılay** dostumdu.

Yunanperestlik'de **Yahya Kemâl** ile **Yâkub Kadri**'nin madrabazlıklarını anlatır. Her ikisi de zekîdirler. Yahya Kemâl daha sonra vaz geçer Yunanperestlikten, kütlede bir alâka göremeyince. Fakat Yakûb Kadri'de sonuna kadar devam eder. **Kemalizm** ortaya çıkınca ikinci plânda kalır. Kemalizm de Yunanperestliğin bir devamıdır Yâkub Kadri nezdinde zâten.

Diyorlar Ki'de **Ruşen Eşref** mülakat yapar, sonra onları neşreder. Elimden Ruşen Eşref tutmuş, tayflar geçidinde gezdiriyor beni sâdece. Bu yazıda, ne kadar lazımsa o kadar söylemişim, o kadar.

Roman hasta cemiyetin mahsûlü. Bizde roman niçin yoktu? Hasta değildik çünkü. Roman hasta olduğumuz devirden itibaren var. Biliyorsunuz roman Batı'da **itiraf** müessesesinden çıkmıştır. Yatak odalarına sokar okuyucuyu, karımla nasıl yatıyorum, bak, der.

Hüseyin Câhid, "Avrupa, Fransa aile hayâtına yakın örnek bizim Servetifünun edebiyâtımızdadır" diyor. Doğru. Tam bir fuhuş ve zina hayâtı.

"San'at Kraliçesi" halı, şimdi dikkat edin. **Handan** yazan. Buyur. En büyük milliyetçimiz. En iyi bildiği **Shakespeare** ve **İncil**. Halide Edîb bu işte.

Halide Edîb Hanım'ın babası nasıl müslüman oldu? Bedestan'da bir gün **Ali Efendi**'ye "Ben müslüman olacağım" der. **Moiz** müslüman olur. Sonra da âşık olduğu Çerkes kızıyla evlenir. Dokuz ay sonra da Halide Hanım dünyâya gelir.

Ömer Seyfeddin'de de Yunanperestlik var. **Homeros**'tan **İlyada**'yı tercüme etmiştir.

Refik Hâlid ile çok sevişirdik. İhtiyarlığında aklı başına geldi. Tam bir Osmanlı oldu sonra. Ölüme yaklaşınca geldi aklı başına.

16 Şubat 1977

(**Aydınlar** makalesini yazmağa devam ettik. **Berke Vardar** telefon etti. Hoca ile konuştular.)

17 Şubat 1977

(**Ergun Göze** telefon etti. Bir şey de söylemedi.

Üniversitelerde çok büyük talebe hâdiseleri oldu. Gazeteleri okuduk. Bunun üzerine konuştu:

Avrupalı "ateş payı" der. Her halde bu ölenler de ateş payının kurbanları. Fakat anlayamıyorum evlâdım. Sanki lanetlenmiş bir cemiyetiz. Sanki büyü yapılmış bize.

(Karşımızda hakikatin değil ideolojilerin temsilcileri var, dedim:)

Evlâdım, insanlar için ideoloji hakikattir. Adam ideolojisi uğruna ölüyor. Canını koyuyor ortaya.

(Bu ideolojik beyin yıkamadan bezdik Hocam. İmkânım olsa ideolojisizliği ideoloji hâline getirirdim. O zaman da yeni bir ideoloji yıkayacaktı beyinleri. Bu paradoksu nasıl çözmeli, bilmem ki, dedim.)

22 Şubat 1977

(Öğleye doğru Reşid Bey Plâjı'na indik. Burası Cemil Hoca'nın kayın biraderinden mîrâs kalmış. Daha önce kiraya veriliyormuş. Şimdi **Mahmut Ali Meriç** tarafından işletiliyor.

Mahmut Ali Bey'in yazıhanesinde bir müddet oturduk ve sonra sahile çıktık. Şubat olmasına rağmen yakıcı bir güneş var. Sahilde ters çevrilmiş bir kayığın üstünde oturup güneşlenirken **Niyâzî Berkes**'in **Arap Milliyetçiliği, İslâmiyet ve Sosyalizm** kitabından **Tunus ve Cezayir** bölümlerini okuduk.

Saat bir buçuğa doğru eve döndük. **Umrandan Uygarlığa**'nın yeni baskısı için ilk üç makaleyi yeniden gözden geçirdik. Akşama doğru Feneryolu'na doğru giderken yolda konuştuk. Ben bir taraftan yürürken bir taraftan da notlarımı alıyorum. Gelip geçenler acayip nazarlarla bakıyorlardı:)

Kemâl Tahîr'i 1936'larda tanıdım. Ondan sonra pek görüşmedik. 1958'de Paris'ten dönüşümde tekrar karşılaştık. O zaman evde, tesadüfen **Dr. Fâzıl Küçük** de vardı. Ne "Kaymak" o?.. Neyse, hatırlayamadım. Onunla beraber. Bundan sonra Kemâl'le çok sık buluştuk. Haftada en az bir iki defa. 23 Nisan, bu sene ölümünün üçüncü yıl dönümü. Televizyonda onun hakkında beni de konuşturmak istiyorlar. Geçen senelerde atlattım hep, Konya'ya gidiyorum diye. Bu sene bir cevap vermedim daha. Konuşmak için hazırlanmak lâzım evlâdım. Aynı masada beraber rakı içerdik, çok tatlı hâtıralarımız vardır, demekle olmaz ki bu. Kitaplarını tekrar okumam lâzım.

Tanışırdık ama kitaplarını okumamıştım henüz. Bir gün **Devlet Ana**'yı aldım elime. Baştan çok sıkıcı geldi. Bıraktım. Sonra **Yorgun Savaşçı, Yedi Çınar Yaylası, Kurt Kânunu**'nu bir çırpıda okudum. Sonra **Yol Ayrımı**'nı yazdı. Orada benden sayfalarca fikirler vardır. Sohbetlerimizden aktarmıştır. Bir şahsın ağzından verir. Romancıdır. Yapabilir. Sonra fikrin söylenmesi mühim. Söyleyen kim olursa olsun.

Kemâl romancıdır. Çok da zekîdir. **Attilâ İlhan** da romanda iyidir. Şâirdir bir parça.

Dünyâda iki dev romancı var: Biri **Balzac**, öteki **Dostoyevski**. Bir Rus romanı var Dostoyevski sayesinde. Bütün dünyâya tesir etmiştir. **Tolstoy** da büyüktür, inkâr edilemez o da.

Rus romanı neden doğdu? İstibdadın olduğu yerde fikir adamı her şeyi romanda söyler. Bir parça şiir olur roman, bir parça felsefe. Yazar muztarib insandır.

Evlâdım, ben çok okudum. Hazır muhitim ve kütüphanem vardı. Babam hâkimdi. Dedem eski **Dimetoka** kadısıydı. Evliyâullahtandır da. Amcam Birinci Cihan Harbi akabinde emekliye ayrıldı. Bir araba yükü, at arabası, kitapla geldi bize. Askerdi, binbaşı. Hattâ araba kirasını babam vermişti. Sonra bir yerlere orman müdürü oldu. Bir tek kızı vardı, onun da kızları var iki tane. İkisi de pilot. Birisi, dünyânın ilk kadın jet pilotu. Başka yok ondan önce. Evvelâ hukuka gitti. İstemedi. Sonra askeriyeye girdi. Kocası da şimdi İzmir'de harekât dâiresi kumandanı, kurmaylardan.

Ablam hoca idi. Ben bu şartlar altında elbette okuyacaktım.

23 Şubat 1977

Mir'at-ı Mekteb-i Harbiye'de **Nizâm-ı Cedîd**'in 1826'da nasıl kurulduğu anlatılır.

Bizi yükselten de, yıkan da ordudur. Batı bizi, ordumuzun içine sızmak suretiyle yıktı.

Ordunun sola açık oluşu buradan gelmektedir.

(Yine Reşid Bey Plâjı'na gidiyoruz. Hava yazdan kalan güneşle sanki Mayıs gibi. **Hilmi Ziya Ülken**'in **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Târihi**'ni okuyoruz:)

Hilmi Ziya da çok iyi kitaplar toplamıştı. Ne oldu acaba kütüphanesi?

(**Fevziye Hanım** da bizimle birlikte plaja geliyordu. Yolda **Hikmet Kıvılcımlı**'nın karısını görmüş. Ayak üstü konuşmuşlar. Sosyalistlerin kendisini nasıl sömürdüğünü, kocasının kitaplarını her önüne gelen yayın evinin bastığını, Ankara'da, İstanbul'da bir çok mahkemesinin olduğunu anlatmış.

Söz Yeni Asya'nın sekiz yılını doldurduğundan açıldı:)

Yeni Asya sekiz yaşında. Seviyesi de öyle. İlk mektebe başlayabilir artık.

Âdile Ayda'nın mektubunun sırrı çözüldü. **Bu Ülke**'yi Ümit "Tabiî senatör.." diye göndermiş. O da "Çok şükür tabiî senatör değilim" diyor.

Âdile Ayda'yı bir zamanlar **Berke (Vardar)** ile beraber ziyarete gitmiştik. Berke son sınıf talebesiydi. Bana sigara tuttuktan sonra masaya koydu. Berke'ye de "İstersen sen de al evlâdım" dedi. Berke müthiş kızmıştı.

Babası, biliyorsun **Sadri Maksudî**. Âdile, Cumhurbaşkanlığı kontenjan senatörü.

Kardeşi Naile, Âdile'ye nispetle daha halim selimdir. Ne biçim parlamento? Dünyânın hiç bir yerinde yok böylesi. Bir yanda seçilerek gelenler, bir yanda hiç seçilmeyenler, bir tarafta da tâyinle gelenler. Millet vekilinin kabahati ne?

Sadri Maksudî, Atatürk'e ithâfen bir dil kitabı yazdı. Pek ciddî değildi.

Bu Rusya Türkleri'nin içinde en zekîsi ve âlimi **Zeki Velîdî**'dir. Kendisi çok dağınıktır ama bildiğini iyi bilir. Hind Kültür Merkezi toplantısında tanıştık. Ahbab olduk. Bildiğini tam bilirdi, bâzı şeyleri de hiç bilmezdi. Meselâ **Senegal**'deki mezar taşlarının hususiyetini bir çırpıda sayar, fakat en mühim bir şeyi bilmezdi. Çok garip tecessüslü bir adamdı. Ansiklopedi gibi.

Rusya'da yetişen âlim Türkler çok sahaları geniş duyarlar. Bir kere bunların hepsi ahund ailelerinden, babaları hoca. Rus mekteplerinde okuyorlar. Hem Rusça, hem bir Batı dili öğren-

mek mecburiyetinde. Sonra Türkçe'yi hakkıyla öğrenebilmeleri için de biraz Arapça, Farsça bilmeleri lâzım. Zeki Velîdî, İngilizce, Almanca, Fransızca, Arapça, Farsça, Sanskritçe bilirdi.

Sonra **Reşid Rahmetî** ile de ahbaptık. İmtihan yapıyorduk bir gün. "Hocam, siz de gelin" dedik. "Cemil Bey! Bugün ben milletvekili seçilmişim, gülüp eğlencem" dedi.

Sadri Maksudî lâik fikre taraftardı. Rusya'da tahsildeyken edinmiş bu fikri. Mustafa Kemâl **hilâfeti** ortadan kaldırmak için düşündüğü sıralarda, etrafındakilere lâiklik anlayışlarını sorar. Bunlar Rusya'dan geldikleri için yurt dışına çıkarılırız korkusuyla Mustafa Kemâl'in istikâmetinde söz sarfederler. Her biri koyu birer inkılâpçı olur. İşte bu sırada Sadri Maksudî de lâiklik hakkında "din ve devlet işlerinin bir birinden ayrılması" mânâsında bir makale yazar. Atatürk çok beğenir bu makaleyi.

24 Şubat 1977

(**Tunuslu Hayreddin** makalesini tekrar yazıyoruz:)

Başlığı iyi değil, değişmesi lâzım.

1870'lerde İstanbul'a gelmiş, iki defa. Mühim olan hayâtından çok kitabı.

Abdülaziz devrinde gelmiş Bâb-ı Âlî'yle temasa, Tunus'un Osmanlı devletine bağlılığını bildirmek için. Bizimle Tunus'un temasını daha sıklaştırmak maksadı var.

Birincisinde çok kalmadı. Yalnız Bâb-ı Âlî'nin desteğini temin etmek için çalıştı. Mühim olan ikinci gelişi.

Hayâtı hakkında teferruata girmek istemedim. Şöyle, bir kart-postal hâlinde vermeğe çalıştım hayâtını. Ama mühim.

"**İki Mukaddime**" başlık olabilir.

Bir kere, başlıksız yazalım; eğer güzel olursa Hisar'a da verebilirim.

İbn Haldun'la Hayreddin Paşa arasındaki bariz fark: Biri zorla konuşturuyor târihi, öbürüyse dinliyor sâdece.

Voguet (Voge) Rus romanını yazmış. Benim Hind'e gidişim gibi o da Rusya'ya gitmiş, beşerî düşünceyi bulmak için. Voguet ondan sonra Avrupa'da tanıtmış Rus romanını.

(**İzzet (Tanju)** Bey geldi. Ansiklopedilerde Voguet ile ilgili bilgi aradılar. Öğleden sonra Tunuslu Hayreddin makalesine tekrar devam ettik. Hoca, daha önce yazdığı makaleyi yeni baştan tanzim ediyor. Buna biraz da ben sebep oldum. "Makalenin yeni şekli sizin tavrınıza ve üslûbunuza daha uygun", dedim.)

Berke (Vardar) fakültede talebem olmadı. Bir gün geldi bana ve benimle beraber çalışmaya başladı. Felsefe, sosyoloji, Fransızca çalıştırdım ona.

İzzet (Tanju) Bey uhdesine 37 milyon verilen adam. Beş bin lira aylıklı işçi çalıştırıyor, gündeliği beş yüz liraya da artist. Fakat kendisi üç bin lira alıyor ayda. İki çocuğu var. Fransızca bilir. 1953'lerde tanıştık, İzzet'le. Fakülte'de talebem oldu. Hukuktaydı. Hind'i beraber yazdık. O sıralarda hem avukatlık, hem hâkimlik stajı yapıyordu. Geceleri ikide, üçte kalkıp titreye titreye yazdık. Sabah erkenden de stajına giderdi. Şimdi **Harbiye Şehir Tiyatrosu** müdürlüğü yapıyor. Çok fedakâr çocuk.

Berke ile bir araya geldiğimizde Fransız edebiyatından, san'attan falan konuşuruz. Çok akıllıdır Berke. Türk Dil Kurumu başkanlığını teklif etmişler, vaktim yok diye kabul etmemiş. Kurum'a başkan olacak yegâne adamdır, her bakımdan. Çalışkandır, zekîdir, lengüistik bilgisi iyidir. Ama bilgisi Türkiye'de hiç bir işe yaramaz. Fransa'da hizmeti olur ancak.

Derslerini ben çalıştırdım. Çok iyi dereceyle bitirdi mektebi. Hocaları sormuşlar: "Fransızca'yı kimden öğrendin" diye. O da "Cemil Meriç'ten" demiş. "Yahu, sen bizde okumadın mı?" dediklerinde "Evet, sizde okudum ama Fransızca'yı Cemil Meriç'ten öğrendim" demiş.

Hoca olarak sâdece beni görür. Kimseye, başka, "Hocam!" diye hitâb etmez. Kitaplarını ithaf ederken "Tek Hocam!" diye yazar.

25 Şubat 1977

(**İzzet Tanju** sabah erkenden gelmiş. **Aydınlar** makalesini okuyorlardı:)

Entellektüeller ideoloji yapan, ideoloji icat eden adamlardır.

(Akşama kadar Fransızca ansiklopedi maddeleri okudu. Ben de bir köşeye çekilip hazırlanacak yazılara göz attım.)

2 Mart 1977

("**Türkiye ve Tanzimat, Devlet-i Osmaniye'nin Târih-i Islâhı**, 1826-1882, **Engelhard**, mütercimi **Ali Reşad**, İstanbul, 1328, Milliyet yayınlarından yeni harflerle basıldı. Onu okuyoruz.)

Bütün medeniyetlerde ve geleneklerde sağ meymeneti, iyiyi tavsif eder, sol ise sapıklığı. İslâm yazarı hiç bir şekilde siyâsî mânâda yazılmadı, üzerinde durulmadı da. Siyâsî mânâda bize sağ-sol Tanzimat'tan sonra girmiştir.

(**Mâverâ** dergisini okuyoruz:)

Evlâdım bunlar aşıyor beni. Anlayamıyorum bu adamları. Niye yazarlar bunları. Cümle desen cümle yok. Hepsi birer deli saçması.

(Hava karlı ve rüzgârlı. Akşama doğru yine Feneryolu'na gittik:)

4 Mart 1977

Arap Düşünce Târihi, 1972'de (ilki 1890, ikincisi 1945) üçüncü baskısını yapmış. Bizim için düşman bir kitap. Arap âlemini Osmanlı'dan ayırıyor. Bin tane **Hilmi Ziya** yapar gene de.

Tahtavî'yi okudum. Hiç bir yerde rastlamadım buradaki malûmata. Yusuf Kâmil Paşa, Telemaque'ı Mısır'da tercüme eder. O kadar Fransızca bilmezdi **Yusuf Kâmil Paşa** daha. Tahtavî yapar Arapça'ya tercümeyi. Paşa, Telemaque'ı Arapça'dan

aktarır Türkçe'ye. Tahtavî, Mısır milliyetçiliğinin de kurucusu. İlk defa Fransız anayasasını tercüme etmiş Arapça'ya. Tahtavî'nin **Paris** kitabı da Türkçe'ye tercüme edilmiş.

Tahtavî Fransa'ya giden ilk Orta Doğulu. **Mehmed Ali Paşa** (Kavalalı) çok büyük alâka gösterir. Ona Encümen-i Dâniş'i de kurdurur. Bütün mektep kitaplarını yazar Tahtavî. Daha sonraki Mısır idarecileri ise zaman zaman yüz verirler sâdece.

Yusuf Kâmil Paşa'nın Telemaque tercümesiyle ne alâkası var- Yunaniyat'a giriş mi? Hayır. Yusuf Kâmil Paşa'yı da tanımıyoruz hiç. Kendisi Mısırlı bir hanımla evli. **Zeynep Hanım** adı.

Telemaque'ı Türkçe'ye çevirmesine sebep acaba Tahtavî mi? Telemaque hükümdara bir öğüt kitabı. Romanla uzaktan yakından alâkası yok.

Yusuf Kâmil Paşa'nın Fransızca'dan başka tercümesi yok.

Pugaçev İsyanı'nın târihini yazmış **Puşkin**. Tercümesi var Millî Eğitim Bakanlığı'ndan.

Bulak Matbaası'nda on mühim kitabı Tahtavî bastırdı. İbn Haldun'u da o bastı. **Tahta** köyünden **Mısır**'ın.

1829'dan beri Rusya'da olup bitenlerden haberdârız.

Târih-i Moskov kitabından **Pugaçev İsyanı**'nı okuyoruz:

Osmanlı'nın hiç bir şeyden haberi yoktu, demek yanlış. 1830'larda basılmış bu Târih-i Moskov.

Pugaçev yakalanır ve mahkemede: "Ben acemî bir şahinim, asıl şahin göklerde" der. Bu asıl şahinin üniversite olduğu ehlince söylenir.

Pek çok meseleyi yabancı dile ihtiyaç duymadan Türkçe'den okuyabilmek mümkün. Osmanlıca demek Türkçe demektir.

Bu **Târih-i Moskov**, **Karl** diye birinin. Mütercim sâdece Osmanlı'ya lâzım olan kısımlarını tercüme etmiştir.

Attilâ (İlhan) zekî ve haşarı bir çocuktur. Sol cenahta gürültü kopanıyor. Arkadaşları arasında polis diye mâruftur. **Kemâl Tâhir** ile aramızı bozmuştur. Sol cenahta eli kalem tutmakta birincidir. Yüksek tahsil yapamamıştır yalnız.

Diyanet Neşriyâtı'ndan **Arap Târihi** veya **İslâm Târihi** çıkmış. Orada **Hayreddin Paşa** hakkında malûmat varmış. Elli lira mı neymiş. Bulursan al benim için.

Abdülhamid Han, Arap Düşünce Târihi mütercimini çağırıp konuşmuş.

Tunuslu İstanbul'a üç defa gelir. Devlet-i Aliye ile olan işler için. Arap Düşünce Târihi'nde okudum bunları. Orada mufassal olarak anlatılıyor.

Makale çok değişecek. Hayâtını da alacağım yazıya. Hayâtı bilinmeden Tunuslunun **Akvemü'l-Mesâlik**'i anlaşılmaz.

Tahtavî de yazılmalı ayrıca.

7 Mart 1977

Kültür emperyalizmi olmaz. Ancak ideoloji savaşı olur. Şimdi tam bir ideoloji savaşı var.

"**Hars**"ı yazmadım. Onu da yazacağım.

Düşünce aşağı yukarı olmaz. Antropologlar ve psikologlar bu tip düşünceyi iptidâî düşünce olarak vasıflandırırlar. Ben kelimenin pasaportuna bakıyorum.

(Aslında bir **Cemil Meriç lûgati** yapılmalı. Kelimelere verilen mânâlar, üzerinde durduğunuz mefhumlar çıkarılmalı bir bir. O zaman sizin düşünce dünyânız, ne yapmak istediğiniz belki daha iyi anlaşılacak Hocam:)

Benim yazılarımın lûgati yapılmalı hakîkaten.

Hâmid'de ve **Nâmık Kemâl**'de romantizm yok. Yalnız romantizmin bâzı unsurlarına heves görülüyor. Benzetme yoluyla yaklaşma. Romantizm, gerçekte Almanya'da doğdu, mâzî has-

reti olarak. Bir orta çağa dönüş. Alman edebiyatının Fransız çizmeleri altında ezilerek millî mâzîye dönmesi şeklinde başlar, Almanya'da romantizm. Bizde ise Avrupalılaşmak. Nâmık Kemâl, Hâmid için romantizm Avrupalılaşmaktı. Osmanlı'dan kaçış bir bakıma. Bizimkilerin romantizm ile uzaktan yakından hiç bir alâkaları yoktur.

Fikir ve edebî akımları bir uzaktan, bir de yakından görmek lâzım.

Ben meselenin 14 yaşımdan beri içindeyim. Bunlar uzaktan seyrediyorlar, ben ise has bahçesindeyim. Onlar için esaret, benim için bir fetih.

Romantizmin Fransa'da ve dünyâda en büyük temsilcisi şüphesiz **Hugo**. Her eseri üzerinde bir amele gibi çalışmıştır. Bir eserine on sene çalışmıştır.

Realizm ile **romantizm** bir birlerinden kesin hatlarla ayrılamaz. Romantizm, klâsik Fransız edebiyatına bir tepkidir Fransa'da. Klâsik edebiyatta konu büyük ve güzeldir. Yâni edebiyat sınırlıdır. Romantizm ise edebiyatta hürriyeti getirir. Evvelâ güzelin yanında çirkin, iyinin yanında kötünün muhtevaya girmesi. Yâni edebiyatta liberalizm, edebiyatta demokrasidir. Bu itibarla realizmden ayrılamaz.

Romantizm dünyâ edebiyatında tanıdığım tek büyük inkılâptır. **Napolyon devri** orta çağa döner, romantik. Çiğ yanında hayal var. Realizmi romantizmden ayıramayız. Örnek Hugo. "**Notre Dame de Paris**" baştan başa orta çağı aksettirir. Sefillerde sefalet ve realite var. Elbette bâzı yerlerde mübalâğa olacak, yeni bir cereyan. Sel ilk defa boşanınca çamurlu ve bulanıktır. Hugo, **Hernani**'nin, **Cromwell**'in, **Shakespeare**'in ön sözlerinde tarif eder romantizmi. Bunları okumak gerek.

Alman romantizmi, Fransız romantizminden ayrılır. Romantizm milletlere göre değişir, fakat müşterek çizgileri var.

Romantizmle edebiyatlar dünyâya açıldı. Alman romantizmine kadar dünyâ edebiyatlarında Hind, Şark edebiyatları

yoktu. Ondan sonra girdi bu edebiyatlar Avrupalının dünyâsına.

Bunlara cevap vermemek demek **Sinan** ile güreşe kalkışman demek.

(Sinan, Cemil Hoca'nın Mahmut Ali Meriç'ten torunu).

Romantizmin müjdecileri var: **Chateaubriand**. Dinî, hissî ve egzotik. **Egzotizm**: Başka ülkeler, başka coğrafyalar, âdetleri, yapıları başka başka insanlar demek. Ama hıristiyanca bir tecessüsle görülmeye çalışılacak. Amerika da başlangıçta egzotik gelir. Madame de Stael Alman edebiyatını tanıttı. Kitabının adı zâten **Alman Edebiyatı**. Tercümesi de var bizde. Diğer kitabı da Edebiyat ve Toplum. Madame de Stael'e bir Alman genç âşıktı: **Schlegel**. Kitabını, asıl Schlegel yazdı, derler. Schlegel **Bagavatgita**'yı tercüme etti Almanca'ya. Schlegel dünyâ edebiyatlarını biliyordu.

Bizim Ötüken Yayınevi **Hernani**'yi neden basmaz? Bassın onu.

Realizm şu: Daha fazla çevreye yer verir, hayâle ise daha az. Fakat ortak mîrâs romantizm.

Romantizmden sonra edebiyatta gerçek inkılâp olamaz. Fikirde demokrasi neyse, edebiyatta romantizm odur. Komünizm de, anarşizm de, sosyalizm de hep demokrasiden çıkmamış mıdır?

XVIII. asırda de **Lisle** tabiat şiirleri yazmış. Hem de romantizmden önce.

Hernani'ye tam iki buçuk sene harcadım, tercüme etmek için.

O devirde Maarif Vekâleti'nde manzum tercümenin sayfası onbeş lira. Ben bu kânunu bilmiyorum. Saklıyorlar bunu benden. Mensur tercüme ise kelime hesabı. Bu, kitaplara geçmeyecek rezillik. İki buçuk sene çalıştım, 240 lira aldım.

Paris'ten yeni dönmüştüm. Gözlerim kanama yapmıştı. Doktorlar "Üç ay dinlen" dedi. Döviz yok. Döndüm İstanbul'a.

İşte bu arada tercüme ettim Hernani'yi. Fransızcası ezberimde. Bir nüsha şehir tiyatrolarına, bir nüsha da Maarif Vekâleti'ne verdim. O zaman Maarif Vekîli **Hasan Âlî**. "Türkçe'nin mümtaz tercümesi" diye de ithafı var. O devirde şehir tiyatroları edebî heyetinin başkanı Reşad Nuri. Eseri **Reşad Nuri** edebî heyete bile vermedi. O gitti, yerine **Refik Hâlid** geldi. Refik Hâlid Hernani'yi edebî heyete verdi.

Edebî heyette **Şehsüvaroğlu** ile beraber **Cevdet Perin** de vardı. Cevdet'in profesör olmasına manî oldum, hakkında yazı yazdım. Buna rağmen, adam, "Ben böyle tercüme görmedim" diyor.

Karar verildi, eser oynanacak. O zaman rejisör **Mayneke**. Geldi adam, benimle tanıştı. Sahneye koymak istedi. Sâdece on bin lira kostüm parası verdiler o devirde. Eylül sonunda, artık oynanacak diye ilân edildi.

Bir gün bir mektup aldım Mayneke'den. Oyun kaldırılmış. Kırıldım tabiî. Sonra **Ertuğrul Muhsin** geldi, o da oynatmadı.

Hernani, en güzel tercümem dil yönünden.

İzzet Tanju: - Eserin son bölümünü hocayı tehdit ederek yaptırdım:

Marion de L'orme'u da **Mahmud Said** geldi zorladı. Evvelâ bana "Hernani'yi okudum, bana manzum tercüme tekniğini öğretir misin?" dedi. Haftada yüz gram kahveye mukabil, geldi yaptırdı eseri. Bu Mahmud Said, Hasan Paşa'nın torunu. Çok sebatkâr bir adam. Eseri iki senede tamamladı. Ve, tercüme mükâfatı da aldı.

Tabiî, gözlerimi ameliyat ettiremedim.

Beni kimse bir bütün olarak ele alıp yazmadı. Her halde kendim yazmam gerek.

İzzet Tanju: Onu da benim yapmam lâzım ama haylazım ben de.

Cemil Meriç a. Üslûbda, b. Tercümede, c. Fikirde ne getirdi? Kısaca yapıda ve özde ne getirdi? Türk edebiyatında ve fikriyatında? Bunun cevâbı araştırılmalı.

Mayneke bir Alman.

Marion de L'orme ile **Hernani** arasındaki tercüme farkı îzah edilmeli.

Avrupa'da liberal, sosyalist, hıristiyan dünyâ görüşü vardır. Bizde ise İslâmî dünyâ görüşü. Millî dünyâ görüşü olmaz.

Eşyalar arasındaki münâsebeti kestiremeyen karanlık, hayvanî düşünce vardır.

Bundan başka, bir de insanî düşünce vardır.

İnsanî düşünce ve mantık öncesi düşünce diye ikiye ayrılır. Bunu eski Yunan keşfetmiştir. Düşünce akış halindedir.

Prelojik düşünce, bir seçim yapmak metodu yoktur. Kızılderili, Avustralyalıların düşüncesi iptidâîdir. Düşünce, aslında iptidâî değildir Avrupa'ya göre.

Şark düşüncesi vazıh ile müphemi karıştırır. Dalgalıdır. Kesin değildir. Alaca karanlıktan hoşlanır Avrupaî düşünceye göre.

Bizimkileri görünce bu hükme inanacağı geliyor insanın. Yazanlar, söyleyenler hep öyle: Müphem. Tabiî Şark düşüncesinin de devirleri var.

Düşünmek, meseleyi akış hâlinde belli bir metoda göre ele almaktır.

Diyalektik bir propaganda olarak meşhurdur.

Düşünce ya vardır ya yoktur. Her çağda, her devirde, her millette vardır.

Ben de yazdıklarımdan hoşlanıyorum artık.

Romantizm, güzelin sahasının genişlemesine sebep olmuştur.

Fikri dar çerçevelere almak büyük budalalıktır. Çalışamayınca bedbaht oluyorum.

Hüseyin Gazi Yurdaydın, İslâm Târihi Dersleri'nde (Ankara, 1971, Ankara İlahiyat Fakültesi Neşri) aynen aktarmış. Eserin aslını okudum, aynı. Be adam, bir tek dip notunda bile göstersene!

9 Mart 1977

(**Aydınlar** makalesinden Rus İntelijansiyası kısmını yazmağa devam ediyoruz. Hoca bir hayli asabî. Bu makaleyi her ele alışta böyle asabîleşiyor. Radyodaki "Arkası Yarın Programı"nı dinliyor. Programda "Anna" yer almış:)

Gazetelerde (Yeni Asya, Bayrak) Zekeriyâ Sertel'e hücum ediyorlar, eski tüfek, dolma tüfek, diye.

Sana söyleyeyim: **Zekeriya Sertel**'in komünizmle hiç bir alâkası yoktur. Hattâ **Ecevit**'ten bile daha demokrattır. Karısı **Sabiha**'nın ise **Nâzım Hikmet**'in sevgilisi olduğu söylenir. Nâzım, yakışıklı adam. Sabiha da Nâzım'ın tesirinde kalmıştır.

Tan hâdisesinin iç yüzünü anlatayım.

O devirde her gazetenin belli bir fikri vardır, her devirde olduğu gibi. **Cumhuriyet** nazist ve faşist. **Tasvir** ile **Tan** da buna karşı. Çok partililikten ve demokrasiden yanadırlar. **CHP**'ye de muhalifler. Tan'da **Hikmet Bayur**, **İsmet İnönü**'nün ve CHP'nin İsviçre bankalarındaki servetlerinin listesini yayınlayacağını yazdı. İsviçre'ye de o sırada **Ali Karacan**, büyükelçi olarak gönderilmişti, parti göndermişti tabiî. Oradaki serveti işletsin diye.

İşte Tan hâdisesi. Hâdise İnönü'nün ve devrin CHP'sinin bir tertibidir. Herifin matbaasını parçaladılar, listeyi bulmak için. Listenin **Hikmet Bayur**'da olduğu sanılıyordu. Herifi (Zekeriya Sertel'i) sonra sürdüler dışarı. O da **Türkistan**'a gitti, belki iş falan bulurum diye. Tabiî bulamadı, döndü **Paris**'e.

Kendisiyle iki defa karşılaştım. Tan'da bir kaç yazım, ilmî makalem çıkmıştı. Tabiî her zaman olduğu gibi.

Zekeriyâ Sertel **Selânikli**dir. Ve **yahudi**dir. Sabiha da. Sabiha çok güzel bir kadındı. Bunlar yahudi karı koca.

Zekeriyâ bir zamanlar **Turancı** da, **Enver Paşa** devrinde. Devrin modasına uymuş. Mustafa Kemâl zamanında matbaa müdürüydü, **Devlet Matbaası**'nın. Yâni rejimin adamıdır Zekeriyâ. Zavallıdır. Menfaatperesttir.

(Günlük gazete yazılarında "**yerli düşünce**" mefhûmu var. Bu ibarelere takıldı:)

"Yerli düşünce" ne demek? Olur mu yerli düşünce?

Evvelâ, düşünce yerli olmaz. Düşünce âlemşümuldur. Bez değil ki bu. İnsan kafası ülkelere göre değişmez ki. Matematik, Amerika'da da, Rusya'da da matematiktir. Düşünce alınır. Söylerler hep: "Efendim, Osmanlı'da düşünce ve felsefe yoktur" diye. Adam yazmamış ki. Kitaplara geçmemiş. Yapmak istediğini kılıcıyla ve teşkîlâtıyla yapmış geçmiş. Düşünen insanları yok muydu? Elbette düşünüyorlardı. Yoksa nasıl meydana gelecekti Osmanlı mucizesi. Bence dünyâda tek bir içtimaî mucize var, o da **Osmanlı mucizesi**. Yok, bilmem Yunan mucizesi, falan filan... Lâf bunlar.

Hakikatte İslâm medeniyeti eski Yunan'dan, Hind'den pek çok düşünce almış. Fakat bunu onların tesirinde kaldığı için değil, onlar bir hakîkat olduğu için almış. İki kere iki eski Yunan'da da dörttür, İslâm medeniyetinde de.

(Araya girdim: Efendim, zevkte yerlilik?!:)

Ha! Bak o başka. Edebiyat, târih, san'at.. o yüzde yüz yerli olmalı. Şiir meselâ.

Hattâ, san'atta bile alış veriş vardır medeniyetler arasında. Arap şâirlerinden biri, Aristo'nun felsefesini tercüme etmiş, onu alıp şiirler hâline getirmiş. Kimin şimdi o şiir? Elbette şâirin malı. Onu Arapça söyleyen şâir ancak.

Tercüme bile bir meseledir.

Sana bir itirafta bulunayım: Kırk senedir tercüme yapıyorum. Buna rağmen bana en zor gelen iş tercümedir. Hernani'ye iki sene uğraştım. Buna rağmen Hugo'nunki ile benimki arasında çok büyük fark vardır.

Benzer tarafı şu: İkimiz de sâdece aynı ağaca bakmışız ve yazmışız..

Pazar günü **Mehmet Akif Ak** geldi, **Necmeddin (Erişen)** ile beraber. Necmeddin'i daha önce **Tevfik Fikret Kılıçkaya** takdim etmişti, Konya'da. Daha talebeydi o zamanlar. Tevfik Fikret'in talebesi gibi bir şeydiler. Onun tesiri vardır üzerlerinde, bir yerde Fikret yetiştirmiştir onları.

Necmeddin, daha önce tanıdığım gibi değil şimdi. Daha bir aklı başında sanki. Eskiden biraz daha hareketli ve fevriydi. Şimdi daha hürmetkar. **İzzet**'in bir tespiti var: "Bunlar komünistlere nispetle daha edepliler, alçak sesle konuşuyorlar" diyor. Tabiî İzzet solcuların içinde, nasıl konuştuklarını daha yakından müşahede ediyor.

Tevfik Fikret'i çok eskiden beri tanırım. Hukuktayken talebem olmuştu. Tâ baştan beri milliyetçi, Türkçüdür. **MHP**'nin kuruluşunda Konya'da çok gayretleri olmuştur. MHP'yi Konya'da yaratan da odur. Konya'da bu halde kalmasına da sebep yine Fikret'tir. Eskiden, **CKMP** iken kongrede iki başkan adayı var, **Türkeş** ve diğer şahıs. Fikret, kongrede delegelere Türkeş aleyhinde telkinde bulunmasına rağmen seçimi Türkeş kazandı. CKMP'nin mazisi çok eskidir. Daha önce **Millet Partisi** idi.

Parti Türkeş'in eline geçtikten sonra Fikret bir müddet politikadan uzak kaldı. Fakat 1965'lerde Konya'ya gittiğimde, bana siyâsete atılmak istediğini söyledi. Ben de, bunun kendisi için pek iyi olmayacağını söyledimse de, dinlemedi beni. Konya teşkilâtını kurdu MHP'nin, sonra da Genel İdare Heyeti'ne girdi. Siyâset bilmez. Samîmi çocuktur. Onun için de herkesi kırmıştır. MHP'nin Konya'dan millet vekili çıkaramayışına sebep de budur. Tutturdu ille de millet vekili olacağım diye. **Erbakan**

geldi, topladı reyleri tabiî. Geçen defa 700-800 civarında bir fark kalmış millet vekilliği için.

Fikret politika uğruna varını yoğunu vermiştir. Hâlen 30.000 lira borcu var. Arazisi duruyor, senelerden beri ekip biçemiyor. Konya'da MHP demek Tevfik Fikret Kılıçkaya demektir. Bir misafiri gelse MHP'nin, o ağırlar, tabiî kendi kesesinden.

Fikret'e tesirim vardır. Ben bir ilim adamı olarak ve hiç bir politik kliğin adamı olmayarak söylerim sözlerimi. Her hangi bir partiden olmayınca dinliyorlar adamı evlâdım. MHP'nin ambleminin **üç hilâl** olmasını Fikret'e ben telkin ettim. Kongrede bunun için mücâdele verdi ve kabul edildi.

☆☆

(Cemil Hoca, hayâtının hangi safhasında olursa olsun temas ettiği fikirleri ve meseleleri yeniden ele alıp işlemekten geri durmazdı. Bazen bu meseleleri yeni işlediği konularla birleştirirdi. Cemil Hoca'nın eserleri üzerinde çalışılırken, fikrî gelişmeleri ve değişmeleri, üslûbundaki tekâmül, ilk doğuş, fikrî ve estetik tomurcuklanmaları ayrı bir çalışmayı gerektiriyor. Bir makaleyi bazen yedi-sekiz defa, tekrar tekrar yazdığımız oluyordu. Ondaki bu çalışma düzeninin bir numunesi olması İtibariyle Rus İntelijansiyası makalesi üzerinde nasıl bir titizlikle işlediğini müşahede etmek bakımından aşağıya aynen alıyoruz.

Müsvedde olarak yazdığımız sayfanın üstüne "ilk inşâ", "ikinci inşâ" gibi notlar da yazdırırdı. Yazı kalemden veya makinadan çıktıktan sonra bile, fikrini tam ifâde edemediği kanaatine vardığı cümleleri, paragrafları, ibareleri, hattâ bâzı ekleri paranteze aldırır, zamanla onlardan kurtulmağa çalışırdı. Kısacası, kendi ifadesiyle hem üslûp hem de fikir cihetinden "kıtıklar"dan kurtulmağa çalışır, devamlı kendisini tashih ederdi. Aşağıdaki örnekler böyle bir titizliğin ifadesidir.)

9 Mart 1977 Saat: 10.30

Rus İntelijansiyası:

İlk İnşâ:

Tanımlaması güç, çağrışımları bol bir kelime: İntelijansiya (Batı dillerinden Rusça'ya, sonra Rusçadan Batı dillerine geçen bu gezginci lâfzın kesin bir tarifini hiç bir sözlükte bulamazsınız. Hayat gibi serazat, hayat gibi ele avuca sığmayan bir mefhum. Bir hâle ile, daha doğrusu ülkelere ve çağlara göre değişen iç içe bir çok hâlelerle çevrili. (Çağrışımları boyuna değişmiş intelijansiyanın) Temsilcileri, sınıflara zümrelere ayrılmış. Sınırlayabilene aşkolsun! Kimler karışmamış intelijansiyaya? Hayranlar, asalaklar, züppeler, şapşallar, fahişeler, ilerici delikanlılar, san'atsever zenginler izlenimlerimizin dünyâsı alacakaranlık. Ya sözlükler?

Larousse: Ondokuzuncu yüzyıl Çarlık Rusya'sındaki reformcu aydınlar. Geniş mânâda; bir ülkedeki entellektüellerin tümü diyor. **Küçük Oxford Sözlüğü** biraz daha aydınlık: "Bir ülkede -özellikle ondokuzuncu asır Rusyası'nda- hür düşünmek isteyenler topluluğu" **Webster**'den, kelimenin çok defa alay için kullanıldığını öğreniyoruz. **Halk Cephesi**'nin yarattığı iklim, kelimenin tarifini oldukça değiştirir. 36'nın sözlüklerinde şunları okuruz: "İntelijansiya, kamu oyunu oluşturduğu sanılan okumuşlar sınıfı.". Fazla iyimser bir tanım. Kamu oyu mütecanis bir bütün mü? Kamu oylarına yön veren intelijansiyadan çok kitle haberleşme araçları, değil mi? (Romancı **Koestler** için de intelijansiyanın ayırıcı vasfı; "Hür düşünmek arzusu"dur). Ama bütün bu izahlar merakımızı kurcalıyor sâdece. (Sık kullandığımız bu kelimenin hüviyetini aydınlatmıyor. İntelijansiya Batı dillerine Rusça'nın armağanı. Mefhumu tanımak için Rus intelijansiyası ile tanışmak zorundayız. Fakat Rus intelijansiyası ile tanışmak için önce yaşadığı çağı ve çevreyi gözden geçirelim.

Ek: 1

Sosyolog **Aron** intelijansiyanın serüvenini şöyle özetler: "Alışılmış kadroların dışında, Avrupa kültürüyle yetişmiş küçük bir zümre. Bu yeni aydınlar, umumiyetle asil ailelerin çocuklarıydılar; asil ailelerin, küçük burjuvazinin bâzan da müreffeh köylülerin.

"**İntelligentsia**", Lâtince **intelligentia**'nın **Rusça** telaffuzu. 1860'da girmiş Rusça'ya. İsim-babası ikinci sınıf bir romancı: **Boboriykin**. (1836-1921). Kelime çabucak yayılmış. Ve geniş bir topluluğun adı olur. İntelijansiya, kollarıyla değil kafasıyla çalışan herkesi serbest meslek erbabı, yöneticiler veya sâdece devletin beyaz yakalı personeli; ama intelijansiya deyince ilk akla gelen: Aydınların en radikal ve devrimci kesimi. Bu topluluk ondokuzuncu yüzyılın bütün düşünce akımlarını damgalamış. Onlarsız bir Rus târihi düşünülemez.

İntelligentia, aslında **zihin, zekâ** demek. Bu soyut mefhûmun, bir topluluğa isim olması, bu topluluğa verilen önemi belirtmez mi? Filhakika intelijansiya, kendini milletin tecessüm etmiş zekâsı, anlayışı ve şuuru sayar. Ve toplumda ayrı bir parça olarak görür kendini. **Rus intelijansiyası** açıktan açığa bir çeşit "**yabancılaşmış**" aydınlar topluluğudur. İdealle reel arasındaki uçurum yalnız Rusya'da mı? Hayır... Aydın, her ülkede bir parça yabancı, Britanya ve Amerika gibi sıhhatli toplumlarda bile. Ama Rus intelijansiyasının yabancılaşması çok daha derin ve toplumdaki etkisi çok daha tahripkâr. Rus târihinde hiç bir sınıf, kavmin -hattâ dünyânın- kaderi üzerinde intelijansiya kadar etkin olmamıştır. İntelijansiyayı özgün bir sınıf saymak doğru mu? Hem evet, hem hayır.

10.3.1977 Saat 12.00:

Bu muztârib ve gurbetzede insanları lâyıkıyla tanımak için yaşadıkları çevreye eğilmek zorundayız.

(Aynı yazının daktilo edilirken aldığı şekil:)

(İç içe hâlelerle hareli, ülkeden ülkeye, çağdan çağa değişen hâlelerle.) Çağrışımları bol, sınırlanması güç bir kelime. (İntelijansiya.) (Üyeleri zümrelere, hiziplere ayrılmış.) Kimler karışmamış intelijansiyaya? Hayranlar, asalaklar, züppeler, şapşallar, fahişeler, ilerici delikanlılar, san'atsever zenginler... (Sınırlayabilene aşkolsun.) İzlenimlerimizin dünyâsı alaca karanlık. Bakalım sözlükler ne diyecek? Önce **Larousse**: "Ondokuzuncu yüzyıl Çarlık Rusya'sındaki reformcu aydınlar. Geniş mânâda; bir ülkedeki entellektüellerin bütünü". **Küçük Oxford Sözlüğü** biraz daha aydınlık: "Bir ülkede -özellikle ondokuzuncu asır Rusya'sında- hür düşünmek isteyenler topluğu" (1934 baskısı). Aynı eserin 36 baskısı yeni bir vasıf daha yükler intelijansiyaya: "Kamu oyunu oluşturduğu sanılan okumuşlar sınıfı". Fazla iyimser bir tanım. Bir tek kamu oyu mu var? Kamu oylarına yön veren intelijansiyadan çok, kitle haberleşme araçları değil mi? **Webster**'den, kelimenin çok defa alay için kullanıldığını öğreniyoruz. Lûgatler arasında bu gezintiyi **Paul Robert**'le noktalayalım. "İntelligentsia veya intelligentia ondokuzuncu yüzyıl sonunda Fransızcaya geçen Rusça kelime: Çarlık Rusya'sında entellektüeller sınıfı, Nihilist akımın üyelerinden çoğu intelijansiyadandı. Geniş anlamda: Entellektüeller." Evet, intelligetsia Lâtince intelligentia'nın Rusça telâffuzu. İlk defa 1860'da kullanılmış. İsim babası (ikinci sınıf bir romancı) **Boboriykin** (1836-1921). (Kelime) Çabucak yayılmış (ve bir topluğun adı olmuş.) (Kollarıyla değil) Kafasıyla çalışan herkes intelijansiyadan saymış kendini. Ama intelijansiya denince, ilk akla gelen: Rus Aydınlarının en radikal, en devrimci kesimi, (bu topluluk) (Ondokuzuncu asrın her düşünce akımına karışmış, onsuz bir Rus târihi düşünülemez).

(**Zihin, zekâ** mânâsına gelen soyut bir mefhûmun, bir topluluğa isim olması, bu topluluğa verilen büyük önemi belirtmez mi?) Gerçekten de Rus intelijansiyası, kendini toplumun tecessüm etmiş zekâsı, anlayışı ve şuuru sayar. Ve ayrı bir parça olarak görür kendini. Evet, bu intelijansiya çevresinden kopmuş, yâni adam akıllı yabancılaşmış bir aydınlar topluluğu, belki bü-

tün aydınlar gibi. Ama onlardan fazla. Hayâlle hakikat arasındaki uçurum, her aydını yaralar. Aydın her ülkede bir parça yabancı. Britanya ve Amerika gibi sıhhatli toplumlarda bile. Ama Rus intelijansiyasının yabancılaşması, çok daha kesin ve toplumdaki etkisi çok daha yıkıcı. Rus târihinde hiç bir sınıf, kavmin -hattâ dünyânın- kaderi üzerinde intelijansiya kadar etkin olmamıştır.

Bu muzdarib ve gurbetzede insanları lâyıkıyla tanımak için, yaşadıkları çevreye eğilmek zorundayız.

Kırım Savaşı'ndan önce Rusya:

Çarlık bir kavimler halitası, Avusturya İmparatorluğu gibi. Bu kavimler arasındaki tek bağ, mutlak ve murâkabesiz hükümdarın iktidarına tâbiiyet. **Petro** ve **Katerina**'nın kurduğu siyâsî ve içtimaî düzen hâlâ ayaktadır. Toplum iki sınıfa bölünmüş, a. Köylüler, ya çarın ya soyluların kölesiydiler. Alın yazıları kamçılanmak, haraç vermek, askere alınmak. Askerlik 25 yıl sürerdi. Kâh mütevekkil, kâh şikâyetçi, kâh sert tepkilere meyyal bir yığın. **Çar**'ın (**Batyuşka**) iyilikten başka muradı olmayacağına inanmış ama ajanlarına düşman, ortaklaşa hayâta alışmış, (toprağa sahip olmak susuzluğu içinde,) servajın kalkması pek umurunda değil, başlıca derdi: Toprak, b. Asiller: (yâni) hükümetin, köylüleri vesayet altında tutmasına yardımcı olmak şartıyle, geniş imtiyazları olan bir sınıf (toprak sahibi, yüz bin aile.). Vergi vermez, askere alınmaz(lar)dı. Devlete subay ve memur sağlar. Köylüler tarafından beslenirdi, (bu sınıf.)

Sonra bürokrasi. Müstebit fakat babacan. Tembel, pısırık, kendini beğenmiş ve hırsız. Bir ata-sözü: "Çalan çalana", diyor... "Elleri çarmıha çivilenmiş olmasa, İsa da çalardı." Özel mahkemeleri olan bir polis... Herkes sıkı göz hapsinde (ve devamlı bir karantinada.) Öyle bir polis ki, faaliyetlerini, sefaretlere sezdirmeden Rusya dışında bile sürdürüyor. Hem nizâmın, hem de fetihlerin aracı olan, fakat adam sendecilik yüzünden zaafa uğrayan bir ordu. Ara sınıflara gelince, **Mademe de Stael**,

"Rusya'da üçüncü sınıf yok", der, haklıdır. Pestenkerani bir burjuvazi ve yoksul bir artizana. Devlete, üç beş soylu aileye ve yabancı kapitalistlere bağlı bir endüstri, gümrük tarifelerinin himayesinde ama, araba izinden gitmektedir. Ülke, artık demir ihraç etmiyor; tahıl satıyor sâdece. Çok sınırlı bir menkûl sermâye; batıdakinin tersine tezgâhlar makina yokluğundan köylere taşınıyor; çünkü oralarda iş gücü bol. Şehirlerin çoğu, ahşaptan yapılmış büyük köylere benziyor. Yolsuzluktan, nizamsızlıktan, parasızlıktan felce uğramış bir ticâret. Hem içtimaî yapı, hem kafaların işleyişi, liberalizmin gelişmesine mâni. Ekonomik bir devrim, mutlakıyetle, soylulara bağlı içtimaî bir düzenle uyuşabilir mi? Kara câhil ve kalabalık köylü yığınları arasında büyük kargaşalıklara yol açmadan, yabancı (allogene) unsurları ayaklandırmadan, bir kelime ile devletin birliğini tehlikeye sokmadan, çarın otoritesini zedelemeden, liberal müesseseler sokulamazdı Rusya'ya. (Rezil soylularla, mürtekip memurların acımasız tasvircisi olan bir **Gogol**, bir **Turgenief**, bir **Saltikov**, bir **Şçedrin** bu iğrenç ülkenin geleceğinden söz etmek istemezler. Hakları yok mu?)

Hulâsa edelim: Üst üste yaşayan iki sınıf vardı Rusya'da. Altta, köylüler, tüccarlar, papaz ve keşişler... Bunlar şarklı idiler, ortodokstular, her türlü kültürün ve siyâsî hayâtın dışındaydılar. Üstte, asillerin ve hükümetin kurduğu toplum: Asiller Batılılaşmıştı, şüpheciydi; Avrupa'nın modalarına da, dillerine de, siyâsî fikirlerine de açık bir sınıf. Bu iki toplum arasında hiç bir anlaşma zemini yoktu, hattâ konuştukları dil de başkaydı. Yüksek aristokrasi yalnız Fransızca konuşuyordu. Memurların bir kısmı, Baltık eyâletlerinden gelme Almanlardı. Hükümet ise yamalı bir bohçaya benziyordu. O da halk gibi, şarklı ve pederşahî idi. Yâni despotikti. Tek iktidar: Çar'dı. Katıksız bir mutlakıyet. Çar nerede otururşa, hükümet merkezi orası. Fermanlardan (**ukaz**) başka kânun yok. Devlet otoritesi dedin mi: Memur. Avrupâî müessesler çarın hoşuna gittiği için Avrupâî bir payitahtı vardı Rusya'nın: **Saint-Petersbourg**. Avrupâî bir diploması. Almanlarınki gibi kurulmuş bir ordu.

Merkezî ve Avrupâî bir hükümet: Meclisler, kalemler, Avrupâî mahkemeler, yazılı ve gizli bir prosedür. Avrupâî polis, Avrupa kopyası vergiler ve monopoller. Vilâyet ve eyâletler. Almanya'da olduğu gibi, bir asalet mareşalinin başkanlık ettiği asiller meclisleri. Biricik millî müessese olan Ortodoks Kilisesi bile, Avrupa tarzında düzenlenmişti. Düzen, onsekizinci asrın "aydın despotizmi". Tebaların hiç bir siyâsî hürriyeti yok. Matbuat hürriyeti de, toplanma hürriyeti de, müşavere meclisleri de memurların icrâatını murakabe de yasak. Din hürriyeti bile devlet kilisesince kısıtlanmıştı. Gerçi Rusya'ya sonradan katılan tebalar, dinlerini devam ettirmekte serbesttiler. Fakat ortodoks kilisesinden ayrılamazdı.

Bu katıksız mutlakıyetin (kusursuz ve) yüzde yüz uygulandığı söylenemez. Memurlar tembeldi; ya herkes gönlünün çektiği gibi hareket ediyor, ya satın alınıyordu. Bürokrasinin bitmez tükenmez formaliteleri, işleri arap saçına döndürüyor, birbiriyle çelişen ukazlar evliyâ-yı umuru şaşırtıyordu. Tek kelimeyle, imparator hazretlerinin ülkesinde hâkim olan, "**bozuk düzen**"di.

Liberal ve insaniyetçi fikirlerle yetiştirilen **I. Aleksandr**, (1801-1825) merkezî hükümeti nizâma sokmağa çalışmış, fakat başarılı olamamıştı. Serfleri âzâd etmek, öğretimi düzenlemek, kanunları tedvin etmek, mâliyeyi ıslâh etmek arzuları da kısmen gerçekleşebilmişti ancak. 1815'den sonra Metternich'in nüfuzu ile ıslâhattan vaz geçti. Rus siyâsî hayâtı gizli cemiyetlere sığındı: **Mason locaları** gibi. I. Aleksandr'ın ölümünü fırsat bilen gayr-ı memnunlar, liberal bir devrim yapmak istediler. Gayr-ı memnunların başında karbonariler vardı. Karbonarilerin çoğu subaydı. Siyâsî görüşleri uyuşamayan bir avuç genç. Ortak amaçları Rusya'ya Batı müesseselerini sokmak. Ama belli bir model üzerinde anlaşmış değildiler. Petersbourg'da yerleşen **Kuzey Cemiyeti**, meşrutî bir hükümdarlık istiyordu. **Güney Cemiyeti** cumhuriyet peşindeydi. **Birleşmiş Slavlar**, federasyondan yana idiler. Şefler, 1826'nın 1 Ocak'ında askerî bir

ayaklanmaya karar vermişlerdi. Aleksandr'ın ölümü, ayaklanma târihini öne aldırdı. 14 Aralık 1825. **Nikola**'nın hemen bastırdığı bu acemice isyan, târihe **Dekabristler** hareketi olarak geçecektir. **Dekabr**, Rusça'da Aralık demek. Dekabristler maddeciydiler. Düşünceleri bir nesil sonraki yazarları, **Herzen, Bielinski, Çernişevski** ve **Dobroliyubov** gibi etkileyecektir. İsyan büyük bir dâva ile sona erdi. 321 sanıktan 5'i îdam edildi.

Aydınlık mı? "Hür düşünmek isteyenler" ne demek? Herkes hür düşünmek ister. Düşünmek kiliselerin, kalıpların, peşin hükümlerin dışına çıkmak değil midir?

Demek ki; 1. İntelligentsia Batı dillerine Rusça'nın armağanı. Târihin belli bir döneminde yaşayan belli temayülleri belli davranışları olan içtimaî bir tabaka veya bir sınıf. 2. Benzetme yoluyla bir ülkenin aydınlar topluluğuna verilen isim. Kelimenin ikinci mânâsını bundan önceki makalelerimizde anlatmağa çalıştık. Bu yazımızın konusu Rus intelijansiyası olacaktır.

İntelijansiya içtimaî bir gerçek olarak 1860'da doğmadı. 18. yüzyıldan beri yaşıyor. Yeni olan sâdece ismi. Ne var ki Rus düşünce hayatına yön vermesi daha çok ondokuzuncu asırda. Yüz elli yıldan beri Rus târihi demek bu intelijansiyanın târihi demektir. Rus târihinde hiç bir sınıf, kavmin -hattâ dünyânın- kaderi üzerinde intelijansiya kadar etkin olmamıştır. Bu muzdarip ve gurbetzede insanları lâyıkıyla tanımak için, yaşadıkları çevreye eğilmek zorundayız.

Bir Parça Târih Yahut Çamur Ayaklı Dev:

10 Mart 1977

Kırk Hadîs'i Nafiz Danışman tercüme etti, başkası imza attı.

Nafiz Danışman, Sorbonne mezunu, Arap Edebiyatı okuttu. İlâhiyat'ta hoca. Çok şey bilir, hiç bir şey bilmez. Kültürü delik. Arap edebiyatını ve Arapçayı çok iyi bilir.

Antakya Lisesi'nde Arapça hocasıydı, Sorbonne'dan geldikten sonra. Benim hocam değildi ama tanışırdık. Felsefeye girmek istedi, bir takım hâdiseler oldu, İlâhiyat'a girdi. Sonra emekli oldu. Mısır elçiliğinde tercüman olarak çalıştı; 7-8 sene önce ziyaretime geldi.

Esâsında Arap filolojisine girmesi gerekirdi. Arap gazetelerine yazı yazardı. **Fârâbî**'den tercümeleri var. Parası yoktu. Sağa sola tercümeler yapıyordu, yerini bulamadı yâni. Karısı ile geçinemedi. Karısı bir doktordu.

Nafiz Ganem idi esas ismi. Öldü mü, kaldı mı, bilmiyorum. Şu anda sağ ise eğer, 75-76 yaşlarında olması lâzım. Şam doğumlu. Babası Osmanlı devri subaylarındandı. Üç çocuğu vardı, okumadı hiç biri. Bir kızı evlendi. **Mehmet** diye bir oğlu vardı, ne oldu bilmiyorum. Merak ediyorum adamı. Entellektüeldi, gerçek entellektüel.

(**Daniel Mornet** hakkında ne dersiniz Hocam?:)

Mornet, orta karar bir edebiyat tarihçisidir. Bir tek eseri var, **Fransız Edebiyatı ve Düşüncesi Târihi** diye. Düşünceyi edebiyat târihinin içine almıştır. Çok da iyi etmiştir. Kitabın Türkçe tercümesi var.

Edebiyat tarihçiliğinin temellerini kuranlar **Bruntiere** ile **Lanson**'dur. Mornet falan ikinci derecede kalırlar. Bir hocadır sâdece.

Kitabının Fransızcasını daha lisedeyken okumuştum. Mecburdum tabiî bunları okumaya. **Köprülü** falan bâzı noktalarda eksiktirler. Haklılar da bir taraftan. Doğru dürüst bir tahsil görmediler. Kendi kendilerini yetiştirdiler.

(**Alman romantizmi** Fransız edebiyatına tesir ediyor. Peki Almanya'da böyle bir romantizmin doğmasına sebep ne Hocam?:)

Alman romantizminin doğuşuna da **Hind** tesir etmiştir.

(Nasıl oluyor bu Hocam? Hindistan'ı elinde bulunduranlar İngilizler. İngiliz edebiyatına değil de Alman edebiyatına nasıl tesir eder?:)

Bak, sana baştan anlatayım.

Almanların millî birliklerini kurmaları Fransız ve İngilizlere nispetle daha geçtir. Zâten ülkelerinin bir kısmı Fransızların işgali altında. Millî uyanış başlayınca Almanları bu durum kamçıladı.

Nüfus gelişmiş. İngilizler, Fransızlar ve diğer Avrupa devletleri dış dünyâya açılmışlar ve her biri birer sömürgeci devlet olmuş. Dolayısıyla kapitalizm gelişmiş. İktisadî hayâta onlar yön verir olmuşlar. Almanlar görüyorlar bu durumu. Ne de olsa onlar da Avrupalı. Onlar da sömürgeciliğe baş vuracaklar elbet, kapitalistleşmek ve sanayileşmek için.

Yalnız bu ara gözden uzak tutulmaması icap eden bir başka nokta var. Germenler Roma'yı yıktılar. Diğer milletler gibi onlar da kendilerine muhteşem bir mazi aradılar. Dolayısıyla Hindistan'a kadar gittiler. Kendilerinin ârî soyundan geldiklerini iddia ettiler. Ârî ırk Hindistan'a da gitmiş. **Herder** diye bir tarihçileri var, bu aynı zamanda bir filozof. Bu adam ârî ırkla olan münâsebetler dolayısıyla Hind dünyâsına girdi. Bu, Almanların Hind'i tanıması demekti. Alman romantizmi böyle doğdu. "**Hind ve Batı**" yazımda ben bunu hülâsa ettim zâten.

Almanya'da rönesans yoktur. Rönesans yalnız İtalya'da ve Fransa'da olmuştur. Almanya ise romantizmle karşı gelmiştir rönesansa. Bir nevi Fransa ve İtalya'ya karşı bir isyan. Ama beraberinde millî duyguları da sürükleyip getiren bir isyan.

11 Mart 1977

Dünyâda hakkında en çok kitap yazılmış adam **Marks**'tır. Bizde de Mesnevî şerhleri var ama yazma, matbu değil.

Yazımın "**Rus intelijansiyası**" kısmını ilk defa inşâ ediyorum. Şimdiye kadar kimse yazmadı bunu böyle.

(İzzet Tanju geldi:)

Keyfim yok hiç. Dört buçuk sayfa yazdım dün makaleyi. İyi olmamış. Bir takım pisliklerle dolu. Daha çiğ.

Berdiayev de yazmış bu Rus intelijansiyası hakkında, **Nikolas Berdiayev. Les Sources et Le Sens du Communisme Russe,** 1963.

Çernişevski, intelijansiyanın en tanınmış adamı. **Bielinski** bunların şefiydi.

Yazıyı bu ay yetiştiremem. Halbuki söz verdik. Her halde **Tunuslu Hayreddin**'i vereceğim.

Kendimden memnun değilim.

Salı günü **Mahmut Ali** geldi çocuklarla yemeğe. Zâten saat birde geldiler. Üçe, dörde kadar kaldılar. Haftada bir gün geliyor topu topu. Fransızca'dan çalışamadım yazıya.

Kitaplarımı ne yapacağım, bilemiyorum. Mahmut Ali'nin alâkası yok. Ümit desen, artık eline kitap almıyor.

☆☆

İbnülemin'in tek kusuru **Abdülhamid**'in aleyhinde olmasıdır.

14 Mart 1977

Dün **Kadir (Mısıroğlu)** Bey geldi. "Sebil'de çıkan makale'eri kitap yapalım" diyor. **Ötüken**'e sözüm var. Ben parayla satın alınacak insan değilim ki. "Mazur görün" dedim. Ötüken'in verdiğinin iki mislini vereceklermiş güyâ.

Sedat (Yenigün) da geldi. **Kadir** diye birini getirdi. Enstitü'de Fransızca hocası imiş.

Kadir (Mısıroğlu) Bey baştan beri talip. Biraz, hafif kırıldı Ama ne yaparsın? Söz verdik bir kere Ötüken'e.

Atsız'dan okudun mu hiç? Romanlarını, târihlerini?..

- Evet, okudum.

(RUS İNTELİJANSİYASI yazısını tekrar ele aldık:)

Esrarlı Bir Kelime: İNTELLİGENTSİA

İkinci inşâ:

Kimler karışmamış intelijansiyaya.. Hayranlar, asalaklar, züppeler, şapşallar, fahişeler, ilerici delikanlılar, san'atsever zenginler.. Çağrışımları bol, sınırları belirsiz. İzlenimlerimizin dünyâsı alaca karanlık. Bakalım sözlükler ne diyecek?

Önce **Küçük Oxford Sözlüğü**: "Bir ülkede -özellikle on dokuzuncu asır Rusya'sında- hür düşünmek isteyenler topluluğu." "Hür düşünmek isteyenler" ne demek? Herkes hür düşünmek ister. Düşünmek; kiliselerin, kalıpların, peşin hükümlerin dışına çıkmak değil midir?

Webster'den, kelimenin çok defa alay için kullanıldığını öğreniyoruz.

Larousse: "On dokuzuncu yüz yıl Çarlık Rusya'sındaki reformcu aydınlar. Geniş mânâda; bir ülkedeki entellektüellerin bütünü." diyor.

Paul Robert'in izahları biraz daha ayrıntılı: "İntelligentsia veya intelligentzia, ondokuzuncu yüz yıl sonunda Fransızcaya geçen Rusça kelime: Çarlık Rusya'sında entellektüeller sınıfı, Nihilist akımın üyelerinden çoğu intelijansiyadandı. Geniş anlamda: Entellektüeller". Ozetliyelim. a.İntelligentsia, Batı dilerine Rusça'nın armağanı. Târihin belli bir döneminde yaşayan, belli temayülleri, belli davranışları olan içtimaî bir tabaka veya sınıf, b. Benzetme yoluyla, bir ülkenin aydınlar topluluğuna verilen isim.

Kelimenin ikinci mânâsını bundan önceki makâlelerimizde anlatmağa çalıştık. Bu yazımızın konusu, Rus İntelijansiyası olacaktır.

Evet, intelligentsia Lâtince intelligentia (zihin, zekâ, anlayışın Rusça telaffuzu. İlk defa 1860'da kullanılmış. İsim Babası: **Boboriykin** (1836-1921). Çabucak yayılmış kelime. Kafasıyla ça-

lışan herkes intelijansiyadan saymış kendini. Ama intelijansiya denince, ilk akla gelen: Rus aydınlarının en radikal, en devrimci kesimi. İlâve edelim: İntelijansiya, içtimaî bir gerçek olarak 1860'da doğmadı. 18. yüzyıldan beri yaşıyor. Yeni olan sâdece ismi. Ne var ki, sesini geçen asırda yükseltmiş. Yüz elli yıldan beri Rus târihi demek, bu intelijansiyanın târihi demektir. Hiç bir sınıf, kucağında yaşadığı kavmin, hattâ dünyânın kaderi üzerinde intelijansiya kadar etkin olmamıştır. Bu muzdarib ve gurbetzede insanları lâyıkıyla tanımak için, yaşadıkları çevreye eğilmek zorundayız.

Kırım Savaşı'ndan önce Rusya:

Çarlık bir kavimler halitası, Avusturya İmparatorluğu gibi. Bu kavimler arasındaki tek bağ, mutlak ve murâkabesiz hükümdarın iktidarına tâbiiyet. **Petro** ve **Katerina**'nın kurduğu siyâsî ve içtimaî düzen hâlâ ayaktadır. Toplum iki sınıfa bölünmüş, a) Köylüler, ya çarın ya soyluların kölesiydiler. Alın yazıları kamçılanmak, haraç vermek, askere alınmak. Askerlik 25 yıl sürerdi. Kâh mütevekkil, kâh şikâyetçi, kâh sert tepkilere meyyal bir yığın. **Çar'ın (Batyuşka)** iyilikten başka muradı olamayacağına inanmış, ama ajanlarına düşman, ortaklaşa hayâta alışmış, (toprağa sahip olmak susuzluğu içinde,) servajın kalkması pek umurunda değil, başlıca derdi: a. Toprak, b. Asiller; (yâni) Hükümetin, köylüleri vesayet altında tutmasına yardımcı olmak şartıyla, geniş imtiyazları olan bir sınıf (toprak sahibi, yüz bin aile.) Vergi vermez, askere alınmaz(lardı). Devlete subay ve memur sağlar. Köylüler tarafından beslenirdi, (bu sınıf.)

Sonra bürokrasi. Müstebit fakat babacan. Tembel, pısırık, kendini beğenmiş ve hırsız. Bir ata-sözü: "Çalan çalana" diyor.. "Elleri çarmıha çivilenmiş olmasa, İsa da çalardı." Özel mahkemeleri olan bir polis... Herkes sıkı göz hapsinde, (ve devamlı bir karantinada.) Öyle bir polis ki, faaliyetlerini, sefaretlere sezdirmeden Rusya dışında bile sürdürüyor. Hem nizâmın, hem de fetihlerin aracı olan, fakat adam sendecilik yüzünden zaafa uğ-

rayan bir ordu. Ara sınıflara gelince, **Madame de Stael**, "Rusya'da üçüncü sınıf yok," der, haklıdır. Pestenkerânî bir burjuvazi ve yoksul bir artizana, Devlete, üç beş soylu aileye ve yabancı kapitalistlere bağlı bir endüstri, gümrük tarifelerinin himayesinde ama, araba izinden gitmektedir. Ülke, artık demir ihraç etmiyor; tahıl satıyor sâdece. Çok sınırlı bir menkûl sermâye; batıdakinin tersine tezgâhlar makina yokluğundan köylere taşınıyor; çünkü oralarda iş gücü bol. Şehirlerin çoğu, ahşaptan yapılmış büyük köylere benziyor. Yolsuzluktan, nizamsızlıktan, parasızlıktan felce uğramış bir ticâret. Hem içtimaî yapı, hem kafaların işleyişi, liberalizmin gelmesine mâni. Ekonomik bir devrim, mutlakiyetle, soylulara bağlı içtimaî bir düzenle uyuşabilir mi? Kara câhil ve kalabalık köylü yığınları arasında büyük kargaşalıklara yol açmadan, yabancı (allogene) unsurları ayaklandırmadan, bir kelime ile devletin birliğini tehlikeye sokmadan, çarın otoritesini zedelemeden, liberal müesseseler sokulamazdı Rusya'ya. (Rezil soylularla, mürtekip memurların acımasız tasvircisi olan bir **Gogol**, bir **Turgenief**, bir **Saltikov**, bir **Şçedrin** bu iğrenç ülkenin geleceğinden söz etmek istemezler. Hakları yok mu?)

Hülâsa edelim: Üst üste yaşayan iki sınıf vardı Rusya'da. Altda, köylüler, tüccarlar, papaz ve keşişler... Bunlar şarklı idiler, ortodokstular, her türlü kültürün ve siyâsî hayâtın dışındaydılar. Üstte asillerin ve hükümetin kurduğu toplum: Asiller Batılaşmıştı, şüpheciydi; Avrupa'nın modalarına da, dillerine de, siyâsî fikirlerine de açık bir sınıf. Bu iki toplum arasında hiç bir anlaşma zemini yoktu, hattâ konuştukları dil de başkaydı. Yüksek aristokrasi yalnız Fransızca konuşurdu. Memurların bir kısmı, Baltık eyâletlerinden gelme Almanlardı. Mozayike benziyordu hükümet: O da halk gibi şarklı ve pederşahî idi. Yâni despotikti. Tek iktidar: Çar'dı. Katıksız bir mutlakıyet. Çar nerede otururşa, hükümet merkezi orası. Fermanlardan (ukaz) başka kânun yok. İktidarın temsilcisi: Memur. Avrupâî müesseseler çarın hoşuna gittiği için Avrupâî bir payitahtı vardı Rusya'nın: **Saint Petersburg**. Avrupâî bir diploması. Almanlarınki

gibi kurulmuş bir ordu. Merkezî ve Avrupâî bir hükümet. Meclisler, kalemler, Avrupâî mahkemeler, yazılı ve gizli bir prosedür. Avrupâî polis. Avrupa kopyası vergiler ve monopoller. Vilâyet ve eyâletler. Almanya'da olduğu gibi, bir asalet mareşalinin başkanlık ettiği soylu meclisleri. Biricik millî müessese olan Ortodoks Kilisesi bile Avrupa tarzında düzenlenmişti. Tebaların hiç bir siyâsî hürriyeti yok. Basın zincirli, toplanma yasak, memurların icraatını murakabe edemezsiniz. Müşavere meclisleri kaldırılmış. Din hürriyeti kısıtlı. Ortodoks Kilisesi'nden ayrılamaz. Tarihçilerden kimi "doğu despotizmi" der bu düzene, kimi "Onsekizinci Asır Avrupa'sının aydın despotizmi"

Ne var ki, bu katıksız mutlakıyetin yüzde yüz uygulandığı söylenemez. Bir defa memurlar tembel. Kim kimi denetleyecek? Herkes kendi havasında, rüşvet almış yürümüş. Birbiriyle çelişen ukazlar evliyâ-yı umuru şaşkına çeviriyor.

"Balçık ayaklı dev"in genel manzarası bu. Şimdi de ayrıntılara geçelim:

I. Aleksandr (1801-1825) kararsız, kaypak bir çar. Bu gemi aslanı önce liberal ve insaniyetçidir. Serfleri âzâd etmek, öğretimi düzenlemek, kânunları tedvin etmek, mâliyeyi ıslah etmek ister. Ama ıslâhat arzuları yerini tutuculuğa bırakır çok geçmeden. Metternich'in nüfuzu altına girer. İstibdat yine bütün dehşetiyle fermân-fermâdır. Siyâsî hayat, gün ışığına çıkamayınca gizli cemiyetlere sığınır. Mason locaları gibi. "Toplumun bağımsız bir bölümüne sunulan ilk kalıptı masonluk. O gergin hava içinde bunalan düşünce hayâtı bu yeni kalıba dökülüverdi. Masonluk, kültür ve hakîkat dostlarını mistik aygıtıyla bir araya toplar ve olgunlaştırır." (Berdiaev)

Çoğu subay olan masonlar, Aleksandr'ın ölümünü fırsat bilerek ayaklandılar. Napolyon savaşları esnasında Avrupa'yı görmüş, ufuklarını genişletmiştiler. Toprak köleliğini kaldırmak ve otokrasiye son vermek istiyorlardı. Ama siyâsî görüşleri ayrı ayrı idi bu delikanlıların. Petersburg'da yerleşen **Kuzey Cemiyeti**, meşrutî bir hükümdarlık istiyordu. **Güney Cemiyeti**

cumhuriyet peşindeydi. **Birleşmiş Slavlar**, federasyondan yana idiler. 14 Aralık 1825'de patlak veren isyan çabucak bastırıldı. Çabucak ve insafsızca. Oysa ele başlarının çoğu ılımlı kimselerdi, hattâ kralcıydılar. Yalnız sol kanadı temsil eden albay **Pestel** (1793-1826) sosyalistti. "1814'de Fransa savaşına katıldı. Liberal düşünceleri benimsedi, bir çok gizli dernek kurdu ve devrimci görüşlerini bir anayasa tasarısı olan **Russkaya Pravda**'da (Rus Gerçeği) açıkladı. Zekâsı, kültürü, bir çok kişilerle dostluğu (Puşkin, Mickewiçz) sayesinde, etkili oldu. Dekabrist komployа katıldığı için asıldı." (Larousse). Ziraî bir sosyalizmdi Pestel'in sosyalizm'i. Filhakika "sosyalizm" kelimesi bile icat edilmemişti henüz. Siyâsî görüşleri bakımından cumhuriyetçiydi albay, merkezîleşmiş bir halk hükümetinden yana idi. Liberal olmak şöyle dursun, mizaçça despotizme yatkındı. Yüz yıl sonra komünistlerde şahidi olacağımız otorite ve baskı düşkünlüğünü tohum olarak onda da buluyoruz. Ama tekrar edelim: Bu bir avuç insan Rus hayatının bütününü değiştiremezdi. Hareketin patlak verdiği zamanlarda Rus soylularının büyük bir çoğunluğu kapkara câhildi. Ortalama Rus soylusu, kışlada subaylık yapar, emekli olunca topraklarına çekilir, âvâre âvâre yaşardı. **Rudin**'in veya **Oblamov**'un temsil ettiği bu faydasız adam tipi o devrin ürünüdür ve Petro tarafından kurulan medeniyetin belli başlı yüz karalarından biri. Bu faydasız adamlar arasında, faydasızlıklarını anlayan ve bundan acı duyanlar eliti teşkil ederler. (Berdiasev). Kanla bastırılan bu direniş , târihe Dekabristler Hareketi ismiyle geçecektir. Dekabr, Rusça'da Aralık demek. Hareket mum alevi gibi parlayıp söndü, ama Dekabrist'lerin düşünceleri bir nesil sonraki yazarlarda daha geniş, daha güçlü ve daha şuurlu olarak yaşayacaktır. Bir Bielinski'yi, bir Herzen'i, bir Çernişevski'yi, bir Dobroliyubov'u anlamak için Dekabristleri de tanımak lâzım.

Evet, liberal müesseselerin Rus içtimaî hayâtına girmesi için aşılması gereken nice engeller vardı. Ama ülke istese de istemese de, üretim ve mübadelenin yeni kalıplarına uyacaktı. Hayâtı tehlikede idi. Sivastopol önündeki bozgun da vahîm ge-

cikmeleri ihtar ediyordu. Ekonomik destek köhnemiş, çöküyorsa, askerî güç ayakta duramaz. Nikola, üniversiteleri ezici bir kontrole, yazıları insafsız bir sansüre tâbi tutuyordu, ama boşuna... Ne batı ile haberleşmeleri önleyebiliyor, ne düşünceyi boyunduruk altına alabiliyordu. Şüphesiz ki karbonari tarzında fesat cemiyetleri kurulamazdı artık. Fransız Devrimi'nden mîrâs kalan düşünceler, îtibarlarını kaybetmekte, aristokratik çevrelerde sevgi ile karşılanmış bulunan on sekizinci asır rasyonalizmine karşı bir tepki belirmekteydi. Voltaireciliğin yerini Hegelcilik alıyordu. İki yüzlü bir silahtı Hegelcilik: Tutucular da devrimciler de ona dayanıyordu. Kırım savaşından sonra aydınları ikiye bölen eğilimler böyle çıktı ortaya: Batıcılar, Slavcılar. Batıcılar; burjuva liberalizminden çok, liberalizm düşmanlarına yâni sosyalizme ve anarşizme yakındılar. Slavcılar; Rus geleneğinin, çar, Ortodoks kilisesi ve mujik arasında sıkı bir iş birliği gerektirdiğine ve gerektireceğine inanıyorlardı. Ama her iki taraf da mir'iden ve ortaklaşa çalışmadan yana idi. Kimi ümitsizliğe düşüp Rus ruhunun çilelerini, perişan bir toplumun sefaletlerini dile getirmekle yetiniyordu. Kimi de ülkenin diriliş gücüne inanıyor, Rusya'nın devrimci bir misyonu olduğunu söylemekten çekinmiyordu.

Muhakkak olan şu ki, milletin kalkınması bir toprak reformunun başarıya ulaşmasına bağlı olarak görülmektedir. Toprak köleliğinin kaldırılmasıyla bütün engeller yok edilmiş olmayacaktı şüphesiz. Önce köylüye yaşama imkânları hazırlamak lâzımdı. Soyluların toprağını alırken, elbette karşılığını verecektiniz. Ne mülk sahibi soyulmalı, ne köylü kaldıramayacağı bir yük altına sokulmalıydı. Ama ne olursa olsun, iktidar bir an önce harekete geçmeliydi. Kurtarıcı diye anılacak olan çar **II. Aleksandr**, 3 Mart 1861'i kölelerin âzâd günü olarak îlân eder. Köylüler sevinç içindedirler. Ama bu sevinç uzun sürmez. Yapılan şey, kırsal topluluğa sınırlı bir satın alma hakkı tanımaktan ibarettir. Arazi, gittikçe artan doğumlar yüzünden bölündükçe bölünür, ve köylüler eskisinden daha büyük bir sefalete düşerler. Satın alınan haklarla mülk sahiplerinin hakları birbiri-

ne karışır. İşler arap saçına döner. Can sıkıcı dâvalar birbirini kovalar. Reform, hem sosyal hem ekonomik bakımdan başarısızlığa uğramıştır.

II. Aleksandr'ın orta ve yüksek öğretimde yaptığı reformlar daha yararlı olmuştur Rusya'ya. Cimnaz'ların kapısı herkese açılmış, üniversiteler muhtariyete kavuşmuştur. Adlî ıslâhat, hâkimlerin bağımsızlığını sağlamış, mahkemelere jüri usûlünü sokmuştur. Askerî ıslâhatı da unutmamalıyız. Ordudaki cezalar hafifletilmiş, yeni kadrolar yetiştirmek için mektepler açılmış, mecburî hizmet 20 yıla indirilmiştir.

Batıcılık'la Slavcılık arasında bir uzlaşmadır bu liberalizm. Ne güçlü bir burjuvaziye dayanır, ne aydın köylülere. Bunun için de ilk reaksiyon rüzgarıyla yıkılmaya mahkûm. Nitekim çok geçmeden fırtına alâmetleri belirir. Toprak kargaşalığı sürüp gitmektedir. Polonya'nın ayaklanmasıyla endişeye düşen birçok liberaller milliyetçi Slavcılara yaklaşırlar. Çar, 1866 suikast teşebbüsünden sonra üniversitelere ve adliyeye bahşettiği tâvizlerden cayar. İntelijansiya büyük bir tedirginlik içindedir. Popülist bir edebiyat (narodnik) müjik'i kutsallaştırır. Ama raznoçinsi'lerin çoğu (raznoçinsi: çeşitli seviyeden insanlar topluluğudur, iflas etmiş soylular, keşiş ve bezirgan çocukları, ordudan ayrılmış subaylar... gibi) kurulu düzenin yıkılmasını öğütleyen bir Çernişevski'nin peşinden giderler. Terörizm gelişir ve devrimcilerle iktidar arasında savaş üç yıl devam eder. Çar yeni reformlara başlamak üzereyken katledilir, 1881. Kurtarıcının halli kalabalıkta hiç bir heyecan yaratmaz. 1881 rekoltesi iyidir ve devlet tedhişçilerin üstesinden gelir. Artık sâdece münferit bâzı suikastlar görülür; meselâ 1887'de **Lenin**'in ağabeyi **Ulianov**'un hayâtına mâl olan komplo gibi. Yeni çar liberalizmden nefret etmektedir. Zaman kazanmak için vaatlerde bulunur halka: Bir zemstvo'lar genel meclisi kuracak, tesîs edeceği köylü bankasıyla mîr'e avans verecek, vergiyi azaltacak, fabrikalarda çalışma saatini azaltacak, Sibirya'ya göçü teşkîlâtlandıracaktır. Tabiî lâf. Çar, ünlü bir hukukçu olan eski hocasının etkisi altın-

dadır. Soylulara, kiliseye, milliyetçiliğe dayanan her reaksiyon o dönemin ayırıcı vasfı. Arazilerini işletemeyen soylular için bir banka kurulur, eski "barin" yine köylülerin vâsisi durumuna yükseltilir.

Üçüncü inşâ:

İntelijansiya Nedir?

İntelligentia, Lâtince'de zekâ, zihin, anlayış demek. Neden bir avuç muztarip ve gurbetzede insan bu adı benimsemiş? İntelijansiya toplumdan kopan bir kafile. Fırtınaya tutulan bu topluluk düşünce limanına sığınmış. Bu yabancılaşmış aydınların ortak vasfı: İsyan ve çile. İdealle reel arasındaki uçurumdan gözleri ve gönülleri kararmış. Her düşünen, özlediği dünyâyla, gerçekler arasındaki uyuşmazlıktan şikâyetçi. Ama hiç bir ülkede aydın, kendini Rus intelijansiyası kadar yalnız ve terk edilmiş hissetmemiştir. Kendini yaşadığı çevrenin dışında ayrı bir sınıf olarak görmesi bundan.

Yabancılaşmak, bu zümrenin ayırıcı vasfı. Ama biricik vasfı değil. Bu zümre, Aydınlıklar Çağı Fransız filozoflarıyla, 1770-1840 arası Alman romantik yazarlarına benzetilebilir. Temel düşüncelerinden bir çoğunu ya Fransa'dan, ya Almanya'dan iktibas etmiştir. Derinlere inmeyen bir benzeyiş. Filozoflar, ilerleyen bir sınıfın öncüleriydi. Romantikler yaşadıkları çevreden böylesine kopmamışlardı. İntelijansiya başka bir târihin, başka bir rûh ikliminin çocuğu. Geçen asrın sonlarında popülist bir yazar, **Mikhaillovsky**, intelijansiyayı, "şuuru burkulmuş soylular" olarak nitelemişti. Yanlış... Bu aydınlar, belli bir sınıftan gelmezler. İntelijansiya, 1917'ye kadar mevcut resmî sınıfların dışında kalan bir zümre, bir "raznoçinsi". Yâni, toplumun çeşitli tabakalarından kopup gelen bir insanlar topluluğu: Soylular, rahipler, tacirler, hattâ arada bir köylüler. Herzenle Bakounin, soylu, Çerniçevsky ile Dubrolayubov rahip, Zheliabev, Takaçev, Lenin, Troçki, Stalin, Martov veya Çernov'u belli bir içtimaî tabakaya yerleştirmek güç. İntelijansiya, ekonomik bakımdan

burjuva sayılamaz ama, toplumdaki yeri orta-tabaka olmaktır; soylularla yığın arasında bir tabaka. Plekhanov: "Proleterleşmiş aydın" diyor. Bizce bu hüküm de gerçeğin bütününü kucaklamaz.

Çağdaş bir Rus yazarının, Berdiaev'in tahlilleri çok daha doyurucu. Filhakika, Berdiaev'e göre: Rus komünizminin kökenlerini anlamak ve devrimin gerçek karakterini aydınlatmak için, intelijansiyayı tanımak lâzım. Batı, bunları bir entellektüel topluğu zannedebilir, yanlış. "Entellektüeller", kendilerini entellektüel çalışmaya adayanlardır: Bilginler, hocalar, yazarlar gibi. Rus İntelijansiya'sı başka bir "oluşum". İntelijansiya'nın saflarına, entellektüel olmayanlar da girebilir. Bilginlerin, yazarların intelijansiyadan sayılması da zorunlu değildir. İntelijansiya, kendine mahsus sıkı bir ahlâk anlayışı olan, belli bir dünyâ görüşüne inanan, belli bir yaşayış tarzı, belli alışkanlıkları bulunan bir topluluk. Adetâ bir tarikat. Ayırıcı vasfı: İdeoloji. Ne meslek, ne iktisadî durum, ne içtimaî sınıf. İntelijansiyanın ilk üyeleri, soylulardı. Sonraları, papaz ve keşiş çocukları da karıştı topluluğa, küçük memur ve tüccar çocukları da karıştı. Toprak köleliğinin kaldırılışından sonra köylüler de dâhil oldu. Her seviyede insan. Birliği yapan düşünce, bilhassa sosyal düşünceler. Bu aydınlar yüzde yüz Rus. Davranışlarını, ana yurttan kopuş, Rus milletinden ayrılış diye yorumlamak hatâ. Dostoyevski, "Rus toprağının koca serserileri" diyor devrimci intelijansiyaya. İntelijansiyanın üyeleri dâima bir düşünceye gönül vermişlerdi. Umumiyetle içtimaî düşünceye. Kendilerini tepeden tırnağa adamışlardır bu düşünceye. Siyâsî bakımdan sıkı bir göz hapsi altında oldukları için çevrelerindeki gerçek dünyâ ile bağları kesilmiştir. Bu tecrit ediliş, düşünceye hapsetmişti onları. Siyâsî faaliyet yasak: Politika ister istemez edebiyata ve tefekküre sığınacak. Tenkid de ister istemez siyâsî ve içtimaî kıstaslara sarılacaktı. İntelijansiyanın kapalı bir tarîkata benzeyişi bundan. Görülüyor ki, yaşanan gerçeğin dışında. Yaşanan gerçek, şerri temsil ediyor gözünde. Bağnaz olmasın da ne yapsın? Taassubu, bir nefis müdafaası. Düşman bir dünyâya karşı kendini ko-

rumak, ve kendisi olarak kalabilmek için zırhlanmak zorunda. Rus ruhuna tıpa tıp uyan bir dogmatizm. Batı'da her faraziye, her ilmî nazariye, eleştiriye açıktır. Rus intalijansiyası için hiç bir cihanşümullük iddiası olmayan kısmî ve izafî hakikatler ilâhî vahye benzeyen bir nass olur. Rus bütünüyle verir kendini. İhtiyat, şüphe, tenkid tanımadığı duygular. Bir raskoll (eski mümin) ahlâkı.

Rusya'ya milletler arası dilde **"Çamur Ayaklı Dev"** derler. Dev, ama ayakları çamurdan, balçıktan.

.....

Muvakkat de olsa bir başlık atalım yazıya. Şöyle düşünüyorum: **"Esrarlı bir Kelime: İNTELİGENTSİA"**. Bir satıra yaz.

☆ ☆

(Fevziye Hanım'a hitaba ederek:)

Benim hayâtım bundan ibaret Fevziye. Yazı yazmak vazîfem. Madem ki üzerime almışım, yapmalıyım. İnsanlığa hizmetim bu olacak artık: Yazılarımı yazmak.

Marks'ın bir yerde hakkı var: **Emekle** ölçülür her şeyin değeri. Bir kundura, bir elmas, bir kitap. Nedir bunların ortak değeri? Emek, zaman. O işi yapmak için zarurî olan ortalama emek saati. İş ne kadar zamanda yapılabiliyor. İçtimaî bakımdan zarurî olan maliyet, teknik imkânlar için.

Değerin ölçüsü **emek**, emeğin ölçüsü **zaman**.

Ben elli senedir kafa yormuşum, bu kitaplar için. Elbette değeri de o olacaktır. Tabiî bu bir teoridir, sakat tarafları da vardır.

Zaman, kendi katılmadığı işlerde çok insafsızdır, zâlimdir ve yıkıcıdır. Zaman mühim bir faktördür.

Rus intelijansiyasının ilk ve en mühim vasfı cemiyetten kopmasıdır. Cemiyetten kopar ve Ruslaşır.

Berdiayev, Lenin'in arkadaşıdır. İhtilal'de beraberdir. Bu arada aleyhte bâzı şeyler söyler. Hükümet komiseri Berdiayev'in dostudur ve çok sever. İnsanlar katledilmektedir. O şartlarda hükümet komiseri olan şahıs Berdiayev'in dışarı kaçmasına göz yumar. Eline verir pasaportunu.

Berdiayev, Rus intelijansiyasının son temsilcilerinden.

Rusya'da halk mistiktir. Hıristiyanlığın yerini marksizm almıştır. Ve aynı zamanda milliyetçidir de.

(Şiir devri geçmiştir Türkiye için, diyorsunuz. Bunu îzah eder misiniz?:)

Efendim, îzah edeyim sana. Şiir bütün iptidâî kavimlerde ve edebiyatlarda vardır. Şiirle düşünce aktarılamaz. Bir oyundur şiir. Sözün ölçüye sokulmasıdır. Refah devirlerinin insanının mahsûlüdür.

Son devirde **Yahya Kemal, Necip Fâzıl** ve **Nâzım Hikmet** vardır şâir olarak. **Necip** hecede ustadır. Nesrinde iş yoktur Necibin. Günümüzde şâir yetişmez, yetişemez. Evlâdım, artık şiirle kavga yapılamaz. Kavganın vâsıtası nesirdir.

Mehmed Akif bence şâir bile değildir. Bir takım fikirleri, sözleri manzum söylemiştir, o kadar. Akif kuvvetli bir nâsir de değildir.

Zâten Akif bir vaizdir. İyi bir hatiptir.

Şiirin devri geçmiştir, dedim. Ama ben de şiir söyledim, 1500 kadar. Defterler hâlinde dostlarımda var. Bunlardan biri, razı olmadığım halde yayınlandı.

Attilâ İlhan da bir parça şâirimtraktır.

(Cemil Hoca "At" şiirini okudu. Sonra 18 yaşındayken yazdığı serbest tarzda bir aşk şiirini okudu)

16 Mart 1977

"**Şansiter**" azaları seçilirken, ne kadar vergi verirse o kadar âzâ çıkarmaktır. Bu, doğrudan doğruya toprak sahiplerinin girdiği bir meclis.

"**Popülist**", Türkçesi, Fransızcası yok, bir nevi "halkçı". Ama CHP'nin halkçılığı ile karıştırılmamalı.

Adam medeniyet târihinde yazıyor. Rusya hakkında bilgi veriyor. Biz yeni baştan alıp yazsak belki daha iyi olacak. Ama o da çok vakit alır. Bu yazının (Rus İntelijansiyası) pazar gününe kadar yetişmesi lâzım.

"**Servaj**" toprak köleliği.

Türkiye her şeyden önce **İslâm** olmak mecburiyetindedir. Çünkü:

1. Bir cemiyet dinsiz olamaz.

2. İslâm akla aykırı değildir.

Bir medeniyet kurmuşsun, medeniyete de aykırı değil.

İslâm'ın prensipleri vardır. Bir **ahlâk** nizâmıdır. Ne sosyoloji, ne iktisattır İslâm.

Rusya'da kavimler arası tek bağ **Çar**'a biat. Bizde pâdişâhın kılıcına biat yoktur. **Adaletine** ve **hilâfetine**ydi biat. Bu bağ koptu, yerine de hiç bir şey geçmedi. Altı yüz sene yaşamışız biatla.

Bâzı şeyleri insan, mücerret mefhumları müşahhaslaştırır, bayrak gibi.

Türkiye'de a. Batılaşmış kesim, CHP ve onun zihniyeti, şu anda, iktidardaki zihniyet de Halk Partisi, b. Karşısındaki halk câhil, korkak. Halk bugün kavganın dışındadır. Televizyon, gazete var.

Muhsin (Demirel) gelir, illâ **Said-i Nursî**'yi okuyacak. Halbuki benden öğreneceği şeyler hudutsuz. **Sedat (Yenigün)** geldi **Kadir (Mısıroğlu)** Bey ile: "Neden **Pınar**'da yazıyorsun da, **Düşünce**'de yazmıyorsun?" dediler.

Ben Pınar'da neden yazıyorum? Söyleyeyim. Evvelâ adamlar para veriyorlar.

İki zümre bir biriyle anlaşamıyor, ikisi de İslâm olduğu halde. Demek ki, İslâmiyet bağlayıcı değil onlar için. Ortak ölçü yok.

Üç çeşit liberalizm var.

1. İktisadî liberalizm,

2. Fikrî liberalizm,

3- Siyâsî liberalizm.

Saint-Simon denince ürküyorlar. Asrımızın düşüncelerinin kaynağı halbuki onda.

Mickiewiç Polonya'nın şâiri. Sorbonne'da hocalık yaptı. Medeniyet târihi dersi verdi.

İnsanlığın müşterek hazînesi irfan ve bunlar: **Mickiewiç, Hugo, Puşkin.**

Liberalizm, hür bir kümesde hür bir tavuk ve hür bir tilki demek.

(Rus İntelijansiyası'na devam ediyoruz:)

Bielinski, Herzen, Çernişevski, Dobroliyubovlar intelijansiyanın cedleri. Onlardan sonra **Maliyankov**lar var; "ov"larla doldu. Of aman of!..

17 Mart 1977

(Kendi kitaplarını ve makalelerini kastederek:)

Ne işin var bunlarla altmış yaşından sonra. Otur, hâtıralarını yaz. Kitapçı **Nizâmeddin** öldü, sahaf. **Târık Mümtaz** öldü. İkisi de mühim adamlar. Koy daktiloya kâğıdı, yaz tıkır tıkır. Ne diye uğraşırsın bilmediğin işlerle?..

Akşam **Maynard**'dan tercüme yapıyorduk. Işıklar söndü, mum ışığında yaptık bir kısmını. **Malia**'yı özetledim, kafam almadığı için. Aslı yirmi bir sayfa, ben yirmi sayfada özetledim.

Dimetoka İstanbul alınmazdan önce bir ara payitaht. **Hafız İdris** vardı, babamın büyük dedesi. **İdrisoğlu** soy adını terk ettik, "**Meriç**" soyadını 1938'de aldık. O sıralarda soyadımız **Hocazâde** idi.

Herzen... Yaz bakalım.

(Rus İntelijansiyası'na devam ediyoruz:)

18 Mart 1977

"**Assetizm**" çile, zühd, imsak.

Fourier XVIII. asırda yaşamış bir Fransız filozofu idi. Şairane bir üslûbu vardır.

24 Mart 1977

Abdurrahman Dilipak mülakat için gelecek. Fransa'da âdet şöyledir: Falanca saat gel, ne kadar kalacaksın? Bir saat mi? Ver 500 frank. Çalışan adamı ne diye işgal ederler, vaktini...

Bossuet, XVII. asrın sonlarında yaşamış bir papaz. Tevrat'a ve İncil'e dayanan bir siyâset kitabı yazar. Bunu nasıl tanzim eder, bilemiyoruz.

Y. J. Chevalier'den Cemil Meriç'e, Bossuet'in Kitab-ı Mukaddes'ten Çıkarılmış Politikası, Sebil'e verelim bunu, olur mu?

Bu yazıyı hiç kullanmadım daha. Vekâlet iyi para veriyordu. O zaman yapmıştım tercümeyi. Sonra vaz geçtim.

Böyle, bizde de bir siyâsetnâme var, **Nizâmülmülk**'ün. Karşılaştırmak lâzım ikisini de. Hakîkatte Kuran'dan farkı yok söylenenlerin, var ama başka tabiî...

Paraya da ihtiyâcım var. Sebil'e veririz.

Komünist Partisi'nin kurulması, hareketin belli bir disiplin içine alınması demektir. Zararın hudutlandırılması, belli bir odaya hapsedilmesi demektir. Bana kalsa CHP'yi de ortadan

kaldırırım. Okuyoruz ya Rus intelijansiyasında. Yasak olduğu için gelişiyor hareket.

Hikayeci olan, dünyâda bir kaç kişi var ancak. **Maupassant, Çehov, Balzac.** Bizde yok. Ben sevmem küçük hikayeyi.

Mecnundu **Abdülhak Şinasi Hisar.** Deli, mecnun bir adamdı. Tam mânâsıyla Avrupalılaşmış tatlı su frengi bir adam. Dil yoktur evlâdım Abdülhak Şinasi'de. Fransızca'dan tercüme cümlelerdir. Cümle yok, sayfa vardır. Duvar tablosu gibi. İşlenmemiştir. Peyami'de cümle vardır. Bir başka mânâda **Tanpınar**'da da cümle yoktur, bilhassa fikrî yazılarında.

A. Cerrahoğlu'nun (**Kerim Sadi-Mahmud Nevzat**'tır esas ismi) **Mehmet Akif** üzerine yazdığı kitap mühim. Değişik şeyler söyler.

Tanpınar'ın cümleleri dağınıktır, toparlanmamıştır. Türk edebiyatını bir Fransız gibi görür. **Daniel Mornet**'in kitabını bulursan al oku.

Tanpınar **Bruntiere**'den falan bahseder ama pek fazla bir şey bilmez. Kitapları, edebiyat târihinde usul meselelerini şöyle bir karıştırmış, o kadar.

☆☆

İlhan (Ayverdi) Hanım Ümit'le konuşmuş, Pazartesi günleri gelip lûgatten (**Kubbealtı Akademisi**'nde hazırlanmakta olan **Misâlli Türk Lûgati**) parçalar okumak istiyormuş. Bu Pazartesi gelmediler, işleri çıkmış. Bu lûgat için bana, başta teklifte bulundular. Ben bu işi kimlerle sürdürürüm, dedim. Bir on sene önce olsaydı girerdim bu işe. Çünkü o zamanki enerjim daha fazlaydı. Yoruldum şimdi artık.

Bir kere dört tane sekreter isterim ki, her biri **Berke** kadar çalışkan olacak. Söz arasında söyleyeyim: Bu işin üstesinden ancak Berke gelebilir. Berke çok çalışkan bir sekreter. Benim en enerjik olduğum zamanda bile benden daha çalışkandır. Müthiş

bir enerji. Fakat yaratıcı değil. Şâir değil yâni. Bence, lûgati bir parça yaratıcı olan yazabilir ancak.

Lûgat, bir heyet işi de değildir. Ben sekreter istiyorum ama harcı taşıyacak değilim. Ben mîmarım, proje çizerim. Harcı elbette taşıyacak olanlar bulunacak.

İlhan Hanım'a söyledim. Geçen gün geldiklerinde "parmak basmak" kelimesini okudular. Bir çok misâl var. Bence mânâyı en iyi ifâde eden misâl alınmalı, o kadar. Gerisi kıtık, haşiv. Lûgate sun'î bir şişkinlikten başka bir şey getirmez.

Bir kere baştan şunu söyleyeyim: Dünyâda yapılan lûgatleri hep tek kişi yazmıştır. Bu bir. Sonra ilk defa **bir kadın** lûgat yazıyor. **İlhan Hanım** bu dünyâda ilk. Ne kadar çalışkan, enerji dolu olursa olsun lûgat kadın işi değildir. Kadının yapamayacağı işlerden biri de lûgat. Roman yazar, şiir yazar. Hattâ mensur şiir. Ama lûgat? Hayır. Kadın çok kuvvetli bir nâsir de olabilir.

Ben kızımı çok iyi yetiştirdim. Çok iyi, çalışkan olmasına rağmen kızım da yapamaz bu işi.

Demin de dediğim gibi, lûgat yaratıcılık ister. Mevcut ne yapılmış onu bileceksin, bu bir. Neye ihtiyâcımız var, bunu bileceksin, iki.

Evlâdım. Lûgat önce bir dilden bir başka dile yapılır. Bu, insana mukayese imkânı verir. Rumlar, İtalyanlar, İngilizler yapmışlar lûgatimizi. Redhouse'dan bu yana Türkçe'nin lûgati yapılmamıştır. **Şemseddin Sami**'ler falan yok. Hep onlar mektep lûgati. Ciddî olarak çalışan yok.

(Reşid Bey Plâjı'ndan Feneryolu'na kadar yürüdük. Hava çok güzeldi. Hoca pardösüsünü ve hattâ ceketini de çıkardı.)

24 Mart 1977

Savanarola, İtalya'da ortaya çıkmış bir papaz. Zâhid. Süse düşman. Üç sene diktatörlük yaptı. Herkes yaktı eşyasını, servetini. Silâhsız olduğu için asıldı Yüz tane **Said-i Nursî** yapar.

Atatürk gibi bir adamdı. Fakat silâhsız. San'at eserleri, heykeller, her türlü gösteriş yakılıp yıkıldı.

"**Müstağrib**" Ahmed Midhat Efendi'nin, "**müstağrib**" Araplaşma benim uydurmam.

1950'ye kadar tek parti devriydi. Jandarmalar hâkimdi ülkeye. Saman altından yayıldı nurculuk. Hâkim parti tek parti partisi ve ülkenin jandarması. Nurculuk 1960'lardan sonra sesini yükseltmeye başladı. Atatürk de tenkid edilir oldu.

30 Mart 1977

"**Millî edebiyat**" ne demek? Başka hiç bir dilde yok bu. Bir dilde yazılan her eser millîdir. **Nâzım** da, **Kemâl Tâhir** de, **Karacaoğlan, Bakî, Fuzûlî** de millîdir. İdeolojik edebiyat başka. Milliyetçi edebiyat olur. Türkçe yazılan bütün edebiyat millîdir. Üzerinde münâkaşa etmek, havanda su dövmektir. **MTTB** bir açık oturum yapıyormuş bu konuda.

(**Mehmet Akif Ak geldi, "sağ", "sol"** kelimelerini sordu:)

Fransız İhtilâli'nde olan şu: İktisadî hâkimiyeti elinde bulunduranlar siyasî hâkimiyetle de taçlandılar. Mesele bundan ibaret.

(Rus İntelijansiyası makalesine devam ediyoruz.)

31 Mart 1977

Kerim Sadî benim için dostça bir şiir yazmış:

"Ne güzel de çalıyor, dinletiyor her telden
Polemikte yakalar hasmını derhal belden
Deprem olsa yine Balzac'ı bırakmaz elden
İsmi lektör ise de kendisi gerçek rektör.
Elhak allâmedir üstad okutur ordıner'i".

Devamı var ama unuttum. Depremden hatırladım. (Radyoda depremle alâkalı bir program vardı).

Janus Roma'da iki yüzlü Tanrı; bir yüzü barış, bir yüzü savaş.

Raif Necdet Rusça bilmezdi, az çok Fransızca bilirdi. Tercümelerini Fransızca'dan yapmıştır.

Bir mektep satılığa çıkmış, hususî bir mektep. Kütüphânesiyle, sıralarıyla... Üzeri fiyat verseler kütüphanesini alırdım. Klâsikler varmış. Tercümeler gayet kötü ama, tekrar tercüme edemem, artık uğraşamam onlarla.

1 Nisan 1977

(**Agâh Oktay Güner**'in **İktisadî Hayatta İnsan-Ahlâk ve İman** konulu bir konferansı olmuştu. Bu münâsebetle:)

İman, ahlâk, insan faktörünün bizde kullanılması yeni. Batı'da var. Fakat bu teşebbüs ve ihtiyaç duyulmuştur. Batı'da da, Arap dünyâsında da, doğuda da bu ihtiyaç duyuluyor. İktisatçılar hep kabak. Bir öğrenmişler marksist veya kapitalist iktisadı. Hep onu tekrar ederler. Fakat **Agâh Bey**'e aferin. Çok enerjik bir insan. İnsan, ahlâk ve îman faktörünün iktisattaki rolünü iyi tespit etmiş.

Fethi Atay Türkiye'nin en büyük iktisatçısıdır.

☆☆

Rusya'nın Gidiş Gelişi, **Sir John Maynard Berdiayev**'den çok faydalanmış. **Orlando Furioso, Azgın ve Gülünç Kahraman. Ariosto**'nun eseri. İtalyan.

Rus ihtilâli, Kerenski'nin eşekliği yüzünden koptu. İhtilâlin olması için cemiyetten kopmuş olmak yetmezdi. Eğer anlaşsaydı Kerenski, olmazdı ihtilâl. Otokrasi kuvvetliydi çünkü.

6 Nisan 1977

(Kaplan Bey "**Yenilik için ya uzak mâzîye veya yabancıya gitmek gerek**" diyor, siz ne dersiniz Hocam?)

Uzak mâzîye kendi iradesiyle değil, Batı tarafından telkinle ve cebren itilmiştir. Batı iki cepheden geldi: Bir, **Rusya Türkleri ve Türkçüler** tarafından. Uzak mâzîye gitmek, hele Batılı'nın rehberliğinde çok daha tehlikelidir. Uzak mâzîye gitmeye ihtiyâcımız yoktur bizim. İstilâ edilmedik ki.

Uzak mâzîden üç kitap var, **Kutadgu Bilig, Dîvânu Lûgati't-Türk, Atabetü'l-Hakâyık.**

Başları uzağa çevirerek, hâli göstermemek. Telkin edilen bu. O zaman müsteşrikler münasip gördüler ve verdiler elimize.

Orhun Âbideleri'nde fikir olarak ne var, düşünce olarak? Astık, kestik.. Osmanlı için yeni ne var? Yok hiç bir şey.

Nâmık Kemâllerin yaptığı çok daha mühimdi haddizatında. Yabancıya gitmek, hatâları, çocuklukları, safvetlerine rağmen. Başka bir iklimde gelişen bir kültürü bir anda feth edeceklerini zannettiler. **Siyâsî Batı ile fikrî Batı**'yı ayıramadılar. Fakat **Nâmık Kemâl**ler seçmesini, ayırdetmesini bildiler haddizatında. Nâmık Kemâl'den sonra çıktı meydana esas kopukluk. Bize yarayan tarafları almaya çalıştık. Bunu yaptık. Daha sonra ise verdiklerini aldık hep Batı'nın. Bir **Ernest Renan**'ı delik deşik eder Nâmık Kemâl tenkidleriyle. Nâmık Kemâl tenkid ederek alır Batı'yı. Çok daha şuurludur.

Aleksandr Duma, Satır başına para alırmış kitaplarından, Sayfalar şöyledir hep:

– Ah!

– Öyle mi?

– Sahi.

gibi şeylerle doludur kitapları. Şirket kurmuş adam. Kâtipler tutmuş. Yazdırırmış, o da imzasını atarmış. Sekiz yüzü aşkın kitabı vardır adamın. Dünyâda en çok kitap yazan insan.

Bizdendir **Bazarov**. Biz bu maarifle çok Bazarovlar yetiştirmek için çalıştık. Fakat Bazarov dürüst. Bizimkiler kalleş. Bazarov kaba saba. Şimdikiler pısırık, uyuşuk. Bazarov gibi adamın kölesi olurum ben. Yolunda ölürüm. Bizimkilerden çok daha yunmuş yıkanmış. Bazarovlar'a nispetle bizimkiler tam anarşist,

7 Nisan 1977

Hangi Sol'un yeni baskısını al bana.

Reşat Kaynar'ın benim yazdıklarıma biraz canı sıkılmış. Berke'de toplanmışlar. "Âlî Paşa hakkında yazdıklarını zayıf buldum" demiş.

(Rus intelijansiyası'ndan Bielinski'yi yazıyoruz)

8 Nisan 1977

"Satir" Latince, et ile sebzeden ibaret karışık bir yemek. Roma'da şiir ile nesir karışımı bir yazı. Roma'dan sonra yoktur Avrupa'da. XIV. asırdan sonra yoktur. Eski Yunan'da satirik var, yerici nevi'. Komedide var. Müstakil olarak yok. Roma'nın dünyâ, cihan edebiyatına tek armağanı. Bir Romalı "Satir bizim malımızdır" der.

XIV. asırdan sonra Avrupa'da diğer nevilere sızmış olarak vardır. Meselâ **Donkişot**'ta var. Gazeteye girer, polemik olur: Kalem savaşı.

Hiciv bir mekteb-i edebdir. Edebiyattaki hâinleri cezalandırır.

Hicivde **şahsiyet** olmaz, hicivde **dünyâ görüşü** olur. Yıkılmakta olan bir düzenin karşısına ideali kor.

13 Nisan 1977

Hangi Batı alınacak. Eserde benden de bahsediyormuş. Bir alıp bakalım.

Farzlu'r Rahman El-Ensarî gelecekmiş **Şerif Mardin** ile beraber. Artık Tarzan İngilizcesiyle konuşurum. Ayıp olacak Şerifin yanında. Fakat Fransızca biliyorsa onunla konuşuruz.

(Yeni takım elbisesini giydi:)

Ayın tam 13'ünde de giydim elbiseyi. Hiç sevmem 13'ü. Ne yapalım artık? Adam gelecek.

(Rus İntelijansiyası'na devam ediyoruz)

14 Nisan 1977

(Rus intelijansiyası yazısı için)

Hakîkatte yazıyı bitirdikten sonra tekrar ele almak lâzım. **Bakunin**'i herkes az çok bilir, anarşisttir zâten.

"**Orta Doğu**" tâbiri 1904'te kullanılır ilk defa. "**Yakın Şark**"ın mazisi biraz daha eski.

(**Durali Yılmaz**'ın **Aziz Sofi** adlı romanını okuyoruz)

Maddeyi konuşturmak edebiyatımızda yeni değil. Teşhis ve intak san'atı.

Ne söyleyeyim... Evvelâ ismi **Aziz Sofi** olmaz, **Azîze** olur.

Osmanlı "**Ayasofya**" diyor. Niye Aziz Sofi olsun? İsmi yanlış.

15 Nisan 1977

Şerif Mardin'le **Fazlu'r Rahman** gelmediler. Ayıp ettiler doğrusu.

(-13 rakamının uğuruna uğradınız Hocam:)

- Sen de gördün, süslenip püslendik. Hayır. Telefon diye bir müessese var. İşi çıkması gayet normaldir, beşerîdir de. Fakat insan bir telefon eder, haber verir. Şerif gayet nâzik olarak tanınır güyâ.

Türkiye'de iki entellektüel var, **Attila (İlhan)** ve **ben**. Başka yok. Tecessüsleri geniş. Fakat bâzı saplantıları da yıkıyor.

Yoruldum. Bir meseleyi bütünüyle (artık) kucaklayamıyorum. Sıkılıyorum. Zâten söyleyeceklerimi söyledim. Bıktım.

(Hocam, sizi aşağı yukarı 1965'ten beri yazdıklarınızla tanırım. Gördüğüm şu: Makale ve kitaplarınızda, **Hind** hâriç, **sosyalizm** dâima değişmez bir fon. Çeşitli mevzularda sohbetlerimizde olan da şu: Sosyalizm de sosyalizm. İnsanlığı bugün sâdece sosyalizm mi bayraklaştırıyor? Başka görüş yok mu dünyâda?:)

İki şekilde cevaplandırabiliriz:

1. Sosyalizm, kitaplarda olduğu şekilde, bir rüya olarak: Evet.
2. Tatbikatta bir Rus, Çin vs. gerçeği var: Hayır. Buna hayır diyoruz.

Yâni **teori** ve **tatbikat** farklı. Burjuvazinin bütün pisliklerini devam ettiriyor. Sebep: **Bürokrasi.**

Bürokrasi insan irâdesini felce uğratıyor. Liberal cemiyetlerde burjuvazi adına, sosyalist cemiyette ise proleterya adına hareket ediyor. Bürokrasi kalıplaşmadır.

Attila (İlhan), benim neslimin dramını yazıyor. O rüyayı görmek mukadderdi. Bizim neslimiz bir rüya gördü.

Attila 1923 doğumlu falan. Bir nevî bizim neslin romanı **Hangi Sol**. O devirde, 1940'larda, tek parti idaresi var. Sonuna kadar baskı ve adaletsizlik. Devlet, kapitalizmi kalkınma modeli olarak almış. Her türlü cinayet işleniyor kapitalizm adına. O devirde namuslu aydınların tek sığınacakları yer kapitalizmin karşısındaki kutuptu. Kitap plânında dünyâda geçer fikir de sosyalizm. Yâni bir rüya. Hürriyetin, insanlığın yaşadığı bir rüya.

Sonra, sosyalizmin tatbik edildiği ülkelerden hiç bir şey sızmıyor. Neyin ne olduğu belli değil. Propaganda rüyayı devam ettiriyor. O devir aydınının sosyalist olması kaçınılmazdı.

Fakat zaman tatbikatla teorinin arasındaki uçurumu çıkardı açığa. Dünyâ ne kapitalizmden ne sosyalizmden çekiyor. On-

lar aslında birer rüya. Nerede olursa olsun, bürokrasi işliyor cinayetleri.

Bana da öyle geliyor ki, bürokrasi teorileri yorumluyor sâdece.

20 Nisan 1977

"**Seminer**" papaz mektebinde var.

Nihilizm, popülizm, intelijansiya, anarşizm bunlar hep Rusça. Sosyalizm de öyle. İklimleri **Rusya.**

Kelimelerde başlıyor bütün mesele. Anarşi, nihilizm her şey bu kitapta, mefhumlar...

Recep Doksat "Atatürkiye" diye bir yazı yazmış **Orta Doğu** gazetesinde, şu bir ay içinde.

(Rus İntelijansiyası yazısının **Popülizm, Nihilizm, İntelijansiya** bölümünü yazıyoruz. Bugün yazdığımız kısmı bir örnek olması bakımından aşağıya aynen alıyorum:)

(Her üç mefhûmun da kaynağı Rusya. Avrupa'ya yayıldıktan sonra aslî hüviyetlerini kaybetmiş her üçü de. Popülizm her şeyden önce, Rus halkına îman. Halk demek köylüler ve çalışanlar demek. Halk başka, millet başka. İntelijansiya halkın organik bir parçası değildir. İmtiyazlarından utanç duyan intelijansiya suçluluk duygusu içindedir. Batı'da Rusya'daki anlamıyla ne halk vardır ne intelijansiya)

Rus toprağında boy atan bir ağaç nihilizm. Köklerini Rus târihine, Rus ruhuna dayıyor. Dar mânâsıyla 60 yıllarının ideolojik kurtuluş akımı. (Elebaşısı **Pisarev**). Geniş mânâsıyla XIX. asrın bütün sosyal akımlarını damgalayan bir duyuş ve düşünüş tarzı. **Doştoyevski** "Biz hepimiz nihilistiz" demiyor muydu?

Büyük Ansiklopedi'ye göre: "Rusya'da liberal ve devrimci hareketin belli bir dönemini belirlemek için kullanıldı. Önce en mutlak ferdiyetçiliğin ifâdesi. Dînî, idarî, ahlâkî her türlü bo-

yunduruğa karşı insan haysiyetinin vahşîce direnişi. Rusya dışında: Devrimci bir partinin adı. Bu târihî hatânın kaynağı: Otokrasinin hürriyet âşıklarıyla fesatçıları aynı yaftayla sergilemeye çalışmasıdır". Nihilizm, intelijansiyanın kokladığı hava. Kucağında yaşadığı manevî iklim. Nihilizmi anlamak için Batılılar'ı değil Ruslar'ı konuşturmalıyız. Berdiayev der ki...

.....

21 Nisan 1977

(Rus İntelijansiyası'na devam ediyoruz):

San'at ve Toplum'u al.

Plekhanov bunların içinde en ciddîsi, en âlimidir. 1883'ten 1903'e kadar Rusya'da marksist felsefenin yayıcısı. **Lenin**'in hocası. 1903'te menşeviklere katılır. Araları açılır. 1918'de eceliyle öldü. Fâzıl bir insan. San'at ve cemiyet meselelerini en güzel şekilde ele alan bir adamdır. Katılırsınız veya katılmazsınız, o ayrı. **Marksizmin Temel Mes'eleleri** adlı eseri çok mühim, onu da al. İsviçre'de târih meselelerine âit verdiği konferanslardan derlenmiş. Bir de makalesi var: **Târihte Ferdin Rolü**. Dünyâda hiç kimse bu kitaplarla marksist olmaz. Eğer olursa çok iyidir. Çünkü marksizmin Türkiye'de mümkün olmadığını görür. Toplatılacak değil, yayılacak kitaplar. Marksist literatürde tek ciddî insan.

(**Hangi Sol**'u okuyoruz.)

Attila İlhan güzel başlamış. Biz de sağ elimizle verdiğimizi sol elimizle alıyoruz.

Attila yaşayan en büyük romancıdır, **Kemâl Tahîr**'den sonra. Dediğin gibi üslûbu çarpık çurpuktur ama yaşar insan. Söylediklerinde bir şeyler vardır: Düşünce. İyi de görür meseleyi. Fakat **Sebil**'de hiç bir şey yok.

Yazıyı basmamışlar gene. Ne yapalım? Basmazlarsa basmasınlar. Bir mânâ -bahane- arayıp duruyordum ben de. Üzü-

lüyorum, ayda bin beş yüz liralık bir gelirim vardı. Üzüntüm sırf maddî.

Mısıroğlu dergiyi çıkarmazdan önce defalarca geldi gitti. Çok ısrar etti, "illâ yaz" diye. "Peki" dedim. Bir sene oldu. Kırk bin satıyormuş falan. Benim orda okunduğumu pek tahmin etmiyorum. Kendisi söylüyor okunduğunu ama. Zâten eski yazdıklarımı veriyordum. Sebil'in okuyucusu nereden okuyacak başka yerde çıkmış yazılarımı. İyi de oluyordu.

Son gelişinde "Hocam, bu makaleleri kitap hâlinde basalım" dedi. Ben de "Ötüken'e söz verdim, size veremem" dedim. "Mesele paraysa iki mislini veririz" falan dedi. Satılık olmadığımı söyledim. Ama kitap -**Mağaradakiler**- çıktıktan sonra bir şeyler düşünürüm, dedim. Her halde kızdılar bana. Bak iki haftadır ne telefon ne bir haber. Millet vekîli olmak için iyice siyâsete daldılar galiba

(Ee.. seçimler yaklaşıyor, dedim:)

Edebî yazılar her halde benimki idi. **Sebil**'in geçen sayısında **Okuyucu İle Hasbihal** sütununda "Artık edebî yazılara yer vermeyeceklerini, bundan böyle siyâsî, fikrî yazılara ağırlık kazandırdıklarını, seçim havasına girildiği için böyle yapmak mecburiyetinde olduklarını" yazmışlardı. Oh ne iyi!..

Türkiye'de gençlik iki kaynaklı. Biri tamamen karanlıktan geliyor. Ülkücüler. Ülkücü hareket tamamen haklı ve yerli. Bir nefis müdâfaası ve aksülamel. Korkum, bâzı tahriklerin bu hareketi saptırmaları. Bunların hepsi fakir aile çocukları.

Diğerleri **solcular**. Her biri burjuva ve kapitalist çocuğu. Ülkücülere nispetle bir avantajları var, Batı'yı bilmeleri. Onlar da Şarklı, gördüklerini nasslaştırıyorlar hemen.

Aslında solculuk da, ülkücülük de Atatürkçülüğün devamı. İkisi de Kemalist kaynaklı. Kafalardan istibdadı silmek gerek.

Materyalizm iki türlü. Ahlâkî, felsefî. Ahlâkî olan dünyâya sâdece menfaatleri penceresinden bakar. Bu, yaşayışta kendisini

gösteriyor. Felsefî olan, metafizik meseleleri inceleme sahasının dışında bırakan ve maddeyi ön plâna geçiren görüştür.

İngiliz maddecileri daha kibar bir tâbirle adlandırırlar kendilerini: **Agnostik**. Bizde tam karşılığı: **Lâedriyye**. "Allah, ruh bizim düşünce alanımızın dışında" derler. Bir kılıf. Aklın sınırları bellidir, madde. Onun dışına taşamayız, derler.

(**Çernişevski**'nin **Seçme Yazılar**'ını **M. Grigorian** hazırlamış. Hoca Ön Söz'ünü hülâsa etmiş, 43 sayfa. Kitap 1957'de Moskova'da basılmış:)

22 Nisan 1977

Âsım Bezirci Plekhanov'u tercüme etmiş gûyâ.

Âsım, bir ara **Sosyalist Parti**'ye girdi. Solun meşhur eleştirmenlerinden (!). Yüksek tahsîli yok, okur yazar da değildir benim ölçülerime göre.

Hakîkatte benim (yazılarımda) yaptığım sahtekârlık. Değerlendirmem yazarlara göre. Bir adamı tam olarak bilebilmek için eserlerinin hepsini okumam lâzım. Adamı bütün olarak tanıyacaksın ve kendine göre ölçüp biçeceksin.

Oktay Rıfat'a "**İran'a kaçanlar**'ı okumuştum. "Olmamış" dedi. "İlim mi, edebiyat mı bu?" dedi. Eğer ilim ise böyle yazılmaz, edebiyat ise bu değil.

Oktay Rıfat ortanın üstünde bir şâir. Ben ilim ve edebiyatı bir mütâlâa ederim. Hakikatte Batılı bütün fikir adamlarının birer üslûpları vardır. Kendi damgaları vardır yazılarında. Ben acılarımı, çilelerimi saklamak isterim bir parça.

"**Milletler çağı**" ne demek? Çağ diye bir şey yok. Allah mı koymuş bu tasnifi?

Dur.. dur.. Her şeyi almak gerekmez. Biz "**aydın**" denen hayvanı yazıyoruz. Yazı Larousse gibi kuru olacak. Falan yerde doğdu ve öldü: O zaman ben yokum. Üslûp, mütemadiyen akan bir pınar gibi değildir. Zaman zaman gösterir kendini.

Lenin, Yeni Kantçılar'a çatar. Kendisini ona bağlıyor. "Biz de Çernişevskiler'in devamıyız" diyor. Herkes kendine yakın olana meyleder.

"**Çağlar Boyunca Aydın**" bütün dünyâ aydınları demek. Ne demek, bir makalede vermek?

Her yazdığımızda aslında biz varız.

Ben neden **Dosto**'yu, **Tolstoy**'u yazmıyorum? Onlar az çok tanınıyor memleketimizde. Ama **Çernişevski, Herzenler** ise pek bilinmiyor. İlim adamı bilinmeyenlere gitmek mecburiyetinde.

Dostoyevski birden zirvelere çıkar ve birden uçurumlara iner. Bazen en ahmak, bazen en zekî. Hayâtı çok sefil geçmiş. Kendisinden yirmi yaş küçük bir kadınla evlenir. Borçlarını ödememek için kaçar Rusya'dan. Kadının donunu kumara basar. Sar'alıdır zâten. Dosto çok şey görür ileride.

Ben bilgi hamalı değilim. Kitaba koyarken gevezelikler çıkarılacak. Unutma ha...

Ben çok yayıldım, ansiklopedik bir adam oldum. Nene lâzım senin **Hind Edebiyatı**?

Köprülü ve **Tanpınar** benden daha bahtiyardırlar bir noktada. Hind'i yazarken kaç asırlık Hind düşüncesiyle meşgul oldum. Oradan geç Rus intelijansiyasına. Arada ne münâsebet var?

Rusya o devirde 100 milyon olsun, doksan milyonu halk. Dokuz milyonu asker, memur, imtiyazlı sınıf. Sarhoş ve uyuşuk. Geriye kalan bir milyon aydın, okur yazar.

Rusya'nın iktisadî gücünü ayakta tutan doksan milyon ama aç, sefil, perişan bir hayatları var. Bu durum aydını yaralıyor. Düzen kendi kendisini devam ettiriyordu. Çar'ın teknisyenleri vardır. Aydınlar Çar'a karşı geldiler, ihtilâl oldu.

(Efendim, siyâsî hürriyeti ilmî çalışma yapmak için mi istiyor Rus intelijansiyası?:)

Yasak bölgelerde ilmî araştırma yapılmaz. Siyasî hürriyet şart. Dünyâ pis, bunu değiştirmek lâzım. Nihilist, ister istemez tahripkâr oluyor.

(Mutluluk için siyasî düzen değişikliği şart mı?:)

Bu da diyalektik düşünülmeli: Rusya'da böyle düşünmek lâzım. Ordular yeniliyorlar. Orduyu desteklemek için kapitalizm şart. Çar mutlak otorite. Düşünceyi boğuyor adetâ. Düşmana karşı yenilmemek için elinde âlet şart. Bunu da kapitalizm temin edebilirdi ancak.

(Rus İntelijansiyası bölümünden Çernişevski'yi yazıyoruz:)

Çernişevski (1828-1889).

Rus intelijansiyasının yolu çetin, sarp, dikenli bir yol. Yazarla okuyucu arasında kalın bir duvar, cehaletin aşılmaz duvarı. Ve zekânın her kıpırdayışını kendisi için tehlike sayan acımasız bir istibdad. Düşünce günahların en bağışlanmazı. Onda dokuzu okuma bilmeyen miskin ve muztarib bir köle topluluğu. Ve zirvede firavun. Çernişevski de tefekkür hürriyetinin bütün öncüleri gibi bir çilekeş. Hayâtı tek kelimeyle ifâde edilebilir: Kavga. 61 yıllık ömrünün büyük kısmı zindanda ve sürgünde geçti. Yalçın bir irâde ve bir havari metaneti. Berdiayev "ilk hıristiyanlarınkine benzer bir tevekkül" diyor. O da papaz çocuğu, Dubroliyubov gibi. Büyük bir çalışma kabiliyeti, güçlü bir hafıza, kanatlı bir tecessüs.. Bilgin olmak için yaratılmıştı. Üniversiteye girerken tek emeli vardı: Kendini ilme adamak. Ama bu gençlik rüyası hiç bir zaman gerçekleşemeyecekti. Önce hürriyetin fethedilmesi lâzımdı; düşünce hürriyetinin, kelâm hürriyetinin. Hür düşüncenin bayrağını Belinski'den sonra o taşıyacak; nesline ve gelecek nesillere kılavuzluk edecektir.

27 Nisan 1977

Televizyondan dîvân edebiyâtıyle alâkalı bir program istediler. Daha önce "dîvân edebiyatı Batılı gözlerle tedkîk edilme-

li" demiştim. Ona da hazırlanmak lâzım. O sıralarda ne söylediğimi unuttum. Salı veya Çarşamba günü gelecekler.

Havalar iyi olursa ve gözüm de iyileşirse Konya'ya veya Adana'ya gitmek istiyorum. Pazar, Pazartesi gününden beri gözüm ağrıyor. İlâç aldım dün.

(Saat 10.00. Radyoda "**Arkası Yarın**"ı dinliyoruz:)

Tutulduk "Arkası Yarın"a, dinleyelim bakalım.

Târih-i Edebiyât-ı Osmaniye'den (**Şehâbeddin Süleyman** 'in eseri, İstanbul, 1328) şiir bahsini oku evlâdım.

(Okudum:)

Ne kepazedir şu adamlar. Çok lâf ederler, hiç bir şey söylemezler. Şiir hakkındaki görüşleri lâzım.

(Cemil Hoca ayağa kalkıp elleriyle rafları yokladı:)

Bir de Surda **Dîvân Edebiyatı Beyânındandır** olacak evlâdım, **Abdülbâkî Gölpınarlı**'nın, 1945'te basılmış. Başından îtibâren okuyalım.

(Gölpınarlı için:)

Kendisi bu işlerden para kazandı halbuki. Nasıl da hicvediyor eski şiiri.

Dostumdu. **Hind** basılacağı sıralarda **İnkılâb**'a götürdüm eseri. Atıldı üzerime "Aman üstadım, bir tanem, sevgilim, dostum.." yüzümü gözümü öpmeler falan. Bir iltifat, bir iltifat. Bana, "Sen hocayı tanıyorsun, belki kitabın basılması için yardım eder" demişlerdi. Anlattım durumu. Kabul etti. Tabiî o sıralarda bir kitabı varmış onun da. İnkılâb'a kendi kitabı için "Bunu basar kazanırsın parayı, kârıyle de Cemil'in kitabını basarsın. Çünkü pek satılmaz o" demiş. Bana da söylediğimde "İyi bir mevzu, ama kim anlayabilir?" dedi halbuki. Attı bana kazığı tabiî.

Abdülbâkî çok zekîdir ve o nisbette de tezatları olan bir adamdır. Bu kitapları yazdığı sıralarda inkılâpçılığa ve sosyalizme soyunuyordu. Kitapta da görüyorsun ya, materyalisttir. Ba-

tı'yı bilmez. Fars edebiyatını bilir sâdece. Dîvân edebiyatı sahasında uzmandır. **Üsküdar**'da **Acemler**'e **Muharrem**'de vaaz verir. Ağlar, sızlar, zincirlerle dövünür. Öbür taraftan da marksistlerle yatar kalkar kelimenin tam mânâsıyle.

1945'lerde tevkif edildiğinde savcı "Sen ne arıyorsun bu gençlerin arasında? Bu yaşlı başlı, sakallı hâlinle" dediğinde "Efendim, ben de komünistim" demiş. Hastadır Abdülbâkî.

Abdülbâkî de **Yûnus**'u çıkarıyor Osmanlı'nın karşısına. Bütün maksatları Osmanlı'yı yıkmak. Yûnus'u çıkarırlar **Burhan Toprak, Azrâ Erhat** falan.

Bu kitabını ikinci defa bastırmadı. Bir günah addediyormuş. **Memduh Cumhur**'a söylemiş. **Memduh** üç sene sekreterliğini yapmış. Başka kitaplarını bastırdı da Dîvân Edebiyatı Beyânındandır'ı bastırmadı tekrar.

Abdülbâkî tam bir **Bazarov**. Sahasını iyi bilir. Yâni neyi yıkacağını iyi görür. Atatürk devrinde inkılâpçı ve marksisttir. Materyalizm moda çünkü o devirde. Kitabı kendisine göre iyi bir tenkid. Bâzı fikirlere dayıyor mes'eleyi. Yanlış; ama ciddî.

(Fevziye Hanım)

- Bize misafir gelmişlerdi. Biz de sonra onlara gittik. Ben ilk gaz sobasını onlarda gördüm, odasını onunla ısıtıyordu. Kitapları da yığılmış, çalışıyordu.

(Cemil Hoca:)

Evlâdım, hepiniz yanlış anlıyorsunuz mes'eleyi, dîvân edebiyatında şu yok, bu yok diye. Az kalsın dîvan şâirleri niçin sinemadan, filmden, tanktan tüfekten bahsetmiyorlar, diye suçlayacaksınız. Olmaz evlâdım, olmaz. Devrin şartları başka, sanatın hedefi başka. Şiir bir **oyundur** o devirde. Batı'daysa başlangıçtan beri bir **silâhtır.**

Esâsında **Yahya Kemâl**'den ve **Nâzım**'dan sonra şiirin devri kapanmıştır. Şimdikiler durmadan onları taklîd ve tekrar ediyorlar. Yahya Kemâl zirveye ulaştı san'at yönünden. Nâzım da

fikri şiire soktu. Berbat etti şiiri tabiî. Şiir bir kavga vâsıtası değildir. Her şey nesire yükleniyor artık. Bundan sonra nesir devri açılmıştır.

Hareket'in son sayısında **Necib Fâzıl**'ı yazmışlar. Perişan etmişler tabiî. **Necib** şâirânedir, fakat frenkçe kelimelerle içine etmiştir sanatın. Şiir kitabının adını "**Poetika**" koyuyor. Olur mu hiç poetika, ne güzel, şiir sanatı varken? **Abdullah Cevdet**'in pisliği bu. **Necib** zâten ilk yazılarını **İctihad**'da neşretmiştir.

Necib bir yönüyle Batılı'dır ve onun mikrobunu taşır. Fransızca bilir bir parça. **Ağaç** dergisini çıkarırken de beraber çalıştığı çevre de batılıydı zâten.

Nâmık Kemâl, Celâl Mukaddimesi'yle dîvân edebiyatını yıkmıştır. Büyük miktarda **Cromwell**'in ön sözünden "istifâde etmiştir. Gerçi Crormvell başka iklimde yazılmıştır ama Nâmık Kemâl ondan istifâde etmiştir.

Ben **Celâl Mukaddimesi**'ni **Türk Teceddüt Edebiyatı Târihi**'ne bir mukaddime olarak görüyorum. Kemâl'de bir doğuş-fecir vardır, yeni edebiyatın esaslarını koyar ortaya. **İsmail Habib**'de ise gurubu görürüm. Celâl Mukaddimesi'nden sonra böyle olmuştur edebiyatımız, demektir. Habîb'inki bir nevi'. **Tanpınar** ise Batı'yı bildiği için İsmail Habîb'e ilmî bir hüviyet kazandırmıştır, o kadar. **Tanpınar**'dan, ve İsmail Habîb'den sonra edebiyat ve fikir dünyâmıza istikâmet çizecek ne bir adam geldi ne de bir yazı yazıldı. Kimse çalışmıyor evlâdım, kimse çalışmıyor. Seninkiler de birer tembel.

Konya'ya beraberimde **Aydınlar hikâyesini** (Hoca Aydınlar ile ilgili makalesine dâima böyle derdi) götüreceğim. Bir nihayet vermek istiyorum artık. İnsan bir mes'elede her şeyi söyleyemez. Kucaklamasına imkân yok esasen.

Bu Ülke'de söyleyeceğim her şeyi söyledim. Gerisi gevezelik ve sahtekârlık. Çok yorucu oluyor benim için. Aydınlar ile alâkalı ne yazılmışsa dünyâda okudum hepsini.

Hiç bir ideolojinin adamı değilim. Hayattan hiç bir menfaat de beklemiyorum. Devletten bir kaç kuruş emekli maaşım var, yetiyor da artıyor bile. Fikirde tarafsız davranmam lâzım. Belli bir doktrinin insanı olunca mes'ele kolay. Yerleştirirsin klişelere, olur biter iş. Ama ben öyle değilim. Meselâ **Tunuslu Hayreddin** hikâyesini kaç defa okudum, kaç defa yazdım. Son defa okuyuşumda, yazdıklarımdan ben de memnun kalmadım. Kızdım kendi kendime. Çünkü söylediklerimin çoğu başka cephelerden bakılınca yanlış. Kitaba hiç sokmayayım diyorum bâzan.

Amaan, boş ver. İşte böyle. Hava güzel olursa, Perşembe sabahı -haftaya- Konya'ya gideceğim. Nereden çıktı şu televizyon hikâyesi başıma.

28 Nisan 1977

(**Rus İntelijansiyası** makalesinden biraz daha yazdık. **Abdülbakî Gölpınarlı**'nın kitabını okumaya devam ediyoruz:)

Şehâbeddin Süleyman İsviçre'ye gömüldü, katolik usûliyle. Dinsiz îmansız biriydi. Hoca bulamadılar cenazesini kaldıracak, ondan dolayı katolik usulüyle gömdüler.

Edebiyât-ı Cedîde hakkında enteresan fikirleri vardır Şehâbeddin Süleyman'ın ve hayrandır. **Muallim Nâcî**'ye de düşmandır.

Nâmık Kemâl'in hakkı vardı dîvan edebiyatını tenkide, Gölpınarlı'nın hakkı yok. Çünkü Gölpınarlı'nın devrinde dîvan edebiyatı diye bir edebiyat yoktur artık. Mevcud olana karşı tenkidini yükseltir Kemâl.

Biz hepimiz sisler içinde konuşuruz. Ahmed Hamdi en aydınlık kafa haddizatında. Batı'yı tam mânâsında alıyor. Abdülbakî, görüyorsun daha açık söylüyor.

(Arap şiiri hakîkaten realist mi Hocam?:)

Arap şiirinin daha realist olduğu iddia edilemez. Şiir her şeyden önce hayâldir. **Eflâtun**'un **Devlet**'inde de şâire yer yoktur. Kovacaktır **Homeros**'u **Devlet**ten.

İman, saf aklın konusu değildir. İman saf aklın kanatlanışıdır. Seyyâl ve müphem hayâllere yer verecektir şiir. Sezilir, hissedilir ve inanılır. Allah'ın ne varlığı ne yokluğu isbât edilir. Dosto ve Weber çırpınıyorlar inanmak için. En bedbahtlar kâfirlerdir. Çünkü neyi kaybettiklerini biliyorlar. İnanmaya ihtiyaç duyuyorlar çünkü. "**Men aczel idrâke dereke**" Yâni idrak edemeyeceğini idrâk eden aslında idrâk etmiştir.

Necib bir çileden söz eder. Kitabının ismi de **Çile**'dir zâten. Hakikatte çile ile îmân aynı yerde bulunmaz. Teslîmiyetin olduğu yerde çile yoktur. Kendi kendisini inandırmanın cehdi içindedir Necib.

İslâm, îmâna varmaktır, kabul etmektir. İnanan adamda tereddüdün verdiği endîşe kalmaz. Sonra artık îmanın mükellefiyetlerine lâyık olmak gelir. Allah'a yaklaşırken lâyık olmak için gösterilen gayretler vardır.

Şiir bir îman sanatıdır.

Ali Nihad Tarlan da konuşacakmış. Ben dîvan edebiyatı mütehassısı değilim ki. Benim paradoksum bu: Edebiyat Osmanlı için kat'iyyen ciddî bir iş değil. Ulvî ve muhteşem bir eğlence, mûsikî ile beraber. Hattâ şiirden üstün tutulur mûsikî. Çünkü mûsikînin telkin gücü, din için de çok daha fazla.

Bana üzerinde çalıştığım mevzuları değil bunu soruyorlar. Fakat benim bildiklerimi Ali Nihad bilmez.

Mes'ele şurdan geliyor: Osmanlı'da **lûgat** ihtiyâcı niçin yok? Yok, çünkü düşünmemiş, îman etmiş. Osmanlı bir **îman medeniyeti** kurmuş. Tanzimat'tan sonra Avrupa'dan yediğimiz tokat ile düşünmeye başladık. Mes'ele bu.

Tevrat'tan **İbn Haldun**'a kadar bütün medeniyet felsefecileri hep bedbindir. Yeni doğuş mukadder mi? Tâ **Toynbee**'ye kadar. Avrupa medeniyeti de eski medeniyetler gibi yok mu olacak? diye sorar. Avrupa'nın en büyük düşünen adamının vardığı son nokta "Allah bize acıyacak mı?"dır. "Gelin duâ

edelim" der. Hayatımızdaki parıltı, batış kızıllığı. Bize bu silâhı zorla kabul ettirdiler. Avrupa yollarla, vâsıtalarla girmiş içimize.

Biz Batı'yı tanımadık. **Bize, bir uşağa öğretilmesi gerekeni öğrettiler.** Halbuki, bizim seçmemiz lâzım.

Bizim üstün tarafımız îmânımız. Onu muhafaza ederek Batı'yı almalıyız.

Osmanlı'nın İbn Haldun'a iltifat etmemesinin sebebi "medeniyet yıkılacaktır" demesinden. Halbuki Osmanlı kendisine **"Devlet-i Ebed-Müddet"** diyor. Zaafı o.

Aydınlar yabancılaştılar. Sıra işçilerde. Onları da yabancılaştırıyoruz. Ne târih, ne din, ne dil kaldı ortada. Senin mukaddeslerinle onunki bir değil. **Kemâl Türkler,** Rus târihini kendi târihi telâkkî ediyor.

Klâsik şiirlerde **"ben"** yoktur. **Pascal** "Ben zamiri şâyan-ı nefrettir. Şiir "ben"den bahsetmeyecektir" der. Romantizm şiire ben'i sokmuştur, yâni nefreti.

27 Nisan 1977

Şamo Ağa (Ablamın zevci) tam bir Osmanlı idi. Ümmî idi. Babamdan çok severim. Oğlu **Güngör,** mühendis. Sizler gibi. Yeğenimdir. Şamo Ağa bir sebildi.

Akşam gelen **Necib** de yeğenim. On senedir uğramadı hiç. Çok üzüldüm. **Kâmil** diye bir arkadaşım vardı, o ölmüş. Sanki onun ölümünü haber vermek için gelmiş. Baykuş.

Hilmi Ziya, Ziya Gökalp'ın bütün fikirlerini Rusya'dan gelen **Hüseyinzâde Ali'den** aldığını söyler. Mühim bir adam **Hüseyinzâde Ali. Turan** soy adını almış. Üzerinde doktora yapmak lâzım.

Ahmet Hamdi'nin (Tanpınar'ın) şimdi, niçin yalnız kaldığını anlıyorum. Ne **Necib,** ne **Nâzım** bu adamla mukayese edilebilir. Diğerleri onun yanında kapıcı dahî olamaz.

Mes'ele bu: Niye bu kadar düştük? Bu istisnaî olarak kayayı çatlatan incir çekirdeği. Pek çok insanla tanıştım, bunu değil anlayabilmek, okuyabilecek idrâk seviyeleri bile yoktu.

Onun muhiti benim de muhitimdi. Tanışmak istemiştim. "Yahu ne yapacaksın? Basit, serseri bir adam. Zamanını kaybedersin" dediler. Çevresi adamı böyle görüyor. Ne yapsın? Yalnız.

Bizde nesir yok. Niye? Düşünce yok. Vuzuha ermiş bir nesir değil. Kusur da değil. Öncüsü yok çünkü.

4 Mayıs 1977

"**Bozuk düzen**" ne demek? Düzen, "**nizam**" karşılığı. Nizam bozuksa nizam değildir. Bir de **oligarşi** kelimesine takılıyor kafam. Dün Fevziye'yle çıktık. Duvarları okuduk. Lisenin duvarına "**Katil Oligarşi**" yazmışlar. Yakalayıp sorsan yazanlara, bilmezler. Ben Fransız lisesinden mezun olduktan üç sene sonra öğrendim bunun mânâsını.

Hakîkatte iki kıt'a var: **Asya** ve **Avrupa**. Amerika, Avrupa'nın bir devamı. Afrika, Asya'nın bir parçası. Aslında tek kıt'a var: Avrasya.

(Televizyonda yapacağı Dîvân Edebiyatı programına hazırlanıyor:)

Gazamian bir Fransız. 25 sene İngiliz edebiyatı târihi okuttu. Hâlâ o okutulur İngiliz mekteplerinde.

Bizden başka şiir yazan yok dünyâda. Barbar Gölpınarlı. Aranjmanlarla yetişen nesil ne zevk alır Dede'den? Apartman çocuğunun Süleymâniye karşısında duygulanmayacağı gibi.

İlim ve teknik adamının üslûbu yoktur. İlim adamı, ama müsbet ilimlerin, insan ilimlerinin değil. Tarihçinin üslûbu yok mu? Var tabii.

Mesnevi bile "**Bişnev**" diye başlıyor. Bütün olarak insanı ele almalı.

Nâzım için, yazım her çeşit tartışmaya açıktır.

Toynbee kaynak vermez, bibliyografya da. Kaynak göstermek hastalıktır.

Son devri şöyle tasnif edebiliriz:

Nâzım: Şiir.

Kemal Tâhir: Roman.

Cemil Meriç: Fikir.

"İnsanlığın kültür coğrafyasını iki büyük bölgeye ayırıyor **Schwaub**. Birinci bölgenin kültürü kıyas'a dayanır, ikinci bölgenin yay'a. **Avrupa**'da kültürün aracı **akıl** ve **söz**. Asya'da heyecan ve mûsikî. Avrupa'da söz ve mûsikî iki âlem..." Bu yazıyı hatırlatırım.

20 Mayıs 1977

Kurtuluş Savaşı mitinin bu kadar yaşatılmasında fayda görmüyorum. Diğer milletlerde mitlerin yaşı elli senedir. Kurtuluş savaşı mitleri elli seneden fazla yaşatılmaz. İstilâ büyük milletler için bir kazadır. İkide birde anılmaz, hatırlanmaz. Fransa ve Paris iki defa işgal edilmiş. Hiç bir Fransız, "kurtuluş günü" yapmaz.

Osmanlıca'da **âfitâb, şems, mihr**.. bunlar hep güneş. Fakat bunların kullanış yerleri farklı. **Hurşîd** de.

Meselâ **"âfitâb-ı cihan-tâb"** dünyâyı aydınlatan güneş. **"Mihr ü mah"** beraber kullanılır.

Bir mûsikî unsuru olarak her kelimenin mısrâda yeri ayrıdır. Kelime bizde bir mûsikî unsurudur. Kelime çağrışımları olan bir dünyâ. Kelime başlı başına bir dünyâ. Kelime katalog. Ön plâna fikri değil, telkîni alıyor. Telkin de, sesle, mûsikî ile olur.

25 Mayıs 1977

Lûgatleri yazmayacağım, tamam değil daha. Aydınlar hikâyesini yazacağım. Pazar günü çalışamadım. **Boğazlıyan Lisesi** müdürü dostumdur, (Hasan Fahri Şayian) o geldi. Lisede sükûneti sağlamış. Ülkücü değil ama Ülkü Ocakları'nı kurmuş. Onları kuvvetli görmüş. İçinde değil, dost. Bir imtihan açılmış Ankara'da, Spor Akademisi imtihanına girmiş. Buraya gelmek için bir sebep yok. Rahatı iyi ama cazip olan benim. Benimle çalışmak istiyor. Bir sene Orman Fakültesi'nde okudu. Üniversite sırasında azılı soldu. İçine girdi 1968'de. Bizi de gördü. Ailesiyle alâkasını kesmişti "Git, elini öp babanın" dedim. Gitti, barıştı. O zamanlar İstanbul'da solcu olmamak imkânsızdı. Başka türlü olamazdı. Onu uçurumun kenarından aldım. Doğrudan benim eserimdir. Üç sene Akçaabat'da çalıştı. Zorla Boğazlıyan'a müdür yaptılar. Evlendi. İkiz çocuğu oldu. Tanırsan çok iyi anlaşırsın.

"**Kültürel**" diye bir kelime yok. "Kültürel" kelimesi Avrupa'da medeniyet mânâsına da gelir. İki mânâya gelen kelimeleri kullanmak istemezler. İsmi ile bu kitap kendisini mahkûm ediyor. Ne demek "**Türk Milletinin Kültürel Değerleri**"? Türk Milletinin Manevî Değerleri olabilir ancak.

(Aydınlar makalesini kitaba girebilecek hâle getiriyoruz. Dişçiye gittik, çünkü Hoca'nın dişi ağrıyor.)

26 Mayıs 1977

Dostum **Sabih Bey**'in, hırsız girer evine bir gece. Sabih Bey, hırsızı görünce kafasını yorgana sokar, elini uzatır "Al şu yüzüğü! On bin liradır. Kandırmasınlar seni. Bana getir, ben vereyim. Yüzünü görmeyeyim diye sokuyorum kafamı yorgana. Yakalanırsan benden bilme. İhbar etmiş olmayayım" der. **Balzac**'dan: Hırsız kasayı kucaklar gece. Balzac uyanır: "Boşuna uğraşma, ben gündüz arıyorum, bir şey bulamıyorum. Sen ise gece hiç bir şey bulamazsın" der.

Hırsız, **Kırgız**'dan geliyormuş. Malûm gece baskını yaparlarmış Kırgızlar.

Bir entellektüel nokta daha var: Bütün bunlar Fransa'da.

Sol derken **Kautesky**'ye, **Lenin**'e, **Gramsch**'ye yer verişim. Önce sağın anlayışı ne. Sonra solun. Halbuki sağ müdafaada dâima.

Hiç bir yazıda bu kadar yorulmadım. Yüz tane adamla karşılaşıyoruz. Her birinin ifâdesine baş vuruyorum.

Bizde aydınlara sınıf-ı ulemâ, dervişler, müftüler, alpler, kadılar, alperenler girer. Bu başlı başına bir tedkik mevzuu. **Münevver** kelimesi bizde **II. Meşrûtiyet**'ten sonra kullanılmaya başlar. Ulemâ bizde halktan ayrı değildir. "**Mağaradakiler**" Batı tesirindeki aydınların örneğidir. **Tanzimat**'tan sonrakiler mağaradakilerdir. Batı'nın gölgesini alıyorlar sâdece.

Benim bilgim, eskiyi, bizi işlemeye müsait değil. Sen ideali düşünüyorsun. O ayrı bir mevzu. Türk edebiyatı baştan sonra taranmalı. O zaman çıkar.

Tanzimat'tan sonra aydın bilgi hamalı, uzman olarak anlaşılmaz.

Her tasnif ideal değildir. Meselâ **Taine**'i nereye koyacaksın? İngiliz Edebiyatı Târihi yazmış.

(Dişçiye gittik. Döndükten sonra:)

İnsan âciz bir varlık. Medenî insan, hassas insandır.

Yazmak ebediyyet karşısında soyunmaktır.

Hiç kimse hiç bir mevzuu bütün olarak kucaklayamaz, beşerî güç yetmez buna.

(**Necip Fâzıl**'ın **O ve Ben**'ini 145 sayfa okuduk:)

Necib, ilmîliğe özendiğinde saçmalar, kusulacak gibidir. Sanatta tatlıdır.

Bu kitap **Bâb-ı Âlî**'den çok daha mühim, psikiyatri bakımından. Büyük bir çılgın Necib, Türkçe bilen, büyük bir çılgın.

(Hâtıralarınızı yazsanız nasıl olur Hocam, dedim:)

Daha önce de söyledim: Hâtıra yazmak bir müdâfaadır. Târih karşısında bir müdâfaa. Sonra ben, hâtırası olan bir adam da değilim. Ne valilik yaptım, ne bakanlık. Siyâsîler yazmalı mutlaka hâtıra. Bu, millete bir borçtur.

(Fakat siz de yazmalısınız Hocam. Yeni ve farklı bir sessiniz Türkiye'de:)

Evet, farklı. Hele şu kitap bitsin. Plajda yazarız inşallah.

Benim öyle mühim hâtıralarım yok. **Fildişi Kule**'me çekilmişim. Hâtıralarım, daha ziyâde edebî ve fikrî. Köy öğretmenliğim, nahiye müdürlüğüm, (kaymakamlığım) var bir kaç sene. Sonra da lise hocalığım.

Başkalarını hatırlamak bile istemiyorum. Hattâ açlık çektim. Dört gün üst üste, mideme çaydan başka bir şey girmediği de oldu. **Elaziz**'de (Cemil Hoca **Elazığ**'a dâima **Elaziz** derdi) hoca iken Maârif Vekâleti'nin gadrine uğradım. Hocalıktan istifa ettim. Paramı alamadım. Lokantaya taktım. Bunlar oldu. Bunlar hakîkat. Beşerî acı ve ıztıraplar. Mecburdum ama buna. O şartlarda başka türlü yapamazdım. Şimdi ödemek istiyorum borcumu ama lokanta yok yerinde, kalkmış. Sahiplerini de tanımıyorum.

İnsan, bir beşer olduğunu unutmamalı. Hâtıra, melekleştirmek için ise: Hayır.

Zaman zaman "Hâtıralarını yaz!" sesini içimde ben de duyuyorum. Şu kitap bitsin hele bir, düşünürüz.

27 Mayıs 1977

Yahya Kemâl'in tek ve gerçek şakirdi **Ahmed Hamdi**.

Edebiyat târihinde ve fikirde aşmış. Şiirde ise varamamış onun kâbına. Sazına ihanet etmiş.

Üslûbu laubalidir, derbeder, ihmalkâr. Fakat fikir yaşıyor, canlı. **Necib** kinle eğilir mes'elelere, **Hamdi** sever. Necib kin duyar sâdece. Necib, öldükten sonra âşıktır velîsine.

1943'te **Hilmi Ziyâ**'nın **Şeytanla Konuşmalar**'ı hakkında bir yazı yazmıştım. Ben sevmiştim. Yahya Kemâl ise "Fransa'da romanizm cereyanının bir taklitçisidir" demişti. **Ayın Bibliyografyası** mecmuasında neşredildi. Romanizmi romantizm diye düzeltti.

Romanizm, Roma dillerine dönüş cereyanı.

Klâsik, asırların imtihanından geçmiş ve bir medeniyette kabul görmüş, cuhanşümûlleşmiş eserdir. **Saint Beuve**'ün bir makalesi var, **Klâsik** Nedir diye.

1 Haziran 1977

Ârif insan başka bir devrin adamı. Devrimize kaç tane kalmış?

Benim doğumum 1917. Halk Partisi'ni bütün dehşetiyle yaşadım. Faşisttir Halk Partisi, kelimenin tam mânâsıyle faşist.

Aydınlar'ı 28 defa yazdım, hiç bir şey yazmamışım sanki. Bu adamlar hiç bir şey söylemiyorlar. Avrupalı bunlar. Ve bunların hiç bir şey söylemediklerini görüyorum. Malzemeyi taşımışım. Üslûp yok. Fikir yok. Bu yazı bitmedi, ben onun için hastayım.

İstifa etmişim, çoluk çocuğum yok. Tek gelirim tercüme. Namuslu çalıştım.

Bu dergi 25 senedir çıkıyor. **Hisar**'daki yazıların hâricindekileri okumuyorlar. Rüyada taaşşuk, yaptıkları.

Salih Zeki söylerdi. Salih Zeki çarpık biri. 12 tane kitabı var. Şiirleri de var. Ve öyle söylerdi: Kimse okumuyor, derdi. "Hediye ediyorum kitabı, hiç olmazsa hakkımda kötü bir söz söyle birader. Türk basınına taş taşıt, ama kitap okutma" derdi.

Şimdi sabahki suâline cevap vereyim, sınıflar mes'elesi.

1789'a kadar Avrupa'da sınıflar var. Fransız İhtilâli'yle bâzı müellifler sınıfların ortadan kalktığı kanaatini taşırlar. Bâzıları da yeni bir içtimaî sınıfın doğduğunu ileri sürer. Hakîkatte sı-

nıfların tarifi güç. Fakat burjuvazi siyâsî iktidarı da eline geçirince **kapitalizm** doğdu. Kapitalizm de sanayiin doğmasına sebep oldu. Sınıfların ortadan kalkması, herkesin kânun karşısında eşit olması demek. Bunu gerçekleştirdiler. Müelliflerin bir kısmı bu kanaatte. Diğer kanaati taşıyanlar ise sanayiin yeni bir içtimaî sınıf meydana getirdiği görüşünde. Bunlara göre çağımız işçi sınıfı ile burjuvazi mücâdelesi çağı. Târihi yaratan bu, diyorlar.

Bize gelelim. **Osmanlı** Avrupa'nın gördüğü rüyayı daha önce gerçekleştirmiş: **Sınıfsız bir cemiyet**. Avrupa bu idealle yaşamış dâima. Biz ise bunu gerçekleştirmişiz. Fakat **1838 İngiliz Ticâret Anlaşması**'yle biz Batı'ya teslim olmuşuz. O günden beri bir yarı sömürgeyiz. Yarı sömürge, tam sömürgeden çok daha fena. Tam sömürgede millî hisler şahlanır. Bunda ise öyle değil. Tam bir metres hayâtı. Nikâhsız evlilik. Bu anlaşmanın resmen kabulü **Tanzimat Fermanı** ile **1839**'da. O günden beri kapitalizm girmiş ülkemize. Ve sınıflı bir cemiyet hâline gelmeye doğru gidiyoruz. Yâni Batı'nın hastalığını biz de kapıyoruz, kapitalizmi almakla. Nereye kadar gideriz, onu bilemem.

Ecevit Çalışma Bakanı iken üç kitap verdim.

Şimdi Amerika'da bir **Fuad Bey** vardır. Bunlar arkadaş. Ecevit Çalışma Bakanı olunca Fuad'dan kitap istemiş. "Okuma fırsatı bulamadım, ne olur bana kitap bul" demiş. Fuad geldi bana "Hocam! Ne verelim?" dedi. Ben de **Sefiller**'i, **Otto Hans**'ın **San'at Târihi**'ni ve **Kapital**'in ilk cildini verdim. Gerçi okumamıştır tam olarak. On sözlerini falan okumuştur. Eğer marksist falan olmuşsa bunda benim de payım var, demektir.

(Şaka yollu: Hocam, bunu târih bir gün yazacak, dedim:)

Acırım adama bir şey olursa. Çünkü benim de emeğim geçti sayılır. Bir yerde talebemdir üç kitapla.

Ecevit bir parça şâir. Ama **Halk Partisi** faşist. İktidara bir gelse canına okur milletin. **Ali (Özgüven)** Bey Halk Partilidir, o söylüyor: "İktidara gelirse Halk Partisi anarşiyi durduracakmış.

Anayasa Mahkemesi, Danıştay, Yargıtay, bütün partiler üstü müesseseler ellerinde. Düzen onların düzeni. Anarşiyi çıkaran onlar. Hiç kimse kendi iktidarında kendisi anarşi çıkarmaz, diyor. Yâni halk şimdi ya **anarşiyi**, ya **Halk Partisi**'ni seçmek zorunda. **MC Hükümeti** hakkından gelemez bu anarşinin, onlar iktidar olursa 5 Haziran'dan sonra bu anarşi devam edecektir.

Fuad Bey profesör, karısı da. Çok iyi bir evlilik yaptı. Karısı Atatürk'ün doktorlarından birinin kızı. Kızına daha hayattayken iki milyon bıraktı, mîrâs olarak. Daha doğrusu çocuklarına ikişer milyon. Amerika'dalar. Çok iyi bir maliyecidir.

2 Haziran 1977

Önce liberaller sol, sonra radikaller sol, sonra sosyalistler sol, komünistler sol, sonra anarşistler... Solu neye ve kime göre değerlendireceğiz? Sola göre, entellektüel kendisinden olursa hakîkî entellektüeldir.

Gramschi, yazılarını hapishanede kaleme alır. Ve sansürden saklamak için çok kapalı yazar. Anamdan emdiğim burnumdan geldi yazıyı bu hâle getirinceye kadar. Hapishanede öldü. Batı'da sınıfların hakîkati vardır. Entellektüel de bu hakikatleri bayraklaştırır. 1789'dan sonra yükselen burjuvazidir. Filozoflar da bu sınıfın öncüleri. Sanayi devri işçi sınıfını doğurur. Burjuvazinin hakikatleri öldü, işçi sınıfının yükseldi. Entellektüel de ister istemez bu sınıfın sözcüsü olacaktır. Sola göre sağın entellektüeli yoktur. Entellektüel soldadır.

Gramschi'ye göre kapitalizm sanayi teknisyenini, iktisat bilginini, kültür adamını, hukukçuyu yaratıyor. Yani entellektüellerini. Peki ya sosyalizmin yarattığı entellektüel kimlerdir? Parti şefleri, Polit Büro, NKVD ajanları, gardiyanlar ve sâdık katiller mi?

Senin şu hakîkatleri bilmen lâzım: Burjuvazi üretim araçlarının sahibi, işçiler ise emeklerinden başka bir şeyin sahibi değiller.

Üretim aracına sahip ne demek? Fabrikası var. İşçi sınıfını nasıl sömürüyor? Sistem gereği. Sömürü düzeni şu: Faraza fabrikada bir işçi çalışıyor. Yüz çorap yaptığını düşünelim. Bu yüz çorabın değeri nedir? Maliyeti var. İşçilere verilen para var. Makinaların amortismanı var. Burada en mühim olan değişen emektir. Bin işçi bin malda yüzer liradan yüz bin lira gelir getiriyor sermayedara. Sermayedar ne yapmıştır? Hiç bir şey. Bu yüz bin lira 1. Emek, 2. Kapital'den doğuyor. Bu kazanç şöyle paylaşılıyor: Her işçiye on lira veriliyor. Ham maddesi şu kadar, amortisman masrafı da şu kadar. Haydi diyelim ki, kırk bin lira masraf. Geriye altmış bin lira kâr. Sermayedar hiç bir iş yapmadan altmış bin lira kazanıyor.

Malın yaratıcısı emek olduğu halde, en az parayı emekçi alıyor. Demek ki, kapitalist düzenin kendisi sömürü düzeni.

Böyle olunca gaye bu fabrikayı doğrudan devlete vermek. Servet cemiyette kalır ve arta kalan servet yeni yatırımlara temel olur.

Emeğin karşılığı ne? Bu işçilerin hayatlarını maddî olarak devam ettirme. Yemek içmek, neslini devam ettirmek için kazandığı para. Sırf kendisi için bir saatlik çalışma yeter aslında. Yedi saati kapitalist çalmış oluyor.

Sosyalizm üretim araçlarını toplumun emrine verecek. Bu bir rüya.

Sosyalizmin muvaffakiyeti belli değil. Rusya çok çabuk geçti kapitalizme. Sosyalizme hazır değildi. Okuma yazma bilen azdı. Rusya'da şartlar gayr-ı müsait olduğundan kapitalizmin bütün pislikleri orada da görülüyor: Devlet kapitalizmi. Sınıflaşma gene var. Yâni iktidara el koyan bir avuç devrimci kendi insanlarından çalıyorlar. Sosyalizm adı altında kendi vehimlerini çıkarıyorlar. Üzerlerinde hem kapitalist memleketlerin hem de kendi ülkelerindeki sosyalizme karşı olanların baskısı var. Hakikate gittiğini zannediyorlar. Gerçek öyle değil. İyi niyetle insan haklarını kısıtlıyorlar. Ama sosyalizm gerçekleşmiyor.

Çin, Rus, Arnavut, Yugoslav örneği var. İnsanların asırlık alışkanlıklarını kolayca bir avuç insanın değiştirmesi mümkün değil.

Bâzı (**Buruham** gibi) iktisatçılar diyorlar ki, kapitalizm murdardır, yıkılacaktır. Ama yerine sosyalizm kurulmayacaktır. Teknisyenler, teknokratlar geçmiştir Rusya'da iktidara. İşçi sınıfı (burada) sınıf olarak idealize edilmiştir sâdece.

Sosyalizm aleyhindeki neşriyata pek îtimad edemiyorum: Çünkü ortada çok büyük menfaatler dönüyor. Her iki taraf da yalan söylüyor. Vuzuha varmak çok güç.

İnsan insana düşman. Aynı milletlerin insanları da. Büyük ihtiraslar kasıp kavuruyor dünyâyı.

Hiç kimse tek istikâmette kehânette bulunamaz. **Engels**, dünyâ sosyalizmi ya kabul eder veya mağara devrine döner, diyor.

Kavga cihan çapında. Biz bu kavganın sâdece dışarıdan seyircisiyiz. Herkes yalan söylüyor. Muhakkak olan şu ki, sosyalist memleketler ne kendi söyledikleri gibi insanın ortak acılarını dindirebildiler, ne de kapitalistlerin iddiası gibi cehennemdir. Kapitalizm ihtiyar, sosyalizm genç. Fark bu kadar.

En ıstıraplı durum benim durumum. Otuz senedir okuyorum. Her iki tarafın da, oyunun kaidesi îcâbı namussuz olduğunu görüyorum. Yâni insanlık, insanlığın son gördüğü rüyayı gerçekleştiremedi. Hiç bir zaman da gerçekleştiremeyecek. Bir tarafı tutsan acıların diner. Ama her iki taraf da namussuz. İnsan bir karar vermek mecburiyetinde. Hakîkatta yakın olduğu tarafta yerini almalı. Aydının dramı bu. Aydınlığa varan insan bu vaziyette. Aydın bile bile lâdes diyor. Kendini aldatmak mecburiyetinde: Üçüncü alternatif yok çünkü.

Biz yaşama hakkını kaybettik. Bütün beşerî değerlerimizden uzaklaştık. Çöküyoruz târihin mezarlığına. Bütün medeniyetler gibi biz de gidiyoruz. Toynbee 26 medeniyet sayar **Hz. Âdem**'den beri. Bunlardan 3-4 tane kaldı. Târih tasfiye ediyor.

Bâsübâdelmevt olur mu, kıyametten sonra? Bütün medeniyet tarihçileri "medeniyetler ölür" diyor. Allah belki şefaat eder, duaya kaldı işimiz.

Yâni sen bütün bu şartlar altında üzerine düşeni yapacaksın. "Yarın ölecekmiş gibi ibâdet, hiç ölmeyecekmiş gibi çalışacaksın" diyor **Hazret-i Peygamber**. Geçmişte çok hatâlarımız var.

Söylediklerim iç karartıyor; ama hiç bir ihtirasım yok istikbalde. Ben ki, çok şey gördüm. Ve seçime gidip gitmemekte müterreddidim. Ne fecî itiraf değil mi? Ben hiç bir ihtirasa sahip olmadığım halde bir karara varmış değilim.

Kötü. Tam bir karışıklık hâlinde memleket. Atılan her adımı karanlıklar içinde atıyoruz. Ben adetâ mezarlıkların ötesinden konuşuyorum. Tarafsızım. Bu adamlar mes'elelerin içinde. Bütün kavgalar pis, bütün kavgalar yalan.

Biraz doğruya varmalı, alaca karanlığa varmalı.

Abdülhamîd'in huzurunda "Ruslar bize savaş açtı" derler. Arap "Sultanım, Bostancıbaşı gitsin, halletsin. Bir kötek atsın" der. Abdülhamîd "Allah'ım, şu Arab'ın aklı keşke bende olsa" der.

Efsâne söylediler, uykuya daldılar, der **Hayyam**. En güzeli bu.

Gramschi en büyük marksist. Hapishanede öldü. XX. asırda yetişmiş en büyük nazariyeci, diyorlar.

Herifler diyorlar ki, her toplumda düşüncenin hudutları bellidir. O toplumdaki insanlar bu düşüncenin hudutlarını aşamazlar. Herkes ancak kendi sınırları içinde hürdür, "ideoloji" etüdümde ben bunu söylüyorum.

Varoluşçular garip. İkiye bölünen dünyâda üçüncü bir görüş olarak çıkarlar sahneye. Burjuvaziyi de, komünizmi de tenkid ederler. Tek kelimeyle kaypaklık. Ölüp giderler. Hâlen temsilcisi Sartre, fakat o da marksist.

Nâmık Kemâl, Hammer'in yanlışlarını düzeltmek için yazmıştır târihini. **Kâmil Paşa** da **Siyâsî Târih**'ini **Hammer**'den hülâsa etmiştir. İki cilt. Ancak üçüncü cilt kendisine aittir. Yaşadığı devir bu. Karahan da Hammer hülâsasını muhtemelen buradan derlemiştir.

Toynbee. "Çöküş devirlerinde her şey âdîleşir, bayağılaşır" der. Ne kadar da haklı. Hiç bir işimizde ciddiyet, vekâr kalmadı. "Zühtü"yü millî marş hâline getirdiler adetâ. Ne bu akşam sabah radyoda falan?..

3 Haziran 1977

Evlâdım, evvelâ şunu öğreneceksin: İçtimaî konularda katiyyen ittifak yoktur. Birisi anasına söver, diğeri göklere çıkarır.

Ahmed Hamdi romanda Peyami'den küçüktür. Fakat "**Yahya Kemâl**" kitabını imzalarım. **19. Asır Türk Edebiyatı Târihi**'ni de öyle.

Tanpınar yaşasaydı benimle dost olurdu sâdece.

San'atın konuşulan dünyâ ile bir alâkası olmadığına, büyülü, esrarlı bir dünyâsı olduğuna kaniim.

(**Sezai Karakoç**'tan okuyoruz:)

Yazdı ıkına, sıkına
Öldü tıkına tıkına denir bunun böylesine.
Benim için **Karakoç** karanlık. Kilise kokar.

8 Haziran 1977

Beşir Fuad Beyrut papaz mektebinden mezun. Fransızca'yı bilir. Fakat Hugo'yu sathî bilir. Anlayabilecek durumda değildir zâten. **Hugo**'yu Beşir yanlış görüyor. Hugo liseden matematik mezunudur, hem de birincilikle.

Nâmık Kemâl'in ölçüsü eskidir ve İran şiiridir. Beşir Fuad'ınkiler ise müsbet ilimler ve Batı'dır. Nâmık Kemâl'in örnek

aldığı İran şiirlerinde mübalâğa vardır. Şiirde matematik aramak da abestir.

Dîvan edebiyatında bir fotoğraf ayniyeti aramak yanlış. Hayal ve sestir dîvan edebiyatı.

"Mihi olsa eğer pâyinde saye
Gîsûsı gibi kalırdı muzlim"

Doğu'da şiir budur. Bir hakîkat habercisi değildir. Şiir tedâîleriyle güzeldir. Şiirde hakîkatler arayacaksak, matematik, fizik kitabı oku, kâfî.

Beşir Fuad Cizvit mektebi mezunu bir Batılı'dır. Menemenli-zâde Doğulu. İkisi de münâkaşayı kabul ettiği için hatâda. **Menemenli-zâde**'nin de gözleri Batı karşısında kamaşır. Tâviz veriyor çünkü. O da hasta, mikrop almış.

Beşir Fuad bir antitez olarak doğrudur ve güzeldir. O zamana kadar hayâlâta dalan Şark'ı uyandırmak lâzımdı. Bunu Beşir Fuad yapmaya çalışır. Fakat hakîkat ne yüzde yüz Batılı'nın ne de Doğulu'nun dediğidir. Ayrı ölçüler kullanıyorlar.

Beşir Fuad kitabı nasıl Batılı ise onu anlatan edebiyat târihleri de haksızdır. Beşir Fuad Cizvit mekteplerinde îmânını kaybetmiştir. Fakat fikir târihimizde de mühim bir yeri vardır.

San'at insanla değil cemiyetle beraber başladı. Bu bile tartışılır.

Beşir Fuad'ın hıristiyanlık aleyhtarlığı din aleyhtarlığıdır doğrudan doğruya.

Cadı Çarpıyor ve **Cadı Hortluyor** edebiyatımızda mühim tenkid kitapları.

Emile Zola hakkında Türkçe'de ciddî bir tenkid yok. Bu kitapları bunun için okuyoruz.

Ahmed Hamdi için kimse yazmadı. **19. Asır Türk Edebiyatı Târihi**'ni, **Yahya Kemâl**'ini, **Edebiyat Üzerine Makaleler**'ini, **Yaşadığım Gibi**'yi, **Tevfik Fikret**'in mukaddimesini

okuyacağız tekrar. Bir makale yazmak istiyorum bu kitaba girecek veya girmeyecek.

Kerim Sadi'nin **Köprülü** hakkında bir kitabı vardır. Târih metodu olmayan tarihçi der onun için. Metod bakımından tenkid eder Köprülü'yü. Haklıdır da bâzı yönleriyle. Köprülü zekî ve muhteris. Fransızca'dan ve talebelere verdiği vazîfelerden çalmak suretiyle yazmıştır kitabını.

Simavna Kadısı üzerine **Kemâl Tâhir** araştırma yapıyordu. **Timur** devri hakkında bir kitap yazacaktı. Bende Arapça bir târih var, tercümesi de vardı, onu verdim Kemâl Tâhir'e. Ölünce kitaplarım onda kaldı. Kemâl'in kanaati, Simavnalı'nın hâin olduğu noktasında.

Mustafa Nihad'ın **Bizde Roman** diye bir kitabı var, çok mühim. Senin de işine yarar. Burada mesneviler, eski hikâyeler, hamseler ve **Ahmed Midhat Efendi** anlatılır. Yâni bizim romanımız nasıl olmalı denirse bir cevap almak için bu kitap okunmalı. **Mehmet Akif Ak**'a da söyledim. **Bosna Savaşları**'nı da oku, dedim. Tavır ve üslûb olarak güzeldir o da. Mustafa Nihad'ın kitabında **Ahmed Mithat**'ın romanlarının hepsinin hülâsası da vardır. İleride böyle bir araştırmaya girersen çok iyi olur senin için.

Fransız Ansiklopedisi intelijansiyanın kavga silahıdır. Burjuva sınıfının bütün meşhurları orada toplanır. Mecmuayı Fünûn bir taklid, bir gölge. Gayrı millî. Müsbet ilimlerde aktarma yapar. Tıflâne heves. Sistematik değil. Fransız ansiklopedisi sistemlidir.

Münif Paşa'yı da bilmek lâzım.

Zannediyorum, Münif Paşa'yı da, **Kâmil Paşa**'yı da **Tahtavî** yetiştirdi. Mustafa Nihad bu işlerle uğraşmıştır. Telemak tercümesini güya dâireden biri tercüme eder, o da tashîh eder.

Emile Zola edebiyat kitabı yazdı: **1. Edebî Vesikalar, 2. Natüralist Roman, 3. Tecrübî Roman.**

Edebî Vesîkalar'da Hugo'yu tenkid eder. Yeni şeyler söyle-

diğini ileri sürer. **Beşir Fuad** bunu okumuştur ve onu tercüme etmiştir.

Eşek dergisini eşekçe tenkid eder. Orada eşek tabiatı temsil eder. Beşir Fuad okumamıştır hiç.

Eşek'te, ne kadar felsefî mektepler varsa geçit resmi yaptırır. En son **Kant** gelir, o da Eşek'in suâllerine cevap veremez.

Beşir Fuad'ın imtiyazı cizvit mektebinden gelmesidir. Otto'nun kitabını Türkçe'ye çevirmiştir sâdece. Almanca'dan değil, Fransızca'dan çevirmiştir. 35 yaşındaki adam bir kaç dil bilemez. Ben 60 yaşındayım, biraz bildiğim ancak Fransızca. O kadar.

Beşir Fuad, Voltaire'i de okumamıştır. Voltaire'in Jandark adlı bir de piyesi vardır.

10 Haziran 1977

Asomuar'ı **Ahmed Midhat**'ın gazetelerinde tefrika ettiler önce. Sonra eski harflerde tercümesini yaptılar. **Hamdi Varoğlu** da yaptı bir tercüme. Hakkında yazı yazdım.

Felsefe ferdîdir, halk felsefesi olmaz. Halkın düşüncesi olur.

Muhammed İkbal de **Efgânî** gibi İngilizler'in adamıdır. İngiliz terbiyesiyle yetişmiştir.

Fuorier buğday silosunda kâtipti. Açlığa rağmen buğdayları denize döktürmesi kapitalizmin, kafasını oynatmasına sebep oldu. Ondan sonra sosyalisttir Fuorier, 1802'lerde.

Seksüel ihtiyaç da yeme içme ihtiyâcı gibi bir ihtiyaçtır. Fakat seksüel ihtiyaç bir yere kadar zapt ü rapt altına alınabilir. Batı'da rahipler böyle. Hiç temasları olmamış. **Kant** ve **Said-i Nursî** bunlar arasında. Dinler ve ahlâklar bu duyguları ve ihtiyaçları kanalize ederek başka faaliyetlerle insanı yüceltiyorlar. Hiç bir ahlâk ve din, sapıklığı önleyememiş. **Durkheim** "Her cemiyette hastalık vardır, bu da tabiîdir" der. Sayısı mühim. Hastalık yok-

sa orada bir anormallik vardır demektir. Belli ölçüler aşılırsa anormaldir. İslâmiyet cinsî münâsebetleri kolaylaştırmıştır.

☆ ☆

(Sordum:

Düşünce ile cemiyet arasında ne gibi bir münâsebet vardır? Düşüncenin kaderi cemiyete mi bağlıdır?:)

"İdeoloji" makalem benim en mühim makalem. 6-7 ay çalıştım üzerinde. İnsan düşüncesi belli hudutların dışına çıkabilir mi, çıkamaz mı, bunu araştırdım, tabiî "Sosyoloji" için. Ben dört sene sosyoloji hocalığı yaptım. Bu dört senelik çalışmalarımı aktardım makaleme.

Bizim bütün mes'elemiz şu: Biz taklid safhasında kaldık. Harflerimiz değişti. **Nâmık Kemâl** Batı'nın çırağıdır. **Ahmed Hamdi** kalfadır ve sonra ustadır. Daha sonra gelenlerde hiç bir şey yok. **Gökalp** ezelî çıraktır. Gökalp'ı taklid, çırağın çırağı olmaktır.

"Dün mektebe girdi, bugün üstad olayım" diyor şâir. Fertler için olduğu gibi, milletler ve medeniyetler için de bu böyle. Bütün dert kendi kalabilmek.

16 Haziran 1977

O devirde **Beşir Fuad** çok yalnız. Çevresinden kopmuştur. Fransızca biliyor. **Midhat Efendi** edebiyât-ı Garbiyyeyi hepimizden çok iyi bilir, mâlûmât-ı Şarkiyyeyi bilmezdi. **Nâcî** ise sâdece mâlûmât-ı Şarkiyyeyi bilir. Beşir her ikisiyle de dost. Midhat Efendi her ikisini de korur. Hattâ Fuad'ı teşvîk eder yazması için.

İntihar hikâyesi çok dehşet verici. Hakkında yazılan tek kitap Ahmed Midhat'ınki.

Fransızlar'ın bir tarafını çok iyi biliyordu. Garip bir adam, deli ama mecburî bir delilik. Rus intelijansiyası gibi yalnız.

Türkiye'de ilk yabancı mektepleri **Lazaristler** kurmuştur. İlk gelenler XVIII. asır içinde olabilir. **Cizvitler** daha sonra, XX. asrın başlarında da lâik mektepler açılmış. **Faurer** mezunları **Mahmud Said Kılıççı, İzzet Melih**'dirler. Ben tanıştım onlarla. Faurer Lisesi, Birinci Cihan Harbi başında kapanmış.

Bunlarda ne okutulurdu, kimler ders okuttu? Bunlar tesbît edilmeli.

Robert, koleji niçin kurdu? Gedikpaşa'da ilk kısmını açmıştı. **Necip Fâzıl** da burada okudu.

Mekitaristlerin açtığı mekitarist mektepler var. **Hâlid Ziya** buradan çıktı. **Reşad Nuri, Yâkub Kadri** hep Fransız mektepleri mezunu. **Şemseddin Sami**, Rum lisesi mezunu.

Yâni Türk fikir hayâtında tesiri olan adamların hepsi yabancı mektep mezunudurlar. **Tevfik Fikret Galatasaray** mezunudur. **Necmeddin Hacıeminoğlu**'nun bugünkü yazısı biraz hamasî, ama gerçek.

Bende cizvit mektepleri ile alâkalı bir kitap var. Bende sâdece birinci cildi var. **Orta Doğuda Misyonlar** ismini taşıyan 6 mı, 5 mi ne idi.

Ben uğraşmadım, tesadüfen gördüm. **Mahmut Kılıççı** talebem oldu.

Gerçi ben de Fransız mektebi mezunuyum ama lâik idi. Orada Türk edebiyatı onuncu sınıfa kadar Türkçe idi. Ondan sonra Fransızca. Hiç papaz yoktu hocalar arasında. Halepte çok yabancı lise vardı. **Lâik Misyonerler** lisesi gibi,

Rene Pinonun bu yüksek siyâset mektebinde Paris'te çağdaş siyâset kürsüsü profesörüydü. **Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa ve Genç Türkiye** adlı kitaplar yazdı. Bu eserler o zamanki meselelere ışık tutar. İkisini de okudum.

Fransız parlamentosunda münâkaşalar var, cizvitleri ülkeden kovdukları için. Mes'ele şöyle netîcelenir: Papazlara Fransa içinde hayır, ama dışarıda evet.

Avrupa'nın zaferi yatak odalarında kazanılmış bir zaferdir, harp meydanlarında değil.

Beşir Fuad.. **Cezmi Ertuğrul** intihar ederler. Cezmi Ertuğrul'dan ilk ben bahsettim. **Lisân ve Edebiyatımız** diye bir kitabı var. Çok iyi Fransızca, Almanca ve İngilizce biliyor. Nerede okudu belli değil. **Ali Nâmık** da öyle. Bunlar hakkında epey yazı yazdım.

Beşir Fuad problemini halletmenin tek yolu cizvit mekteplerini bilmektir. Bu çocuk neden intihar edecek kadar yabancılaşır? Sefil de değil, yakışıklı.

Cizvit mekteplerindeki misyonları okuyacak adam yok. O sıralarda kafam bu kafam değildi.

Bir kitap: **Mir'at-ı Mekteb-i Harbiye. Mehmed Esad Efendi** tek kaynak **Harbiye** için.

Tasavvur et, Osmanlı târihi okutulmuyor Harbiye'de. Temel dersler var, onlar da Fransızca.

Ben **Emil Otto**'nun **Gramer**'ini 1942'de okudum. Ben İngilizce ile 30-35 seneden beri meşgulüm.

Beşir Fuad, Otto'nun kitabını Fransızca'dan tercüme etmiştir. Otto Fransızca ve İngilizce yazmıştır.

Vaktiyle **Târık Zafer Tunaya** ile **Paris**'te kavga ettim. Târık, "Türkiye'de en iyi Fransızca'yı Cemil Meriç ile **Nûman** bilir" demiş. Kavga ettim: "Benim derecemi nereden biliyorsun?" dedim. **Fethi** Fransızca'yı benden daha iyi yazar, Ankara'da şimdi.

1885'te **Victor Hugo**'nun ölümü dünyâ için bir hâdise idi. Her memleketten adam gitti merasimine.

O devirde Fransızca'yı en iyi bilenlerden kitap sahibi **Lastik Said** de vardır.

Beşir Fuad tarifi **Orhan Okay**'ın, tıpatıp bana âit. Ben bıyık bırakmadım.

Ben sâdece mücerred düşünürüm.

Delilik iki türlü: Uzvî yâni fizyolojik ve ruhî.

Ruhî olan hayalle hakîkat arasındaki uçurumdur. Rus intelijansiyasında olduğu gibi.

Ordudan ayrılmış ve îmânını kaybeden adam Beşir. Îmânını kaybeden insan için yaşamak son derece güçtür. Çok yalnız.

Benim için de çok çekici bir şey **intihar**, benim için de musallat fikirdir, kırk seneden beri. Kavganın içinde değildir Fuad, yalnız ve güçsüz hissediyor kendini. Devam ettirmek istemiyor oyununu. Gösterdiği sebepler ise doğru olmayabilir. Artık hayâtın zevki yok, kalmamış onun için.

Erkeklerde 35-40 arası bazen bir şehevî zaaf olabiliyor. Bu bir iki ay sürüyor. Beşir'inki öyle bir buhran da olabilir. Bunun insan ruhu üzerinde büyük tesiri vardır. Bu şehvetsizlik insanın kendi karısına karşı oluyor.

Ben 20 yaşımda intihara karar verdim. Çektim tabancayı, patlamadı. İkinci defa toprağa sıktım, patladı. O zaman, daha sonra böyle bir hürriyetin sahibi olarak yaşadım.

(**Sordum:**

- Peki, o zaman tabancayı tekrar kendinize niye çevirmediniz?)

Demek cesaretim o kadarmış. Ondan sonra bu cesareti bulamadım.

İntihar hâdisesinin üzerinde ilk defa **Durkheim** çalışmıştır, bir sosyolog olarak.

İslâm cemiyetinde intihar yasaktır. Îmânını kaybeden insan için ancak intihar bahis mevzuu.

MSP'nin davranışı, politikada tam bir döneklik örneği. Bütün partilere kambur.

(**Aykut Edibali**'nin 13 Haziran 1977 tarihli **Bayrak** gazetesindeki yazısı münâsebetiyle:)

Bu seçimlerde solun son ittifakıdır bu. Ben **CHP**'de sol temayül göremiyorum. Yalnız **Atatürkçü**'dür, târihten kopmuştur. Konuştuğu dil bizim dilimiz değildir. İdeolojik bir sol da yoktur. Türkiye'deki sol, kulağına Moskova'nın fısıldadıkları ile soldur.

Şimdi... **Ordu**'da, **Halk Partisi**'nin iktidarı istikâmetinde darbemsi bir hareket olabilir mi? Olabilir. **İkinci 27 Mayıs.** Bu sefer **Demirel** için.

27 Mayıs'ta bir takım sebepler vardı. İktisadî kriz, anarşi, CHP'nin iktidara bir türlü seçim yoluyla gelemeyişi.

Sol organize değil, organize olan Halk Partisi'dir. Millet sükûn istiyor.

AP üçlü koalisyon yapabilir. **MSP**'nin ne kadar pis bir parti olduğu anlaşılmıştır. Yaptığı iş belli. **230**'un karşısında **216** veya **220**. Bunların arasında ihtilâf var.

Aralarında ihtilâf olmayan 220'nin karşısında **MSP**'nin bulunduğu bir grup ne kadar dayanabilir.

Yâni, seçimler hiç bir şey getirmemiştir.

İsvan, bütçeye bir milyar lira koymuş. İşçi on bin lira alıyor. İster istemez devalüasyon olacak. Yâni her şeye zam. Bütün bunlar körü körüne bir ihtilâli davet ediyor.

Açıkça görüyorum evlâdım. İntelijansiya, askerî bürokratlar ve bürokrat hep Halk Partisi'ndedir. Beklenebilir bir şey. Yalnız bunun 27 Mayıs kadar şiddetli olmaması dilenir.

Demirel mühim bir **mason** değil. Demirel garip, Rusya ile temasa geçti. **Menderes**'i de onun için yok ettiler ya, **RCD** mes'elesi. Bütün günahları Demirel'e yükleyecekler. Yâni günahkâr bir teke aranıyor, o da Demirel. Esasen masonluğu uykuda. **CIA** çıkardı sahneye onu da. Yok da edebilir. **Ecevit** taze kuvvettir ve onlara daha yatkındır. Cumhurbaşkanı dahî yatkın. Gayet gevşek, iktidarsız.

Siyâset çıkmaza girerse ben memnun olmam. Bir hareket patlatabilir.

Bekle, gör.

☆ ☆

Türkçe'de devrik cümle olmaz değil, olur. Mânâyı havalandırmak, kanatlandırmak için. Yeknesaklıktan kurtarmak için yapılır.

(**Umrandan Uygarlığa**'nın mefhum indeksi lâzım hocam:)

Hakikatte benim yazılarım üzerine ciddî olarak bir araştırma yapılmadı: Üslûbum hakkında bilhassa. Benim cümlelerim devrik değildir. Esasen devrik cümle bizde var. Fakat ne dereceye kadar kullanılmış? Bütün mes'ele dozunu ayarlayabilmek. Devrik cümle ile fikir anlatılmaz, anlatılamaz. Demin de söylediğim gibi, yazıyı monotonluktan kurtarmak için yapılır. Duygulan anlatmak için kullanılır.

Yazılarım üzerinde, bütün yazılarımı ihtiva edecek şekilde yapılacak bir çalışmaya ben de muhtacım. Ne halden ne hâle gelmişim, ben kendim de görmeliyim. Eğer indeks yaparsan ben de yardım ederim. Hem bâzı şeyleri düzeltiriz de. Kocaman bir kitap olur.

Yaz bakalım.

BEŞİR FUAD

Hugo risalesi uyuşuk bir dünyâda patlayan bir bomba. Yıkılmak istenen bütün bir zevk ve tahassüs dünyasıdır. Şuuru burkulan bir aydının çevresinden aldığı öç. Beşir, Tanzimat intelijansiyasının yeni tanrılarının perestije lâyık olmayan alelade bir put olduğunu haykırırken uyandıracağı tepkileri biliyor muydu? Bu meydan okuyuş, yaralanan bir gururun şahlanışı mıydı? Olgun, oturmuş, kendinden emin bir kanaatin ifâdesi mi? Cevap vermek güç. Muhakkak olan şu ki, ha-

yâtının büyük bir kısmı mektepte ve orduda geçmiş. Bir Osmanlı aydını ne kadar uyanık, ne kadar çalışkan olursa olsun Hugo'nun altmış ciltlik külliyâtını ihata ve idrak seviyesinden çok uzaktadır. Cehaletten ve gençlikten kaynaklanan bir cesaretle dünyâ edebiyatının o büyük tâc-dârının kılıç sallarken gerçek muhatabı çevresindeki bir avuç şiir-peresttir. Bir kelimeyle Beşir, hayâle, müpheme ve kucağında yaşadığı ruh iklîmine düşmandır. Bunun için Hugo'nun karşısına Zola'yı çıkarır. Devrilen bir putun yerine başka bir put. Koestler'i hatırlayalım: Her aydın bir put kırıcıdır, diyor. Bir put kırıcı ve bir put yaratıcı.

Hayâliyyun-Hakîkiyyun

Beşir için çağdaş Batı edebiyatı iki cepheye ayrılmıştır. "Hayâliyyun ve hakîkiyyun". Hayâliyyun "çağ dışı"dır. Gerçek Avrupa'yı "hakîkiyyun" temsil eder. Hayâliyyûnun bayrağı Hugo'dur, hakîkuyyûnun Zola. Beşir, hakîkiyyun diye isimlendirdiği edebiyat mektebinin kurucularını tanımaz. Ne Flaubert'i okumuştur, ne Concourt'ları. Zola'ya hayrandır, çünkü Assomoir yazarı ilimcidir, daha doğrusu ilimci olmak iddiasındadır. Beşir romanda ilmin apayrı iki dünyâ olduğunu düşünmez. Ve düşünmez ki, Batı edebiyatı Rönesanstan beri "hakîkat" peşindedir. Klâsisizmden natüralizme kadar bütün mekteplerin ortak sevgilisi: Hakîkat. Boileau "Hakîkati seviniz, sevgiye lâyık olan yalnız o!" diye haykırır. Yalnız, klâsisizm için mühim olan tek hakîkat insandır. İnsanın rûh ve his dünyasıdır. Hangi natüralist o dünyâyı bütün giriftliği, bütün kurumları, bütün derinliği ile bir Racine kadar görebildi? Romantizm için hakîkat, kâinatın bütünüdür. Ama ön plânda olan hep insan. Yazar insanla alâkası nisbetinde sümüklü böcekten kehkeşana kadar, küçük büyük her konuya, her varlığa, her şeye eğilmek zorunda.

Daha devam ederiz.

1 Temmuz 1977

Sevinç Çokum ile aynı yerlerde bulunduk ama tanışmadık. O da ben de çekindik. Ne garip, biz Şarklılar tanışmaktan çekiniriz.

Talat Said Halman'dan mektup geldi. Adama bir adet kitap gönderdim. **Umrandan Uygarlığa**'dan, Hind'den birer tane göndereyim bari. Adam, nezâketen de olsa kitap gönderdiğim için mektup yazıyor.

Peyami Safa beyindir, düşüncedir. Hassasiyet yok. İçin için zorluyor. Yalnız Fransız ağır basıyor. **Ahmed Hamdi Tanpınar** daha doğuludur. **Yahya Kemâl** daha eskidir. Zekî adam Peyami. **San'at-Edebiyât-Tenkid**'ini okuyorum şimdi.

Avrupa Edebiyatı ve Biz'den okudum Zola'yı. Baştan sona maddî yanlışlıklarla dolu. **Lurd'u Bordo** yapmış falan. Lurd'da güya **Meryem Ana** görünmüş, hastaları iyileştirmiş, bana da tavsiye etmişlerdi.

Beşir Fuad'ı, Raif Necdet'i, Halide Edib'i yazıyorum şimdi.

Pınar'a "**Şiirden Düşünceye**"yi verdim. Düşün. **Komünizmle Mücâdele Derneği** bunlar. Nâzım'ı yazıyorum burada. Bu yazı bir çok îtirazları davet etmeli. Fakat kimse okumuyor. **Hisar, Türk Edebiyatı, Pınar, Töre** aynı çizgide. Fazla Batılılaşmamış. Köklerine daha bağlı. **Düşünce, Mâverâ, Edebiyat, Köprü** de aynı. Bir bölünme, bir parçalanma bu.

Bizim **Muhsin (Demirel) MSP**'ye kızıyor. Tabiî hakkı var. Ama MSP'yi kim çıkardı ortaya? Biz çıkardık: Demek ki, suçlu biziz.

(**Bernard Lewis**'in **Modern Türkiye'nin Doğuşu**'nu okuyoruz:)

Pis, iğrenç bir dille tercüme edilmiş.

Evvelâ şunu bileceksin: Gayet inanmış bir yahudidir Bernard Lewis. Bir çok dil bilir. Bir nevî **Niyâzî Berkes**. Bu kitabı doğru ve şerhli tercüme etmek lâzım.

Onun bir de **Orta Doğu ve Batı** kitabı var. Ben parça parça tercüme etmiştim. Haddizatında bu daha mühim.

Tek aydınlık kafa Peyami'dir. Fakat tekrar ediyorum. Batı'yla zehirlenmiş kafa, yüzde seksen Batı'dır. Osmanlı ile mücehhez değil. **Tanpınar** yüzde elli veya yüzde kırk Batı'dır. Şâir olmayınca bir insan Doğulu olamaz. Şâir değildir Peyami. Ben bile bazen düşünürüm, bazen hissederim.

Benim için de ayıp. Bu kitabı okudum, tenkidini yapmam lâzımdı. Çok şey vardı burada.

Zola'yı çıkar evlâdım.

Talat Sait Halman Kaplan'dan çok daha farklıdır. **Anglosakson** edebiyatını ve düşüncesini bilir. Bizi de yakalamaya çalışıyor. Türk edebiyatı denince **Fâzıl Hüsnü, Yahya Kemâl, Aziz Nesin** geliyor akla. Yalnız bir sözü var Napolyon'un: "Karısını tanıyan bütün kadınları tanır" der. Tarlan da bir parça Acem edebiyatını bilir. **Kaplan** fazla bilmez.. Çırpınan bir insan **Kaplan**. **Halman**'ı yadırgatacak namütenahi yazı var **Bu Ülke**'de. Fakat adam "getirdiğiniz değişik ve sağlam fikirleri sevdim" diyebiliyor.

Batı'da sağ-sol, dinli-dinsiz her şey var. Batı'da edebiyat tarihçisi hepsine birden eğilir. Şahsı, edebî cevheri varsa alır. Düşünce değişir ama ifâde değişmez.

Halman'ın mektubu beni çok mütehassis etti. Ortak hiç bir yönümüz yok. Düşünceye açık adam.

☆☆

(**Zola**'yı yazıyoruz:)

O devirde **Hugo**'yu yazmak, hem de zemmetmek, **Beşir** için çevresine hakaret etmek demektir. Çünkü **Hugo** bir dev. Ve bizimkiler **Hugo**-perest. Haddizatında ne **Zola**'yı ne **Hugo**'yu anlamasına imkân var. Sırf Reaksiyon. 34 yaşında öldü. Ne zaman okuyacak? İmkânsız okuyamaz. Zamanımızdaki ile-

rici-gerici hikâyesinin bir benzeri de **hayâliyyun-hakîkiyyun** mücâdelesi. **Beşir** şiir yazamaz. Herkes şâir. Kendisi cizvit mektebinde okumuş, sonuna kadar da gitmemiş. Isırmış bırakmış sâdece. Mes'ele, mes'eleyi zamanımıza getirmektir. Şimdiki Marksistler, biz, birer **Beşir**iz. **Kaplan** da **Orhan Okay** da... Hepimiz.

30.000 sayfa eder **Hugo**'nun eserleri. Ben bugün **Hugo**'nun eserlerini ancak bir senede okuyabilirim, anlayarak. Târih, coğrafya, edebiyat, felsefe bilmek lâzım. Bir şiirin tercümesi için altı ay, **Hernani** için iki buçuk sene çalıştım. Bugün bile **Hugo**'yu çok güç anlayabiliyorum.

Ben orta mektepte **Sefiller**'i okudum. Niçin okudum, bilmiyorum. Kulaktan herhalde. Bir mecidiye verdim, kira ile okudum, on günde, bu on günde mektepten kaçtım.

Ben haddizatında Fransızca'yı **Sefiller**'i okumak için öğrendim. Lisede öğrendim Fransızca'yı. Sefiller'i İngilizce tercümesinden de okudum. Türkçeye tercüme etmek için okudum. Vekâlet geç verdi. **Hernani**'yi de, sonra **Sefiller**'i tercüme ederim diye aldım. **Oktay Akbal**'ı gördüm Haşet'te. "**Sefiller**"i tercüme ediyor musun" dedi. Suut **Kemâl**'i de gördük orda. O tercüme bürosu başkanıydı.

Sefiller'in bende dört ayrı baskısı var. İkisi şerhli, notludur. Ciddî olarak tedkik etmek lâzım. "Paris'in karnı" diye bir tâbir geçer. Argo tâbirler var, namütenahi. Ansiklopodi gibi. 60 yaşında yazmıştır. Hâlâ tam olarak anlayan yoktur. Ben bile anlayabildiğimi zannetmiyorum. **Sefiller**'i üç dilde okuduğum halde.

Vekâlet sonra razı oldu **Sefiller**'in tercümesine. Giriş'te dört satır var. Bir hafta uğraştım; Türkçe veremedim. Ve yazdım. "Yapamayacağım tercümeyi" dedim.

Fukara **Beşir** nereden anlayacak?

Hugo'nun **Shakespeare**'i var. Daha neleri var **Hugo**'nun... Dâhî adam.

15 yaşındayken doktor **Hugo** için "Ulvî çocuk" demiş. Seksenbeş yaşına kadar da devamlı yazmış. Gerçekten de **Hugo** bütün bir asrı hülâsa eder.

Devrinin sosyalistlerini okumuştur, bütün edebiyatlarını bilir dünyânın.

Hugo'nun bir Eşşek'i var. Eşşek'te bütün filozofları konuşturur. Eşşek tabiatı temsil eder. Yâni ben dâhil **Hugo**'yu anlayacak seviyede insan yok dünyâda. Aczimi itiraf ediyorum.

Adam edebiyatın imparatoruydu, öldü; tahtı boş kaldı. Vâris yok. **Hugo**'dan sonra parçalandı imparatorluk.

Beşir, Hugo'nun 60 yaşında yazdıklarını okusaydı, ağlardı.

Hugo'yu müdâfaa etmek bile ayıp. Hâşâ ilâh gibi. Hâşâ ilâhlar söyler ancak bu kadar.

Türkiye'de **"Asırların Efsânesi"**ni okuyup anlayacak adam çok azdır. Çok dikkatle okusaydı, belki **Tanpınar** anlardı. Korkunç bir şey bu.

"Asırların Efsânesi" ile orta mektepte temas kurdum. Bir hocamız vardı, fazla varmış kendisinde, hediye etti bize.

Benim bir sekreterim vardı, gitti. İrfan (Atagün) Bey yazı istedi. Gazeteye ilân vermişler. Gelenlere bakmışlar, fakat bana münâsip görmemişler.

Sonra biri geldi. Orta Doğu gazetesinde musahhih kadrosunda gösterip parasını ödeyecekler, ama benimle çalışacak. Razı olmadım. Ahmet Göze geldi. İngilizce çalışmış. Baktım fena değil. Altı ayda biraz gayretle metinleri okuyacak hâle gelebilir. İşleri bıraktım, ona İngilizce dersleri verdim. Günlük gazeteler ile geldi. Günlük hâdiselerin ayrı bir dili vardır evlâdım, ben dahî anlayamam. Sonra devam edemedik.

Karşımdaki insan şevk duymuyorsa katiyyen çalışamam.

Hind'i yazdık İzzet ile. Çünkü ikimiz de zevk alıyorduk.

"Allah nedir? deyince gâfil
Allah deyip hâmuş olur dil"

Muallim Nâcî

Fırsat bulursam **Büyük Engizitör**'ü yazacağım. İsa'ya karşı gelir, karşısındakinin İsa olduğunu bilmeden.

Kalıp sahiplerinin hepsi CHP'li Türkiye'de, okuyup yazanların hepsi. Gerisi dışarıda. Yâni Türk, CHP'nin dışında. Yabancılaşmış aydın CHP'nin içinde. Batılılaşmanın gerçek temsilcisi CHP'dir. Batı'nın zaferi CHP'nin zaferidir. Demek ki CHP tutmuştur.

Bu memlekette herkes CHP'lidir. Halkdan gelmemek kaydıyla ordu da CHP'lidir.

(Saat 18.25'e gelmişti:)

Yoruldum evlâdım.

Mehmet Akif Ak geldi. **Umrandan Uygarlığa'yı** verin biz basalım, diyor.

(Sordum: Sizde ilk kıpırdanmalara kim vesile oldu Hocam. Hani marksistlerle beraberken?:)

Bak anlatayım sana:

Bir gün Konya'ya gidiyordum. Trende aynı kompartımanda beraber olduğumuz bir üniversiteli genç: "**Sen bizden değilsin!**" dedi. Çok tesir etmiştir bu hâdise bana.

Sonra düşündüm. Bu çocuk kim? Bana niçin "Bizden değilsin" diyor? Ondan sonra farkettim dünyâmın, kendi dünyâmın dışında da dünyâlar var. İlk taşı atan bu çocuktur.

Halman'a mektup yazalım evlâdım.

Talat Sait Halman

333 East 30
Ny, Ny 10016
U.S.A

4 Temmuz 1977

(**Umrandan Uygarlığa**'nın yeni baskısı için tashihlerini yapıyoruz:)

Eski Yunan'ın 1870'ten sonra Osmanlı'ya tesirleri, doktara tezi olabilir.

Kostantinidi ve **Mehmet Rauf** var, Eski Yunan'a yönelik. **Mehmet Rauf** Fransızcadan alıyor. Piyesleri var.

Messalina Romalı, **Lâmia** Yunanlı. Her ikisi de fahişe. "İhtiraz" utangaç, çekingen. Rasyonalizasyon: Her şeyi akla uydurma.

Puriten: Protestanların kalvinistlerine denir, daha sert, daha katı.

Praxis: Aksiyon. İçtimaî hareket, eylem. Bütün marksistler için malûm bir kelime.

Batı kendisinden şikâyetçi, endüstri insanı köleleşmiş. Sanayileşme dünyâya son derece pahalıya mâl olan bir iş.

Kapitalizm, endüstrileşme... insanın insanlıktan çıkmasıdır.

Köklerine iniyorum Eski Yunan'ın. Bugün insanda bir eşyâlaşma var. Âlet oluyor insan.

Bu kitabı hiç kimse anlayamadı. Osmanlı'nın Eski Yunan hayranlığı, Batı'nın Eski Yunan hayranlığı, Batı'nın içine düştüğü uçurumlar, kapitalizm, rasyonalizm, endüstrileşme. Bizimkiler de "Endüstrileşelim" diyor. Avrupa'da düşünenler, "Bu çıkmazdan nasıl kurtuluruz?" diye düşünüyor, biz ise bataklığa gidiyoruz. Avrupalılaştık çünkü.

Reşid Paşa'dan bu tarafa aydın Avrupalıdır. CHP de Avrupalıdır.

Firarî Ahmed Paşa donanmayı Mısır'a teslim etti. Halk bir şey demedi. Pâdişah'a gâvur diyordu.

Tayflar Geçidi **Hâmid**'in eseri. Bu adamların hepsi öldü. Ben de **Ruşen Eşrefle** beraber gidiyorum.

Maocular gökten inmedi, tayflar geçidindekiler çıkardı onları da.

Ah evlâdım, bu kitap (**Umrandan Uygarlığa**) yayılmalı. Tek yazıyı **Hilmi Yavuz** yazdı. Methediyor ama "İslâmiyet'i tekrar diriltmek istiyor" diye de kötülüyor.

Bir kadın, **Ali Paşa**'yı radyoda verelim, diyor. Tayflar Geçidini de vermek lâzım.

(Yemekteyiz:)

Tükendim artık. Ölebilirim. Kendimi aşamıyorum artık evlâdım, aşamıyorum. **Mağaradakiler de Umrandan Uygarlığa**'nın bir zeyli.

(**Talat Sait Halman**'a **Umrandan Uygarlığa** ve **Bir Dünyânın Eşiğinde** kitaplarını gönderiyor, ithaflarını yazdırdı. Şöyle:)

"Sayın ***Talat Halman***

Bu lüzumundan fazla kabarık ve çetrefil kitabın gerçek muhatabı sizsiniz. Ele alınan konu iki medeniyetin muhasebesi. Yazılan, nesillerin yazacağı büyük kitabın dağınık bir kaç bölümü. ***"Umrandan Uygarlığa"*** *bir düşünceye davet. Konuşan münzevî bir aydın. Ne her hangi bir kiliseye bağlı, ne her hangi bir tarîkate. Biricik iddiası dürüst ve samîmi olmak.*

Sevgi ve şükranlarla.

C. Meriç 4 Temmuz 77"

(**Bir Dünyânın Eşiğinde**'yi de şöyle imzaladı:)

"Sayın ***Talat Sait Halman,***

Avrupa'dan görülen bir Hind bu; bir Avrupa'lının Hind'i. Ama terkîb, üslûb Asyalı. Hind, Batı ile Doğu arasında bir köprü. Yazar kendi ülkesini o köprüden geçerek buldu. Yıllarca evvel görülen bir rüya Hind. Himalaya eteklerinden toplanan bu bir kucak çiçek, çam sakızı çoban armağanı.

Sevgilerle.

C. Meriç 4/7/77

(Yapı Kredi Bankası şubesine para yatırmaya gidiyoruz. **Umrandan Uygarlığa**'nın ikinci baskısı için getirdiğim te'lif ücretinin bir kısmını bankaya yatıracak:)

Devlet adamının iki vasfı var: **Temkin** ve **vakar**. İkisini de kaybettik. Bu kadar büyük bir milletin çocuğu bu duruma düşsün, inanılacak gibi değil.

İlk ve orta mektebi burdaki mekteplerde okumadığım için belki düzenle uyuşamıyorum. Eğer buralarda okusaydım herhalde şimdi milletvekili, senatör falan olurdum.

Millet meclisi sınıf çatışmalarının bir tezahürüdür. **Osmanlı'da sınıf mücâdelesi** yoktur. Meclise ne lüzum vardı? Memleket ve dünyâ ahvâlini bilen toplanmalıdır. Batı intelijansiyasından farklı bizim ulemâmız. Cemiyetin şuuru. Batı'da ise idareci değil.

Fransa'da İhtilâl'den önce meclis yoktu. Sâdece istişare meclisi vardı. Vergi tâyini için de senede bir defa toplanırdı. İhtilâl'den önce, on senedir bir türlü toplanamamıştı.

"Tîygin Huda yolunda sebil etti kanları"

Şaheserdir **Kanunî Sultan Süleyman Mersiyesi**. İnsan böyle bir şey yazsın ve ölsün. Bu kadarı kâfi. Dil o hâle geldi ki, ne ahenk kaldı ne mânâ.

Yunan mitolojisi sâdece XVII. asırda Batı edebiyatında kullanıldı sonra yok. Kırk yılda bir süs olarak kullanılır. Ne **Balzac**'dâ, ne **Dickens**'de, ne **Hugo**'da ve ne **Voltaire**'de var. Hele romana girmemiştir. Şiire de, Batı şiirine hemen hemen girmemiştir.

Bu Ülke, 187. sayfa. Hayâlle gerçek aynı değil. Altın meyve zannettiğin kâğıttan bir meyve. Bütün bunların lüzumsuz olduğunu anlıyorsun. Rüya. Belli bir yaşa vardıktan sonra sen de rüya göreceksin.

Sosyalizm Rusya'da, Çin'de gerçekleşti. Ne oldu rüya? Bomboş.

İnsanın kânunu bu. Meselâ çok güzel bir kadın. Birlikte oluyorsun. Cazibe kayboluyor. Senin olunca bakıyorsun hiç bir şey değil. Meselâ **Grand Dictionaire**'e âşıktım: Bu bir kütüphane. Elimde şimdi. Şimdi hiç bir şey değil. Sahip olduğun andan îtibaren bitiyor hikâye, insanlığın trajedisi bu. **Tantalos** hikâyesi de böyle.

Bu kesin ilmî hakîkat değildir. **Tantal** insanlığı temsil ediyor. Bu bir küskünlüğün ifâdesi. Bir ânın kırgınlığı.

İnsan dâima ister. Bu bir alın yazısı. Fakat elde ettikleri ile istedikleri farklıdır. İnsanın peşinde koştuğu pek çok değer, hakikatte tasavvur ettiği meziyetlere sahip değil.

Hümanizm, aslında **Eski Yunan** ve **Lâtin sevgisi** demek.

"Caniler içinde kaldı Nâcî
Tahlisine yok mu bir duacı"

Muallim Nâcî

"Mecnunlar içinde kaldım eyvah
Tahlisine kerem kıl ey Allah"

Cemil Meriç

"**Marksoman**" Marks delileri. Bizde ben çıkardım bu kelimeyi.

Türk İnkılâbına Bakışlar'ı getir de okuyalım evlâdım.

- Baş üstüne Hocam.

.....

(Umrandan Uygarlığa, 99. sayfa:)

Braudel devrimizin en büyük tarihçisi.

Buradaki makaleleri parça parça okuyacaksın. Bak, bir makaleyi kaç günde yazdık? Bir hayat boyu.

6 Temmuz 1977

(**Tunuslu Hayreddin** makalesini yazmağa devam ediyoruz:)

Osmanlı benim hükümlerimde sertleşiyor. Çünkü Osmanlı aşağı yukarıdır hep, seyyâldir işleri.

Büyücü Çırağı, iyi işlenmiş bir yazı. **Tunuslu Hayreddin Paşa** olmadı.

Sombart, Almanya'nın en büyük iktisatçısı, 90 yaşında öldü.

Büyücü Çırağı, Avrupa. Çünkü tabiatın sırlarını aşırdı; fakat vâkıf olamadı bütüne. Kapitalizm ve sanayi başını yiyor Avrupalı'nın. **Faust**'taki büyücü çırağı **Gandalen**'dir. İlmi ve âlimi büyücü çırağı olarak vasıflandırıyorum. Âlim, Allah'ı inkâr etti; bakalım şimdi ne yapacak? Bu yazı dört ayrı makale idi. Sıkıştırdım, bu hâle geldi. Pürüzsüz bir yazıdır.

Biz aşılayarak medeniyet aldık. Hakikat medeniyetlere göre değişir. Her medeniyetin ayrı çağları var. Çağdaşlaşma ne demek? Bizim XVI. asrımız en parlak çağımız.

Eski Roma'da siyasî mahkûmlar uçurumdan atılırdı. Bu yere **Tarpeya** derlerdi. Tarpeya **Kapitol**'dedir.

Her medeniyette **elit** vardır. **Halk bir işe yaramaz. Demokrasi medeniyetlerin düşmanıdır.** Halkın içinde çobanlar vardır.

Millet o kadar za'fa uğramış ki, **Ecevit** gibi bir adamı bile sevebiliyor. Demek ki, lideri sevmek, inanmak bir ihtiyaç.

11 Temmuz 1977

(Yabancı dil mes'elesini konuşuyoruz:)

Berke, liseyi bitirince geldi bana. Babası "Pasaportunu imzalamadan bir yere göndermem" dedi. Fransız filolojisine girdi, yerini buldu.

Ümit isabetli bir iş yaptı, **Mahmut Ali** ise mesleğinde bocaladı.

Senin için en isabetli yol şimdi bir yabancı dil öğrenmek.

Dilini bilmek, yabancı dil bilmene bağlı. Çünkü **bilmek** demek, **karşılaştırmak, mukayese etmek** demek.

Türkiye'de iki insan var, yabancı dil bilenler ile bilmeyenler. Entellektüel bizde bir yabancı dil bilendir. Sağın en büyük hamâkati bu.

Yetişmeden yabancı dil öğrenmeye taraftar değilim. Ama yetiştikten sonra şart. Senin için bir tehlike yok artık. İdeolojik hiç bir tehlike yok senin için.

.....

Biraz **Zola** yapalım.

Dün Tunuslu bir profesörü getirdi **Şerif Mardin**. **Abdülkâdir Zaghal** zavallı bir adam. Dilimizi bilmiyor. Şerif Bey: "Nurcular üzerine çalışmak istiyor, yardım eder misin?" dedi.

İdeoloji kitabına benden niçin almadığını sordum. "Aldım, hem de iki yerde" dedi. Halbuki yok, değil mi? Bakmıştık.

* *

Görüyorsun. Bütün edebiyat tarihçileri, "natüralizm diye bir şey yoktur" diyorlar.

Tolstoy, Harp ve Sulh'ünde **Zola**'nın **Bozgun**'undan faydalanmıştır.

"**İkiye katlandı**" ne demek? Bir şey ikiye katlanınca küçülür.

Ali Kemâl'in mümeyyiz vasfı nankörlüktür.

Bana târih merakını **Ahmed Midhat** aşıladı. **Ali Kemâl**'in de hocasıdır. **Ahmed Midhat** elbette **J. Ohannet**'e benzemeyecek. Çünkü yerli. Ohannet'in **Demirhane Müdürü** kitabı tercüme edilmiştir.

Kendi kitabıma **Nakş-ı Ber-âb** ismini verebilirim.

İçimizde gevezelikten mutlak olarak kurtulan **Peyami** var. Sığ fakat dürüst, açık ve berrak. Peyami düşünüyor. Ve gazeteci. Peyami Arapça bilmez. **Ali Kemâl** ise çok geveze.

Düşünce târihimizde Ahmed Midhat Efendi'nin bu makalesinin mühim bir yeri var, **Edebiyât-ı Hakîkiye Dersleri**'nin ön sözünden sonra.

Ahmed Midhat, **Hugo**'yu, **Beşir Fuad**'ı nasıl karşılıyor, bunları öğreniyoruz. **Mehmed Rauf**'u, **Midhat Efendi**'yi şöyle değerlendirmek lâzım; dil yönünden. Bir kere bunların ciddî bir tahsilleri yok. Osmanlıca'yı, yâni Türkçe'yi pek fazla bilmezler. Beyoğlu'nda dolaşan, bıyıklarını bura bura hanımların arkasından koşan adamdır. Esasen **Refik Hâlid, Mehmed Rauf, Peyami**... Osmanlıca bilmezler. Romanlarıyle hitâb ettikleri zümre de bilmez Osmanlıca. Devrin sadeleşme tesirini de düşünürsek sâde yazmaları gayet normaldir. Başka türlü de yazamazlar. Bilmezler çünkü.

Roman... Daha önce de söyledim, bir kavganın mahsûlüdür. Esasen bir tek köy romanı yazılabilir. Bizim köylerimizde çatışma yoktur çünkü. Dram yoktur. Her şey mütecanis ve bir birine bağlı. Zıd değil. Delikanlıların, genç kızların aşkları hep bir birine benzer. Herkes aynı çevrenin mahsûlüdür çünkü. Başka türlü de olamaz zâten. Roman şehrin ve şehirleşmenin neticesinde doğar.

Belli bir zümreyi anlatan roman umûmîleştirilemez. Meselâ **Arvasî**'nin veya mutasavvıfların yazacağı roman tektir. Tektir, çünkü örnek tek.

Türkiye'de şimdi hem sağın ve hem solun okuduğu bir tek romancı var: **Kemâl Tâhir**.

Televizyon okuyucuya okumayı yasak etti âdeta. Kimse okumuyor. Kimse ciddî değil. Ve kimsenin mes'elesi yok. **Berke**'den Fransızca okuyabilecek bir sekreter istedim. "Vallahi doğru dürüst okuyabilecek bir adam olmadığı gibi kimsede okuma tecessüsü de yok. Bulamayız Hoca! dedi. Kimsede ciddî olarak tecessüs yok.

Roman bir mes'eleyi hallederse destan olur. Roman cemiyetin mes'elelerini olduğu gibi aksettirir, hal çâresi göstermez.

Yenilginin, mağlûbiyetin, çatışmanın ifadesidir çünkü. **Dostoyevski**'nin romanları tam romandır, hiç bir mes'eleye çâre gösterilmez. İnsan bütün dehşetiyle kendi dramını yaşar. **Tolstoy**'unkiler bir parça destandır.

Esasen **Andre Gide** haklı. Roman devrini tamamlamıştır. Romanın kuşatacağı mes'eleleri ilimler ele almıştır zâten. **Balzac**'tan sonra artık romancı gelmemiştir ve gelmez de.

12 Temmuz 1977

İktisat Fakültesi profesörlerinden birinin aydınlarla alâkalı bir kitabı vardı, onu tekrar basmışlar. Al. Umrandan Uygarlığa'dan iktibaslar almış ve makale yazmış. Kalbi bozuktu, pil takmışlar. Doçentlik çalışmasıdır o. **Sabri Ülgener** idi galiba adı.

Ali Nusret'in **İbn Haldun** hakkında kitabı var.

Âşiyan Mecmuası var mı sende?

-Var Hocam.

Orada **Shakespeare** mes'elesi ile alâkalı bir yazı varmış. Gelirken getir mecmuayı da olur mu evlâdım.

- Hay hay Hocam.

13 Temmuz 1977

Lastik Said çok bilgilidir. Ahmed Midhat'ı da "nemekriz-i lezzet ve letafet" olarak tavsif ediyor.

"**Toprak**" basılınca **Zola**'dan beş talebesi ayrılır: **P. Marqueritt, G. Guiche, P. Bennetain, Lucian Descaves.. Beşlerin Beyannâmesi** var.

"**Ahmed Midhat Efendi Hazretlerine Arizadır**", Said, 1315. Bu kitap çok mühim. Burada klâsik, realizm tarifleri var. Yirmi sayfada hülâsa edebiliriz.

(Tanzîmat sonrası Türk edebiyatında edebî akımlar ve tenkidleri sahasında güzel bir çalışma yapılabilir, dedim:)

Klasikler mes'elesini ayrıca ele almak lâzım.

Ahmed Midhat "**sosyal**" kelimesini bu eserde "**medenî**" ile karşılar.

"Mîr-i Said bahisde nâ-ehl imiş meğer
İbn Kemâl sandık Ebû-Cehl imiş meğer"

Hâmid, Lastik Said için yazdı bunu. Lastik Said, **Kemâl Paşa**'nın oğludur. Mühim bir adamdır. Kâmus'u var: **Galatat-ı Tercüme. Teşhîr-i İzmihlal** adlı bir başka tercümesi daha var. Şâir aynı zamanda. Çok güzeldir hicviyeleri.

Bütün o devir Ahmed Midhat hakkında yazılacak bir romanla anlatılabilir. Bütün o devir, Muallim Nâcî, Lastik Said, **Nâmık Kemal**.. Namık Kemal'den itibaren herkes girer.

Batı'da **Balzac**'ın **Nietzsche**'nin romanları var.

14 Temmuz 1977

(**Halide Edib**'in **Zola**'dan bahseden yazısını okuyoruz: **Âşiyan Mecmuası**, nu. 9, İstanbul 1324.:)

Halide Edib'in Zola'dan bahsederken "**dört kitap**" dediği aslında **Dört İncil**'dir. Çekindiği için öyle söylüyor. Kendisinde de yahudi kanı vardır çünkü.

Dreyfus hâlis muhlis bir yahudiydi. **Teodor Herzl**: "Ben Dreyfus Dâvâsı'yle uyandım" diyor.

Sâtı', terbiyeci. **Gökalp**'la kavgaya tutuştular, adam küstü, Mısır'a gitti. Tam bir Osmanlı idi. Arap milliyetçiliğinin kurucusudur.

Alâeddin Cemil sosyalist partisini kurmuştur. CHP'nin İstanbul müfettişiydi. **Tan** hâdiselerinde İstanbul'daydı.

Mustafa Nâmık ile ahbap olduk. Vapurda tanıştık bir gün.

.....

Şimdi de Beşir Fuad'ın Hugo'sundan okuyalım.

(Okuyoruz)

***

Mehmet Akif Ak'ın yazdıkları yanlış.

Beşir Fuad'a yazımda biraz fazla vurdum gâlibâ. Adam bunlardan çok daha iyi.

"**Şiirden Düşünceye**"yi kimse anlayamaz. İlk defa yazılıyor böyle bir yazı, dünyâda ve bizde ilk defa.

Mehmet Akif Ak'ın yazısını başa koymuşlar Pınarcılar. Ne var yazıda? Hiç bir şey. İnsan yazıya değerini verir, hiç olmazsa başa koyar yazıyı.

Pınarcılar'ın söyledikleri hem dağınık hem müphem. Doğru dürüst bir cümle bile yok. Fiilen bir kavga da vermiyorlar. Ne nazariyat, yâni kitabî bilgi var, ne fiilî yâni kavga.

Yazı yazmak güç iş evlâdım. Hele namuslu yazmak. Bitmedi, bitmiyor mevzu bir türlü (Cemil Hoca **Beşir Fuad'ın Realizm-Romantizm** makalelerini kast ediyor).

Ben bu yazıyı 1940'lardan beri yazıyorum. Bu haliyle pek az göreceğim şey kaldı. **Ahmed Şuayb**'a, **Ali Kemal**'e de bakarız, **Raif Necdet**'i yazdım daha önce. Buraya kadar birinci kısım olacak. İkinci kısım da 1940 nesli olacak.

Beşir Fuad mes'eleyi en iyi anlayan adam o devirde. O bile bu kadar görebiliyor. Ahmed Midhat ise bir Osmanlı. Kendi kendini yetiştirmiş. Romanları birer Binbir Gece'den parçalar. Hugo ve Zola mes'elesinde o da ciddî. Fakat biraz fazla ithamkâr.

Roman bizde başka, Batı'da başka. Bizde roman Şark-Garp çatışmasının mahsûlü olabilir. Millî, yerli değerlerle Batı değerlerinin çatışması. Buhran, kriz...

(**Sordum:** Son cümlelerinizden anladığım kadarıyle **Peyami Safa**'nın **Fâtih-Harbiye**'si böyle bir roman. Eski-Yeni, Şark-Garp çatışmasının insan ruhu üzerinde meydana getirdiği buhranın bir romanı. Sizce de öyle değil mi?)

Evet, öyle.

15 Temmuz 1977

Bu memleket çok garip memleket. Tasavvur et, **Komünizmle Mücâdele Derneği**'nin dergisinde ben **Nâzım**'ı methediyorum.

Genel grev, hükümetleri ve memleketleri tehdit vâsıtası olarak kullanılıyor, "mitos" diyor buna Batı.

Beşir Fuad'ın ne **Şinasi** gibi, ne **Nâmık Kemaller, Ali Süâvîler** ve **Hâmidler** gibi dışarıda arkadaşı vardı. Tek başınaydı.

Beşir'den sonra herkes onun yaptığını yapmağa çalıştı. Geçti o hikâyeler, kılıçla, gönülle yaşanan devirler geçti. İster istemez kafayla yaşayacağız.

(Ben:

– Bu fikrinize iştirak etmiyorum. Ne olursan ol, iş yine topa tüfeğe varıp dayanıyor. Zâten kimse dünyâda seni adam yerine bile koymuyor. Büyük ve engin bir kültürümüz var. Ama bunun propagandasını yapamıyoruz. İşte belki burada kafa lâzım. Bu da gönülle olacak bir iş. Kafa ile gönlü birleştireceğimiz bir devir gelmeli.)

Kendi ülkesinden, târihinden kopan her aydının varacağı nokta intihardır. Beşir bir prototiptir. **Cezmi Ertuğrul** da intihar etti, Nâmık Kemâl'in torunu. O da kopuyor çevresinden; fazla ileri gidiyor.

Hakîkaten niçin tercüme edildi **Paul ve Virginie, Robenson Crusoe** niçin tercüme edildi? Geçmiş bir devri anlamak bir insan için çok güç. **Yusuf Kâmil Paşa**'nın gayreti belli. **Telemak** aslında bir siyâsetnâme.

Sen hoca almaya muhtaç olduğun andan îtibaren dâvayı kaybettin. Orduya muallim getirdin. Gelen diliyle, dünyâsıyle geliyor. O da senin ihtiyâcın olanı değil kendi takdîr ettiği kadarını veriyor. Kapitalizm canına okudu Osmanlı'nın.

Telkin etmek ve renkli olarak bir kaç cümleyle göz önünde canlandırmak. Tek üslûb gayretim bu. Yazmaktaki çektiğim sıkıntı. Ben de bir parça şâirim ve Tanzîmat aydınlarına benziyorum.

(Sordum: Tanzîmat aydınları diye bir tasnif mümkün mü?:)

Ben de Tanzîmat aydını sözüne karşıyım. Aydınlık olmalı mefhumlar. Batı'da da böyle tasnifler yok. Nesil tasnîfi nedir? Meselâ 1940 nesli ne demek? 1940'da doğanlar mı, yoksa orada yazanlar mı?

Asır ne demek? Avrupa'ya göre XIX. asır 1815'te başlar. **Vaterloo Savaşı** ile Avrupa yeni bir asra girdiğini kabul eder. XIX. asır 1914'e kadar devam ediyor. 1914'te yeniden çehresi değişiyor Avrupa'nın. Bizim asırlarımız farklı. Ne yapacaksın? Biz bu târihleri kullanmıyorduk ki o târihlerde. Bu mahzurları def etmek için son edebiyat tarihçilerinden biri "nesiller" diyor. Fakat her tasnif eksik ve hatalı olabilir.

Meselâ **Beşir Fuad** hangi nesilden? Bugüne çok daha yakın.

Rusya sosyalizmi kurmuş ve insanlar saadete kavuşmuştur, oradaki Türkler de. Kapitalizm insanları esir ediyor. Sosyalizmin gayesi insanları kurtarmaktır. Türkiye'ye de müdahale edebilir; ama dost olarak, kurtarmak üzere, Rusçular'ın fikri bu Türkiye'de.

Ben hiç maocu ile karşılaşmadım. Maksatları ne, bilmiyorum.

18 Temmuz 1977

(Beşir Fuad, Emil Zola, Hugo, Romantizm-Realizm mes'elelerine devam ediyoruz:)

Bir insanı tanımak için çevrenin de değer hükmü önemlidir. Ne diyorlar, bilmek lâzımdır. Ümit doçentlik tezi için Le Play üzerinde çalışmak istiyor. Evvelâ Le Play'ın hakkında yazılanları okumalı.

Kitapları nesiller yazar. Benimki bu kitabın bir iki satırı sâdece.

☆ ☆

(Şevket Rado'ya gönderdiği Bu Ülke'nin ithaf yazısı:)

"Sayın Şevket Rado

*Otuz yıl önce "**Elit Kıraathanesi**"nde karşılaşmıştık. "**Yirminci Asır**"da ilk yazım çıkmıştı. Akşam'daki fıkralarınızı severek okuyordum. Sonra Hayat'ı çıkardanız. Onu da zaman zaman aynı lezzetle okuyorum. Eski bir âşinâyı hatırlamak istemez misiniz?*

Sevgilerle.

19.7.1977

Cemil Meriç"

☆ ☆

Evlâdım, aslında **demokrasi** diye bir şey yok Türkiye'de ve olamaz da. Demokrasi kapitalist cemiyetlerde tatbik edilir. Şöyle: Batı sömürdü bütün dünyâyı. Büyük bir sermâye birikimi oldu. Bunda payı olan sınıflar paylarını istediler. Yönetici sınıf, burjuvazi de sus payı verdi onlara. Buna demokrasi dediler.

Demokrasi olamaz. Kapitalizm milletler arasıdır. Her memlekette temsilcileri vardır. İkinci Dünyâ Harbi'nde Rus fabrikalarını niye bombalamadılar? İngiliz, Fransız, Amerikan kapitalistlerinin hissesi vardı çünkü.

(**Sordum:** Peki Hocam, biz nasıl kurtuluruz bunlardan?:)

Esasen kurtulamayız. Kapitalizmin kuyruğuna yapışmışız çünkü. Onların istediği kadar bizde kapitalizm gelişir, bırakmazlar. Devletçilik dediğim aslında sosyalizm. Hepiniz ürküyorsunuz sosyalizm dediğim zaman. Bir parça nazizme benziyor. Belki bu doğru. Doğru olan sizin dediğiniz. Biz şimdi millet olarak mağdur durumdayız, ezileniz. Kapitalizme top yekûn karşı koymamız şart.

Batı'nın işçi sınıfı, kapitalistleri gibi kardeştirler. Bir yerde işçi sınıfının amacı kardeşçe hareket eden kapitalizme karşı koymaktır. Dîni bir, menfaati bir, dili bir, ortak yönleri çok. Ama bizim işçi sınıfının Batı ve Sovyet işçi sınıfıyle ortak değer ölçüleri yok. Dîni ayrı, medeniyeti, dili ayrı. Esasen bir görüşe göre proleter sınıf değerde **proleter milletler** vardır. Biz bu görüşe göre proleter bir milletiz. Millet olarak neyimiz var? Belki siz haklısınız. Milliyetçiliği öyle tarif etmelisiniz ki, başka mânâya gelmemeli. Milliyetçiyiz, diyorsunuz. Nedir milliyetçilik? Esâsında milliyetçilik diye bir doktrin yok dünyâda. Ortada sâdece menfaatler var.

(**Cevaben:** Efendim, bütün bu fikirleriniz kanaatlerime ters. Cemiyetlerin ve medeniyetlerin gayesi ideal insanlar yetiştirmektir. Ve insanları mesûd yaşatmaktır, dedim.)

19 Temmuz 1977

Ben Batı'ya ve hiç kimseye düşman değilim. Ben herkesin eşit olmasına taraftarım. Batı'nın bizden üstün olmadığını gösteriyorum. Avrupa'nın rezilliğini göstermeğe çalışıyorum.

Batı mes'elesinde **Kaplan**'a bâzı şeyler söyledim. "Aydınlandı kafam" demişti.

Esasen **Türk tiyatrosu** diye bir şey yok. Bizde tiyatro yok. Yapılanlar ve yazılanlar Batı'nın birer taklidi. Roman olmadığı gibi, tiyatro da yok bizde.

Batı'da tiyatro kiliseden çıkmıştır. Kiliseden, yani hıristiyanlıktan. Papazlar câhil halka İsa'yı, doğumunu anlatabilmek

için bâzı vâsıtalara, gösteri vâsıtalarına baş vurmuşlar. Oradan çıkmış. Yerini, zamanla, bütün diğer sahalarda olduğu gibi drama bırakmış. Yâni tezatlara.

Bizde tiyatronun ne dinde yeri var ne örfte, âdette. Orta oyunu ise bir eğlence vasıtasıdır. Makbul görülmemiş oyuncular, hâlâ da öyle. Kızımı bir tiyatrocu istese vermem şahsen. Hakîr görmek değil bu benimki. İnsan olarak ancak nazarımda bir değeri vardır; ama o kadar.

Tiyatro ve tiyatroculuk Avrupalılaşmış zümrenin tutkusu. Kendi rezaletlerini, fuhşiyâtını ve zinalarını görüyorlar, seyrediyorlar. Halk pek îtibar etmemiştir.

Tiyatro bir **mekteb-i edep** değildir, **mekteb-i fuhşiyattır** Batı'da.

20 Temmuz 1977

Said Bey Büyük Larousse'u tercümeye kalkışmış. "**Ampul**" maddesine kadar gelmiş. İki cild tutmuş. Ampul maddesinde sönmüş ampulleri.

Galatat-ı Tercüme'nin başında: "Yâdigâr-ı meclis-i ahbâb ola defterlerim" diye yazar. Adam su koyuverir zaman zaman. Ciddîliği yanında mizah düşkünlüğü de çıkar ortaya.

Ahmed Midhat müstesna bir şahsiyet. Herkesi anlamıştır devrinde. Beşir Fuad'ı da, Lastik Said'i de. Anladığı için tokatlamıştır Lastik Said'i ya.

Hasan Âlî'nin hediye ettiği "**Edebiyat Târihimizden**" kitabının ithaf yazısı şöyle: "Değerli yazar Cemil Meric'in kütüphanesinde bir takdîrkârının kitabı da bulunsun diye. 1 Eylül 1957. Yücel"

Midhat Efendi'yi ben **Reyhâniye**'de okudum. Köyde **Kırk Ambar** külliyâtı vardı evimizde. Ben kültürümü ve tecessüslerimi Midhat Efendi'ye borçluyum. Amcamındı kitaplar. Binbaşıydı. Babam muhacir olduğu için bırakmış eski oturduğu yer-

de. Elinde sâdece kânun kitapları kalmış. Midhat Efendi'yi o devirde herkes okumuş.

(**Sordum:** Mutaassıp ve kapalı aileler çocuklarının roman okumasını istemezler. Bunun sebebi sizce nedir Hocam?:)

Sevmezler. Çünkü Batı'dan gelme, edepsizlik, ahlâksızlık var içinde.

Ahmed Midhat roman yazmak için roman yazmıyor. Hem eğlendirmek, hem de bir şeyler öğretmek gaye. Çocukça bir ansiklopedi.

(**Sordum:** Yüceltilen değerler hep bizim değerlerimiz, öyle değil mi efendim?:)

Tabiî canım. Yerli adam yahu. Batı'yı da sokuyor ama kaçak olarak. İlk mektepte hocamdır. Kırk Ambar'ını okudum.

Şemseddin Sâmî, madrabazın biri. Onu ne kadar yüceltirler. Câhilin biridir. Onunla hesaplaşmadım daha, hesaplaşacağım.

(Radyo haberlerinde **Ecevit**, son hükümet toplantısı hakkında bilgi veriyordu:)

Ecevit "**olası**" kelimesini ne kadar da seviyor! "Olası" mayasıl sesinde bir kelime.

"**Yan tutmak**" ne demek? Yan müşahhastır. Taraf tutmak olur.

Celâl Sılay, Hind'i okudu. "Her kelimesinde almışsın eline bir kamçı, dövüyorsun boyuna. Hakaret ediyorsun bize. Câhilsin, diyorsun. İnsana bu denir mi?" derdi. Mecnun bir adamdı Celâl Sılay.

(**Fevziye Hanım** rahatsızlanmış. Mahmut Ali Bey eve gelip annesinin vaziyetini öğreniyor. Bunun üzerine:)

Ben geberecek gibi kalkıyorum çok defa sabahları. Doktorlara gitmem. Doktorlar insana şüphe verirler. Esasen bir faydasına da inanmam doktorların. Belim, dişim ağrıdı, öylece gittim. Çoğu günler lâf söylemeye bile takatim olmuyor, ama ne yaparsın?..

Ahmed Midhat mühim. **Ümit**'e bunu veya **Cevdet Paşa**'yı yap, dedim. O da gitti **Cevdet Paşa**'yı yaptı tez olarak. İyi etti.

21 Temmuz 1977

Godot diye bir adam vardır. Beklenmektedir, bir türlü gelmez. Ama aslında öyle bir adam yoktur. Yirmi sene önce oynamış bir piyes. **Ionesco**'nun mu ne?

Felsefeyi de öyle tarif ederler: Felsefe, karanlık bir odada olmayan kara bir kediyi yakalamaya çalışmaktadır.

Ali Kemal'i de yazmak lâzım. Çok mühim. Bu yazıya bir müntehirle başlıyorum, bir maktulle bitiriyorum. Çeşitli isimler düşündüm sabah. Kaydet: **Hakîkiyyundan Tabiîyyuna**, yahud, **Edebiyatımızda Zola. Üç Perdelik Komedi, Trajedi** de olabilir.

Bilinmeyeni bilinenle mukayese ederiz. Anlamak için benzerlikler arayacaksın. Hepimiz böyleyiz. İnsanlık böyle. **Ali Kemal** de **Flaubert** ile **Taaffüf** ü karşılaştırır. Hakikatte doğru. Fakat Ahmed Midhat hepimizin hocası. O devirde artık **İttihatçılar** vardır. Gözden düşmüştür Ahmed Midhat. Ali Kemal İttihatçı değil, ama gözden düşmüş bir adama hücum ediyor. Ahmed Midhat ve Cevdet Paşa devirleriyle bütünleşmişlerdir.

Ali Kemal'in **Paris**'e gitmesiyle **Nâzım**'ın **Moskova**'ya gitmesi arasında hiç bir fark yok. Marşlar, mitingler vs.

"Nihrîr" bilgili, cem'i naharîr. Ben bu kelimeleri hep kendim okudum, söyleyen olmadı, orta mektepte. Mânâsını biliyorum, telaffuzunu bilmiyorum. Onun için nehr-nihr-nahr tereddüt ettim.

Ali Kemâl'in edebiyat hakkında görüşü bugün de geçer. Beşir ile aralarında benzerlik var ama farklı. Al sana doktora tezi: Beşir'den veya Namık Kemâl'den Ali Kemâl'e kadar edebiyat anlayışı.

Edebiyat, tıp gibi bir fendir.

(13 radyo haberlerinde **Demirel kabinesi** açıklandı:)

Kabine zayıf. İçlerinde ciddî olarak tanıdığım sâdece **Agâh Oktay Güner Bey** var.

25 Temmuz 1977

Raif Necdet'in **Hayat-ı Edebiyye**'sini okuyoruz: Evlâdım, sizlere ümmîler hocalık yapıyor.

Yâkub Kadri de Avrupalı, **Raif Necdet** de Avrupalı. Yâkub kapitalizmin tercümanı, Raif ise yükselen yeni fikirlerin. Haklı olan Raif.

Hakikatte her ikisi de Avrupalı. Kitabının ismi bile Fransızca: **Hayat-ı Edebiyye**. İki kitap var hayat-ı edebiyye diye.

Raif Necdet'in bilinmemesinin sebebi ömrünün kısalığı.

"Büyüklerimiz hücre-i inzivalarında, gençlerimiz sâde aşk, kadın terennümâtında" bu sözü her devir için söyleyebiliriz.

(Raif Necdet'in üslûbu da sizinki gibi Hocam:)

Ben o kadar geveze değilim evlâdım. Kaynaklarımız aynı: Fransa. Benzerlik sâdece burada. Ben bunların hatâlarını tashih ediyorum yalnız.

26 Temmuz 1977

(**Talat Sait Halman**'dan mektup geldi:)

Kitapları aldı her halde.

Neş'et Dal'ın **Köprü** dergisindeki son yazısı aslında benden. Esasen **İbnülemin**'den **Âlî Paşa**'nın hayâtı alınır ve **Vasiyetname** eklenir, olur bir yazı.

Kabaklı (Ahmet) talebem. Bir fikir adamından çok bir gönül adamıdır. Onun için de hatâları affedilebilir. **Ergun Göze** ise zeki. Politikaya çok daha uygun.

"Ayrılan ellerimiz bir daha birleşmeyecek
O dudaklar beni Sîret diye yâd etmeyecek"

Hüseyin Sîret

O çağ edebiyatından güzel bir iki mısra bunlar.

Aziz Nesin askerden ayrılmadır. Keçi çaldı diye atılmış. **Peyami Safa** ile bir kavgaları vardır. On beş sayı falan devam etti.

Edebiyatımızda kalem savaşları hep edepsizlikle neticelendi.

Rebab Mecmuası da okunmalı.

Dil yavaş yavaş gelişiyor. En durgun ve olgun dil Peyami'de bu devirde. Hâlâ da öyle.

Tahsin Nâhid İngiliz edebiyatı profesörü, **Mînâ Urgan**'ın babası. Mînâ, **Halide Edib**'in asistanıydı. Tahsin Nâhid'in, öldükten sonra, karısı **Fâlih Rıfkı** ile evlendi. Mînâ Urgan da aktör **Câhid Irgat**la evlendi. Câhid Irgat da öldü, dul şimdi. Solumtraktır. Câhid Irgat Orhan Veli'den çok daha şâirdir. Alkolizmden gitti. Benden bir yaş büyük.

Mînâ ahbâbımdır benim.

Korkunç. Sonra anlatırım.

Mînâ'nın **Shakespeare**'ini oku.

Mînâ hanım yüzce güzel değildir pek. Yüksek zümreden olduğu için zengindi de. İki çocukları var. Câhide Sonku ile **Câhid Irgat** metres hayâtı yaşadı. Yoksuldu Câhid Irgat. Mînâ hanım korudu onu parasıyle.

Câhide Sonku ile içerlerdi. Çok kavga vardı hayatlarında. Bir birlerine radyo atarlar, mahalleyi velveleye verirlerdi.

Raif Necdet de Avrupa kafalı. O da geri kaldığımıza inanmış. Devri gibi. Fakat bu biraz daha aydınlık. **Akif**'e kadar hiç kimse bir şey söyleyemiyor. Herkes Garpçıdır.

II. Meşrutiyet'ten sonra İslâmiyet ideoloji olarak yıkıldı. **Celâl Nuri, Abdullah Cevdet**.. Batı'nın dîne hücumu bu zaviyeden: Dînin terakkiye mani olduğu inancı yayıldı.

Marksistlerin ortaya çıkışı aslında normaldir. Varılacak tabiî netîce buydu. Düzenin her adamı tabiî olarak marksisttir. Ama 1938'e kadar.

Mustafa Kemâl ölünce ben bile bir şiir yazmıştım. **Kemalizm** bir büyüydü. Fakat ölümle bu büyü bozuldu. Aydınlar tabiî olarak marksist oldular.

O devirde 1908-1910'larda hiç kimse hiç kimseyi okumuyor. Ne **Ziya Gökalp** okuyor **Raif Necdet**'i, ne Raif Necdet okuyor Gökalp'ı. Günümüzde de yazarlar öyle. Okuyorlarsa bile okumamış gibi davranıyorlar. Bir aydın efkâr-ı umûmiyyesi olmadı.

27 Temmuz 1977

Başlıca kaynağımız **Fecr-i Âtî** için **Hasan Âlî'nin Edebiyat Târihimizden**'i.

Romantizm Almanya'da doğdu. Almanya rönesansın dışında kalmış. Rönesansı bir İtalyan miti olarak görür. Hindistan'a kadar gider ve klâsisizmin dışında da bir çok edebiyatın olduğunu görür. **Schlegel** kardeşler görürler. **Madame de Stael William Schlegel**'in sevgilisidir.

Madame de Stael edebî cereyanları 1913'te yazar. Kuzey ve güney edebî cereyanları olarak ayırır. **Chateaubriand** diğer romantizmin kurucusu. **Hugo** daha on üç yaşında. Ben bu hususu Hind vesilesiyle yazdım. Ama okuyan olmadı.

Madame de Stael'in **Almanya'ya Dâir** kitabı Türkçe'de çıkmadı. Romantizm anlatılır orada. Edebiyata Dâir'i de Toplum-Edebiyât Münâsebetleri adında olacaktır.

J. J. Rousseau pre-romantiktir. Romantizmin içinde kralcılar da, devrimciler de var.

(**Sordum:** Realizm?:)

Saint Beuve, Taine'den öncedir ve romantiktir. **Taine**'in hocasıdır. Realizmin hakîkatte en büyük temsilcisi Balzac'tır. Balzac'ta tipler var, umûmî yok. Balzac'ın tipleri hep üst seviyede.

Balzac'ta üslûp endîşesi yoktur. Hem hayâl hem gerçek aynı romanda yer alır. Kahramanlarının hepsi insan üstüdür.

Ben 1942'de yazdım. Balzac XIX. asrı, cemiyetin bütününü, bütün olarak vermeğe çalışır. Romanları bir millet meclisidir. Doktorlardan, fahişelerden, kürek mahkûmlarından birer ikişer temsilci. Onun için kahramanları yoğunlaştırılmıştır ve temsil kabiliyetleri de buradan gelir. Onun için olağan üstü hürriyetler kazanır, kahramanlaşır adetâ.

Mes'ele kesafet mes'elesi. Eserde yüzde seksen realite varsa ona realizm diyoruz.

(Tekrar sordum: Natüralizm?:)

Soya çekim kânununda üstünlük soya çekmez. O zaman **dahî soyu** olurdu.

Natüralizm ve **Beşir Fuad**'ı ben 1940'larda yazdım. **Ahmed Midhat**'ın **Sürûrî**'nin **Hezeliyât**'ına benzetişini bile.

Kimse görmemiş evlâdım bunları.

Bundan sonra edebiyat târihlerini tenkid etmek istiyorum. Ne yapılmış, ne yapılabilirdi? Eğer ömrüm vefa ederse. Türk düşünce târihinin çerçevesini çizmek istiyorum.

Fransa'da **Trubadour**, Almanya'da **Ministrel**, halk şâirleri. Bizde sınıf yoktu. Batı'da var. Bizde halk şâirlerini beyler de dinlerdi.

Tanpınar'ın **Türk Edebiyatında Cereyanlar** makalesi Amerikan üniversitelerinde okutulmak üzere yazılmış bir yazıdır.

Osmanlı, Yahya Kemâl'den sonra gelen nesilde yoktur. Necip'te, Cahit Sıtkı'da, Orhan Veli'de, Oktay Rıfat'ta yoktur.

Hâkim bir tem olmamıştır bu şâirlerde. Kapatır **Yahya Kemâl**, bir dünyâyı, bir düşünceyi adetâ mühürler. Yahya Kemâl son Osmanlı'dır. Bir zevk ve tahassüs dünyâsının fecridir. Bir Yahya Kemâl olmak için Osmanlı dilinden zevkinden geçmek lâzım. Yahya Kemâl'in yetişebilmesi için yetiştiği devrin tekrar gelmesi gerekir. Biter, süzülür bir devir. Tanpınar haksız. Yahya Kemâl'in son devir edebiyatına hiç bir tesiri yok. Vezin, ahenk ve mûsikîdir. Yahya Kemâl de ancak o vezin içinde vardır.

Mazideki ihtişamımızla mukayese edilirse **Yahya Kemâl**, **N. Hikmet** ve **Ahmed Hâşim**'le şiir biter. Sonra hikâye başlar.

Tanpınar'ın makalesi ısmarlama. **Kemâl Tâhir** yok, **Celal Sılay** yok. Kenarından geçmiş mes'elelerin, içine girmemiş. Romanda neyi tenkid ediyorsa Kemâl **Tâhir**'de o vardır.

Edebiyat târihi tedkiklerinde mühim olan kaynaklardır. Evvelâ kaynaklara gidilir. Adamlar ne diyor mes'eleler hakkında, bunlar görülür evvelâ. Sonra bu kıynaklar hakkında başkaları ne diyor, onlar tesbît edilir. Her ikisi de mühim, çünkü bir eser ve insan hem kendisinin hem çevresinin değer hükümleriyle vardır.

Ömer Faruk Bey fazla titiz. **Tanpınar** iyi ama o da şâir. İkisinin arasında olacak edebiyat tarihçisi. **Kaplan** çok sathî alır mes'eleyi.

Geçenlerde bahsettiğim **Sabri Ülgener**, bütün hayâtı boyunca o kitapla uğraştı.

Max Nordau da romanların hayâta tesirini çok güzel işlemiştir. 1946'da **Amaç** dergisinde bu adamdan bir kitabını hülâsa edip tenkid etmiştim. Bütün asır sonu edebî cereyanlarını dejeneresans olarak telâkki eder. Çok zekî bir adam.

Mehmed Behçet benim ahbâbımdı. **Arap Behçet** diye mâruftu. **Hüseyin Kâzım Kadri**'nin **Büyük Lûgat**'ini kendisinin yazdığını söylerdi. Olabilir. Haydar Paşa Lisesi'nde hocalık yaptı. Fransızca bilirdi. Entellektüeldi.

Gözlerini kaybetti hayâtının sonunda. Bir hicvini söylemişti. Bir kıt'ası vardı. Unuttum şimdi.

Edebiyatçılar Geçiyor isimli bir kitabı var. Bu enteresan bir kitap.

28 Temmuz 1977

(Sabah erkenden Reşid Bey Plâjı'na gitmişler. Almaya gittim. "İdare-i maslahat" terimi geçti. Yolda anlattı:)

Osmanlı'nın son devrinde bir sadrâzam var. Meclis toplanmış sadrâzama soruyor:

- Nemçe'ye savaş açalım.

- Ensebdir efendim, ensebdir.

- Moskof'a açalım.

- Ra'nâdır efendim, ra'nâdır..

Adam her şeye böyle cevap veriyor. İdâre-i maslahat bu. Bir başka hâdise.

Ordu savaş için hazırlanmış. Sadrâzam, yerine bir yardımcı tâyin edecek. Eski ikbâl görmüş paşaları toplar.

Ben bilgiye karşı susuzum. İlk mektepte başladım Arapça'ya. Orta mektepte **Hafız Nafiz Efendi** hocamızdı. Ulûm-ı dîniyye ve Arabiyye hocası. Aynı zamanda kirvemdi de. Sonra aramızı da bozdular.

Ben orta iki üçte **Turancı** oldum, yâni söven oldum. Araplar'a büyük nefret besliyordum.

Orta mektepte Fransızca derslerini Arap talebelerle beraber okur, diğer dersleri ayrı ayrı görürdük. Türkler arasında tek Türkçü bendim. Geri kalan Türk talebeler Araplaşmışlardı.

İskenderun Haleb'e bağlı bir sancaktı. Araplar'in nefreti vardı Atatürk'e ve Türkiye'ye. Ben de bütün nefretime rağmen Arapça öğrendim. Başkaları öğrenmek için, ben ise öğrenmemek için çalıştım, böyle oldu.

Ömer Yahya onuncu sınıfta hocamızdı. **Tomurcuklar, El-Berâim** adlı şiir kitapları var. Hediye etti bana. Kibar ve romantik bir şâirdi. Daha ilk derste sigara uzattı talebeye. Ben de içmiştim.

Yaptığım hatâlar hudutsuzdur. Hayâtım hatâlarla dolu ama Arapça öğrenmeme hatâmı hiç affetmiyorum. Bilhassa onuncu sınıftan sonra nefretim daha arttı.

Onuncu sınıfta Suriye Devlet Reisi **Şeyh Tâceddin** geldi bir gün mektebe. Ben Fransızlar'ı seviyorum, Araplar'ı sevmiyorum.

Şeyh Tâceddin **Galatasaray** mezunu. Onuncu sınıftayım. Mektep müdürümüz doktor ve aynı zamanda edebiyat hocamız **Ali İlm-i Fânî**. Hoca "En iyi talebem" diye takdim etti beni. Şımartmıştı beni çok.

Âbidin Paşa'nın **Mesnevî Şerhi**'ne yardım etmiş. Metin şerhleri doçenti 1912'de İstanbul'da. Şerhlerin ön sözünde de ismi var. Hocamız şâir deyince, müdür "Fransızca'da da şâir" dedi. Şeyh Tâceddin bir şiir okumamı istedi benden. Türkçü bir şiir okudum. Hoca müthiş üzüldü. O zamanlar **Rıza Nur**'un kitaplarını okuyordum.

Şeyh Tâceddin "Acaba Arapça şiir yazmıyor musun?" diye sordu. "Hayır" dedim, "Sevmiyorum" dedim.

Adam olmayacağım daha o zamandan belliydi. Küstah, terbiyesiz biriydim.

Tolstoy'un üç büyük eseri var: **Diriliş, Anna Karenina, Harp ve Sulh. San'at Nedir?** eseri de çok mühim. **Shakespeare** tenkidi de bu kitabın içinde.

Refik Hâlid, Salon Köşelerinde'yi çok severmiş. **Safvetî Ziya** hakkında da ciddî bir araştırma yapılmamış.

(Ben: Bizimkiler onu bir avamı romancısı olarak görüyorlar, dedim.)

Yaşar Kemâl'den daha kötü değil her halde. Bir tez, bir monografi yapılması lâzım muhakkak. **Raif Necdet** de beğeniyor kitabı.

Birer içtimaî vesîka hüviyetindedir romanlar. Ben okumadım. Bizde bütün hükümler hissî sebeplerden doğar. 1908-1915 arasında **Halide Edib**'den başka romancı görülmüyor.

Bir Peyami, **Yâkub Kadri** kendiliklerinden doğmadı. **Refik Hâlid** niçin seviyor? Bâzı şeyler tedkik edilmiyor. Ne tesirleri olmuş, tedkik edilmeli bütün bunlar. **Üç İstanbul** senelerce unutuldu, sonra meşhur oldu tekrar. Yâkub'un ve Peyami'nin eserlerinden çok daha iyidir halbuki.

Bir Türk romanı yoktur, hükmü biraz insafsız. Nasıl, bilmiyoruz. İngiliz, Fransız, Rus.. pek çok insan var.

Tolstoy, Rousseau'nun şakirdi. "Chef d'oeuvrer" Şaheser. **Şehâbeddin Süleyman** getirdi bu tâbiri. Bir ara şehkâr da kullanıldı.

Ben bile ne **Tanpınar** ile tanıştım ne **Peyami ile**. Yalnız, Peyami 1939'da bir toplantıda gevezelik ediyordu, ben de vardım orada.

Raif Necdet iyi bir adam. Yaşasaydı ve rahle-i tedrîsime girseydi adam ederdim her halde.

Sabih Bey (Sabih Şevket Çengeloğlu) 93 yaşında öldü. Mûsikîşinastı. **Tanbûrî Cemil** onların konağında evlenmiş. **Abdülaziz**'in kızlarıyle birlikte mûsikî dersi almış. Yahya Kemâller falan onların yalısında toplanırlarmış. Binlerce şarkı bilirdi kimsenin bilmediği.

Gerektiği gibi istifâde edemedim **Sabih** Bey'den. O da frenkperestti, ben de. O tarafımızla birleşirdik. Fakat Batı hakkında hayâtının sonlarına doğru "Bırak bunları" derdi.

Sabih Bey'e bankadan hayat boyu aylık ikramiyesi çıktı. Yaşlı diye vermişler buna zahir, fakat o da 20-25 sene daha yaşadı.

* *

(Günlük gazeteleri okuyoruz.)

"Yunan havarisi" olmaz. Mâlum-ı âlîniz havariler 12 tane ve İsa'nın etrafında. Sonra öyle kötü insanlar da değillerdi. Muhterem zatlardı hepsi de, tabiî birisi hâriç.

Ben birinci derecenin dördüncü kademesinden ayrıldım tekaüde. İki sene aldım maaşı. Bir sekreter vardı fakültede. "Hoca gelsin, akşama kadar çalışsın" diye haber göndermiş. "Hocanın durumu da belli, yoksa ayrılsın emekliye" demiş. Zat işlerinde çalışıyordu. Hukuk'u bitirirken kopyede yakalandı. Bir çoğunun pisliğini bildiği için işleme koymadılar. Sonra mezun oldu ve sekreter oldu fakülteye. Sonra da öldü.

Elime geçen 5800 liradır. Şu tekâüd kânunu çıkmasaydı 2500-2800'le tekâüd olacaktım ki, perîşan olurdum o zaman. İki sene bu parayı aldım, düşün.

Bu sene **Plâj**'a 60 bin lira vergi var. Mahvedecek bizi. Fevziye verecek, ama nasıl verecek?

Ben yirmi beş sene 60'ta kaldım. O zaman 60 diye bir şey vardı. Tıkandı. Kadroya göre veriyorlardı.

Bizim **İzzet**'in durumu belli. Üç binden az alıyor. Belediye'ye yeni giren bir işçi dört bin alıyor. İzzet 30 milyonu dağıtıyor halbuki. Görüyor bunları çocuk.

İzzet sûistîmallere manî oldu belediyede. Ve onun için de çok düşmanı var Şehir Tiyatroları'nda. İyi bir idarecidir İzzet. Memuriyet bu vaziyette.

☆☆

Türkçe'de **J. J. Rousseau** hakkında bu kadar güzel yazı yoktur. Sâdece **Raif Necdet** yazmış.

Türk Edebiyatında Rousseau diye bir çalışma yapılabilir.

Emile'i tercüme ediyordum. Dörtte birini yapmıştım hattâ. **Hareket**çiler (Hareket dergisi) kaybettiler yazıyı.

Şu yazı bitsin. Sonra **Dostoyevski**'yi yazmak istiyorum. Dosto'nun en güzel eseri **Karamazov Kardeşler**'dir. Onu İngilizce'den okuyorum şimdi. Adamın zekâsına hayranım. Ama bir türlü aklım ermiyor Dostoyevski'ye. Bâzı yerlerde büyük hamâkati, cehaleti var. Dosto Allah'a inanmaz, İsa'yı kabul eder sâdece.

Dosto'yu da yazdım mı, kitap tamam. En büyük iş bundan sonra, yazdıklarımı silmek. Eski çıkanlardan daha kötü olmamalı bu kitap.

XVII. asır Fransız romancılarından **Le Sage**'ın bir hikâyesi vardır. XVII. asrın en büyük Fransız romancısıdır kendisi. O hikâye de tercüme edildi, klâsiklerden. Bulursan onu da al.

Hikâye kahramanı memleket memleket dolaşır. Hırsızlarla, haydutlarla yatar kalkar bir süre. Esasen bu tip romanlara hırsız romanı derler: **Pikaro**. Bu tip roman Fransa'ya İspanya'dan geçmiştir. Vak'a kahramanları daha ziyâde hırsızlar, haydutlar ve kırk harâmîlerle bir çok maceralar geçirirler falan. Şark'ta da Garp'ta da vardır bu roman nevine giren örnekler. Aslında menşei Hindistan bunların.

Le Sage'ın roman kahramanı en nihayet bir kiliseye bir papazın kâtibi olur, sırf yazısı güzel olduğu için.

Papaz bir gün, ihtiyarlamağa başladığını, bundan sonra vaazlarının eskisi kadar güzel olması için birinin tashîhine ihtiyâcı olduğunu, bunu da kahramanımızın yapabileceğini söyler. Papazbaşı gayet de meşhurdur. Eski şöhretinin yıkılmasını da pek istemez. Evvelki başpapaz hayâtının sonuna doğru îtibardan düştüğünü, bunun da sebebinin ihtiyarlıkla beraber bir kendi kendini kontrolden uzak bulunuşunda gördüğünü söyler. Yâni, kahramanımız başpapazın sekreterliğini yapar.

Bir gün gelir, başpapaz bunar, artık, olacağı üzre. Kâtip "Efendim, çok yoruldunuz, biraz dinlenseniz!" dediğinde, köpürür başpapaz. "Sen düşmanlarımdan rüşvet alıyorsun. Aleyhimde çalışıyorsun! Defol!" diye kovar kâtibi.

Benim husûsî yetiştirdiğim talebeler var. Bunlar üniversiteden değil, hususî olarak gelip gitmişlerdi evime. **İzzet** (Tanju), **Berke** (Vardar), **Fuad** (Andıç), **Hüseyin Sarıtaş, Server Tanilli**. **Fuad** Amerika'da, maliyeci. Server on sene önceye kadar gelip gidiyordu, sonra kesti münâsebeti. Server zekîdir ve mecnundur bir parça. Bu yüzden şifasız doçent olarak kalmıştır.

On sene önce son bir defa geldi. Sonra görüşmedik artık. Sağda solda "Hoca gerici oldu artık" diyormuş.

Berke ile siyâsî konuşmuyoruz hiç. Aramızda öyle anlaştık. Nedir bu uydurca kepazeliği, söyle, diyorum. "Haklısın Hoca, benim yükselmem lâzım. Senin gibi, hayatta muvaffak olamamış bir adam olmak istemiyorum" diyor. Haklı çocuk. Ben hayatta muvaffak olamadım.

Ama, gel açalım teybi, alalım İsmail Habîb'in Dil Dâvâsı'nı, üzerinde tartışalım. Kim haklı, kim haksız, görelim, diyorum, uydurca bahsinde. Ona da yanaşmıyor. **Hacıeminoğlu**'na falan çatar ama bana çatamaz. **Bu Ülke**'de kepaze ediyorum kurumcuları. Kapitol'ün kazları, diyorum, ancak mabedi pisletiyorsunuz, diyorum. Gık bile demiyor. Berke okumuştur muhakkak, ama yutar hepsini.

Profesör Ali Bey (Özgüven) var. Çok halim selim, vefakâr bir dost. Ben en çok dostluğa ehemmiyet veririm. Daha önce de anlattım ya. **Cengiz Bey**'e, tanıştırmıştı evde Ümit, Profesör Ali Bey, diye takdim ettiydi. Parladı hemen: "Bu kapıdan içeri girdiğimiz an bizim ne profesörlüğümüz kalır, ne hocalığımız. Biz hepimiz babanızın talebesiyiz. O kadar" dedi.

Daha sonra anlatırım ya: **Hüseyin** diye bir talebem daha vardı. Çılgın idi. Geldi gitti, yedik içtik. Adam bana sonunda bir tehdit mektubu gönderdi "Vuracağım seni" diyor. "Bir insan bu kadar ezilmez, bir adama bu kadar iyilik yapılmaz.. Bu iyiliğinizi ödeyemeyecek olduğum için yaşayamam. Beni bu ıstıraptan kurtarmak için seni vurmam gerek. Yalnız, bir tercih

yapabilirsin. Ya hanımını, ya seni. Hangisini tercih edersen?". Bana bir hak tanıyor sâdece. Adam deli sanki.

Çok zekî birisiydi. Aslen doğulu. Çirkin. Kirpi gibi dimdik ti saçları. Hiç İngilizce bilmiyordu. Beş gün gösterdim. Tercümeler yapmağa başladı. Sol dergi ve gazetelerde yayınlıyor tercümelerini. Hâlis muhlis bir marksist.

Hüseyin bana geldiğinde İktisat'ta talebeydi. Çalışmam gerek, dedi. Peki, dedim. Kayın biraderim Reşid'e bir mektup yazdım, plajda bir iş versin diye. Garsonluk yapacağım, demiş. Ve başlamış işe. **Emin Sazak** var, **DP**'nin müessislerinden ve milyoner. Bir gün o gelmiş. Yiyip içmişler lokantada, bahşiş verecek olmuş. Bizim Hüseyin "Ne rüşvet, ne sadaka, geçmez burada" diye adamın yüzüne çarpmış parayı.

Emin Sazak da Reşid Bey'e söylemiş durumu. Kayın birader geldi "Deli mi bu adam?" dedi. Ben de "Delidir ama iyi çocuktur" dedim. Reşid Bey'e "Vuracağım seni" diyormuş.

Bunu sonra kitapçı **sahaf Nizameddin Bey**'e gönderdim. Girmiş işe, ve "Bu kapıdan hoca dâhil, bütün üniversite hocaları giremez. Girdikleri takdîrde vururum hepsini. Bunların hepsi câhil ve sahtekâr" demiş. Nizameddin Bey de, Allah rahmet eylesin, "Yahu bu çocuk deli mi?" dedi. Ben gene: "Deli ama iyi çocuktur" dedim.

Askerde bir gün bağırıyormuş. **Mehmed** diye bir arkadaşı vardı, o anlatmıştı: "Bu subayların hepsini vuracağım" diye bas bas bağırıyormuş. O derece ruhu bozuk ki, halüsinasyon geçiriyor geceleri. Mehmet tanıdığı için "Korkmayın, bir şey yapmaz" diyor.

Fransa'ya gitmişti. Orada tedavi olduğunu söylüyormuş. Almanyada doktora yapmış, diye duydum. Tek kelime bilmezdi Almanca. Lisâna karşı büyük kabiliyeti vardı.

Kemâl Tâhir'in **Göl İnsanları**'nı okudum, ölümünün hemen arkasından. İlk baskısını okumuştum ama demek ki, o zaman fark etmemişim. Tuhaf, sana söylüyorum ilk defa. İkinci

baskıda, ilk hikâyesi **Binbir Gece**'nin satır satır tercümesinden ibaret. Şaşırdım kaldım.

Gerçi Kemâl'in ilk kitabı ama, Kemâl nasıl yapar bunu? Aklım almıyor.

Binbir Gece'nin Fransızca'ya bir kaç tercümesi yapılmış. Birisi dört ciltte hülâsa etmiş. Birisi ise on beş ciltte. Bende dört ciltlisi var. Lüks baskısı yok. Bu masallar hemen hemen bütün Şark'ı verir, hayalleriyle, düşünceleriyle, hadiseleriyle. **Andre Gide** "Beni yetiştiren Binbir Gece'dir" diyor.

Binbir Gece çok muhteşem bir kitap. Muhteşem olduğu kadar da müstehcen. Evvelâ Mahmut Ali ile okuyorduk. Liseyi yeni bitirmişti daha. Okuduğunu pek anlamıyordu. İyiydi o zaman. Ne de olsa oğlum birader. Sonra okuyamadık beraber. Dört ciltlik hülâsayı okuduk. O daha az müstehcen. Onun tercüme edildiği devirde Fransızlar daha kibardılar. Tam olanı bir felâket. Hemen hemen bütün Şark'ı verir kitap.

Ş. Kurdakul, Edebiyat Târihi yazmış. Marksist bir edebiyat târihi, diyormuş. Fransa'da Sorbonne'daki hocalar bir araya gelip bir edebiyat târihi yazmaya karar vermişler: Edebiyat, insan, iktisat, cemiyet arasındaki münâsebetleri araştıran. Ve şuna karar vermişler: Marksist diyalektiğe göre bir edebiyat târihi yazılamaz. Yazılabilmesi için elli-altmış senelik bir çalışma lâzım, diyorlar. Bunun için de koskocaman bir kitap yazıyorlar adamlar. Bu iş Fransa'da böyle, Türkiye'de de böyle.

29 Temmuz 1977

"Hasmın sitemin anlamamak hasma sitemdir"

Lâedrî

La Sage Pikarest romancı. Pikaro İtalyanca hırsız demek.

George Renard, Edebiyat Târihinde İlmî Usûl, 1907'de **Felix Alcan**, 500 sayfa. Mühim bir eser.

Lanson'un 1904'te verdiği konferans var. **Hisar**'da çıktı, Edebiyat ve sosyoloji üzerine. **Umrandan Uygarlığa**'da da hülâsa ettim. Evet. Dikkatle okuyalım.

(Okuduk... **Raif Necdet**'e devam ediyoruz:)

Muallim Nâcî erken öldü. Ölenler dâima haksızdır. Bir kliğin adamı değildi. **Recâîzâde** ise bir kliğin içinden geliyordu ve daha uzun yaşadı.

Raif Necdet hayalperest bir adam. Avrupa'ya âşık. hayâtı hakkında hiç bir şey bilmiyoruz. Nereden öğreneceğiz, onu da bilmiyoruz.

Âşık Veysel ne **Karacaoğlan**'la ne **Yûnusla** mukayese edilir. Orta hacimde bir şâir.

Alafranga şâirlerin içinde hecede bir **Yahya Kemâl** yok. En orijinali **Necip Fâzıl**. Onun da başlıca bahtsızlığı heceye saplanıp kalmasındadır. Hecenin kendine mahsus bir kuruluğu vardır. Aslında heceyi millî diye değil, Fransızlar kullanıyorlar diye aldılar.

Rızâ Tevfik'de aruzdan gelen bir hâkimiyet var. O kadar. Bir de bektaşi nefeslerini bilir. Fakat o bile kalıcı olmamıştır.

Halil Lütfi Dördüncü diye bir adam vardı. Dâima açlıktan şikâyet edermiş. Gayet de cimri. **Tan** matbaasının da sahibi idi. Kendi cebinden yemek yediğinde aç kalırmış. Davet edildiği ziyâfetlerdeyse çok yermiş. **Selanik** dönmelerindendir.

Ben de hem aç hem tok yaşadım hayatta.

* *

(**Hasan Âli**'nin **Edebiyat Târihimizden**'inden **Fecr-i Âtî** devrini okuyoruz:)

Mehmed Rüşdü de ahbâbımdı. Şarkıları vardır. Bir gün kızını evlendirmiş, geldi. Damâdıyle kavga etmiş, "Devlethanede yatayım" dedi.

"Garaz bir bâliş-i rahat bulunmaktır ser altında"

diyerek ansiklopedilerden iki cildi verdim başının altına. O akşam bizde yattı. Evde annem misafir, Mahmut Ali daha yeni doğmuş.

Gezerken o bir mısra söyler, ben de bir mısra söylerdim. Zevkperest bir adamdı. **Nigâr Hanım**'ın âşıkı idi.

Mektupları vardı. Mardinli ağalardandı. Babam yaşında. Çok içerdi, fakat çok da kibardı.

Mütegallibe diye sürmüşler bunu, Maarif vekillerinden biri. Unuttum şimdi.

Fransa'ya gider bir aralık. Safahat hayâtı yaşar. Çok şiirleri vardı, **Sâkînâme**'si de vardır.

"İbtisâm-ı bû sehâhîyi leb-i cânânede"

Onun mısrâlarından hatırımda kalan.

Yahya Kemâl üç altın borç almış Paris'te, sonra ödememiş. Kızardı ona.

Ha, o Maarif Vekili **Âbidin Özben**.

Süleyman Nazif in mektep arkadaşı falandı **Rüştü Bey**. Diyarbakır'da okumuş. Bir gün edebiyat hocam gelmişti, masada yatmışlardı.

Fecr-i Âtîciler'in ilk kendilerine koydukları ve düşündükleri isim **Sânâ-yı Emel** imiş.

"Aceb kimden ümîd-i feyz edersin Nâbiyâ bilmem
Sabalun bir nefesde nısfı kâzib nısfı sâdıktır"

diyor Nâbî. Sanki Fecr-i Aticiler için söylenmiş gibi.

Meşrûtiyet'te cezâ-yı nakdî çıkmış. **Eşref** de bunu hicvediyor bak:

"Bize kanûn-ı ceza vermiş iken hakkı sarîh
Vükelânın...?... milletçe

Verelim her ne ise bunda cezâ-yı nakdî
Boşa gitmez bu da irâd sayılır devletçe"

Hiç bir edebiyatta, **Tanzimat edebiyatı** gibi bir sınırlama yoktur. Asırlara göre adlandırırlar bunu.

"**Edebiyât-ı cedîde**" dahî bir ayrı hamâkattir. Her edebiyat cedidedir.

Senin hocanın cümleleri çok çetrefil. Daha birinci cümle yanlış.

Bianki'nin değildir lûgat tek başına. **Kieffer ile Bianki**'nindir. Baskı târihi de 1850 değil 1835'tir. Ben de gördüm lûgati.

Kieffer burada konsolos. Fransa'da ihtilâl olunca **Yedikule**'ye hapsedilir. Notları **Bianki**'de kalır. O basar. **Kieffer** ölmüştür artık.

Uzun cümle eski harflerde mühim değil. Çünkü bir bakışta okunur. Halbuki yeni harflerde kelime ancak hecelenir.

Refik Hâlid'in mevzuları ağır değildir. Ne yeni bir fikir îmâl eder, ne de ağırdır mevzuları. Gündelik tasvirler yapar ve göze hitâbeder. Refik Hâlid tasvirîdir.

Tanpınar'da da cümle uzun ve topaldır; ama düşünmeye çalışır.

Benim için en ufak bir hatâ, bir musikişinasın dikkatinde olduğu gibi kafamı tırmalıyor. Her oyunun kaideleri var canım.

İnsanın kendisi vuzuha varmışsa söylediği de vazıh olur. Her fikir aynen gelmez ki. Bazen bitmez cümle. Mevzu üslûbunu da beraberinde getirir.

Evvelâ **Umrandan Uygarlıga**'nın ikinci baskısını hazırlayalım, sonra da **Mağaradakiler**'e devam ederiz.

Hâlid Ziyâ'nın cümleleri uzundur ve pistir. Bizde **Cenab**'ın ve **Süleyman Nazif**'in cümleleri uzundur; fakat süslüdür.

Hakîkatte bâzı eserlerde bir şey anlatmak bahis mevûu değildir, mühim olan sestir, mûsikîdir. **Şefiknâme**'nin içinden çıkmanın imkânı yoktur. **Kelile ve Dimne**'yi onuncu sınıfta ders kitabı olarak okuduk, **İbn Mukaffâ**'dan. **Kâmil Paşa**'nın **Telemak** tercümesi de bir nevî üslûptur.

Üslûp mes'elesi çok mühim. Bir üslûp târihimiz yazılmamıştır. Kaç çeşit üslûp var, nasıl gelişti, ne oldu, nereye geldi? yazılmamış.

1 Ağustos 1977

Faruk Bey Klâsik Filoloji hocam. Lâtince okumuş. İngilizce hocası. Grameri var, bulursan al.

Kâzım (Yetiş) geldi. **Le Franc**'ın Edebiyat **(Retorik)** kitabını verdim. Süleyman Paşa **Mebani'l-İnşâ**'da zikrediyormuş. Aramışlar taramışlar, bulamamışlar tabiî.

Hayâtımda kullanmadım nida işaretini. Sevmem hiç.

(Aydınlar makalesinden "**Aydının Kaderi**" kısmını tekrar yazıyoruz.)

Makinaya kâğıt tak evlâdım, ve yaz.

"Arif, mürşid, velî., aynı burcun yıldızları, İslâm'da ilim kudsiyetle halelidir..." (Aydının Kaderi, **Kubbealtı Akademi** Mecmuası, 4. yıl, 4. sayı, İstanbul, 1975. s. 34)

"Arif, mürşid, velî., bunlar burc-ı İslâm'ın yıldızları..."
"Arif, mürşid, veli. bunlar burc-ı irfanın yıldızları.

Âlim demek İnsan-ı Kâmil demektir..."

(Söze girdim:)

– Efendim, son cümlenizdeki fikrinize iştirak edemiyorum.

– Niçin?

– Çünkü, **âlim** başka, **arif** başka. Dolayısıyle âlim ile insan-ı kâmil başka başka mefhumlar ve mânâları da başka.

– Ulemâ-ürefâ farklılığı intelijansiyada teferruat. Bir yerde **şeyh** de âlimdir.

– Âlimden ziyâde ariftir şeyh.

– Bu, ideal bir çerçeve. Umumî inkıraz devrinin teferruatı.

- Âlim, olan hâdise hakkında hüküm verir sâdece, hâdisenin dışındadır. Arif hâdisenin içindedir, yaşar hâdiseyi.

– Ben âlimler ile arifleri aynı kefeye koyuyorum. İkisinin de ideali birdir. İdeali amelle ilmi birleştirmektir. Amelsiz âlim, âlim değildir. Bunun ikisini de ihtiva edecek bir kelime lâzım...

Hakîkatte yol şerîattir. Şeyhleri koyamam yazıya. Kimse anlamaz. Müphemde kalmalıyım. Âlim ile işaret ediyorum sâdece.

– Demek istediğinizi âlim kelimesi tam anlatmıyor.

– Osmanlı resmî edebiyatında böyle bir tasnif yok. Ne Cevdet Paşa'da, ne başkalarında...

Adam medreseden çıkar, müftü, kadı olur. Hepsinin kaynağı şeriattır. Tasavvuf da şeriatın içindedir. Şeriatı çok geniş mânâda almak lâzım. Esas kaynak o. Herkes nasîbine göre oradan hissesini alır.

Seni şaşırtan, daha doğrusu, yazdıklarımı, ârifi, mürşîdi, velîyi âlim telâkkî edişim. Ben umûmî olarak değerlendiriyorum. Erbab-ı hallü'l-akd'dır hepsi. Ve âlim bunları temsil eder, diyorum.

– Siz Avrupa'da buna entellektüel diyorlar, diyorsunuz. Fakat bizde durum başka. Avrupa'da, evet entellektüel. Fakat entellektüel dâima bir sınıfın temsilcisi, sözcüsü. Bir zamanlar burjuvazinin, şimdi de proleteryanın, yâni işçi sınıfının. Bizdeyse ne âlim ne arif.. belli bir sınıfın sözcüsü olmamıştır. Çünkü sınıf yok ortada.

– Âlimin vasıflarından biri de fazilettir, takvadır. Yazımda umûmî plânda doğrudur söylediklerim.

– Âlim demek insan-ı kâmil demek değildir. Söylediğiniz yanlıştır. İnançsız insan yok o devirde. Cemiyet hayâtının şartı zâten bu. İnançsız kimse olmadığı gibi, sizin tâbirinizle fazîlet ve takva dâima ön plânda. İdeal de bu. Herkes bu ideale müteveccih.

(Uzun bir sessizlik yaşıyoruz. Hoca elinde tesbih boyuna şak şak çekiyor. Düşündüğü ve canının sıkıldığı belli. Bir patlama bekliyorum. Fırtınadan önceki bir sükûneti yaşıyoruz sanki.)

Biz bilmiyoruz. Bunlar rivayet. Doğru mu? Bunlar reel mi? Sonra, âlimden ayırdığın ârifler, cemiyetin akışı üzerinde tesir ettiler mi? Bilmiyoruz. Rusya'da da, frenklerde de var böyle üç beş yüz adam. Tesirleri ne? Târihi hakîkaten bunlar mı yapıyorlar? Öyleyse cemiyet niçin bir despota teslim edilmiş? Hakîkaten Osmanlı'yı kuran resmî ulemâdır. Bunlar da payandaları.

– Siz Batı'daki gibi bir sınıf veya bir önder zümre arıyorsunuz Osmanlı'da. Hakîkatte cemiyet yekpare bir bütün. Târihi yapan tek başına ne o, ne de bu. Her ikisi birden yapmışlar târihi. Aslında mes'ele bir ihtiyaç mes'elesi. Cemiyet her ikisine birden ihtiyaç duymuş. Fakat bana sorarsanız, bir kanaat olarak söyleyeyim, cemiyeti yoğuran ârifler İslâm'ın ilk devrindeki vecd ve istiğrakını insandan insana, nesilden nesile diri tutmuşlar. Bir başka mânâda, cemiyeti bu vecd ile yoğurmuşlar.

– Osman Gâzî'nin rüyası hakîkat mi, bilemiyoruz. Çağdaş ilmin konusu bu değil.

– Mes'eleleri Avrupalılar gibi düşünüyor ve görmeğe çalışıyorsunuz. Çağdaş ilmin mevzuları arasında elbette bu olmazdı ve olamazdı. Avrupa İslâm'ı tanımıyor ve tanıması da beklenemez. Tanısa müslüman olur. İlmî plânda, kendi metodlarına göre arıyor, araştırıyor, bunları kitaplar hâline getiriyor ama hakîkatte bu çalışmaları gerçek mânâda tanımak için değil, za'flarımızı tesbît etmek için. Derûnî plânda Avrupa İslâm'ı tanımadı ve tanımak da istemiyor.

– İnsan hârikaya meclubtur diyor tarihçiler. Ne dereceye kadar doğru?

Meselâ nurculuk. **Said-i Nursî** âlim midir, şeyh midir?

– Said-i Nursî şeyh olmadığını kendisi söylüyor. Nurculuk aslında XX. asrın başlarında ortaya çıkmış bir dînî cereyan. Tarîkat ile alâkası yok. Ama son zamanlara doğru nurcuların bâzı kollarında bir tarîkatleşme temayülü var. Said-i Nursî'nin hâli ve tavrı yaygınlaştırılıyor. Böyle devam ederse bâzı tarîkat gelenek ve göreneklerini sathî olarak alacağa benziyor. Said-i Nursî şeyh veya ârif değildir. Olsa olsa, o da medreseden geldiği için âlim denebilir.

– İtiraz ettiğin ne? Anlayamadım.

Hazret-i Peygamber bu âlim, bu ârif diye ayırmış mı? Şeyhlik var mı İslâm'da?

İslâm'ı ifsad için çıkarılmış cereyanlar olarak da söyleyenler var tarikatları. Çağdaş akılla îzah edemeyiz **Fâtih**'in **Akşemseddin**'e olan bağlılığını.

– İlim ve irfan Peygamber Efendimiz'in şahsında birleşmiş. Bir **ehl-i suffâ** var. Târihen biliniyor bu. Tarîkatler de oradan neş'et etmiş. Tasavvuf târihi ile uğraşanların hepsi bu ehl-i suffâya kadar dayandırıyorlar silsileyi. Tarîkatler bu ehl-i suffânın meşreplerince çıkmış ortaya. Hakîkat.. insanın hakîkatleri onlar eliyle yayılır.

– Hakîkat.. Her çağda, her devirde, her mahalde değişir. Mutlak hakîkat yoktur.

– Bu hükmünüz de hakîkatin bir başka tezahürü.

– Ama umûmî plânda. Bizim için hakîkat ne? Hakîkat sübjektif, enfüsî. Her şeyin bir cevâbı vardır.

Senin târihin kanla yazılmış târihtî. Bunu söylüyor Avrupalı. Rönesansı yapmak için İstanbul'u aldık, diyemeyiz.

– Cemiyeti mayalayan hakîkatleri bulmak lâzım.

– Ben târihin mahzenlerine inip hayâl olmuş hakîkatleri çıkaracak değilim bu yazımda. Benim de bilgilerim hudutlu.

– Yazınızın muhtevası itibâriyle her şeyi kucaklamaya çalışmadığınız doğru. Ama ben de tekrar etmek istiyor ve başa dönüyorum. "**Âlim demek insan-ı kâmil demektir**" dediniz mi, ben yine orada dururum. Düşünürüm. Âlim demek insan-ı kâmil demek değildir, derim.

– Tunuslu Hayreddin mes'eleyi **erbâb-ı hallü'l-akd** diye hallediyor. **Cevdet Paşa** da ulemâya büyük yer veriyor. Halk anlasın diye yazmışlar. Yegâne kaynaklarımız bunlar. Halk söylediklerinizi anlamaz. Bunlar ortada dolaşan bir takım rivayetlerden ibaret.

Ben şahsen **Hanefî**'yim ve **müslümanım**. Bunun dışında benim için tarîkatlerin hiç biri mühim değil. Halk resmî irfandan uzak. Bir takım insanlar çıkıp mürebbîlik yapmışlar. Cemiyetin kaderi üzerinde müessir olan bence sınıf-ı ulemâdır. Madem ki, Allah bir, Kur'an hakikat, tarîkatlere niçin lüzum var? Tek hakîkatin tefsirine lüzum var sâdece. Tarikat bölmektir, parçalamaktır bence.

Kur'an tek. Muğlâk kısmını Hazret-i Peygamber aydınlatmış. Halkı aydınlatmak için doğmuş tarîkatler. Ciddî bir ihtiyaç değil, halkın cehaletinden çıkmış ortaya. Halk doğrudan doğruya metinlerle temasa geçemiyor. Hakîkatte kul ile Allah arasına da girilmez. Bu mânâda mürşid de yok İslâm'da. Kul ile Allah arasına giren ruhban sınıfıdır.

– Ruhban Batı'da var, bizde yok. Ârifler bir sınıf da değil.

– Başka şekilde düşüneyim mes'eleyi.

Düşünmek demek, ister istemez vahdete irca etmek demek oluyor. Müftü, şeyh, kadı, âlim diyorum. Ama tek kelimeyle ifâde etmek istiyorum. Ben de böyle bir takım müphem bilgilerle mücehhezim. Esasen ben bunlarla uğraşmadım hayâtım boyunca. Avrupa'da yetişmiş bir insanım. Bu mes'eleleri ihtiva eden bir kitapla da karşılaşmadım henüz. Bundan sonra da, ne vaktim ne imkânım var.

Mes'ele şu: Senin de dediğin gibi mürşidlik, şeyhlik bir nasib mes'elesi. Kendini kabul ettirmiş bir takım adamlar.

– Kendini kime karşı ve niçin kabul ettirmiş?

– Halka karşı.

– Niye halka karşı? Nasîbi halktan mı alıyor bu insan?

– Ben âlimi insan-ı kâmil olarak almakta devam ediyorum. Şeyhlik şarlatanlığa o kadar müsait ki... Osmanlı'da ön plânda görülenler ârif, mürşid, velî.. Şeyhler müsbet ilimlerden geçmiyor ki. Ben müsbet ilimlerle konuşuyorum. Her hangi bir tarîkate bağlı olarak yazmıyorum bunları.

– Her hangi bir tarîkat geleneği içinde yetişmiş olsaydınız o zaman **âlim** ile **arifi** aynı kefeye koymazdınız Hocam.

– Târih içinde bir çok adam gelmiş, ben bunlara âlim diyorum, o kadar. Ben tasavvuf erbabına hitâb etmiyorum. Avrupa terbiyesi almış insan benim muhatabım.

(Yemekteyiz:)

Ben **şeyh** olarak **Abdullah Cillî**'yi tanıdım hayâtımda, **Reyhâniye**'de, Madrabazın biriydi. Soyum müftü. Evliyâullah-tandı da derler. **Fevziye**'nin de muhitinde yok tasavvuf.

Rıza Tevfik hem postnişin hem 33 derecelik masondu.

– Rumeli Bektaşîleri'nde bu durum çok görülmektedir XIX. asır sonlarında, dedim:

Bir ara **Konya** tren yolculuğunda **İbrahim Bey** diye bir memurla tanıştım. Çok garip bilgisi var. Hem tasavvufu hem dünyâyı biliyor. Bana "Delil olayım sana, mason ol" diyor. "Gerçek tasavvuf masonlarda var" diyor.

– Masonluk ile tasavvuf yan yana gelmez Hocam.

Ben, mason değilim, dedim. Zâten olmadım. Bana tasavvufu sevdirdi o adam. O merasim, dehliz falan olmasa ben de mason olurdum herhalde.

Bir de Elaziz'de **Dr. Ziya Bey** vardı, bana tasavvufu sevdiren. Bir insan-ı kâmildi. Sevişirdik.

(**Mâverâ** dergisinin Ağustos 1977 sayısındaki "**Türkiye'de Müslümanlar**" yazısını okuyoruz:)

"**Birlik**" ve "**beraberlik**" kelimelerini ilk defa **Ataç** çıkardı ortaya. "**Berâber**"i attı. Solun yanında bunlar da (Sebilcileri kastediyor) kullanıyor Ataç'ın kelimelerini. Beraber kelimesinde erimiş mücerret bir münâsebet var. **Birlik**'te ise kesin, müşahhas bir ifâde var. Hattâ maddî münâsebet var. Bu tercümeyi birlikte yapalım, gibi.

Hamakat şurada: Ataç gibi bir dejenerenin çıkardığı kelimelerin sağın da arkasından gitmesi.

"Birlikte bugün bulmalıyız derdine çâre"

Tevfik Fikret

Burada maddî.

Medreselerde okutulan **El-Telhis** vardı. Çok kötü, pis yazılmış bir kitap. İnkıraz çağının medreselerinde yazılmıştır. Tenâfüre misâl verilir orada: **Leyse kurb-ı kabr-i Harb-i kabra**. Yâni yoktur yakın kabir Harb (isimli) kabir. Harb isimli adamın kabrinin yanında başka kabir yoktur.

Sen de özünü almış oldun bu belagat kitabının. Hah hah haa..

(**Sebil** yazarlarını kast ederek:)

Bunlarda Türkçe yok. Cümle yok. **Cumhûriyet**'tekilerde cümle doğru bazen, onlarda da fikir yok.

Benim dedem **Dimetoka**'lı. Mezarına nur yağarmış. Halk görürmüş. Demek ki, bir müftü hakkında böyle rivayetler çıkabiliyor. **Hafız Esad Efendi, Ebussuud Efendi, Zenbilli**.. âlim ve ehl-i tarîk. Bence kelime mes'elesi bu sâdece.

Bu yazıyı (Aydınların Kaderi) beş altı kişiye okudum, îtiraz eden çıkmadı. Muhsin'e (Demirel) de okudum bunu. Buna İslâmî çevreler itiraz etmediler.

– Efendim, İslâmî çevreler dediğiniz İslamcı çevreler. Onların bizim medeniyetimizi bildiklerini zannetmiyorum. Düşünebildiklerini de. Hele hele sizi anladıklarını hiç...

– Müşterek vasıfları şeriat. Mürşidin ayrı hasletleri olabilir. Hoca kelimesi de istediğim mânâyı karşılamıyor. Kafamda bir vuzuha varamadığım için seninle tartışıyorum bunları. Yoksa benim hükümlerim kesindir.

"**Ârif**'in toplayıcılığı yok. En büyük cihad, nefisle cihaddır. **Cihad** kelimesini de atmamalı.

Makaleye başlarken kötü bir şey söylemek de istemiyorum. İlk cümle bu. "**Müftü, kadı, imam, müderris**.." Hah hah ha!. Hoca oynatmış, diyecekler. "**Ârif, mürşid, velî.. Devlet-i Aliyye'nin burc-ı irfanı da, necm-i ikbâli gibi hâtıra oldu**" cümlesiyle mi başlayalım? Okuyucu için güç ve sıkıcı bir cümle bu.

Zola'nın bir sözü var: Her gün bir satır yazmazsa o gün kaybolmuştur, diyor. Yaz bakalım bu cümleyi.

(Sabah saat 8.30'da makinaya takılı kâğıda yazdığımız tek cümle bu idi. Gün boyu hakîkaten tartışıyorduk:)

– Ben senin bu kadar âlim düşmanı olduğunu bilmiyordum. Üç beş şarlatan çıkmış, asırlarca kandırmış milleti ve cerre çıkan softalar, mollalar. Dervişler kurmuş Osmanlı'yı, öyle mi? Şarlatan, câhil herifler âlimler, öyle mi?

– Efendim, âlimlerin ve **âlim** kelimesinin düşmanı değilim. **Arif**, mürşid, velî kelimelerinin yerine âlim kelimesi olmaz. Âlim bunları temsil etmez. Söylediklerimiz farklı.

– Âlim ile anlatmak istediğim aslında bütün halk. Çeşitli adlar altında çıkıyor sahneye. Ve ne bir içtimaî sınıf ne bir tabaka. Halktan farklı değil.

2 Ağustos 1977

Bütün muteber Osmanlı târih kitaplarında üç sınıftan bahsederler: İlmiyye, askeriyye, kalemiyye. Seyfiyye ile ilmiyye çoğu yerde birleşirler. Şeyhlerin hepsi ilmiyyeye giriyor. Biri perde dışında, biri ise sahnede. Sahne gerisindekiler belki en büyük rolü almışlar. Benim bilgim tetebbu netîcesinde aslında.

Patrona Halil mes'elesi aydınlanmış değildir. Patrona alafranga temâyülât karşısında halkın şuursuz bir temsilcisi. Bu isyanın ifâdesi. Ne yüceltebiliriz, ne de ceffel kalem silebiliriz.

Resmî târihler dâima mahkûm ederler. Âli Osman'ın resmî tavrı budur.

"Kadı ola dâvâcı ve muhzır dahî şahid
Ol mahkemenin hükmüne derler mi adalet?"

diyor **Ziya Paşa**. Durum bundan ibaret.

☆ ☆

"(**Mağaradakiler**'e devam ediyoruz:)

Ümit, bir tam gün uğraşmış Mağaradakiler'in tanzîmi için. Bir başka kafanın uğraşması hoşuma gitti; fakat sonra beğenmedim. **Eflâtun**'un **mağara** hikâyesini alacağım başa.

İlk yazı olacağı için çok îtinâ göstermem lâzım. Bizim okuyucu ürkektir biraz.

Osmanlı aydını tekrarlayıcıdır. Tek hakikat vardır nezdinde. Osmanlı sınıf-ı ulemâsının mümeyyiz vasfı tekrarlayıcılık.

Umûmîyi kucaklayan hükümler dâima eksiktir. Batı da kendisini tekrar etmiştir, yâni **Yunan**'ı ve **Lâtin**'i.

Girişteki makalelerin maksadı düşünmeye davettir. Kesin hükümler dâima hatalıdır. Batı'daki entellektüel tariflerinin de

dâima hatalı ve eksik olduğunu gördük. Halbuki en büyük adamlar bunlar.

Bir tek adam tek başına bu mes'eleleri çözemez, işaretler koyar geçer sâdece. Hiç bir tarif kolay değildir.

Andre Gide'in "Eserin güç tarafı insanın sınırlarına dokunduğunu görmesi" diyor. Mevcut bütün kitapları gördüm mü? Hayır. Lûgatleri gördüm, ansiklopedileri gördüm. Hepsini alamam, çünkü belli ve farklı tarifleri alacaksın.

Bizde sağ aydın yok. Sol aydınlar da bâzı şeyleri biliyorlar. Yalnız Agâh Oktay Güner hâriç. Milliyetçilikti, şuydu, buydu, falandı, feşmekandı.. kapkaranlık bunlar. Kurtulmak için okuyacaksınız.

Raymond Aron Batı'nın en aydınlık kafalarından birisi. Hem gazeteci, hem sosyoloji kürsüsü başkanı.

Düşüncenin kendisi aydınlık olamaz. Aydınlıksa düşünce değildir.

Bu kitabımın muhatabı yok, diğerlerinin de öyle.

Raymond Aron apaçık marksizme düşman. Kitabın yazılışından maksat, doğrudan doğruya Fransa'daki ve Avrupa'daki komünizme düşmanlık. Komünizme düşmanlığı **Sartre**'a düşmanlığından belki.

Fikir kitabı cebir kitabı gibi okunur. Benim yapacağım iş doğru düzgün cümleler yapmak.

Târih kolay, çünkü geçmiş bir realite. Ama aydının trajedisi 1960'ların hikâyesi. Durulmamış daha devam ediyor.

Bunu almam gerekir mi? Benim durumum da son derece güç.

"**Çağlar Boyu Aydın**" kısmında günümüzü de vermek lâzım.

Marks, Kapital'i yazıyor. 1867'de, **Ruge** diye bir Fransız onu tercüme ediyor, fasikül fasikül. İşçiler okuyorlar ve bir şey

anlamıyorlar. Anlamadıklarını söylüyorlar. Marks da "Evet, ben bunu işçiler için yazıyorum. Şahikalara giden yol kolay çıkılmaz" der. Avamdan farklı olması lâzımdır. "Değiştirsen" diyorlar. "Katiyyen değiştiremem, anlamaya çalışsınlar" diyor. "İlim için geniş, aydınlık, kolay yol yoktur. Ancak patikalardan varılır zirveye" diyor.

Ben ideal seviyede bir adama hitâb ediyorum. Ağdalı olmaktan kurtarırım, o kadar. Ben ne ilk mektep hocasıyım, ne lise. Aydının vazifesi nedir? Bütün kitaplarımı anlamak isteyenler onlar. Ben kurmaylara hitâb ediyorum. Beni açacak, sulandıracak insanlara ihtiyaç var. **Aron**'un kitabı **Aydınların Afyonu**. Kimse bu kitabı faydalı hâle getiremez. Alsam, okuyucu anlamaz. Ama ele alınması da şart. Çok güç yazı yazmak.

Aydınlar mes'elesi biraz daha işlense ayrı bir kitaptır.

İzzet bu kitabı tercüme etti, **Ötüken** istedi fakat vermiyor.

Ben de aydınım. Aslında bu dram benim dramımdır. **A. Koestler** haklı. Nevroz olur aydın.

(Bütün üniversite bitirmiş adamların Batı'yı bilmeye ihtiyâcı var mı? Batı'ya karşı bâzı çevrelerde büyük aksülâmel var:)

Mecbursunuz. Diplomayı aldığınız andan itibaren Batı'yı bilmeye mecbursunuz. İlim orada gelişmiş. Düşünce orada var. Hocalarınız, okuduğunuz ünivresiteler Batılı.

İnsan olarak yaşayabilmek için, belli ölçüde Batı'yı bilmeye mecbursun, ama Batılılaşmadan. En azından, kendini müdâfaa edebilmek için.

Sen **irfan** mirasını kendinden -din, inanç, alışkanlık, misafirperverlik, vakar- alacaksın, diğer noksanları Batı'dan; ve yeni bir dünyâ kuracaksın. Ferdî buutları aştı bu mes'ele.

Yabancı dil mes'elesini böyle koyarsan öğrenirsin, başka türlü öğrenemezsin.

Osmanlı ikbâl, yükseliş devrinde elçi bile bulundurmuyordu pek çok devlette. Rum tercümanlarla idare ediyordu.

Fakat canımıza okudular onlar da. Denize düştük, yılana sarıldık.

Tanzimat'tan sonra alın yazımız değişmiştir. Bu aydınlar hikâyesini nasıl tatlılaştırırız?

Şimdi bir fihrist yapalım. Fihrist dâima iskelettir, şantiye gibidir.

Aydın, yükselen bir sınıfın şuurudur. Türkiye'de aydın yok. Çünkü yükselen bir sınıf yok. İşçi sınıfı var, diyorlar. Türkiye'de aydın yok. **Kemâl Türkler** mi aydın? Aydın kendi târihini ve dünyâda düşüncesinin yerini bilecek. Kim, neyi biliyor Allah aşkına?

Dâima yirmi yaşında kaldım. Ruhen çocuğum.

"En büyük çocuk Allah'tır" diyor **Hâmid**, "Tıfl-ı Ekber".

☆☆

Esasen **Dostoyevski** üzerinde çalışılmamış hiç. Kitaba girmesi lâzım. Rus intelijansiyasında bahsettik ama anti-rasyonalist ve dincilerden bahsetmedik. **Tolstoy**'u ve Dosto'yu da vermek lâzım.

Dosto'yu verirken Rus romanını da ele almalı. Hâlâ anlayabilmiş değilim Dostoyevski'yi. Çok garip bir adam.

Batı'yı tenkid fikrini ben ilk defa Dosto'dan aldım. Batı tenkidi bizde Dostoyevski'nin tanınmasıyle başlar, diyebilirim.

(Araya girdim: Daha önce kimler var Hocam?:)

Daha önce.. bilmiyorum. **Kemâl Tâhir** var. Tabiî bu görüşüm sübjektiftir. Batı bizde iki insanın izniyle tenkid edilir hâle gelmiştir. **Marks** ve **Dostoyevski**. Makalemde yazıyorum bunları, "**Dosto ve Biz**" makalesinde.

Yahu düşün. Onlar icazet vermeden adamları tenkid bile edemiyoruz. Şu garabete bak. Onlar icazet verince Bat'yı eleştirebiliyoruz.

Haydar Rifat, Kapital'in bir kısmını tercüme etti, tek satırını bile anlamadan. Tolstoy'un **Bâsübâdelmevt**'ini de o tercüme etti. Hamâkate bak ki, bir haftada yirmi günlük bir seyahat sırasında yapmış bu tercümeleri. **Goriot Baba**'yı (Balzac'ın) da o tercüme etmişti. Tabiî berbat mı berbat.

Her şeye rağmen. Maarif Vekâleti'nin klâsik tercümeleri iyidir. Bulursan al onlardan.

Mağaradakiler'de Aydınlar hikâyesini yeni başlıklar altında toplamamız iyi oldu. Kitap bu sene basılmalı. Önümüzdeki sene **Türkiye Millî Kültür Vakfı** müsabakasına iştirak etmeliyim. Asıl bunun için de istiyorum kitabın bir an evvel bitmesini. **Umrandan Uygarlığa**'ya "ödül" verdiler. Tabiî kitabı anlamalarına imkân yok. Ama ilk defa böyle bir ödül veriliyor sağda. Bir başlangıç elbette. Beş bin, on bin lira nedir ki? Hürriyet ödülî olarak yüz bin lira veriyormuş. Gerçi onlar da vergiden düşüyorlar, ayrı mes'ele.

Umrandan Uygarlığa hakkında tek yazı çıkmadı, ne tenkid ne tanıtma. **Bu Ülke** için 15-20 yazı çıktı, ama hepsi hayranlıklarını ifâde ediyor. Kimse, hoca şöyle hatalı, demiyor. Umrandan Uygarlığa'yı kimse anlamamıştır. Kitap beni bile eziyor. Yeniden okurken ben bile eziliyorum. Anlıyor musun, neler teksif etmişim kitaba?

3 Ağustos 1977

Bizde **Komünist Partisi** kurulmalı. **Demirel**'in yegâne açmazı izin vermemektir. Ve bir gün mecbur kalacaklar. Karanlıkta bırakılmamalı Türkiyeli komünistler, aydınlığa çıkarılmalı. Kânun himayesine alırsın ve kontrol imkânın olur o zaman. Yasak olduğu müddetçe mağdur duruma düşüyorlar ve haklı oluyorlar. Madem ki demokrasi var ülkede, komünizm de bir fikirdir, o da temsil edilmeli.

(Araya girdim: Hocam, söylediğiniz ancak Batı için doğru. Bizde olmaz, olamaz. Çünkü:

1. Bizdeki komünistler uşaktır. Düşünmezler, düşünemezler.

2. Komşumuz Rusya, ezelî düşmanımız. O da komünist. Son geliştirdikleri doktrinde olduğu gibi, komünistlerin dâvetine uyarak Macaristan'a, Çekoslovakya'ya yapılan tecâvüzler bize de yapılır.

Sözleriniz, saf demokrasi anlayışı bakımından cazip gelebilir. Bana şimdilik pek öyle gelmiyor. Hadi diyelim komünist olduk. Rusya'nın peyki oluruz o saat. Komünist bile olsak dünyâ komünizminin idaresi bizde olmalı. İdareci biz olmalıyız. Zâten buna lüzum da yok. Güçlendiğimizde bütün bu hastalıklar geçecek:)

Madame Rolland, Fransız İhtilâli'nde Dâhiliye Vekîli'nin karısı. Öldürüldü. "İnsanlar bir araya gelince kulakları uzar" diyor. "Fazilet! Sen de bir yalanmışsın" diyen kadın. Bende iki ciltlik mektupları var, hapishaneden yazdığı mektuplar.

Bundan yirmi sene evvel falandı gâlibâ. Kadıköyü'nde bir Memurlar Kahvesi vardı. Oraya dama oynamaya giderdim. İyi oynarım damayı. Daha ziyâde emekli memurlar gelirdi. Birisiyle oynadık, yendim ve **Fâtih**'in "Baykuş Kayzer'in kapısında çalgı çalıyor.." mânâsına gelen meşhur beyti söyledim. Seyircilerden biri tercümemi yanlış buldu. Ben "çalgı çalmak" yerine "nöbet tutuyor" demiştim. Adam Acem miydi, neydi? Kısa boylu, esmer biriydi. Ben beyti ezberledim. Ama ya mânâsını yanlış duydum, ya da yanlış öğrendim. Çok mahcup oldum adama ve etrafıma karşı. Dâima onu hatırlarım.

(- O mahcubiyet olmasaydı, düşünmezdiniz her halde:)

Evet.

(Aydınlar hikâyesine devam ediyoruz:)

Yaşar Nuri Öztürk bir imamdır bir camide. Ben **Hareket**'te çalışırken o da geldi. Büyük saygı gösterdi, îlân-ı aşk etti. Yetişmek istiyorum, yardım eder misin, dedi. Eve geldi. Karadenizliymiş. Kısa boylu. Herkese yaptığım tavsiyeler.. Lisân, okumak. Fransızca'ya başladı.

La Mennais (La Möne) diye XIX. asır Fransız düşünce adamlarından bir papaz var. Ama Papa aforoz etmiş. **Din Konusunda Kayıtsızlık** adlı dört ciltlik kitap yazmış. Tezi şu: Dinli veya dinsiz, herkesin düşünmesi gerekir, der. Ama **düşman** olarak **kayıtsızları** görüyor.

Çok mühim bir kitap, Türkiye için çok mühim. Çünkü kayıtsızlık çok Türkiye'de. Bu adam gerçek hıristiyan ve sosyalizan demokrat. XIX. asır düşüncesinin büyük temsilcilerinden biri.

Kenan Gürsoy'a söyledim, böyle bir tez alsan iyi olur diye. Alâkasını çekmedi.

Yaşar'a söyledim. Bir kitabı daha var: **Bir Mü'minin Sözleri**. Bir başka kitabı daha: **Halkın Kitabı**. Üslûbu, en güzel Fransızca üslûplarından, İncil üslûbu.

Yaşar bir kaç gün geldi. Yedik içtik. Kitabı aldı gitti. Bir daha da görünmedi.

Bir gün geldi. Hukuk'a girecekmiş. Arapçan ve Farsçan var. Arap Filolojisi'ne gir, dedim. **Topçu** (Nureddin Topçu) da öyle söyledi. Bir gün işittim, Hukuk'a girmiş.

Şimdi gene çıktı sahneye. **Son Havadis**'te çalışıyormuş. Son çağ hukuku hakkında bir araştırması varmış falan.

☆☆

Pınar, benimle seneler önce röportaj yaptı. Ben yalnız bir adamım. Ve sıcak, dost sese ihtiyâcım var. Yazı istediler, verdim. Yazının bir kere parasını verdiler, söyledim de verdiler.

Esas insanı insan yapan değerler vardır. Mühim olan o. Fikri, ideolojisi ne olursa olsun insanın.

Rus intelijansiyası da mağarada. Kendi mağarasında ama, **Fuerbach, Shelling** ve diğerlerinin penceresinden bakıyorlar mes'elelere. Onlar da karanlıklar içinde. Gördükleri Batı'nın gölgeleri. Kendi insanından kopmuş.

Evlâdım. Tekrar söylüyorum: Kitabın ilk yazısı olduğu için korkuyorum. Bütün mes'ele, okuyucu bunları okuyabilir mi?

Sosyalizm XIX. asırdan itibaren ortaya çıktı. 1838'de kelime var. Fransız İhtilâli'nin ortaya çıkardığı endüstriyel problemlere çözüm getirmek için düşünüldü. Esas kurucusu **Saint-Simon**'dur sosyalizmin. Ölümü 1825. Çok daha önce öldü. Esasen din düşmanı değildir Saint-Simon. Sosyalizmin kendisi dindir Batı'da. **Marks** kendisinden önceki sosyalizmi polemikle ütopya olarak vasıflandırdı. Ve kîne dayanıyor sosyalizm, burjuvaziye duyulan nefrete. Halbuki Saint-Simoncu sosyalizm muhabbete dayanır.

Bizdeki sosyalistler dinsizdir. Çünkü Batılıdır hepsi. Batıcılık din düşmanlığı şeklinde girmiş bize o devirde. Hakîkatta batıcıların varacağı son nokta sosyalizmdir.

Çağdaş Avrupa düşüncesinin temeli Saint-Simon'dur.

Saint-Simon 1920'den sonra Türkiye'nin içinde bulunduğu gibi bir inkiraz devrinde geldi. Kurtarıcı olarak çıktı sahneye. Demokrasi, liberalizm, sosyalizm daha yoktu ortada. Çağdaş Avrupa düşüncesinin kökü Saint-Simon'dadır. Daha sınıflar da yoktur. Cemiyeti ikiye ayırır, üreticiler ve tüketiciler, diye. Tüketicilere kızar.

Ben her hangi bir zümreye mensup olduğu için meşgul olmadım Saint-Simon'la. Doğrudan doğruya entellektüel susuzluğun, arayışın netîcesinde gittim. Hind düşüncesini de, Saint-Simon'u da böyle inceledim. Ne Hind, ne Saint-Simon bir alâkayla karşılandı. Sol, Saint-Simon'u yazdım diye düşmandır. Hakîkatte kurtaracak olan Saint-Simon'dur onları da. Sol ahmaktır evlâdım, çünkü Stalin'e taparlar.

Saint-Simon'u **Mustafa Kutlu** "Basayım" dedi. Bir ay tekrar çalıştım üzerinde.

Proudhon hakkında da çalışmam var.

İktisat Fakültesi'nde verdiğim konferanslar vardı. Proudhon Marks'tan da büyüktü, insan ve düşünce olarak. Peygamber edalı adam. Marks kıskançtı, kıskanırdı Proudhon'u. Kendisinden de dokuz yaş büyüktü Proudhon.

Vatan Partisi'nin kurucusu **Hikmet Kıvılcımlı**ydı. Altı üyesi vardı, beşi polis. Karısı da evlenirken **Nâzım Hikmet** diye evlenmiş. **Kemâl Tâhir** anlattı. Malatya hapishanesinde hapismişler. Beş altı da ağa var orada. Hikmet'e doktor diye saygı gösteriyorlar. Hikmet başlamış propagandaya adamlarına. Bu adamlar Hikmet'e bir kötek çekmişler. Beli kırılmış, başka yere nakletmişler tabiî. Adamlar komünizme karşı.

Rusya'da para vermiyorlar. **Oktay Akbal** söyledi: Kitapları basılmış Rusya'da. Para vermişler vermesine de "Burada harcayacaksın" demişler. Öyle.

Benim nazarımda Avrupa'nın takdir ettiği şüpheli adamdır. Avrupa bizim aleyhimizde olanlara ödül verir.

Sabih Bey "Sayın Bay" diye gelen mektupları "burada böyle bir adam yoktur" diye gönderirdi geri. "Ben ya Sabih Şevket Bey'im veya Sabih Bey'im" derdi.

Çengeloğlu Tâhir Paşa idi dedesi. **II. Mahmud**'un veziri, adliye mektupçusu. **Mezâhib Nâzın Şevket Bey** de babası. Şevket Bey'in bir yalısı var. **Münevver (Ayaşlı)** Hanım bahseder. Şevket Bey, **Cevdet Paşa**'nın mektupçusu. Sabih Şevket Bey ise **İttihat ve Terakki**'nin kurucularından, sonra ayrılmış.

☆☆

(**Umrandan Uygarlığa**'dan okuyoruz:)

Minerva meşhur Yunan tanrısı. Aklı, şuuru temsil eder. Minerva'nın kuşu alaca karanlıkta uçar. Minerva'nın kuşu, **felsefe** demek. Düşünce inkıraz devirlerinde çıkar ortaya. **Hegel**'in meşhur sözü. **İbn Haldun**'un niçin ortaya çıktığını anlatmak için aldım başa.

Bütün **Toynbee** İbn Haldun'dan ibarettir.

Kim diyebiliyordu şimdiye kadar "Avrupa câhil" diye?

Ab uno disce omnes: Birisini söylemek hepsini söylemektir, Lâtince.

Felsefe ikiye ayrılır. Bir, ontoloji yâni **mebhas-i vücud**: Allah insan, varlık. İki, **mebhas-i maârif**, yâni bilgi teorisi.

İbn Haldun yazısını çok sevdim. Biliyordum ama unutmuştum bu kadar güzel olduğunu.

Hiç boşuna geçirmemişim hayâtımı. Cevdet Paşa'yı, İbn Haldun'u okumuşum ve bunları çıkarmışım sahneye.

5 Ağustos 1977

Hernani'yi okuyorum yeğenim **Tâhir**'e.

(Töre dergisinde Ülker Gürbüz'ün tenkid hakkındaki makalesini okuduk:)

Benim ilk yazımdan son yazıma kadar tenkiddir hep.

Felsefe-i Hayat'ı ben daha orta mektepteyken okudum. Filin yumurtası olsa, ne kadar olur ve kaç ton dinamit lâzım kırmak için. Bir de, çocuğun kafasına vurursun, ses elimden mi, kafandan mı çıktı, dersin; çocuk çözemez. Bu iki hikâye kalmış kafamda o kitaptan.

İnsan ön söz veya takdim yazıyor. Kitabı niçin tercüme etmiş, anlatır yahu. Kimdir bu **Ahmed Midhat Rıfatov**, tanımıyorum.

"**Düşünceden Şiire**" ile "**Kendimizi Tanıyalım**" makâlelerini de birleştirmek istiyorum. Sonra düşünürüz.

Müstağribler Kervanı'nı oku bakalım.

"Avrupa'nın dînî bâtılları" cümlesinden "bâtıl" kelimesi gitmiyor orada. Hem beş kişi yanlış okudu, hem de hakîkati varmış gibi Avrupa'nın bir intiba bırakıyor.

Bu yazı aslında kitabın fihristi.

Osman Bey (Gâzî) hakkında târih, ezilenlerin yanında yer almıştır, der. Resmî târih böyle yazıyor. Târih öyle söylüyor. Ortada bir kavga var. Bir taraf kuvvetli, bir taraf zayıf. **Moğollar** ve **Selçuklular**. Selçuklular zayıf; Osman Bey de zayıfların yanında yer alır. Kaldı ki, ben târih yazmıyorum, hatırlatıyorum sâdece. **Osman Bey, Genç Osmanlılar, Osmanlı** falan...

(**Sedat Yenigün** ile **Dr. Ahmet Güner Sayar** geldi. **Ahmet Sayar**, romancı Abbas Sayar'ın oğlu. Ben de tanıdığıma memnun oldum:)

Ben yazıyı **(Aydınlar'ı)** bir parça sosyolog, bir parça felsefeci, bir parça da edebiyatçı gözüyle yazdım. Metodik değil seyyâl. Daha ziyâde mefhumlar üzerinde durdum. Güzel olmak için de yazıldı, üslûp endîşesiyle. Kitabım ise metodik değil, dağınık ve düşündürücü olmak iddiâsıyla kaleme alındı.

Sedat Yenigün:

– **Kemâl Tâhir** hakkında objektif fikirlerinizi öğrenmek isterdim:

Kemâl Tâhir hakkında tarafsız olamam. Arkadaşımdı çünkü. Severim kendisini. Kemâl için yazdığım yazı da bir dost sesidir.

Kemâl'in üslûbu yoktur. Belki en büyük za'fı üslûpsuzluk. Geniş bir perspektif içinde cemiyet mes'elelerini romana aksettiren romancılara üslûpsuzluk ithamı yapılmıştır. **Balzac, Zola** için de; fakat müdâfaa edenler de, romancı hayâtı aksettirir, derler.

Ben **Yaşar Kemâl**'i sevmem. Nazarımda okur yazar bile değildir.

Ahmet Güner Sayar:

– Babam ve annem tarafından bir şeyh sülâlesine mensubum. Her ikisinin babaları da aynı şeyhten el almışlar, Halve-

tiyye'nin Şâbâniyye kolu, **Yozgat**'ta. Romancı olarak babam çok realisttir. İlk romanı Yılkı Atı. Esasen babam bu romanı 1950'de düşünmüş, ben üç yaşındayken. O atın arkasından tam üç sene koşmuş. Gerçektir. Ve sonra onu dört senede yazmıştır. Evvelâ Yozgat'ta çıkardığı **Bozok** gazetesinde tefrika etti. Sonra da Çelo'yu yazdı 1957'den sonra. O da gerçektir. Babam şâirdir. Daha 25 yaşındayken ilk şiir kitabını neşreder. 1923 doğumlu. Edebiyat Fakültesi'ne girer, fakat mezun olamaz. Sizin de bildiğiniz ve gittiğiniz **Asmalı Mescit** toplantılarına o da katılmış.

Cemil Hoca:

– Ben bırakmışım, o başlamış

Ahmet Güner Sayar:

– Babam dervişmeşreptir. Sizin tâbirinizle serâzad. Hiç bir fizik kalıba girmez. Beyoğlu'ndaki o bohem hayâtı öldürmüştür babamı. Onun için de düzenli bir aile hayâtı olmamıştır. Annemle ayrı yaşarlar. Tek tesellîsi içki şimdi. Ben annemleyim.

Cemil Hoca:

– Babanıza Bu Ülke'den göndersem, ulaştırabilir misiniz?

Ahmet Güner Sayar:

– Evet

Cemil Hoca:

– Eski yazısı var mıdır? Osmanlıca yazayım, yoksa yeni yazı ile mi?

Ahmet Güner Sayar:

– Yeni olsun.

Cemil Hoca:

– Peki öyle olsun.

Ahmet Güner Sayar:

– Niçin **Hind**'e gittiniz? Yâni Avrupa'nın ıslandığı Hind'de bizim, İslâm, müslüman evliyamızın topuğu bile ıslanmaz.

Cemil Hoca:

– Şöyle anlatayım:

Evvelâ ben Dimetokalıyım ve müftü ailesinden gelmeyim. Babam hâkim, dînî bir terbiyem var. Babam aynı zamanda hacıydı ve fakîhti.

Fransız mektebinde okudum. Batı'nın da sosyalist fikrine sarıldım. Esas Fransızca hocasıyım ve beş sene de sosyoloji okuttum. Yâni edebiyatçıyım. Hind'i de Avrupa vâsıtasıyle tanıdım. 1959 senelerinde. Gözlerimi kaybetmiştim daha evvel. Gözlerimi kaybedince hakîkati arama ihtiyâcını duydum. Batılıydım ve o şartlarda **Hind** vardı önümde. Bu, 1960-1961'e kadar gider. Hind benim için bir köprüdür. Hayâtımın bir parçası.

Sonra **İslâmiyet** ve **Osmanlı** gelir. Durum bu.

(Ahmet Güner Sayar ve Sedat Yenigün ayrıldıktan sonra:)

– Çok sevdim bu çocuğu. İnsan olduğuma şükrediyorum ve seviniyorum bu tip insanları tanıdıkça. Çok değişik yerlerden buraya, bu noktaya gelmişim ama, geldim. Eh ne yapalım bunlar hayatımdaki hatâlar.

(Araya girme lüzumu duydum: Hocam, bunlar hatâ değil, sizin yürüdüğünüz yol. Bunlar da sizin hakîkatleriniz:)

Evet, doğru. Hatâdan hakîkate geçilmez. Hatâdan küçük hatâdan büyük hatâlara gidilir. Küçük hakîkatlerden de büyük hakîkate.

Kitabımı kimler okuyor, görüyorsun.

8 Ağustos 1977

Zola dosyasını çıkar evlâdım.

Yazımın sıklet merkezini **Raif Necdet** teşkil edecekti.

Umrandan Uygarlığa'yı okuyalım biraz.

Avrupa'da iki düşünce adamı yaşıyor, **Marks** ve **Weber**. Marks Rusya'da, Weber Amerika'da kök salmış.

Doktrinin kendisi ve tatbikatı vardır. Dünyâda dört milyar insan varsa bunun en azından bir milyarı marksist.

Teknisyenler belki mahvediyorlar medeniyeti. Bütünü göremez teknisyenler.

Bugün dünyânın kaderini beş şirket tâyin ediyor. Petrol şirketleri. Bu **"Çok uluslu şirketler"** dedikleri. Hem ilim adamları, hem teknisyenler hep bunlara tâbi. Şirketin birinin bütçesi otuz devletin bütçesinden fazla. Devlet, bir tek anarşiyi önleyemiyor, varın gerisini düşünün. Zamanımızın tanrısı çok uluslu şirketler. Hepimiz bilerek veya bilmeyerek onlara hizmet ediyoruz.

Weber dört grupta toplar çâreleri:

1. Aklî çâreler: Amaca göre rasyonel olanlar.
2. Bir değere göre rasyonel olanlar: Meselâ, gemisi batan kaptan kaçmaz, gemisini terk etmez. Kaçarsa namussuz. Burada, bir değere boyun eğmek bahis mevzuu
3. Hissî.
4. Geleneklere bağlılık.

Avrupa'nın diğer memleketlerden farkı rasyonalizasyona bağlılığı.

Weber, hareketimizin temelinde dâima bir temele bağlılık görür. İlim adamı hakikate değer verir, hissîdir. Hayatta ya Weber, ya Marks. Ya biri, ya öteki. İnsan düşüncesi buralara kadar varmış.

Ben edebiyatçıyım evlâdım. Weber iktisatçı ve sosyolog. Ben mecbur değilim bunları îzâha. Bu kadar kürsü var, kimse çalışmıyor.

Ahmet Güner Sayar, "**Weber**'i tanımam için hocamı tanımam lâzım" diyor. Kafası çalışan bir çocuk Ahmet. Türkçe'de yok bilgi Weber hakkında.

Kitabı kimse okumadı. **Şeref Mardin**'e hediye ettim, o da okumadı. Alışılmış bir kitap değil ki. Üniversitelerde yazılan alışılmış bir kitap değil.

Aynı çağda yaşmış büyük adamlar bile bir birlerini okumuyorlar. Ne Zola, ne **Hugo**.. **Marks**'ı okumuşturlar. Dilleri aynı olsa bile okumuyorlar.

Bu "İdeoloji" yazısı da üç dört kitaplık bir yazı. Benim hamâkatim, bunları ders diye yaptım. Ahfeşin keçisi gibi baş sallıyordu talebeler sâdece.

İdeoloji ile ilim.... Hakikatte ilim diye bir şey yok, ideolojiler var ortada, sosyal ilimler sahasında.

Işık Lisesi'nde hocayım, **Özel Işık Lisesi**'nde. Dersler az geldi bana. Haftada dört saat. Sâdece iki sınıf. Dört saat fazladan ders yaparım, dedim. Çocuklara iki saat fazla ders yaptım, yetişmeleri için. Müdür: "Bütçeye ekleseydik. Daha önce söyleseydin keşke" dedi. Ben, bedava, dedim. Hocaların hepsi itiraz eti. Ben senelerce hocalık yaptım, bedava, bir sürü doçente falan. Herkes hayret içinde. Maksadı ne, başka başka işler mi, propaganda için mi, falan dediler. Dehşet içinde kaldı herkes. Hocayım ben yahu. Işık yayıcısıyım.

☆☆

Yanımızdaki evi yaptıran **Nazlı Hanım, Derviş Paşa**'nın torunudur. Nazlı Hanım, **Sultan Hanımlar**dan birisinden duymuş. Perdenin arkasına saklanmış hanım. Abdülaziz'in öldürülüşünü görmüş. İbnü'l Emin de aynı şeyi söylüyor.

Osmanlı'da "Beyefendi" belli rütbelere denirdi. Şehzadeler "Efendi"dir. Asker menşeliler miralaydan sonra "Beyefendidir. Yüzbaşı, binbaşı "Efendi"dir.

Ama Sebil'in kendi yazarına "Beyefendi" demesi ayıp bir şey. Ama umumiyetle ilmiyeye "Efendi" denir. Kadı, müftü "Efendi Hazretleri". Ama **Selahattin Eş** "Beyefendi" olamaz. **Sabih Beyefendi, Ekrem Hakkı Beyefendi**.. olur. Çünkü Osmanlı onlar.

Yeni İnsan dergisinde belki otuz tane yazım var. Aynı sayıda iki yazım varsa birisi "**Ümit Meriç**" imzalıdır, bir ikisini de "**Mahmut Ali Meriç**" diye imzaladım.

☆ ☆

(**Umrandan Uygarlığa** için:)

Bu kitaba nasıl ödül verdiler, anlayamıyorum.

(- Niçin Hocam?)

Bir çok mes'eleler var içinde. Çok çok karışık bir kitap.

.....

Yılkı Atı ne demek? Okudun mu sen o romanı?

(- Romanı daha lisedeyken okudum. Çok da beğendim. Hattâ arkadaşlarıma, edebiyat hocama bile tavsiye ettim. Yılkı bizim civarda da bilinir. Abbas Sayar çok güzel bir mevzu yakalamış ve Allah için güzel de işlemiş. Favori kitaplarımdandır.

Cemil Hoca:)

- Ben okumadım. Ya tamamen benim dışımda olduğu için veya bilmediğim için okumadım.

Sedat Yenigün köy romanı üzerinde çalışıyormuş.

Bizde köy romanı yoktur. Aslında bizim bir tek köy romanımız olabilir, ikincisi yazılamaz. Çünkü hepsi bir birinin benzeri olur. Bizde köy hayâtı yeknesaktır.

(Sordum: Şimdiye kadar köy romanı adı altında yazılmış eserleri köy romanı olarak değil, birer **köy öğretmeni romanı** olarak görebilir miyiz?)

Doğru derim. Öğretmenlerin hepsi de **Köy Enstitüsü** mezunudur üstelik. Köye ve çevresine yabancıdır. Köyü ve köylüyü de bilmezler. Daha önce isminden bahsettiğim bir sosyoloji asistanı var Ankara'da (Kadir Cangızbay). Onun **Hareket** mecmuasında köy romanı ile alâkalı bir etüdü çıktı. Bir talebe çalışması olarak iyi. Çocuk esasen **Saint Jozef** mezunu. Sonra Ankara'da sosyoloji tahsili yaptı ve asistan oldu. Bir parça Fransızca bilir. Asistan olduktan sonra geldi bana. Artık okuyamıyormuş. Bir mevzu etrafında çalışıyormuş "Özyönetim" diye. Bibliyografya istedi benden.

Ben önce mes'eleyi koydum ortaya. "**Özyönetim**" fikri evvelâ Proudhon'da vardır. 1865'te öldü. **Marks**'ın da hocasıdır ama araları pek iyi de değildir. "**Özyönetim**" ile alâkalı ilk fikirler onda var. Bir Fransız. Daha sonra Fransızlar "özyönetim" diye bir mecmua neşrettiler, tek sayı. Bende de var. Uğraştığım için düşünceyle, almıştım. Fakat beni direkt ilgilendirmiyor. Beni tatbikatından ziyâde nazariyatı meşgul ediyor fikrin. Böyle bir şeyle uğraşmanın ne Türkiye'ye ne de düşünceye fazla bir şey kazandırmayacağını anlattım. "Haklısınız hocam" deyip gitti. Sonra ne yaptı, bilmiyorum. Belki yazmıştır tezini, 5-6 ay oldu. O çocuğun köy romanı hakkında çalışması bir talebe çalışması olarak iyidir.

Her şeyden önce, dünyâda köy romanı nedir, onu bilmek lâzım. Hocaları dahî bilmez bunu.

İlk köy romancısı **George Sand**'dır, diyebiliriz. George Sand geniş tecessüslü bir kadın. 1848'lerde falan belki romanı. Kendisi de çok karışık bir insan, soyca. Bir tarafı eski bir kral ailesine dayanıyor, bir tarafı da çingene. Yazdığı köy romanı aslında adi bir köy romanı. Realist değil, romantik. Dışarıdan görür mes'eleleri.

Sonra **Balzac**'ı gösterebiliriz. Balzac'ın Köylüler'i var. Köylüler'de mahallî şîve ile konuşur insanlar ve ben bile anlayamadım bâzı yerlerini. Sonra **Zola**'nın **Toprak** gelir roman olarak. Zola da dışarıdan seyreder mes'eleyi.

Fransızlar'dan başka Batı edebiyatında **Walter Scoot** gelir İngilizlerden. Scoot **İskoçya**'yı çok iyi bilir ve tasvir eder. Mutlaka okunmalı köy romanları için. **Dickens**'te, **Stendhal**'de köy vardır. Fakat **İngiliz romanının merkezi Londra**'dır. Çoğunda köy vardır ama mes'eleler Londra'da geçer.

Rus romanlarında da **Turgenyev, Oblamov, Gorki, Ruskin, Gogol, Tolstoy, Dosto**'da var. **Cengiz Aytmatov** ikinci sınıf bir romancı, pek sevemedim romanlarını.

Köy romanını yazacak insanın bütün bunları bilmesi lâzım. Dostoyevski'nin romanlarında da köy ve köylü anlatılır.

Tevkif edilip Sibirya'ya sürülüşünü anlatayım sana Dosto'nun.

23 Nisan 1849'da tevkif edilir, biliyorsun. **Pugaçev**'in falansterlerine o da gidip geliyordur. Sırf orada Belinski'nin bir mektubunu okudu diye tevkif edilir ve îdâma mahkûm edilir. Çar affetmiştir ama Sibirya'yı boylamaktan da kurtulamaz, idam edileceksiniz, diye bunları soyarlar ve soğukta, kurşuna dizilecekleri mahalle getirirler. Bu arada biri çıldırır mahkûmlardan. Neyse.. Tam "**Nişan al! Ateş!**" demeden ferman (**Ukaz**) gelir.

Dostoyevski ve arkadaşları Sibirya'ya giderken bir hapishanede konaklatılırlar. Orada 1825'te **Dekabristler** hâdisesinde temizlenen dekabristlerin karıları vardır. Bunlardan birisi Dosto'ya bir İncil verir. Dostoyevski dört sene boyunca o İncil'i okuduğunu yazmaktadır. Hapishanede okumasına ve yazmasına müsaade etmedikleri için çok sıkıntı çektiğini bildirmektedir.

Mahkûmlara günde on altı-on yedi saat boş değirmeni çevirtirler. Dostoyevski öyle diyor: "Neticesinin boş olduğu-

nu bildiğim iş kadar beni çileden çıkaran başka meşgale yoktur". Sabahtan akşama kadar boş değirmeni çevirirler durmadan. "Beni mahkûmiyet kurtardı, yoksa perişan olacaktım" diyor.

Raif Necdet'in notlarını onun için istiyorum. Bak bakalım notlarının arasında var mı? Plajda çantanda taşımıştın en son. Koydunsa da sen koydun bir yere. Bu ay yetiştirelim yazıyı. **500** lirayı da alalım.

Hocalık çok mühim bir mes'ele. Şimdiye kadar ilk mektep hocalığından tut da lise ve üniversite hocalığına kadar, hep hocalık yaptım.

1953'lerde Çengelköy'de oturduk. İki sene mektebe oradan gidip geldim.

9 Ağustos 1977

(**Aydınlar** hikâyesinin son şeklini yazıyoruz:)

Kuşunu konduramadım evlâdım, bu kadar olabilir ancak.

Zola hikâyesinden sonra **Dostoyevski**'yi yazacağım. Ona ayrı bir dosya aç.

Umrandan Uygarlığa'nın kaderi bu. Böyle çıkmamış. **Tunuslu**'yu **Mağaradakiler**'e alalım. **Sâdık Rifat, Nâmık Kemâl** ve **Hürriyet Âşıkları** gibi aynı zincirin bir halkası. Yazı çok güzel olmuş.

(Hocam, bu yazıyı her okuyuşta başka başka davranıyorsunuz. Bazen beğeniyor, bazen de kendinizi suçluyorsunuz "yapamamışım" diye. Bunun sebebi ne?)

Evlâdım, aydın delidir. Koestler nevroz diyor. Bunun müslümancası **maraz-ı akliyye**. Bir aydın olarak ben kime hitâb ediyorum?

(Biraz açmak istedim: Sizin tarifinize göre aydın içtimaî bir sınıfın şuuru. Türkiye'de yükselen bir içtimaî sınıf da yok:)

Peki ben kimin sözcüsüyüm? İçtimaî bir sınıf yok. Aydın nevroz olur, yâni hasta. Bütün islâm âlemine hitâb ediyorum. Yazılarımı kim okur, nasıl anlar, bilemiyorum. Batılılar'a göre sıhhatli aydın ancak işçi sınıfının aydını.

Belli bir devrin temayülünü en kuvvetli dile getiren kim ise, hiç kimsenin itiraz etmesi akla gelmez ona.

(Tekrar müdâhale ettim: Bugün bir takım **İslamcılar** var. Bunlar lâiklik, ezilmişlik, baskı deyip T.C. Kânunlarına karşı geliyorlar kendilerince. Halbuki **Tunuslu Hayreddin** "Zamanla şartlar değişir, şartlar değişince ihtiyaçlar da değişir" diyor. Bir başka mânâda şeriat hükümleri belli kalıplara hapsedilemez, diyor. Fakat İslâmcılar'ın tavrı her şeyi durgunlaştırmak, statikleştirmek. İslâmiyet'i bir ideoloji hâline getiriyorlar. İslamcı basında da **"Türkiyeli müslüman"** tâbiri pek sık kullanılıyor ki, târih, dil, medeniyet bir çırpıda silinip süpürülüyor. Ne dersiniz?:)

Evvelâ mes'eleyi başka noktalardan görmek lâzım.

Cevdet Paşa, Mecelle'yi hazırladı. Mecelle, şer'î kânunlarla Batılı'nın kânunlarını te'liften ibarettir. Kapitalizmin hükümfermâ olduğu bir devirde tesir altında kalmamak mümkün değil. Daha **Âlî** ve **Fuad Paşalar**'da vardır Fransız medenî kânununu tercüme ettirip tatbîk etme temayülü. Cevdet Paşa devrinin bu temayülünü kitaplaştıran adam. Fikrî bakımdan çok kuvvetli olduğu için de şeriat adına bir îtiraz eden bulunmamıştır.

Gelelim **Cumhûriyet**'e. Cumhûriyet'in ilk yıllarında bu kânunlar yapılırken kimseden bir ses çıkmamıştır, îtiraz sesi yâni. Sonra, ilk meclis gayet demokratik usûllerle seçilmiş bir meclis. Ulemâsı, fakîhleri ile bir meclis. Eğer şeriate aykırı olsaydı bu görülürdü. Son devrin ulemâsı da bir îtirazda bulunmadığına göre, demek ki, şeriate zıd değil.

Evlâdım bu İslâmcılar'ın hepsi mağarada. Sağcısı, solcusu, islamcısı ile herkes.

.....

Tunuslu'yu yazalım evlâdım.

10 Ağustos 1977

Türk-İş "genel grev" kararı almış. Genel grev, memlekete indirilmiş bir tokattır, hele bu şartlarda. El birliği ile çalışmamız gerekirken genel grevin ne lüzumu var? **Tunç** (Halil Tunç) haksız.

.....

(Hisar, Türk Edebiyatı, Türk Kültürü dergilerinin Ağustos sayılarını okuduk:)

Okunacak dişe dokunur bir yazı bulamadık, görüyorsun. **Tunuslu**'yu çıkar. Bakalım neler yazmışız?

(Yazdığımız kısımları okuduk:)

Ben hayâtımda "veya" kullanmadım.

Ülker Gürbüz beni ne diye almıştı? Yazar Cemil Meriç mi diyordu?

(Ben: Baktım. "Tenkitçi" diyor. Tenkitçi misiniz Hocam?:)

Öyle diyorsa öyledir.

Hüseyin Gâzî Yurdaydın "icra adamları"ndan kimi kastediyor acaba? Yurdaydın anlamamış mes'eleleri. Hakikatte Huyranî Tunuslu'nun Fransızca eserinden faydalanıyor. Yurdaydın da aynen tercüme etmiş ama anlamamış mes'eleyi. Biz de oradan alıyoruz. Bir nevî suyu kabdan kaba aktarıyoruz. Değişiyor tabiî pek çok ifâde.

Said-i Nursî, Tunuslu'yu okumamış, belli. Yurdaydın da bilmiyor mes'eleleri.

Maslahat, yâni şeriatin dışında. Şeriatin söz söylemediği yerlerde maslahat, aklın çözdüğü.

(Araya girdim: – Akıl birinci plânda mı geliyor?:)

Evet öyle.

Acaba "maslahat" kelimesini verelim mi makalede? Nurcular'ın lûgatinden yaz bakalım "maslahat"ı.

(Sordum: Efendim, Batı'nın siyâset tarihçileri, yâni devlet idaresini düşünenler baş ve teb'a münâsebetlerinde bir kişinin hükümranlığını istemekteler. Bütüne şâmil değil bu tabiî. **Makyavel, Paul Baran ve Hobbes** gibi **Tunuslu**'da, **Midhat Paşa**'da, **Nâmık Kemâl**'de, **Ziya Gökalp**'te hükümranlık haklarını dağıtma, vezirlere veya bâzı şahıslara devretme fikri görülüyor. Biri otoriteye, diğeri hürriyete ve daha ilerisine, yâni bir başıboşluğa talip. Bu fikir bölünmüşlüğü neden? Şirk mi başlamıştı?:)

Münasebetsizlere meydanı bırakan **ulemâ** olmuştur. Dünyâ işlerini bilmiyorlar. Suçlu ulemâ. Müstagripler de câhil. **Hayreddin**'in istediği İslâm kalarak çağdaşlaşmak.

Benim bu yazıları yazmaktaki maksadım, "Geçmişe sövmeyin, durum bundan ibaret... Batı düşünüyor, böyle böyle **Makyavel, Bodin, Hobbes**. Bizimkiler de görüyorlar mes'eleyi" demek istiyorum.

Hobbes hükümdarlık haklarının tek elde toplanmasının mahzurlarını bilmez ki. Bizimkiler de belli bir çağdan sonra parlamentarizmin mahzurlarını bilmezler.

"Traduttore traditore" Yâni her mütercim hâindir, İtalyan atasözü.

Kelimenin iki kaynağı var: Şuur üstü ve şuur altı. Şuur üstü, toplumun, geleneğin telkin ettiği.

Kelimenin ayrı tedâîleri vardır. Müteradif, sinonim yoktur hiç bir dilde. Hem madde, hem mânâ dünyâsında kelime tektir.

Hakîkatte **Cevdet Paşa**'nın üslûbu berbattır. Talebem olsa kötek atardım.

Namuslu bir Kemalist'in varacağı son nokta sosyalizmdir. Yâni bu dehliz sosyalizm aydınlığına açılır. Hikâye biter. Her namuslu Kemalist sosyalist olmak mecburiyetindedir, eğer düşünebiliyorsa. Çünkü mektepler ona göre kurulmuş.

(Caddeden gürültüler geliyordu. Her halde "genel grev" anonsları idi:)

Zekâ, dikkat demektir. Çalışmanın imkânı yok. Araba, korna sesleri.. hastalıklar, insanın dikkatini dağıtıyor. İnsan düşüncesi onun için titrek. Rüzgârda bir mum ışığı.

Kitabı (**Mağaradakiler**) artık bitiriyorum. **Entellektüelin Soyağacı**'na levantenlerle alâkalı bir not yazacağım, o kadar. Bundan sonra biliyorsun, Zola'yı tamamlayacağım. Zola'yı bitirdikten sonra da **Dostoyevski** gelecek. Böylece kitap biter.

Dün **Tâhir**'le (yeğeni) **Le Roman Russe**'ten okuduk **Voguet** (Voge)'nin. Dosto'yu anlatmış uzun uzun. Bıraktık sonra, **Jaures**'ten Zola hakkında epey malzeme çıkardım.

Tâhir soruyor. **Bu Ülke**'yi ne kadar zamanda yazdınız, diye.

Bir ömür boyu yazdım bu kitabı.

11 Ağustos 1977

(**Mukbil Özyörük**'ün makalesini okuduk:)

Mecelle'de "Maraz-ı hacette sükût ikrardandır" diye bir cümle vardır. Diğeri de "Sâkite söz isnad olunmaz" diye bir hüküm daha vardır. Orta mektep ikinci sınıfta öğrendim bunları. Babamın kitabından. Bir daha da bulamadım o kitabı. Nereye kaldırdım? Güzel bir kitaptı.

Râif Necdet'i çıkar. **İsmail Habîb**'in "**Neler Dediler**" ini de çıkar.

Hasan Âlî ümmiydi. Türkçe'nin ilk lûgati kimin? dedim, "**Şemseddin Sâmi**"nin dedi. **Redhouse**'dan haberi yok.

Şemseddin Sami aslında Türkçe bilmezdi. **Kâmus-ı Türkî**'yi Rumca'dan çevirdi. Soy adı biliyorsun, **Fraşerî**'dir. **Arnavut**'tur kendisi ve Osmanlı'yı parçalamak için kitap yazmıştır adam.

Bugün bir **Râif Necdet'i, Yâkub Kadri'yi** anlayabilecek adam yok. Perişan olmuş ortalık.

(Biraz deşelemek istedim:

- Efendim, söylemek istediğinizi açıkça söylemiyorsunuz. Bu bir yerde kaçak güreş değil mi?:)

İstediğimizi açıkça söyleyemeyiz. Evvelâ konular. 60-70 senelik gelen bir an'ane, istibdat. Birinci merhalede insanlar, kânunlar, dostlar. Her sözün bir insanı yaralayacak, dostu yaralayacak. Bu, bende adetâ uzvî bir korku. Eldivenli elle okşuyorum. Söylüyorum ama başkalarını söyleterek söylüyorum. Anlayan anlasın diye. Ama kimse anlamıyor.

Makale ne hâle gelecek, bilmiyorum. Çatısını dahî kuramadım.

(Havayı hafifletmek için, – Efendim, son günlerde çatı çatmak moda oldu. Demirel hükümetin çatısını çattı. Siz bir makalenin çatısı ile uğraşıyorsunuz hâlâ:)

Yazı yazmak zor evlâdım. Kolay değil. Makalenin sonuna **Halide Edib'in** yahudi dönmesi olduğunu da yazayım mı acaba, diye düşünüyorum.

Bizde **Emile Zola'yı** kimse okumamıştır bütün olarak. Ne Beşir Fuad, ne Raif Necdet, ne Ali Kemâl ne de Ahmed Şuayb.

(Sordum: - Peki, kim okudu Hocam?:)

Ben okudum bütün olarak. Bizdekiler görmeden âşıktırlar hep. Halide Edib de yahudi olduğu için. Zola **Dreyfüs Dâvâsı'yle** şöhret buldu ya. **Dreyfüs** de hâlis muhlis bir yahudi. O da okumamıştır Zola'yı.

Zola'nın eserleri otuz cildi mütecaviz. Her biri beş yüz sayfa. Rougon Maquartlar var ki, yirmi cilt. Üç cilt **İncil** var. Sonra hikâyeleri var. Makaleleri ve tenkidleri var. Ayrıca **Dreyfüs Dâvası** ile ilgili mahkemede müdâfaaları ve zabıtlar var. Hepsini okudum ben bunların.

Zola'nın yahudilikle hiç bir alâkası yok. Sana mes'eleyi anlatayım.

Bir general vardır. Bu general kralcıdır, intihar eder bir gün. **Üçüncü Cumhuriyet** kurulur **Fransa'da** ve halk hazırdır bâzı hâdiselere. Bu sırada Fransız istihbarat subayları bir casusluk hâdisesini meydana çıkarırlar. Bu casusluk hadisesiyle generalin hiç bir alâkası yok. Sâdece dikkatler hazır, o kadar. Alman sefaretinin çöp sepetinde veya neredeyse, buruşturulmuş bir kâğıtta Fransız devleti aleyhinde bir casusluk vesikası bulunur. Suçlu olarak da **Dreyfüs** itham edilir. Genç bir kurmay yüzbaşı. Mahkemeye verilir. Askerî mahkeme, yâni dîvân-ı harp mahkûm eder Dreyfüs'ü, müebbet kürek cezasına. **Şeytan Adası'na** gönderilir. Dâvaya dîvân-ı harp bakmasına rağmen ve mahkûmiyet karârına rağmen Dreyfüs'ün akrabaları dâvanın tekrar görülmesi için çalışırlar. Tabiî bu arada Fransız basını lehte ve aleyhte pek çok yazı yazar. Dreyfüs dâvası tekrar görülür, mahkûmiyet kat'î. Tabiî dîvân-ı harbe bâzı evraklar verilmiştir. Bu evraklar hâlâ gizlidir. Kim verdi? Belli değil. Neyse.. Dreyfüs mahkûmdur. Dreyfüs'ün kardeşi, **Zola'ya** gelir bir gün. Zola, mahkeme safahatını takib etmiştir. Baştan beri bu işde bir bit yeniği bulmaktadır zâten. Kardeşi, "Suçsuz bir insan mahkûm ediliyor, namuslu bir entellektüel olarak nasıl uyuyabilirsiniz?" diye Zola'ya çıkışır. Sabaha kadar konuşurlar. Zola, **L'Avrore'a** bir yazı gönderir. Devrin cumhurbaşkanına hitâb eden bir **açık mektup.** Fransa bir günde ikiye ayrılır. Kralcılar, sağcılar, kurulu düzenciler, milliyetçiler bir de ilericiler, solcular, cumhuriyetçiler ve demokratlar diye. Zola mahkemeye verilir bu sefer. Mektubunda mahkeme heyetini suçlamıştır. İtham etmiştir. Avukatları, hiç olmazsa mahkeme safhasında dışarı kaçması gerektiğini, yoksa hapsedileceğini bildirirler. O da İngiltere'ye gider apar topar. Mahkeme bir sene kadar falan sürer, bera'at eder.

Yalnız bu arada üç bin Frank kadar borcu birikir, günü geldiği halde ödeyemediği için haciz koyarlar eşyalarına. Müzaye-

de ile satılacak. Tek tek satılığa çıkardıklarında bir adam girer içeri "Tek tek değil de, topunu birden koysanız artırmaya, nasıl olur?" der. Kabul ederler. Küçük küçük artırmalarla giden müzayedeyi bu gelen adam birden yüz bine çıkarır. Tabiî herkes şaşırır ve şapkasını alan gider. Memurların da ücretlerini verdikten sonra kapatır evi ve Zola'nın eşyaları muhafaza edilmiş olur. Kimdir bu adam? Necidir? Belli değil. İsim vermeden çeker gider, kayıplara karışır.

Zola'nın şâna şöhrete ihtiyâcı yoktu. Paraya da. Borcu azdı, borcunu memleket içinde bizzat kendisinin ödemesi lâzımdı. Memlekete gelemediği için haciz konmuştu.

Dreyfüs dâvasından sonra şöhreti bir kat daha arttı. Bu arada dilinden hiç düşürmediği bir söz: **Hakikat, hakîkat**... Büyük bir insanlık. Sonra o adam kimdir? Bilinmiyor. Onun da yaptığı insanlık.

(Efendim, belki o adam yahudiydi?:)

Fransa'da yahudiler ayrı bir millet gibi değildirler. Sâdece başka bir dinin sâlikleri olarak görülürler. Fransızlar'ın pek çok büyük adamı hep yahudidir.

Dreyfüs dâvası Zola öldükten sonra beraatle neticelenmiştir. Tabiî, casus, esas casus kurmay subaylardan birisi. İntihar eder. Arkadaşı diğer subay da kaçar. Bir insan olarak Zola'nın eşyalarını ben de olsam kurtarırdım.

12 Ağustos 1977

Edebiyatımızda Zola'yı yazıyoruz:

Cenab haksız. "**Belki doğru**" aynı zamanda "**belki yanlış**" da demektir. **Nâmık Kemâl**'in devrinde istibdat yok muydu? Adam yazılar yazdı yahu. Fransız filozoflarının yazdıkları devirde de istibdat vardı ama onlar da durmadılar.

(Ben: – Hocam düşündüğüm şu: Servet-i Fünuncular'da hiç bir şey yoktu ki. Hürriyet ilân edilmeden önce kalemleri ellerinde de-

ğildi de, hürriyet geldiğinde kalemleri serbest kaldığı halde o yazamadıklarını bu devirde niçin yazamadılar? Sepetlerinde demek ki bir şey yokmuş. O devrin tip şahsiyeti **Tevfik Fikret**. İstibdat devrinde yetişmiş bir genç şâir. Vardıkları netîce yok. Bir buhrana düştüler her biri. Başta Tevfik Fikret, yazdığı **Halûk'un Âmentüsü**...)

Çok doğru. Zincirleri kırılan arslanlar kükremeyi unutmuşlardı. Güzel değil mi?

Ahlâk, insan münâsebetlerinde dürüstlük, kardeşlik, hürmet, sevgi, demek. Mutlak mânâda alırsan ele, sen haklısın. Elbette bir cemiyet hem ahlâksız, hem sanatsız olamaz. Cemiyet vasfı kalmaz ortada.

☆☆

Yeni Asya'cıları 3-4 senedir tanıyorum. **Said-i Nursî** ile alâkalı fikrimi sordular. Söyledim. Memnun oldular. Yazdılar bunları. O târihten beri gelip gidiyorlar bana.

☆☆

"Perestîde-i hayâl" ne güzel kelime. **Kaplan** öyle demişti: Bu kelimeleri en güzel siz kullanıyorsunuz. O devri ancak bu kelimelerle anlatabilirsin, çok iyi oluyor, dedi.

Ciddî olarak söylüyorum: Yazı yazmak bir **bedduadır** benim için.

Bütün bunları yapacaksın. Bunları ya okuyacaklar ya okumayacaklar. Evlâdım tekrar söylüyorum: Yazmak ebediyyet karşısında çırçıplak soyunmaktır. Dikenle orasını burasını dürterler adamın. Çalı çırpı sokarlar. **Bu Ülke**'de öyle diyorum: Yazı, dünyâya bırakılan şişe. İçine kafanı ve gönlünü koyuyorsun. Asırların sahiline vuracak, onu biri ya alacak veya açmayacak. İnsanlar nankördür evlâdım, nankör.

15 Ağustos 1977

(**Müstagribler Kervanı**'nı yazıyoruz:)

Ben geometri kitabı yazmıyorum. Bu yazım bir nevî revak.

Yazı müphemde kalıyor. Metod **Kur'an** metodu. En büyük mürşîdimiz **Allah.**

Yazıdan maksat bâzı şeyleri telkin etmektir. Anlaşılmak için değil, sevilmek için yazıyorum. İnsan sevilir ve öyle kabul edilir.

(Dayanamadım: – Efendim, daha önce söylediklerinizle ters düşmüyor musunuz? Halbuki, düşünce açık, berrak olmalı, diyorsunuz:)

Hiç bir düşünce açık değildir. Dünyânın hiç bir büyük yazarı tam anlaşılmak için yazmamıştır. Anlaşılmazlar.

Sevsinler, âşık olsunlar istiyorum yazıyla.

Şinâsîden:

Bir ıtıknâmedir insana senin kânunun

Bildirir haddini Sultâna senin kânunun

Bunu tırnak içinde yazma. Cümle içinde geçerse kullanırım tırnağı.

.....

Kerim Sadî Cuma günü öldü. 12.8.1977. Seksen küsur yaşındaydı. Bugün **Osmanağa Câmii**'nden kaldırılacak.

☆☆

.....

Ömer Faruk Bey'in **İslâm Ansiklopedisi**'ndeki Şinâsî çalışması fena değil. "**Rekâket-i kalemiyye**".. Yazarın kalemi öyle kekeliyor.

Mağaradakiler'e üç seneden beri çalışıyorum evlâdım, hâlâ bitmiş değil.

Yaz bakalım: MÜSTAGRİBLER KERVANI.

1 Eylül 1977

(**Kaplan**'ın **Şiir Tahlilleri** getirilecek. **Mustafa Kutlu**'dan **Dostoyevski** istenecek:)

Kitabımda "**intelijansiya**" kelimesini kullanmayacağım. "**Müstağrib**"i kullanacağım. İyice yerleşti kafamda.

Yapılacak şey şu: Okuyucunun anlayacağı hâle getirmek. Kelimelerden fedâkârlık yapacağım ister istemez. Okuyucuların en kabadayısı sensin, diğerleri pek câhil.

Hürriyet Âşıkları da çok tashihe muhtaç bir kelime.

Sebil'den gene telefon ettiler: "Kitabı basalım" dediler. Söz verdim. Ötüken'e, dedim. Sözümden cayarsam, sözünden dönen adamın kitabını nasıl basarsınız? Sonra böyle bir adama nasıl itibar edersiniz, dedim.

Hürriyet Âşıkları'nı kitaba koymayabilirim de.

(Yazıyı tekrar okuduk:)

Beğenmedim yazıyı. **Osmanlı Müellifleri** ne yazmış bakalım **Sâdık Rifat** için. (Baktık).

Adamın varlığı ile yokluğu bir. **İbnü'l-Emin** ne yazmış, ona bakalım şimdi de. Yoksa def edeceğim yazıyı.

Müstağribler Kervanı kitabın fihristi gibi olacak. Aydınlar hikâyesini koymayacağım belki de kitaba.

Sâdık Rıfat'ı çıkaracağım yazıdan. Belki bütün eserleri toplanıp bir tez yapılabilir. Sâdık Rifat'ı koymayacağım kitaba. **Sâdullah Paşa**'yı da "**Terakkî**" ile beraber yazacağım.

(**Ziya Gökalp**'ın **Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak** kitabını okuyoruz:)

Tarde'ın fikrine iştirak etmiyorum. Gazete, belki milliyetçiliğin ortaya çıkmasını sağladı. Millî his olacak ki, gazete bu temayülü dile getirsin.

Türk sözünü doğrudan doğruya **Fransızlar** çıkarmıştır sahneye, son asırda. Hattâ müslüman olana "**Türk oldu**" diyorlardı.

Türk sözünü bizden evvel Batı kullanmıştır lûgatlerinde. Şemseddin Sami de doğrudan doğruya Fransız lûgatlerinden almıştır Kâmus-ı Türkî'ye.

Fizyogratlar haklıdır. Dünyâdaki tek üretim **ziraî üretimdir. Sanayi**, mevcud olana şekil değiştirtir. **Ticâret** ise kuyudan su çıkarmaktır. Bizde sâdece ticâret azınlıkların elindeydi. Türkler müstahsil değildi, diyorlar ki, bu yanlış. Hakîkî istihsal Türkler'deydi. Azınlıklar asker olamıyorlardı sâdece. **Ahîler** Türk değil mi idi? İpek böcekçiliği falan 1838'den sonra azınlıkların eline geçti. Çok doğru, "**muasırlaşmak**" demek **endüstrileşmek** demek.

Felsefe mevcud bilgiler üzerinde düşünmedir.

Gökalp sosyoloji diye bir ilmin olmadığını bilmiyor.

Türk, dünyâda en çok içtimaî olandır, Osmanlı'da da. Bir ferd etrafında birleşir dâima. Avrupalılar ise hep karışık. Ve hanedanlar hep dışarıdan. Avrupa'da devletler devam etmez, çok hanedan var.

Avrupa'da millet isimleri revaçta olduğundan biz de Avrupai ılaştığımız için **Türk** ismini benimsedik. Sürü olduk yâni. Bir hanedanda toplanmak, bir mücerrette toplanmak mümkün mü? Biz de Avrupalılaştık be birader. Sonra Avrupalı buna rızâ gösterir mi? O var.

5 Eylül 1977

(**Mehmet Kaplan**'ın **Şiir Tahlilleri** I'inden bâzı bölümleri okuyoruz:)

"Mistisizm" sırrânî, herkese malûm olmayan bilgiler, fenâfillah.

Saf şiir ve hayat şiiri diye bir şiir tasnifini hayâtımda duymadım.

(Sordum: Sosyalizm, bugünkü tatbîkâtına bakacak olursak bir kurtuluştan çok bir esaret, ne dersiniz?:)

Üzerinde bütün mukaddes yazıları silinmiş bir beyin düşün. Vahşînin beyni bu. Bu adam neyi alsa, kan dökmek için alacaktır. Yeni bir hikâye değil bu. Israrlı olarak bizim tarafımızdan yapılıyor. Düşünce başkasından alınmaz. İhtiyâcın varsa dışarıdan alırsın. Sende insanlık yok. Hatalı olan demokrasi, sosyalizm değildir. Hatalı olan bizim pisliğimiz. Batı'nın da insan tarafları var. Bizim onları alabilecek durumumuz yok. Yokluğa giren her şey tahripkârdır, yıkıcıdır.

Entellektüel ve intelijansiya hikâyesini **Mağaradakiler**'in sonuna koymayı düşünüyorum. Yeni keşfim bu. Kitaba birinci yazı olarak "**İhtilâl**"i koyacağım. Sonra da entellektüeli. Ve ismini de "**Entellektüel: Avrupalı Hayvan**" koyacağım.

Ali Nâmık yalnız adam. Bir parça **Tevfik Fikret**. Hayâtın pisliklerine karışmamış. Tomurcuk halindeyken dökülmüş yere. "**Ali Nâmıklar**" yazım 1964'te yazıldı. Tabiî fikirlerim değişti bugün. Onu yazdığım zaman Ali Nâmık'a daha yakındım. Sonra uzaklaştım.

(Sordum: Osmanlı'dakini sosyalizm diye görmek mümkün değildir, o başka bir şey. Ne dersiniz?:)

Sen bunu söylemek hakkına sahip değilsin. Çünkü sosyalizmi tanımıyorsun. Ne **Saint-Simon**'u, ne **Proudhon**'u tanıyorsun. Avrupa'nın rüyasını Osmanlı gerçekleştirdi. Sosyalizm İslâmiyet'e çok yakın.

Kitap şöyle: Başta "**Mağaradakiler**", sonra "**İhtilâl**", sonra bizdeki "**Sarıklı İhtilâlci**" gelecek. Bundan sonra "**Batı'nın Son Armağanı: Anarşi**" gelecek.

"**Sarıklı İhtilâlci: Ali Süavi**"de eski ifâdeler var, onları değiştirip değiştirmemekte müteredddidim.

Türkiye'de "**anarşi**" yok **anomi** var. Sanki 23 Nisan çocukları hepsi. Ellerine tutuşturulan dinamitlerle intihar ediyorlar. "**47'liler**" yazısı da buna temas ediyor.

Yazıları kimse okumuyor evlâdım. Başta Dâhiliye Vekîli'nin okuması gerek.

(Sordum: Yazınızdan anladığımı ifâde etmek isterim. Size göre 47'liler günahsız, suçsuz, öyle mi?:)

Evet, aldanmaya mahkûmdurlar. Hâkim olarak mahkûm edersin; ama ilimde mahkûm edemezsin. Sen ayrı yerde yetiştin, çobanlıktan geliyorsun. Bunların hayâtından gelmiyorsun.

Şefik Hüsnü için bir şey diyemem. Rusya'da çok bulundu ve Parti'nin de sekreteriydi. Ama **Nâzım** için **ajan** demek biraz yanlış olur. Ben şiddetle reddederim.

20 yaşındaki adam suçlu olamaz. Suçluluk sorumluluktur. Ne verdin ki, ne istiyorsun?

Ben aydınlatmak, şuurlandırmak, yola getirmek taraftarıyım. Aramızdaki fark Rusya'daki babalar ve oğullar farkı.

Ben ne tımarhane gardiyanıyım ne polis komiseriyim. Ben aydınım.

Her insanın içtimaî durumuna göre vazîfeleri vardır. Ben Türk insanının parçalanmasına, bir tekinin yok olmasına taraftar değilim. Benim çocuklarım, amcazadelerim bunlar. Benim vazîfem ölüme davet değil, hayâta davet. Hepinizin gözünü kan bürümüş. Ben umûmîde ve ezelîde kalmak mecburiyetindeyim. Bir cemiyet yıkılmağa yüz tutunca böyle olur. Efsâne kahramanı gibi, kendi vücûdunu yer. Tam bir çılgınlık içindeyiz.

Akşam buraya iki kadın, bir erkek.. üç insan geldi. Hepsi yüksek tahsilli. Sordular: Ne olacak bu vaziyet? Karşı taraf mahvediyor ortalığı. Şâdî, Harbiye'den ayrılma, yüksek mektepte de hoca. Ah ü feryâd ediyorlar. Söyledim; memnun olmadı onlar da. Ben cinayet fetvacısı değilim. Fikir adamıyım. Benim sesim bu.

Sesini duyurmak için bâzı şeyleri feda etmek lâzım. Milyonlara suçlusunuz, diyemezsiniz. **Engizisyon** bile muhakeme ederdi. **Mihri Belli** hâlâ dergi çıkarır. Bütün şirretliğini döker.

Şefik Hüsnü hastahânede yatar ama Yugoslavya'da tedâvî olur. Hükümetin gücü çoluk çocuğa yetiyor.

47'liler öldüler. Ölüm, bir çok şeyi meşrûlaştırır. Bütün kabahat kalanlarındır. Bunların yaptığı komünizm, sosyalizm falan da değildir. Budaladırlar, şapşaldırlar. Bunları Rusya'nın kışkırttığına da inanmıyorum. Devlet olmayınca her türlü mel'anet karışır işe.

Benim bütün derdim bu. Bu hareketler istikbalde de tekrarlanmayacak mı? Kelime dağarcığım kuruyor, delilik, ahmaklık, budalalıklar karşısında.

Kim okuyor, belli değil.

Mayom var, gider denize girerim. Düşün, bir kere bile girmedim denize bu sene. Sabahtan akşama kadar buradayım. Uğraşıyorum, vazifemi yapıyorum. O kadar

27 Eylül 1977

(Yeni ders kitapları mes'elesi açıldı:)

Türk-İslâm edebiyatında **deneme** diye bir nev'i yoktur, Batı'nındır deneme. XVI. asırda başlar. Mutlaka Batı kalıplarına sokmaya mecbur değiliz işi. **Lastik Said**'in realizmi Mesnevî'ye dayaması gibi bir şey olur bu.

Gün geçtikçe daha kötüye gidiyoruz evlâdım. **Ali Cânib**'in edebiyat kitapları çok iyiydi. **Nihad Sami**'nin de. **Ümit** ile **Mahmut Ali** okurlarken göz gezdirmiştim. Nihad Sami lise hocalığından gelme. Hiç olmazsa belli bir yere kadar metodik bir kafaya sahip.

Batı'da şöyle yapıyorlar bu işi. Tabiî benim okuduğumda öyleydi. **Batı** derken de **Fransa**'yı kastediyorum.

Orta mektepte büyücek bir cilt. Seçme parçalar. Nev'ilere âit metinler ve izahları. Onlarda kolay bu. Bizdeki kopuş yok onlarda. İnsan orada orta mektebi bitirdiğinde nev'ilere âit

umûmî bilgileri alır. Lisedeyse edebiyat târihi ile seçme parçalar ayrı ayrı okutulur.

Bizde ise eski kültürden bir kopuş var. Madem ki, Batı yolundan yürüyoruz, yolu bu. Adamlar XVIII. asırdan beri böyle okutuyorlar. Biri çıkıp bu mes'elede bir altı ay çalışmalı.

Bu iş çok tehlikeli. Tek bir adam, hele lise hocalığı da yapmamışsa edebiyat kitabı hazırlaması doğru değil.

Biz lisedeyken **Hâlid Fahri**'nin **Edebî Kıraat Nümûneleri**'ni okuduk.1,2,3 Fransız mektepleri programına uygun hazırlamıştır. Edebiyat bilgileri var ama çocuğun kafasını karıştırmıyor.

Hocanın çok büyük rolü var. Çocuğa zevk, şevk verecek. Gayet serbest hareket edecek. Bize bu kitapları orta mektep hocamız sevdirdi. İkinci sene hocamız ayrıldı. İki hoca gelmeğe başladı. Edebiyat târihine başka, kompozisyona başka. **Memduh Selim** Edebiyat Târihi hocamızdı o zaman.

Mühim olan çocuğa edebiyat zevki vermek, dilinin güzelliğini tattırmak.

Bütün felâket şurada: **İlimde ihtilâl olmaz. Bizim felâketimiz bu.** Bir birikim yok. Her yeni gelen evvelkileri bir kenara bırakıyor. Edebiyat nalbantlık değildir.

İsmail Habîb sevdirmiştir 1933-1935 nesline edebiyatı. Ondan sonra herkes bir kitap yazdı ve şahsiyeti kalmadı işin.

Şöyle olabilir: Bir defa Fransız, İngiliz mekteplerindeki edebiyat dersleri hocaları toplanıp bir karâra varacaklar. **Saint Jozef**'ten, **Robert Kolej**'den ve **Maârif Vekâleti**'nden hocaların iyilerini toplayacaksın. Meselâ **Galatasaray**'da **İktitaf** okunurdu. Bu kitaptaki metinler neye göre seçilmiş, bunlar üzerinde düşünülmeli.

Çok fecî durumdayız. Tam bir çöküş. Dil kalmadı, zevk kalmadı.

Düşündükçe dertleniyorum.

Edebiyat kitapları kısa zamanda hazırlanamaz. Bundan öncekiler de öyle yaptılar.

İlimde tek şey yapılır, **tâdil** ve **ıslâh**. Anglo-Sakson metodudur bu ama doğrudur. Ancak mevcudu muhafaza ederek ilerlemek mümkündür. Ev varken evi yıkmak olmaz. Ona ilâveler yapılır.

Güzel Yazılar vardı **Süleyman Şevket**'in. O okutuldu bir müddet.

Solcular ayrı, sağcılar ayrı. Herkes bir birini tasfiye ediyor.

Asıl hocalık lise hocalığıdır. Üniversitede hocalık yoktur. İdealistsin. Çocuklara ışık götürüyorsun. Bu çok güzel bir şey.

Aydınlar Ocağı 4 Kasım'da açılıyormuş. Sohbet toplantıları için açışı benim yapmamı söylediler. Belki seyahate çıkacağım, diye kaçamak bir cevap verdim.

"**Sarıklı İhtilâlci**"yi yeniden yazdım verdim **Pınar**'a. Millî Kültür'e göndersem daha iyiydi ama bir irtibat kuramadım.

Abbas Sayar'ın **Dik Bayır**'ını 122 sayfa okudum. Bir köyün târihi var. Almanya'ya gitme hikâyeleri var. Bu 122 sayfada tek kelime ideolojiye rastlamadım, îmâ tarîki ile bile.

Roman deyince, garip ama, ben romanda **insan** ararım. **Yılkı Atı**'nı onun için okumadım. Hikâyeleri de var Sayar'ın. Ordan bir hikâye okudum, sevmedim. Ben zâten küçük hikâyeyi sevmem.

Sabri Ülgener, aydınlar hikâyesine âit ayrı basımını getirdi. Mes'ele var ama dağınık. Sabri Bey terbiyeli, çalışkan biri.

Sıkmazsa romanı okuyalım (Dik Bayır). Belki de hakkında yazarım.

29 Eylül 1977

Ali Süâvî, kötü bir **Necip Fâzıl**. Necib, Bahriye'de okumuş, iyi bir aileden geliyor. Necib de o devirde gelseydi ancak bir Ali Süâvî olurdu.

Halk Partililer cedd aradılar kendilerine. Buldular da: Ali Süâvî.

Süâvîyi anlatan **Müsebbib** diye bir de roman yazılmıştır.

☆☆

Tıp fakültesinde, tıp târihinde konferans verirken **Bedî Nuri**'den bahsetmiştim. **Bedî Şehsüvaroğlu**, isminin ondan verildiğini söylemişti. Bedî Nuri, Celâl Nuri'nin kardeşidir. **Server Tanilli**'nin doçentlik tezi **Genel Oy**'dur. Konuyu Bedî Nuri'nin **Usûl-i İntihâb**'ından almıştır tamamen. Ben bahsetmiştim.

Madame de Stael de **Napolyon**'un kendisiyle meşgul olmasını isterdi. Bir baloda Napolyon: "Madam! Çocuklarınızı kendiniz mi emziriyorsunuz?" diye sorar. Ve Madame de Stael de aleyhine bir yazı yazar. Yurt dışına çıkarır Napolyon.

3 Kasım 1977

(Dil akademisi mes'elesini konuşuyoruz:)

Akademi mes'elesinin kökü şu: **Akademius** diye bir kahraman yaşamış. Bu adam ölmüş. Toprakları varmış, devlete bırakmış bunları. Milâd öncesi bir kahraman. Bu adamın toprağına "**akademia**" demişler. Evinin etrafına da 12 adet zeytin dikmişler. Gezinti yeri olmuş burası.

Eflâtun'un evi buraya yakınmış. Derslerini burada yapar mış ve burada daha sonra felsefesi de okutulmuş.

Kelime "**akademia**", yüksek okul mânâsına kullanılıyor. İlim, şiirle uğraşılan her yere "**akademi**" deniliyor. Bir nevi üniversite.

XVIII. asırda ortaya üniversite kelimesi çıkar. Akademi kelimesi îtibardan düşer. Fakat **Calvenciler** kendi mekteplerine "**akademi**" demekte devam ederler.

İtalya'da da XVII. asırda akademi kelimesi çıkar sahneye ve pek çok akademi kurulur.

Yalnız iki mânâda kullanılıyor kelime: Hem mektep, hem de şiirin, edebiyatın konuşulduğu yer.

İngiltere'de ise kulüpler var. Akademi, meyhane, kumar oynanan kılıç tâlimi yapılan yerler mânâsına geliyor.

Bizde **1851**'de **Encümen-i Dâniş** kuruluyor. **Cevdet Paşa**'nın bir takdim yazısı ile açılır. Sonra ortadan kalkar gider. Vazifesi **Dârülfünun**'a kitap hazırlamak. Hazırlanan tek kitap ise **Târih-i Cevdet**.

(29 Ağustos târihinden beri lise edebiyat öğretmenliğine başladığım için Cemil Hoca'ya eskisi gibi yardıma pek sık gelemiyordum:)

Evlâdım, seni de göremezsem rahatsız oluyorum. Zâten rahatsızım. Evi yıkmak istiyorlar. Buraya ölmek üzere yerleştim. Köşemde rahat bırakmıyorlar. Gerçekten bî-huzur oldum.

Mehmet Zeki Akdağ geldi Hergün'den. Gözü açık bir çocuk, gayet de zekî.

10 Kasım 1977

Doğru dürüst cümle yapan kaç kişi kaldı? **Düşünce** de, **Mâverâ** da, **Pınar** da o.

Ben de dertliyim. Doktor, "Evden çık" diyor. Ben evden çıkmak mecburiyetindeyim. Hava almalıyım. Karımı seviyorum ama, gezmem tozmam da gerekir. Akşama kadar kafayla uğraşıyorum. Çıkmam lâzım.

Bu ev mes'elesi ne zaman konuşulsa karalar basıyor. Gençlikte kolay bu. İhtiyarlıkta çekilmiyor.

Bir kaç ev buldu müteahhit. Kitaplarımla giremem oralara. Sonra evim büyük. Her birimizin ayrı ayrı odası var.

☆☆

Talat Sait Halman'ın **Pınar**'daki **Tuyug**'u da fena değil. **Töre**'ye, **Pınar**'a gönderiyor. O da üniversel insan oldu.

☆☆

(Dergileri karıştırırken:)

Salih Zeki, İbn Haldun Salih Zeki derdi kendisine.

Kanı, kanaat yerine kullanılıyor. Kanâat, yakînden tedkîk neticesi doğar. Kanı, aynı zamanda zann yerine de kullanılıyor. Tadâîleri doğru değil.

☆☆

Türkiye'de tek ses **Kânî Karaca**'nındır. **Fevziye** de ben de "Er-Rahman" sûresini okuyuşunu dinledik. Hüngür hüngür ağladık. **Kur'ân**'ı okumuyor, konuşturuyor adetâ. Ben şarkta ve garpta pek çok kadın, erkek dinledim. Onun sesi, onun okuyuşu gibi yok. Diğerleri okuyorlar sâdece, zorla. Silâh zoruyla okuyorlar sanki.

(Hisar dergisinin Kasım 1977 sayısını okuyorduk:)

Bence dram, **Ali Süâvî**'nin, **Cemâleddin Afganî**'nin, **Beşir Fuad**'ın durumudur. Edebiyatımızda roman, trajedi, dram kahramanı olarak bunlar var. **Necib**'in dramı ise tamâmiyle hayalî.

1943'lere kadar rejimle iç içedir Necip. Hem hayatla, hem de fikirle, rejimledir. Kısaca rejimin her türlü nimetinden faydalanmış. Hayâtında sefalet çekmemiş. 40 yaşından sonra mı gördü gerçekleri? Çağı ve çağdaşları ile aralarında hiç bir ihtilâf yok. Ne **Tanpınar**'la, ne **Abidin Dino** ile. Tek ihtirası var, tek dramı: **Kumar. Bâb-ı Âlî**'sinde olan bu.

Hakîkatte esas dramı yaşayan **Beşir Fuad**'dır. Hakîkatte çevresiyle uzvî bir ihtilâfı var. Yalnız insan. Kaderi çizilmiş adetâ.

Necip'in böyle bir durumu yok. Paris'e tahsile gönderilmiş ve hiç bir şey okumadan gelmiş geri. Burada her türlü ikbâle erdirilmiş.

Ben "**Bir Adam Yaratmak**"ını beğenmedim. Belki bu, Necip'i daha yakından tanıdığımdan. Seni tenkîd etmiyorum, karşılaştırıyorum sâdece.

Dram, **Henrik Ibsen**'in pisliği. O çıkardı bu tarzı. Osmanlı'da dram yoktur.

Tunuslu Hayreddin'i **Kubbealtı**'na göndereceğim. Bir başlık koyalım.

Geçen akşam **Ekrem Hakkı Bey** kulağımı büktü, konferanslar başlıyor diye. **Kültür Emperyalizmi**'ni vereceğim.

Kültür emperyalizmi diyerek hep Amerika'nın kültür emperyalizminden bahsediyorlar. Vaktiyle **Kabaklı**'ya da söyledim. Hıristiyanlık, tamam.

Askerî, iktisadî, psikolojik emperyalizmden söz edilebilir. Bu işi Amerika yapıyor. Fakat bunu zorla da yapmıyor. Rusya bugün Amerikan yaşayış biçimini kabul etmiştir, bir hayat tarzı olarak. Meselâ Amerikan terbiyesi bu solcu nesli yetiştirmiştir. Amerikan Koleji mezunudurlar bunların hepsi. **Mihri Belli**'den **Ecevit**'e kadar. Bir terbiye sistemi var Amerika'nın; bize göre terbiyesizlik.

1975'lerde **Peter** diye bir adam öyle söylüyor.

Kültür emperyalizmi hakkındaki yazılarımı da müstear yazacağım.

Emperyalizm XIX. asırda sahneye çıkmıştır ve XX. asırda vardır ancak. Yâni Osmanlı emperyalist değildir.

Avrupa'da "kültür emperyalizmi" mefhûmu kullanılmıyor. **Kültür sivilizasyon** ile beraber kullanılıyor. **İrfan** zannedi-

yoruz biz. Sivilizasyon ile kültürün aynı mânâya geldiğini zannediyoruz.

Salâh Birsel, "Kitaplarda kaynak verirken hatâ yapmayan tek adam Cemil Meriç" diyor. Ondan tasdikle **Voltaire** "İhtilâl kelimesini kargaşalık mânâsına kullanır".

Toynbee, medeniyetlerin yıkılışında argoya büyük yer verir. Terbiyeli adam argo kullanmaz, diyor.

Mefhumlar düşüncenin âletleridir. Mefhumlarla ihtilâller yaratılamaz. İhtilâl sloganlarla yaratılır. **Allah, Peygamber, melek, adalet**.. mefhum bunlar.

The International Everyman's Encyclopedia, bizde **Hayat Ansiklopedisi** gibi bir şey.

Dîvan şiiri, belli bir ölçüyle İslâmî mazmunları kullanır, Arap ve Fars kaidelerine bağlı şiir.

Kaplan Bey'in lise edebiyat kitaplarını görelim şimdi de.

(Lise birinci sınıf kitabının ön sözünü okuyoruz:)

Evvelâ bizde edebiyat târihleri var mı? Tenkid, intibaî ve felsefî-objektif-dogmatik.

Kaplan'ın **Orhan Veli**'ye düşkünlüğünün sebebini bilmiyorum ama Orhan Veli kendi nesli içinde bile en bahtsız bir şâirdir. Gayet sığ. Hizmetçi kızların zevkine seslenen bir şâir. **Oktay Rıfat** ondan daha derin.

Tenkid yazısını biraz daha kısaltacağım, ismi de değişecek, "**Önce Hiciv: Aristark'la Zoil**" olmayacak. Düşünürüz.

Babam şizofrendi. Eve kapandı, bir daha çıkmadı dışarıya. Necip'in eserindeki de babasını düşünüyor "Babam kendini niye astı?" diye. Ben de, "Babam niçin şizofrendi" diye ömür boyu düşünecik miyim yâni? Delilik bu yahu.

24 Kasım 1977

Bir Amerikan romanı var, ama natüralizmi tenkid eder. Bir iki de şâir var Amerika'da, o kadar.

Kimine göre **medenî** gelişme ile **ahlâkî** gelişme aynıdır. Kimine göre ayrı. Medenî gelişmeyi ahlâka bağlayan görüş Almanlar'dan gelmedir.

Uğur Mumcu'da bir şey yok. Sağa sola saldırır sâdece. Gazeteci ve polemikçi olarak iyi. Kültüre değil, gevezeliğe dayanıyor. Niyeti de iyi değil, kötü. Fakat zekî. Umûmî kültürü çok zayıf.

(**Yılmaz Öztuna**'nın **Büyük Türkiye Târihi**'nin üçüncü cildini şöyle gözden geçirdik:)

İmparatorluk kelimesinden hoşlanmadım. Hıristiyan dünyâya âit bir terimdir. Esâsı ne ise onu kullanmak lâzım. Bu konularda çok dikkatli olmak gerek. Osmanlı kendisine **Devlet-i Aliyye** der.

Rızâ Nur'un **Türk Târihi** var. Ona göre Osmanlı rezil.

☆☆

Yabancı dil ancak cümle ezberlemekle olur, kelime değil. Cümle, hattâ paragraf. Cümleden kelimeye geçmek daha doğrudur. İlk okuyuşta anlaşılmaz.

☆☆

Alangu'nun **Ömer Seyfeddin**'ini görmüş müydün? Okuyalım bakalım. İki defa görüştüm Alangu ile. **Hind edebiyatı** hakkında yazdı.

Kendi anlayışına göre sitâyişkâr.

Ölülere hakikat borçluyuz. Târihin malıdırlar. Mühim olan eserin kendisidir. Müellifin hayâtı ise eseri îzâh ettiği ölçüde değerlidir. Bâzı edebiyat tarihçileri metnin altında not olarak ya-

zarlar. Bâzı şeyler âdâb-ı İslâmiyye'ye aykırıdır, biyografide yazılır ama edebiyat târihinde değil.

Orhan Veli ile münâsebetlerim oldu. **Asmalı Mescit**'te. **Elit Kıraathânesi**'nde **Sait Faik** tanıştırdı. Fransız şiir antolojisini neşretti. **Tercüme Dergisi**'nden 1946'larda aynen. Ben de **Tasvir**'de tenkid etmiştim.

Bir yazıda kelime ve fikir tekrarı düşünce tembelliğinden gelmektedir. İnsan kolay olanı seçer. Yoksa işlediği tuğla değil.

(Ben: – Çocukluğunuza âit hâtıralarınızı yazsanız Hocam:)

Ben çocukluğumu yazamam. Yazarsam ancak iki sayfalık bir hikâye çıkar. Yok çünkü çocukluğuma âit hâtıralar hafızamda. Unuttum.

1 Aralık 1977

(Kültür Emperyalizmi konferansına hazırlık yapıyoruz:)

Biz **kültür** mefhumunu Fransızca'dan aldık. **Gökalp** getirdi ve **hars** kelimesiyle karşıladı. Gökalp "**irfan**" demedi, çünkü "irfan" Osmanlıca'ydı. Osmanlı'ya düşmandı Gökalp.

Bizde "kültür" hangi mânâda alınmış, ne şekilde kullanılmış? Bu iyi bir araştırma mevzuu olur. Fakültelerde "**Kültür Antropolojisi**" diye bir ders var. Kültür anarşisi var. Kelime bulanık mânâlar almış. Bence bu bulanıklığa ihtiyaç yok.

Kelimelerin kazandığı seyyâliyetten kurtulmalıyız, mecburuz buna. Avrupa bu ideale varmaya çalışıyor. Bu gayret insanlığa faydalı olmuştur. Biz vuzuha varamadığımız için Avrupa'dan ekmek dileniyoruz. Avrupa zaferlerini vuzuh sayesinde kazanmış düşüncede. Sisten kurtulmak lâzım. Düşünce demek aydınlık demektir. Bugün hüküm dâima galiplerindir. Bugün galip olan Avrupa. Devam da edecek. Biz yenikiz. Zelil ve mahkûmuz.

8 Aralık 1977

Paris'te bir doktora tezi çıkmış, **Türk Gençliği ve Din** diye. Tez sahibi yabancı, milliyetini bilmiyorum. **Haşet**'te varmış, aldıracağım.

Tedkik edilmesi gereken bir konu, habersiz kalamayız.

Tehlikeli olan, masonlukla alâkası olmayanları damgalamaktır.

Bu prensipte **Kemâl Tâhir**'e, Attila mevzuunda darılmıştım; "**Attila polis**" diyor. Yanlış.

Düşünce Dergisi hakkında yazmak istiyorum.

Ali Bulaç Mardinli. Yüksek İslâm ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji mezunu. 5-6 defa dersime geldi gitti. Benim talebemdi.

Bende bıraktığı intiba: Yobaz denecek kadar ciddî. Bir şey yaptığına inanıyor. İslâmî mevzuda yazdığını söylüyor. 8. sayıdaki yazıyı beğendim. Bulaç'ın sanayileşme yazısı ütopik. Fakat iyi bir müdâfaa. Bunlar yobaz denecek kadar sert. Dergiler kısmı tam bir fâciâ.

İsmet Özel'in yazısı dergiler seviyesinde ciddî. Yalnız, bunu okuyanlar anlayabilir mi? Dergi yazısı olarak iyi.

Mahmut Ali'ye doktora tezi olarak 1876-1877 Anayasalarını vermiştim. Oradan başla işe, demiştim. 1961'e çatamazsın. Ama 1876'ya istediğin gibi çatabilirsin. Anayasa, şartlar değişince değişmelidir. Hatâdan dönmek kârdır. Türkiye'de anayasalar üzerinde ciddî bir araştırma yapılamadı. Mahmut Ali 1876'ya geldi, enerjisi bitti. Kendim de yapamam artık. Mahmut Ali'ninki Batılaşma târihi olarak kaldı.

Biz kitaba karşı hürmetkarız. **Kur'an** kitaptır çünkü. Anayasa da kitap. **Kânûn-ı Esâsî**, diyoruz. Adetâ kutsal. Kendi ayağımızı bağlıyoruz. Bundan büyük hezeyan olmaz. **Abdülhamid** kaldırdı rafa. Adamın canına okudular. Tenkidlerin esas sebebi budur.

Evvelâ **Ahmed Midhad**'ın **Üss-i İnkılâb**'ını oku. Göreceğin şu: Hiç bir ciddî şey yok. İntelijansiya bu anayasa hareketlerini dâima sisler arkasına gizlemiş.

Evvelâ, Batı'da rönesans var mı, bunu bilelim. Batı'da olan rönesans mıdır? İstanbul'dan gitme üç-beş Yunan araştırıcısı rönesansa tesir etti görüşü yanlıştır. Sanki İstanbul'u Avrupa'yı uyandırmak için aldık. Öyle mi?

15 Aralık 1977

Türk Edebiyatı dergisinde **Kabaklı** nutuk hakkında yazmış. **Nutuk** Tanzimat'tan sonra çıkmıştır, diyor ki, bence yanlış bu. **Hitabet** İslâm'da ve Araplar'da var.

Mehmed Behçet Yazar'ın **Edebiyatçılar Geçiyor** adlı mühim ve güzel bir kitabı var.

Âkif-Lamartine ile **Bayron-Fikret** arasında en küçük benzerlik bulamayız. Bu mukayeseyi **Süleyman Nazif** yapardı.

Süleyman Nazif bir yerde dîvan sahibidir.

Bir güzel mazmun bulunca
Eşrefâ Kendimi hicveylemezsem kâfirim

der Eşref.

Nazif de onun gibi. Bir yerde âhenge, mûsikîye, kelimenin güzelliğine tabî. Kelimeler karşısında coşar adam. Benzetmeler insanı daima tehlikeli yollara götürür. En büyük za'fımız bu. Güzel-çirkin, dost-düşman kelimeler var bizim için. Hepimiz kurtulamadık bundan. Müphem, şiiri olan kelimeler.

Ben Nazif i okudum. Onda meftun olduğum şiir cümleleridir nesirlerinde. Onu tenkid lambalarımı söndürerek okurum.

Mutlak bir savaş içindeyiz. Bu savaşta Avrupa muzaffer. Biz, kendi dâvamızı unutmadan Avrupalılaşmalıyız. Bütün safveti, iffeti ile kendimizi muhafaza etmek mümkün değil.

Hukuk üçüncü sınıfta sordum 1948'lerde: "**Hazret-i Muhammed ne zaman doğdu?**" diye. **M.Ö. sekizinci yüz yılda**, dediler. Onların her biri yargıtay üyesi şimdi.

Kal'a düştü evlâdım. Yeisten mütevellit mezbuhâne bir inatçılık kime ne fayda sağlar. Mutlak mânâda Avrupa'nın emrindeyiz. Dilimiz yok oldu. En iyi yazarların elinde bile dilimizde mûsikî yok. Bizim kavgamız bir yerde Don Kişot'un kavgası bile değil. Ben "**Düşmeyen Kale**" derken bir temennide bulunuyorum. Yoksa kal'a düştü çoktan.

(Soru: – **Namık Kemâller** Avrupa'ya hayran olarak döndüler ülkemize. Siz de aynı kategoriye girmez misiniz?:)

Müşkil bir suâl. Müşkil bir suâl. Müşkil olduğu kadar güzel. Onlarla benim aramda fark ve benzerlikler var.

Bir kere, Tanzimat neslinin hayranlığı Avrupa'nın büyük fetih ve zaferler çağına rastlar. Bilhassa madde dünyâsını mutlak olarak nüfuzu altına almıştır Avrupa. Daha sonra belirecek olan tezatlar su yüzüne çıkmamış henüz. İktisadî krizler, sınıf çatışması falan. Bir kelimeyle Avrupa medeniyeti hakîkî çehresiyle sahneye çıkmamıştır henüz. Avrupa, savaş alanlarında da muzafferdir. **Devlet-i Aliyye**'de sefaretler hâkimdir o devirde. Aydının kaderini onlar tâyin etmektedir. Yâni sefaretler. Resmî aydınlar; sadrâzamlar... Osmanlı medeniyeti yıkılmış aslında, 1683'ten beri. En ikbal-perestlerin bile Avrupa'da gözleri kamaşmış.

Bu aydınlar, Avrupa medeniyetini kökleriyle anlayacak seviyede değildirler.

Şöyle:

Biz hiç bir zaman Avrupa'nın çağdaşı olmadık. İslâm'ın yükseliş asırlarında Avrupa orta çağı yaşıyordu. Avrupa'nın yükseliş devrinde ise İslâm orta çağı yaşamaktadır. Bu itibarla iki medeniyetin bir birini bütün olarak değerlendirmesine imkân yoktur. Ya aşırı bir hayranlık, ya aşırı bir küçümseyiş.

Demek ki, Tanzimat intelijansiyası bir izmihlalin şahidi olarak şaşkın ve muztarip. Gayet tabiî olarak yükseliş çağındaki Avrupa'ya hayran kalacaklardı. Ama bu tam bir teslimiyet değildir.

(**Soru:** – Gökalp, Türk kalalım ama Avrupalılaşalım, diyor. Formül o devir için de bu mu?:)

İlk defa Namık Kemâller Avrupa'daki hazîneleri alalım, diyor. Eski bir an'aneye dayanıyor: "İlim Çin'de de olsa alınız"a, "Hikmet mü'minin kaybedilmiş malıdır"a dayanıyor. Bir yerde davranış İslâmî ama bu mümkün olamadı. Çünkü Avrupa'yı, Avrupa medeniyetini yerinde duran cansız bir cisim olarak düşünüyorlardı. Yâni, hiç bir karşılık beklemeden bütün taleplerimizi cevaplandıracak, istediklerimizi istediğimiz gibi almamıza, ses çıkarmayacak bir bütün. Oysa Avrupa lûtuflarını çok pahalıya ödetti. İstediğimizi değil, kendi istediğini verdi. Biz şuurlu olarak ne istediğimizi bilmiyorduk üstelik. Ve tabiî kolay olanı aldık: Dansı, sefahati, pokeri. Esâsı almak güç bir şey. Onu alamadık.

(- **Esas** dediğiniz nedir? Sanayi mi, düşünce mi?:)

Bir kere Avrupa sanayileşmemize izin vermez, vermedi de. Biz, sanayi ham maddesi deposuyduk Avrupa kapitalizmi karşısında.

Bir defa bendeki benzeyiş şu: Ben de devir olarak değil, çağ olarak Avrupa hayranlığı ile büyüdüm. Bir sömürgede doğdum. Son derece sefil ve geri bir yerdi. Arap-Çerkes vs. karışık. **Fransız**, mühim bir adamdı gözümüzde. Çevremizdekilerin kendi değerleri de yoktu zâten. Kültürü de, ilmi de Fransız temsil ediyordu. Ve ben burada yabancıydım. Pis telâkkî ettiğim dünyâdan kurtulmak için yabancıya kucak açtım. Kendi kavmiyyetlerine sığınmış ve son derece kapalı bir dünyâ idi Hatay. Mandater olan Fransa kendi dilini bilenlere çok fazla hürmet gösteriyordu. Kendi dünyâmdan kurtulmak için mecburdum yabancılaşmaya.

Bir defa bende çeşitli yabancılaşmalar olmuş. **Dimetoka**'dan kalkıp **Halep**'e gelmişiz. Babam için Halep yabancı değil, çünkü Arapça bilir. Annem ise eşraf kızı. Onun için yabancı. Babam memuriyetten ayrılıp **Reyhâniye**'ye yerleşir.

Reyhaniye'de babam evine kapandı, evine ve içine. Annem de eve kapandı. Çerkes mahallesinde oturduk. Çerkesler kendilerinden saymazlardı bizi. Kozmopolit bir yapı. Çok karışık bir yer. Ben kendimi kurtarmak için bir dünyâya sığınmak mecburiyetindeyim. Her gün dayak yerdim mektepte. Sınıfta en küçüktüm ve yabancıydım.

İlk mektebi **Antakya**'da okudum 1., 2., 3. sınıfları. Reyhâniye'ye geldiğimde 7-8 yaşlarındaydım. Benim giyimim başka, konuşmam da öyle. Aralarına giremedim. Oyunlarına bile almadılar. Arkadaşım olmamıştır hiç. Okumaya verdim kendimi.

Babam hiç bir derdimi anlayamadı. Ablam ilk mektep hocası idi. Evin yükünü o çekti hep.

Sonra Antakya'ya gittim. Orada da pek çok hakaretlere mâruz kaldım. Kendimi bedenen kuvvetlendirdim ve sonra artık kimse taarruz edemez oldu. Güreşirdim. Fakat hiç bir dost muhiti bulamadım.

O sıralarda, nazarımda iyi insanlar Fransız hocalardı. Türk hocalar vardı ama, zaten onlar da Fransızlar'a hayran. **Fransız İhtilâli**'ni okuyunca "**eşitlik, hürriyet**" fikrini öğrendim. Ve sömürgeci olan Fransızlar'a karşı sığınacağım yegâne melce **Türkçülük**'tü o devirde. Bu sefer başıma olmadık gaileler açıldı. İzinsizlikler, cezalar...

Kendimi hiç bir yere koyamadım. Bu arada Fransız kültürü ile temasım devam ediyor. **Rousseaular'ı, Voltaireler'i** seviyorum. Ama bu sömürgecileri değil. Bu, çocukluk devresi.

Olgunlaştıktan sonra mes'elenin ihtidasını ve müntehâsını görecek hâle geldim. Kendi küçük coğrafyamdan çıktım, dünyâ coğrafyasını tanıdım. Tanzimat ricâliyle farkım işte bu: Ben çok küçük yaşta temas kurdum, Fransız kültürüyle.

Fransızlar'ın hakîkî çehresiyle hastahânede karşılaştım. Gerçekte bende Avrupa muhabbeti onları tanıdıktan sonra sıfıra müncer oldu. Hastahâne maskelerin sıyrıldığı yerdir. İnsanların ne kadar âdî olduklarını görür orada insan. Kendi insanımı da Fransızlar'ı tanıdıktan sonra tanıdım, diyebilirim. Köylüsünü, profesörünü gördüm Fransızlar'ın.

Benim tanıdığım Fransa ve Fransız kitaplardakiler.

Benim Tanzîmat ricalinden bir farkım da bu. Onların hiç biri benim gibi bir tecrübeden geçmediler.

Ben Fransızlar'a meftun iken Türk şiirine de meftundum. Lise tahsili boyunca hep **Osmanlıca** yazdım. Hür bıraktılar harfleri kullanmada. Türk hocalar da **Osmanlı**ydılar. **Ali İlmi Fânî** gibi. Belki Osmanlı'dan kopmadığım için inkılâp aydınlarına benzemiyorum.

Ben, bir yerde, kendimi kaybetmedim. Araplar'ın ve Çerkesler'in yanında, onlara karşı kendi an'aneme gömüldüm. Fakat aynı zamanda Avrupalılaşmayı bütünüyle yaşadım. Fransız mahremiyetine girme imkânım oldu.

Halbuki inkılâp nesli bunların hiç birini yaşamadı. Ben, kendim kaldım ve Fransızlaştım.

Babam Osmanlıca hatâm yüzünden beni cezalandırdı ilk mektepten mezun olurken. Osmanlıca'yı iyi bilmemi bu tokata borçluyum.

İşte böyle, garip bir hayat.

1954-1955'ten beri Batı'ya karşı hiç bir küçüklük duygusu duymuyorum. Yâni nerede zirve, nerede uçurum var, biliyorum. Nerede hatâ yapmış, nerede haklı, görüyorum.

Mehmed Akif ile **Tevfik Fikret**, hayatlarının belli devrelerinde, belli sebeplerle çatışırlar. **Cenab**, Fikret'in şakirdidir. **Nazif** de öyle. Görüyorsun ki, Cenab da Nazif de, Âkifin elini öpmeli, diyor. Bunlar san'at görüşü itibariyle de Fikret'e bağlıdırlar. O devrin dikkate lâyık kadirşinaslığı. **Şükûfe Nihal** de fi-

kirlerine zıd, sanatına karşı değil. Şükûfe Nihal 1938'de öyle olmak mecbûriyetindeydi zâten.

Batı'da realist edebiyat cereyanı, halka hitâb eden cereyan, Akifle çağdaştır. **François Coppee** de Âkifin dünyâsında dolaşır. F. Coppee mahalle kahvesine gider, hastaları anlatır. Akif de. Tevfik Fikret F. Coppee'den ziyâde **V. Hugo**'nun tesirindedir.

Âkif'in **Goethe** ve **Sadî** ile hiç bir alâkası yok. Benzemez Sadî'ye. Sadî, daha çok bir hakîmdir. Yâni çok zengin iç tecrübeleri olan ve bunu şiir şeklinde ifâde eden bir hakîm. Sadî, meye, mahbûba düşkündür. Ve daha çok lâdînîdir. Dînî şeyler var; ama, daha ziyâde İranlı'dır, şark-ı İranî.

Akif'de şarklı iğretidir. Akif elbette Sadî'yi okuyacaktı. Ben de okudum. Hattâ ezberimde kalan mısralar o devirden kalma, babam okutmuştu.

Akif'e en yakın olanlar **Fikret** ve **Nâzım**'dır: Hepsi de sanatlarını dâvalarının emrine verirler.

"İntikad, tenkîd" kelimelerinin kullanılması mes'elesini **Muallim Nâcî** daha önce halletti. Âkifin nesri gayet kötüdür.

Edebiyat mukayeselerinde ilerilik-gerilik olmaz.
"Edîb olur kişi sermâye-i hayası kadar"

diyor Vehbî. Akif de bunu tekrar ediyor sâdece.

☆ ☆

Bir Fransız akademi âzası 1840'da "**Sosyal Reformatörler**" diye bir kitap yazar. "Sosyalizm bir ütopyadır. Dünyâda cennet kurmak, Eflatun'dan beri var bu" der.

Engels ise bunu kabul etmez: "Bizim sosyalizmimiz ütopya değil, ilmîdir" der. Marksistlerin kendi ütopyalarına verdikleri bir sıfat ilmîlik.

Ben **Proudhon**'a bağlıyım. Bence daha ilmî olan **Saint Simon** ve **Proudhon**'unkidir.

22 Aralık 1977

(- Şiir niçin öldü Hocam? Şiir öldü, diyorsunuz da:)

Bunu defalarca ve değişik üslûplarla konuştuk.

Düşünceye fazla ihtiyaç olan devirde yaşıyoruz. Şiiri, rüyayı asırlarca yaşadık. Bir lükstü o, bir altın çağdı. Şimdi kendimizi rüyaya kaptıracak hâlimiz yok.

Ciddî olarak hayâtımda çok az şiir yazdım. Her devrin talepleri vardır. İnsanlar, taleplerin istikâmetinde yollarını seçer. Bir anketle değil.

(**Ken'an Rifâî** ve **Yirminci Asrın Işığında Müslümanlık**'tan okuyoruz:)

Said-i Nursî'yi okurken buhranlar geçiriyorum. Ağlamaklı oluyorum bazen. Yobazlık bu be birader. Benim ruhî, fikrî teşekkülüme tamamen yabancı.

Bu kitap ise ruhî, fikrî ihtiyâcıma cevap veriyor. Kırk yıldan beri tanıyorum sanki. Fikirlerimin şuuruna vardırdı beni.

29 Aralık 1977

(**Mâverâ** dergisini okuyoruz:)

"Mâverâ"da "**Gönül Eri**"ni okumadım. Ölüm ilânlarını ve yazılarını okumam.

(Gönül Eri diye anlatılan rahmetli **Fethi Gemuhluoğlu** idi).

Yirminci Asrın Işığında Müslümanlık'taki **Safiye Erol**'un makalesi oldukça yüksek seviyeli bir yazı. Ümit de beğendi kitabı. **Muhsin**'e okuttum biraz. Tek kelime anlamadı.

1 Ocak 1978

(Jurnal tuttuk. Cemil Hoca her yıl başında o günkü duygu ve düşüncelerini yazdırmayı âdet edinmiş. Ah imkân olsa da bu Jurnaller bir araya getirilebilse:

5 Ocak 1978

(Radyoda Ecevit kabinesi açıklandı. Hoca hem biraz müstehzî hem de üzgün:)

İlk defa bir **Hindiyatçı** başbakan oluyor. Nasıl bahtiyar olmam? Ecevit'le ortak yönümüz bu.

12 Ocak 1978

Yahya Kemâl'in Edebiyata Dâir'ini bana da al.

Mensur şiiri evvelâ **Baudelaire** çıkardı. Kâfiye ve vezin kaydından şiiri kurtarmak için yazdı.

Bizde son derece istismar edilmiştir. Aklına esen mensûre diye yazmış. Batı'da mensûre gerçekte şiir; ama hamuruyle şiir.

Nazımla nesir, yalnız biçim bakımından farklılıklar arz eder. Şiirin zıddı değildir aslında. Nazmın zıddı nesirdir.

Şiir ayrıdır. Şiir güzeldir, söylenemeyendir. Şiir nazım da olabilir, nesir de. Şiir her şey olabilir. Sen hocasın. Çocukların kafasına koy bunu böyle, derim. Şiir-nesir tasnifini kazımak lâzım.

Nazım, mekanik bir zorlama. İçten gelen bir ahenk yok. Gerçek nesirde bir orkestrasyon vardır. Nesir kaideye bağlı olmadığı için asıl ustalık ve maharet orada gösterilir.

Baudelaire'in nesirleri en az nazımları kadar güzeldir. Kâfiyeleri de mekanik bir ahenk vâsıtası olarak kullanmamıştır. Bu da Batı'nın eski bir geleneği.

Kafiyesiz mısra söylemek.. **Kaybolan Cennet**'in yazarı Milton'un şiirleri böyle. Bunlara İngilizler "**beyaz mısra**" der. Vezin var, kâfiye yok. **Milton, Shakespeare**'den daha büyük. Kâfiye bir çok dillerde yoktur. Meselâ **Hind**'de. İngilizce'nin kendisi zâten ahenkli bir dildir. Romalılar'da kâfiye var. Bunlar üzerinde ileride dururuz.

Beşir Fuad'ın feryadları çok yerindedir. Beşir, hayalîye, abullabutluğa düşman. Türk düşüncesini, usaresini kaybetmiş dîvan şiirinin baskısından kurtarmak istiyor. Nesri müdâfaa ediyor adetâ. Çok şuurlu değil bu. **Ahmed Midhat**'ın da fikri budur. Bir yerde, bir nesir-nazım mücâdelesi bu. Fikirleri bizi düşünceye açmak.

"**Doğu-Batı** sentezi" de yanlış. **Ahmed Midhat** bir terkib yapmak istemez. Daha doğrusu istediği iktibas etmek, temessül. Kökleri bizde olan bu eşyaları Batı almış, biz de onlardan alabiliriz, fikrinde.

İslâm, Yunan'dan **mantığı** aldı. Mantık, doğru düşünmek, hakîkati aramak, aldanmamak, metod. **Aristo mantığı** bu. İlimleri belli bir ölçüde geliştirdi. Çünkü vahiy son derecede geniş bir sahada bütün düşüncelerini halletmişti. Vahyin dışında kalan sahaları da mantık tamamladı. Hıristiyanlık dünyâ işleriyle meşgul olmadı. 33 yaşında öldürüldü Hz. İsâ. Ve dünyâ işlerini halletmek için düşünmek zorundaydı. Onun için de aklı ön plâna geçirmek mecbûriyetindeydi. Düşündü. **İslâm** ise aynı zamanda bir dünyâ nizâmıdır.

Batı'dan **yalnız tekniği almak** mümkün mü? Bence mümkün. Önce kendi irfanını ciddî olarak tetebbu edecektin. Böyle olmadı. Bütün fetihleri Batı'dan aradın. Gelişmeleri pek âlâ kendi içinde yapabilirdin. Tabiî buna Batı müsaade etmedi.

Batı kültürünü de, sanayiini de tanımadık. İklimi müsait olmayan yerde portakal ve muz yetiştirmeğe kalktık âdeta. Fakat yetişmedi. Pek âlâ kendi köklerimizden muzun ve portakalın yerini tutan meyveyi yetiştirebilirdik.

Bence Batı'yı bütün olarak tanımalıyız. Kendi toprağımızda sanayi kendi meyvesini verebilirdi. Batı müsaade etmedi buna.

Tunuslu Hayreddin'in dâvası da bu.

Sentezde mütekabiliyet vardır. Senden beş, ondan beş birleşecek. Sentez olamaz Batı ile. Malzeme vardır. Tohum alıp

ekeceksin, o kadar. Senin toprağında belki her şey yetişebilir. İki ağacın yarısı birleştirilince ağaç olmaz.

Batı medeniyeti Yunan ve Lâtin medeniyetlerinin sentezidir fikri yanlış. O, Lâtin ve Yunan tohumunun Galya toprağında yeşermesidir.

Türk-İslâm sentezi de böyle olunca yanlış. İslâm ruhunun Türk toprağında ve Türk ruhunda yeşermesi Osmanlı medeniyeti olmuş.

Türkleşmek ve **İslâmlaşmak** diye bir şey yok evlâdım. Biz Budist miyiz, **Japon** muyuz? Ben bu "Türkleşmek" ve "İslâmlaşmak" kelimelerinden son derece iğreniyorum. Ben ayrı bir ırktan mıyım yâhû Türkleşeceğim? Ben Hıristiyan mıyım ki, İslâmlaşacağım?

Bu "-cı" ekleri hakkında yazmak lâzım. Bu, altı asrın bütün yaptıklarını inkâr demektir aslında.

☆ ☆

Aclan Sayılgan'ın **Deprem**'inde beni tek ürküten şey şu oldu: Kendisini komünizme iten sebep olarak gösterdiği tamamen beşerî bir hâl. Annesi ile babası arasındaki münâsebet onu ruh buhranına sürüklüyor. Gider içer. Bir arkadaşıyle hırsızlık yapar ve dondurma yer. Vicdan azapları çeker. Bu günahtan kurtulmak için komünist hücreye girdim, diyor. Ben bunu biraz ters buldum.

Ben böyle bir tecrübeye sahip olmadığım için bilemiyorum.

Aclan Sayılgan'a bir yerde benziyorum, bir yerde benzemiyorum. Ben de sosyalizme geldim. Ama hücreye girmedim. Benimki entellektüel bir ihtiyaç. Bu kâbil-i izahtır. Bugün de aynı yolu tâkib edebilirim.

Cemiyette ezilen insanlarla hissî bağ kurmak ister insan, böylece içtimâileşir. Sosyal değişiklik ister.

Benim kanaatime göre müsbet ilim diye bir şey yoktur. Belli bir mekânda, belli bir zamanda insanları rahata götüren tecrübeler var. Bu, zaman ve mekân karşısında değişir. Dünyâ kânunu değil, dünyâların kânunları var. Hele **sosyal ilimler** hiç yok.

☆ ☆

Ahmed Naim Bey'in kitapları var. Onun hakkında yazabilirim. **İsmail Sâib**'i tanıyorum, elini öpmek nasib oldu. **Salih Zeki, Bâyezıd Devlet Kütüphânesi**'nde memurdu, o da müdür.

Gıyaben tanıdım. Benim için 1942'lerde kültür yalnız **Garp** kültüründen ibaretti. Yalnız **İbn Haldun** ile meşguldüm o vakit, o kadar.

Ahmed Naim, İlmü'n-nefs diye bir kitap tercüme etti. Istılah Encümeni'nde çalıştı. Tercümesi çok mühim. Arapça da bilir. Galatasaray'dan mezun olduğu için Fransızca da bilir. Onun yaptığı çok mühim. Lisedeyken okumuştum İlmü'n-nefs'i.

Ben orta mektebe kadar **Hicrî** târihle yetiştim. Sonra Milâdî takvimi kullanmaya başladık.

(**Sordum:** – Okuduğumuz yazılarda geçen "**Ojias'ın ahırı**" ne demek?)

Ojias isimli bir hükümdar varmış, **Urfa** civarında. Onun bir ahırı varmış. Üç asır temizlenmemiş bu ahır. Üç yüz baş hayvan var içeride. Herkül oradan geçiyormuş. Hükümdar görmüş onu. İş arıyorum, demiş. Hükümdar: "Ahırı temizler misin?" diye sorunca "Peki" demiş ve **Fırat**'ı ahıra doğru çevirmiş. Ve ahırı temizlemiş.

19 Ocak 1978

Geçen Cuma **Hasan Aksay** geldi. Büyük bir soğuklukla karşıladım ve öylece de uğurladım. "**Nuri Pakdil** çok iyi. Edebiyat Dergisi'nde gençlerle anlaşmak için öyle yazıyor" dedi. Sen gençlerin seviyesine ineceğine gençler senin seviyene çıksa olmaz mı be birader.

Benim **Halk Partisi** ile başlıca dâvam dil ve kültür dâvâsıdır, dedim. **Mâverâ, Köprü**'ye çatmış. Tam bir sar'a çıkmazı içinde dindaşlarımız.

(-Avrupa'da **felsefî düşünce** neden doğdu?)

Hikâyenin temeli şu: **Hazret-i İsâ 33 yaşında öldü.** İsa'nın dîninde **dünyâ** yok. İslâm'da ise **dünyâ** ve **ukbâ** vardır. **Kur'an**'da mâverâ ve dünyâ beraberdir.

Hıristiyanlık Tevrat ve İsrâiliyat'la ve bâzı putperestliklerle dolduruldu, tabiî bir ihtiyaç netîcesi.

Batı düşünce tarzında çokluğun sebebi, bağlayıcı hükümler yok, vahiy yok. Avrupa'nın son varabildiği **panteizmdir.**

(- Bir mânâda İslâm'da da panteizm var. Batılılar'ın da vardıkları son merhale bu. Her iki medeniyetin tesir ettiği insanlar ise farklı olmuşlar. Bu neden?:)

Balzac'a göre canlı tektir. Her iklimde ve her ülkede farklı şekiller alır sâdece. Vahdette kesret bu. Düşünce iklimine göre şekil alır. Milletleri yapan bir parça da coğrafyadır, maddî ve manevî iklim.

(- Peki, **Eski Yunan**'da niçin doğmuş felsefe?:)

Bir kere, Eski Yunan Batı'nın ecdadı telâkki edildiğinden propagandası çok yapılmış. Avrupa'nın ruhuna da çok yakın. Doğuda bu propaganda temayülü yok. Hind, Eski Yunan'ın bulduğunun daha iyisini çok önce bulmuş ama yaymak ihtiyâcını duymamış.

Sonra, ilimlerin gelişmediği yerde bütün ilimlerin ismi felsefedir. Yani, insan bilgisi felsefeden ibaret.

Eski Yunan aşağı yukarı Avrupa toprakları üzerinde gelişmiş. İyi pazarlanmış ve iyi geliştirilmiş. Ne kadarı sonradan ilâve, ne kadarı kendisine âit, bilemiyorum şahsen. Batı'nın çok övündüğü müsbet ilimler Eski Yunan mantığının tezahürüdür. Bunda şüphe yok.

Bugün felsefe yoktur: Kendi kendini imha etmiştir âdetâ. Mumyalaşmış düşünce enkazının nakillerinden ibaret bugünkü hâli felsefenin. Felsefenin yerini ideolojiler almıştır. **Hegel**'den sonra büyük bir felsefî sistem kurulamamıştır.

Felsefenin iki konusu var: **1. Vücud, 2. Hakîkat**. Yâni, varlık Allah vs. mes'eleleri.

Bilgi ne dereceye kadar bilinebilir? Ontolojinin cevapları verilmiş, yerine madde ilimleri geçmiş, kimya, fizik... Felsefe devri geçmiştir, diyebiliriz. Ontoloji, dinlerin ve felsefenin verebileceği cevapların hepsini vermiştir. Meselâ: Tanrı vardır. Tanrı yoktur. Tanrı tektir. Tanrı kâinatın bütünüdür. Bu düşüncenin başka ihtimalleri kalmamıştır.

Bugün bir **Türk-İslâm felsefesi** diye bir şey olamaz ve kurulamaz da. **Kur'an** ve Hadîs bütün ifşalarını bildirmiştir. Bitti.

Sosyolojiyi esasen **Saint-Simon** kurdu. Kendisinden önce kurulan ilimleri derledi, topladı ve yeni bir ilim kurdu. Evvelâ **"sosyal fizyoloji"** adını verdi. Toplumları hareket hâlinde incelemek. Doğrusu buydu. Fakat **Auguste Comte**, Saint Simon'un bu bütün fikirlerini çaldı. Gayet haris bir adamdı. Saint Simon'daki dağınık fikirleri sistemleştirdi. Terkipçi bir zekâya sahipti. **Auguste Comte** dondurmuş ve kısırlaştırmıştır mes'eleyi.

İnsan ilmi dâima müphemdir, seyyaldir. Çünkü hayâtı öyle.

Saint-Simon târih sahnesine çıktığı zaman geniş bir tecrübeyle çıkıyor. Kral hanedanına mensup. Amerika'da albay olarak çalışmış. İhtilâle karışmış. Hem sefalet, hem ikbâle düçâr olmuş.

Bir defa asil bir adam. Bir defa sıcak bir insan; almış vermiş. Cömert bir insan. **Dehânın laboratuvarı tımarhanedir**, diyor. Bu adamın sistemleştirmeye vakti yok. Üslûp sahibi de değil. Üslûp sahibi burjuvalardır, diyor. Coşkun ve bulanık. Bir kurucu olarak:

1. Müsbet ilmin kurucusu,

2. Sosyolojinin kurucusu

3. Sosyalizmin kurucusudur.

Müsbet ilimlerin, yâni insan ilimlerinin; târih, edebiyat, felsefe, maddî ilimlerdeki metodu manevî ilimlere de tatbik etmek, bir cehddir.

Saint-Simon'un gayesi, toplumu ıslah etmek. Yaşanabilir bir cemiyet için cemiyeti incelemek lâzım, diyor. Eski değerler iflâs etti, diyor. İçtimaî sınıf değişti. Enkaz arasında yeni bir cemiyet kurmak. Son derece efendice davranış.

Beni de Saint-Simon'a götüren bu suâller oldu. Kimse anlamadı beni. Biz de devrimler yaptık. 1950'lerdeki Fransız cemiyetine bir yerde benzer. Binâenaleyh her şartı muhafaza edebilmek şartıyle bize benzeyen cemiyet. Saint-Simon cemiyetin içinde bulunduğu anarşiyi önlemek için sahneye çıkar. Bizde henüz bir proleter mes'elesi yoktu. Yapılabilecek şeylerin bir icmali mes'elesidir. Çağdaş Avrupa'nın düşünce temeli Saint-Simon'dur.

Ben bütün tetebbûlarımın kazandırdığı bir sezişle gittim Saint-Simon'a. Şuurlu bir gidiş değil, sezerek. Bir çok suâllerime cevap buldum. Bir hamlede bitecek bir adam değil.

Marks, Saint-Simon'daki bir irticâliyi, seyyâliyeti bâzı taraflarıyle almış. **Durkheim** de, **Auguste Comte** de başka taraflarını almış.

Saint-Simon yobaz değildir, adetâ bir peygamberdir. Yeni hıristiyanlık dîninin kurucusudur. Haddizatında İslâmiyet'ti aradığı ve sezdiği. Fakat bilmiyor ve tanımıyordu İslâmiyet'i. **Saint-Simon**'da din sosyalizmdir, sosyalizm de din.

Marks kindar bir adamdı ve bizimle alâkalı sözü yoktur. Halbuki Saint-Simon medeniyet mes'eleleriyle uğraşmıştı. Eğer **Marks**'la uğraşsaydım ben, Türkiye solunda baş köşedeydim şimdi. Fakat kimse Saint-Simon yazımı okumadı, **Fındıkoğlu** farkına vardı sâdece.

Saint-Simon kitabım bir karalamadır; suâllerim vardı Saint-Simon'a.

Saint-Simon'u yazmam, bütün sol cenahı küstürdü. Sağ da, sosyalizm denince kaşlarını çatıyordu. Dünyâda yalnız kalışımın sebebi Saint-Simon oldu. Bataklığa atılan taştır Saint-Simon kitabım. Deli mi bu adam, dediler. Çünkü herkesin Batı'ya yöneldiği sırada **Hind**'e gittim.

Türkiye'de herkes **Marks** derken, ben **Saint-Simon** diyordum. Ben hakikatte Hind'de ve Saint-Simon'da ciddîyim. Ondan sonrakiler bir kaçıştır, **Osmanlı**'ya.

Osmanlı'ya kaçışım şundan: İster istemez tedkîk ettiğim medeniyetlerin tesirinde kalacağım. Saint-Simon'da rastladığım; Fransa'nın bir bütün olduğunu, İhtilâl'in aslında Fransa'yı ve Fransız'ı değiştirmediğini, orta çağdan kalan değerlere kıymet verdiğini görüyordu. Ben de mağdur edilen, aleyhinde bulunulan bir millete mensubiyeti bir reaksiyon olarak söylüyorum. Mağdur ve yıkılmış bir medeniyete mensubiyet kabadayılığını gösteriyorum. **Osmanlı** tâbiri bir nevî çağıma meydan okuyuştur. Dînimle, dilimle, terminolojimle bağlılık. Başka bir Osmanlıcılık yok. İdeallerine bağlılık. Herkesin redd-i mîrâs ettiği bir devirde ben mîrâsı kabul ediyorum. Elbette artık Osmanlı kalmadı, ben bunu biliyorum, budala değilim. Osmanlı'dan alacağımız çok büyük dersler var. Dikkat çekiyorum sâdece.

"**Şûrâ**"nın toplatılan sayısında benim de yazım çıkmış. "**Dîvâne-râ kalem nîst**" yâni "Dîvâne kaleme gelmez". **Yılmaz Yalçıner** bu.

Teşbihte hatâ olmasın: **Gandhi**'yi **Said-i Nursî**'ye. **Tagor**'u **Kenan Rifaî**'ye benzetiyorum. Bu Ülke'den "**Tagor**"u aç bak. s.172. Çok severim bu yazıyı. Şimdi de 129'da "**Ne Komiser, Ne Yogi**"yi oku. (Okuyoruz).

Gustave Le Bon gâlibâ siyâsî bir vazifeyle Arabistan'a gitti. Ve **Arap Medeniyeti** diye bir kitap yazdı, kocaman. Hattâ üstad (**Erbakan**) gibi Arap kıyafetiyle fotoğrafı vardır. **Târih Felsefesi** diye bir kitap daha yazdı, **Peygamber Efendimiz** hakkında da iftiraları var orada.

Le Bon turistik bir adamdı. Japonca'ya tercümeleri var. Abdullah Cevdet Paris'te ziyaretine gider ve **Abdullah Cevdet**'e bir resmini imzalar verir. "Yegâne dostum" der. **Akif**'e de, sırf kendisine bir dalkavuk bulmak için yazmış olabilir. Tek kelime Türkçe bilmez ve Türk târihini de bilmez.

Bu Şark-perestlerin en iyisi **Pierre Loti**'dir. O dahî tek kelime bilmez. Dekor olarak görür bizi. **Nâzım Hikmet** bir yerde haklıdır. Pierre Loti şiirini şöyle bağlar:

"Fransızlar idi senden yakındı bize
Birbirinize sarılın,
Geçsin tifüsün biti"

der.

Osmanlı târihiyle alâkalı hâlâ **Hammer**'in târihinden başka târih yok. Adamlar İslâm dünyâsını çok iyi biliyor. Bir **Maxime Rodinson** her şeyi biliyor. **Marxisme et Monde Musulman** 1972'de çıktı. Komünist Parti'sinden ayrıldı. Bağımsız marksizm, diyor şimdi. Ve îzah ediyor bunu. Tercüme edeceğim. Rodinson'un İslâm ve sosyalizm görüşünü yazacağım. Adam uzun müddet İslâm dünyâsında kalmış. **Orta Doğu** diye bir dergi çıkarmış. Araplar, Acemler ve Türkler'e yazı yazdırmış orada.

Bernard Lewis bunun gibi değil. Tam bir Avrupalı. Rodinson hem orientalizm ve hem sosyoloji tahsili yapmış. Ben hayâ-

tımda bunun kadar mühim bir kitap okumadım. Benden iki yaş büyük. Adamın hazırlığı çok. Yahudi evvelâ, İbranice de biliyor. **Abdül Mâlik** hayran.

Hepsinin noksan tarafı **Osmanlı**'yı bilmemeleri. Çünkü Mağrip kendilerine daha yakın. Bütün Türkiye bir araya gelsek bir **Rodinson** çıkaramayız. **Hazret-i Muhammed**'ini de okumak isterdim. Yâni inançsız bir adam Hazret-i Muhammed'i nasıl görüyor. Kitabı da, benim ahbâbım(!) Hayrullah Örs., masondur., çevirdi.

Hayrullah Örs'le **Hacıbekir**'de tanıştık, ahbâb olduk. Mason olduğunu bilmiyordum. Hürmet edilecek bir insandı ve son derece kibardı. Hiç bir dedikoduya girmedi.

Sedat Zeki (Örs) mason değil, bir ara Paris sefaret müsteşarıydı. Bir hikâyesini anlattı. Sedat Zeki'nin diploması yoktu. Buradayken hazır bir diploma alalım, diyor. Science Politique'e gidip kaydını yaptıralım, derler. Sedat Zeki Örsle Hayrullah Örs'ün hiç bir akrabalıkları da yok. Bu adam Tophane Müşiri **Zeki Paşa**'nın oğlu, Fransızca, İngilizce, Almanca ve Rusça bilirdi. Science Politique müdürüne giderler, politikadan falan konuşurlar.

Sedat Zeki gibi Fransızca konuşan bir başka adama rastlamadım. XIX. asır Fransızcası ile konuşurdu. Müdür: "Beyefendi, sizin talebeliğinize lüzum yok. Hoca olarak gelmeniz lâzım" der. Hemen bir diploma tutuşturur eline.

Sedat Zeki son derece küstahtı. Ben bir iki yanlışını buldum. Babası hakkında 1911'de **Revue** dergisinde çıkan bir yazıdan da bahsettim. "Müşir Paşa çok kültürlü bir adamdı, her şeyi bilirdi. Bu arada mesleğini de bilirdi" der yazı. Müthiş kızdı.

Sabih Bey'den büyük olmasına rağmen arkadaştılar.

Sedat Zeki bey'in o devir hakkında çok geniş malûmatı vardır. Babası bütün askerî mekteplerin başıydı. Tabiî çok frenkperestti.

Rızâ Tevfik, Tıbbiye'de okurken bir gürültü patırtı çıkar. Mektebin başı Müşir Paşa olduğundan ona bir mektup yazar Rızâ Tevfik, Fransızca. Çok hoşuna gider, affeder.

Ali Kemâl, Müşir Paşa'nın kızı ile evli.

Vedat Zeki de Sedat'ın kardeşi. Fakat iki kardeş bir birine zıd. Sedat Zeki son derece tenperest, dünyevî. Beni davet ettiler bir gün. **Akad**'la gittik, tabiî o figüran. Ali Kemal'in karısı geldi, tabiî dul. Biraz ahvâl-i hâzıra hakkında konuştuk. Sonra Vedat Zeki geldi. Yemek yedik. Sofraya gelmedi Vedat. Et yemezmiş, içki içmezmiş. Budist. Türkiye'nin kısa dalga radyo spikerliğini Vedat Zeki yapardı. İngilizce, Fransızca, Almanca konuşurdu. Vedat son derece ince, nezîh ve selîs bir üslûba sahipti. Sonra Siyasal'da hocalık yaptı. 25 seneden beri kaybettim. Tam bir Osmanlı aristokratıydılar. İttihatçılar neleri varsa almışlar tabiî. Vedat-Sedat hepsini bilirdi o devrin.

Ne yazık ki, ben o konulara o devirde ehemmiyet vermezdim. Benim pek çok müşkilimi halledebilirdi. Sedat Zeki'nin **Büyük Doğu**'da bir iki yazısı çıktı. Bende de, Fransızca tabiî, bir **Târih**'i var. Büyük Doğu'daki yazıları Fransızca yazdığı için ben de Türkçe'ye naklettim.

On sene Paris'te, on beş sene Londra'da elçilik müsteşarlığı yapmış. Sonra Mısır başkonsolosluğu yaptı. Ben tanıdığımda idbar devrini yaşıyordu. Mısır'dan **Necmeddin Sadak** dehledi onu, kim bilir ne yaptı. **İnönü**'ye karşıydı. Onun için 1950'lerde **Ahmet Emin Yalman** bahsetti. Millet vekîli listesi hazırlanıyormuş. Beraberdik. Gitti. Sabih Bey'den daha küçüktür ama daha evvel öldü 70-75 yaşlarında. Severdim, o da beni severdi. **Necib Fâzıl**'ın **Bâb-ı Alî**'sinde bahsi geçer, gayet renksiz olarak.

Büyük Doğu'daki yazısını şimdi hatırlamıyorum ama gayet uzun bir yazı idi.

Bana verdiği Târih 40 sayfa. Son 60 yılın târihi idi. O sırada **Târık Zafer Tunaya**'nın bir yazısı çıktı, ona cevap olarak yaz-

mıştı. Hem Batı, hem Doğu kaynaklarını bilirdi. **Ali Nâmık**lar'ın, **Said Paşa**lar'ın ahbabıydı. Kabine babasının evinde toplanırdı.

Son devirdeki kavli: Osmanlı bitmiştir, her hakîkat Avrupa'dadır, derdi. Tabiî **Fuad Paşa** ile aynı fikirdeydi.

Sabih Bey de **İttihat ve Terakkî**'yi kuranlardandı. Birinci Dünyâ Harbi'nden sonra siyâsî hayâtı yok artık. Kendi hayâtını yaşayan adamdı Sabih Bey.

Sedat Zeki ise siyâsete devam etti. Cumhurbaşkanlığı baş kâtibi idi. **Nutuk**'u Fransızca'ya bu tercüme etmiştir. Nutuk'un tercümesi için 15 gün kalmış köşkte.

Sedat Zeki DP'de bir devre kaldı. **Menderes** ve **Bayar**'ın çok yakın arkadaşı idi. Hâriciye Vekîli olacaktı, ama olmadı. Çünkü Hariciye Vekîli olacak bir adam değildi. Tabiî Ali Kemâl'in kayınbiraderi olmasından da çekinmişlerdi.

Bunların **Türk Dil Kurumu**'nda bir ıslah tezi vardır. Nisbet zamirlerini kullanmak. "**Dağlar ki, görürsün, yıkılırdaki "ki"** gibi. **Sinan Paşa**'da da vardır ya. Bunlarınki tabiî Fransızca'dan gelme. **Birinci Dil Kongresi**'nde lâyiha vermişti, dergide de var.

Köprü, Pınar, Türk Edebiyatı, Hisar mecmuaları benim için birer tecrübe yeridirler. Onlarda yazdıklarım bir nevi müsvedde mâhiyetinde. Sonra kitaplaşırlar. Kitaplaşırken de son şeklini alırlar.

2 Şubat 1978

Kütüb-i Sitte'nin tercümesine elbette ihtiyaç var, ama kim tercüme edecek? Bir ön söz yazılır. Medresede tesadüfen okumuş adamların inhisarında kalamaz bu.

Seninki bir ideal. Bir reel var. Arapça bizde öğretiliyor mu? Sonra Arapça ne kadar öğretiliyor? Fakat şimdi senin gibi arkadaşlar var. Meselâ senin Arapça öğrenmen beş-on sene alır. Bu-

na maddeten de imkân yok. Bu kitaplar doğru Türkçe'ye tercüme edilmelidir, uydurcaya değil, Türkçe'ye. Bu işleri bir komisyon yapmalı. Ama böyle bir komisyonu kimler kuracak?

Bir münevver olarak sen merak edersin, ama malzemeyi tanıdıktan sonra belki ihtiyaç duyacaksın Arapça'ya.

Tanzimat'tan beri Batı dilleri hakkında bir birikim var. Arapça'yı kim biliyor? Bunun imtihanını kim yapacak? Sizinkilerin Arapça bildiğine kani değilim. Biri vardı. Kırk Hadis'i bile bir tanıdığım arkadaşa tercüme ettirdi. **Abdülbâkî Gölpınarlı** bile bilmez. Onun Arapçası benden biraz kabadayıcadır. **Kur'an** tercümesini bile Acemce'den yapmıştır.

Hülâsa da şu demek: Meselâ **İbn Haldun'u** ele alalım. Onun bin sayfalık ifâdesini yüz sayfada sen nasıl verirsin? Hülâsadan daha fazla kepazelik olamaz. Küstahlıktır bu. Bir yazı bir uzviyyettir. İnsan bir bütündür. Adamın söylemek istediklerini sen nasıl söylersin. Hülâsa öldürür. Canlı bir uzviyyettir. Bu uzviyyet sıkıştırılınca ölür. Bütün hülâsalar bir çarpıtmadır. Hadîsler nasıl hülâsa edilir? Benim için değerli olan, senin için değerli değildir. Bu gül yağı, pekmez değil ki.

Şerh de bir cehdin izlerini taşır. Şerh. İsmi üzerinde şerhtir. Sübjektiftir. Bizi, bir tarafıyle aydınlatır metin hakkında. Şerh metne dayanarak mütercimin ve müellifinin düşüncelerini verir.

Kur'an'la Hadîs'i bir birinden ayırmak lâzım. Kur'an vahiydir, Hadîs ilhamdır. Hadîs, vahyin insan düşüncesinden aksidir. Hadîslere nisbetle Kur'an daha bir tarafı kapalı, tercümesi güç mes'ele.

Şiirde gerçekçilikten fazla hezeyan olmaz. Natüralizm bile insan mizacı arkasından görülen tabiat, diyor. Şiir gerçeği çarpıtmadır.

Bu arada bir TV konuşmamı aldılar pazar günü. Ay sonuna doğru neşredilecekmiş. Biri var Selim İleri diye. Telefon etti. Bir birimizi tanımıyoruz ama konuşmam olmadı. Konuşmak için heyecan duymak lâzım.

"Roman" kelimesi bize yanlış girmiştir. Roman Fransızca IX. asırdan îtibaren Roman dili olarak mevcuttur. **Roman dili**, halk dilidir. Lâtince'nin bozulmuş şekli. VIII. asra kadar **Fransa'da Galca** konuşuluyordu. VIII.-XIV. asır arası Romanca. Kilise ve mektep dışı kullanılan, halkın ağzındaki Lâtinceye Roman dili deniliyor. Sonra Fransız dili XV. asırda çıkar. Roman dili ile yazılan manzum-mensur bütün yazılara Roman deniyor. Roman dili, melez bir dil. Şiir, destan, hikâye.. hepsi roman.

Sonra bu halkın okuduğu eserler daha çok hikâye şeklinde olduğundan hikâyenin adı roman oluyor.

Dünyânın en büyük romancısı **Maruzaki. Genci'nin Serüvenleri** isimli romanı X. asırda yazmış.

Esasen roman dört bin sene evvel Mısır'da papirüs yapraklarına yazılmış. Hind'de de var.

Roman, yâni hikâye Asya menşeli. Esas hızını XVIII. asırda **Binbir Gece**'nin tercümesiyle alıyor.

Hikâye ile **roman** arasında hiç bir fark yok. Yüz lûgate baktım. Fark sâdece hacimde.

Hikâye bizde ezelden beri, hem manzum, hem mensur, dînî ve din dışı ile hikâye var bizde.

Roman kelimesi, belli bir coğrafyada ve belli bir devir için kullanılan bu kelimeyi biz almışız. İngilizce'de, Almanca'da kelime "novel".

Biz bu kelimeyi ne zaman aldık? **Hançerî**'ye baktım, "**roman: Hamzanâme**" diyor.

Esasen, efsâne, masal, mesel, destan arasında da bir fark yok.

Romanda geriymişiz. Bir **Hâlid Ziya**, bir **Halide Edib, Yâkub Kadri, Peyami, Kemâl Tâhir**.. bunlar romancı değil mi? Bir **Sâmiha (Ayverdi) Hanımefendi**.. edebiyat târihimize niçin girmez? Türkiye bir garip memleket. Okuduktan sonra bütün ola-

rak yazmak isterim. Şimdi **Ayverdi Hanımefendi**'den **İbrahim Efendi Konağı**'nı okuyoruz Ümit ile.

(**Bachelet**'in roman bahsini okuyoruz. **İzzet Tanju** Bey geldi:)

Bartelemy'nin **Genç Anakarsis'in Seyahati**. Bütün Eski Yunan'ı Avrupa'ya bu adam sevdirmiştir. **Perikles** devrinde Eski Yunan'a gider, herkesi dolaştırır. Böyle bir eser okumadım henüz.

10 Şubat 1978

(**Türkoloji Kongresi**'nde **Şerif Aktaş** çok güzel bir tebliğ sundu, Türk edebiyatında "**mutavassıtîn**" mevzuuna dikkat çekti:)

"Mutavassıtîn" ara yerde olanlar, orta yerde demek. Kelime vasattan geliyor.

Kelâm-ı kibar var: "**Hayrel umur evsatuhâ**" Aristo'dan beri var bu söz. Her şeyin ortası hayırlı demek. Kelimenin kökü vasat. Orta, şart, ortam, vasatî, ortalama. Tavassut, ara bulma, uzlaştırma. Mutavassıt, ortada, itidâl beyan eder. İslâm ahlâkında itidâl en mühim meziyettir. **Ahlâk-ı Alâiye** çok durur bu mefhum üzerinde. İfrat ve tefrit ortası.

Mutavassıtîn diye yerleşmiş bir tâbir yok. Zebanzed değildir, böyle bir zümre ismi yoktur. **Ahmed Râsim** kullanmış olabilir, ama yerleşmemiştir. Hiç bir zaman burjuva karşılığında da kullanılamaz. Burjuvazi menşeinde burglarda oturan, demektir. Burg, köylerinden ayrılan toprak kölelerinin etraflarını toprakla çevirdikleri, küçük kentlere denir. Toprak kölesiyle hür insanlar arasında bir geçiş zümresi. XII. asırdan itibaren bu üçüncü sınıftır, toprak kölelerini de içine alan. Daha sonra "**burjuvazi**" adını alır. **Şehrî** adını alır.

Bunlara neden üçüncü sınıf deniyor? Aristokrasi-Rahipler-Burjuvazi sıralamasında üçüncü. Burjuva, ismini resmen Fransız İhtilâli'nden sonra alır. Üçüncü sınıf yamalı bohça. Köylüler, kentliler var, işçiler, avukatlar...

Üçüncü sınıf, **İhtilâl**'den sonra insanlığı temsil ettiğini iddia ederek İnsan Haklan Beyannamesi'ni yayınlıyor. Tabiî, fakirler, servet sahibi olmayanlar.. bunlar bölünüyorlar; burjuvazi-proleterya diye.

Burjuvazi bugün iktidardadır. Orta halli olmak yok şimdi. Daha önce de değildi. En aşağı sınıftı burjuvazi.

Mûtediller, diyebilirdi Şerif Aktaş. Mutavassıtîn grubu da yanlış. Mutavassıtîn demek, mutavassıtlar demek. Muallimler grubu olur mu? Olmaz.

Avrupa'yı tanıyan Tanzimat neslinin ortak düşüncesi aynı. **Tunuslu Hayreddin**'den **Cevdet Paşa**'ya kadar. Batı'yı yeni tanıyan Tanzimat neslinin ortak fikri budur. Her biri üslûpta ayrılıyor sâdece.

(Türkoloji Kongresi'nde konuşulan "kasas mı? Kısas mı?" mes'elesini açıyorum:)

Cevdet Paşa'nın "kısas" mı, "kasas" mı yazdığını bilmiyoruz. Bize "kısas" gelmiş. Nereden, niçin böyle gelmiş, bilmiyoruz. Bunu şöyle halledebiliriz:

1. Cevdet Paşa iyi Arapça bilir. Medreseden yetişmiştir. Onun nasıl telaffuz ettiğini bilmiyoruz.
2. Kamus tercümesine bakmak lâzım.
3. Zebanzed olan "kısas"tır. Kulağımıza "kısas" hoş geliyor. Belki "kısasa kısas" terkibinden. Bir de "kıssa" var. Bir çok kıssalar var. "Kıssa-i enbiyâ" olmaz.

The Lexicon Turkish English Redhouse'a bakalım. **Rızâ Tevfik**, son müracaat mercii olarak Redhouse'u görürdü. Orada "kasas" veya "kısas" var. Mes'ele bitti. Bir kaşık suda fırtına koparmak, havanda su dövmek. 1890'larda Redhouse böyle duymuştur. Cevdet Paşa'da öyle kullanıyor.

"**Brehmen**" de **brahman**'dır. Sanskritçesini kimse bilmez.

Brahman bir İlahtır. Brehme Arap telaffuzu. **Ehrimen**'e benzetmişler. **Ahurramaz**'dır aslı onun da. Bunlar yabancı keli-

meler, her kavim kendine göre telaffuz eder. Brahma bir nehrin de adı.

☆ ☆

Şimdi iki şey üzerinde çalışıyorum: **Roman, Deprem** romanı.

Ben bu tedkîkimde dostça kaldım.

Goldmann roman kahramanı ile destan kahramanı arasında fark görür. Deprem'de **Demir** bozulmuş bir dünyâda yaşıyor ve yeni bir dünyâ kurmak istiyor. Çöküş hâlindeki **Osmanlı** tekrar kurulabilir mi?

Roman, arayış içindeki insanın hikâyesidir. Toplum o arayışı benimsemez. Destandaysa toplumla kahramanın değerleri çatışmaz.

Taşer'de (Dündar) "müstağriblik" yok.

Bu adam (Aclan Sayılgan) dürüst ve bilen biri. Mes'eleyi Tanzimat'tan beri getiriyor. Kafalar bomboş, diyor. Bu nesilleri sol ve nur risaleleri doldurdu ve bozdu, diyor. Nur risaleleri okuyarak eline silah almış biri var mı, bilmiyorum.

Romanoloji'de Fransızca, İtalyanca, İspanyolca, Katalanca, Rumence, Portekizce, bozulan Lâtince'nin dilleri, gramer yapıları millî, kelime almışlar, okutuluyor.

Üniversite'yi Almanlar kurdukları için Fransızca demediler. Fransızca'ya bir üstünlük tanımamak için Alman yahudileri **Romanoloji** adını verdiler. Almanya'da ancak Romanoloji okunur. Biz ise sâdece Fransızca okuruz ve okuturuz.

Roman dört bin sene önce eski Mısır'da yazılmış, papirüslere. Milattan sonra 1000'lerde de Maruzaki yazmış romanı, Japon.

Romanın tarifi yapılamaz, yok.

Denis Sora'ya göre roman, aşk, macera, fantastik roman olarak üçe ayrılır. Hakikatte hepsi de mâcerâ ve aşk romanından ibarettir. Fantastik roman çok geniş. **Zerdüşt Böyle Dedi, Emile, Atlantist**.. bunlar fantastik.

Roman Batı'da Balzac'a kadar yoktur. Balzac'la doğdu, Balzac'la gelişti. Balzacla da hudutları çizilmiştir romanın. Roman daha fazla gelişemez. Komedi denilince **Moliere** (Molyer), trajedi denince **Corneille Racine** (Rasin), dram denince de **Shakespeare** akla gelir. Tıpkı **Mesnevî** denince **Hazret-i Mevlânâ, Leylâ ile Mecnun** denince **Fuzûlî, rübaî** denince **Ömer Hayyam'ın** akla gelmesi gibi.

Çağdaş romanı adetâ Balzac kurdu.

Kaplan'ın tarifi de yanlış. Hakîkatte roman menşeinde mensur değildir. Belirli bir uzunluk da ne demek? Uzunluk, yeni bir tasnif. Balzac'ın bütün eserleri tek bir romandır.

Üslûp zaaftır. Roman unsuru olarak kabul edilemez. Şiirde, denemede üslûp vardır. Hakîkatte, roman işlenirken şu.. şu.. dikkate alınmalıdır, denmeliydi.

Mâcerâ romanlarına **pikaresk** romanlar denmiş. Pikare "**hırsız**" demek. Hırsızlık, polislik.. Balzac doğduğunda pikare ve kara roman var.

Balzac'ın öncüleri:

1) Don Kişot,

2) Le Sage,

3) Walter Scoot,

4) Kara Roman.

Bu kara romanı çıraklık devrelerinde yazmıştır. Kara roman, hayaletler, şatolar, haydutlar..

"**Altın Gözlü Kız**"ın ön sözünü oku. Sen merak ediyorsun.

Binbir Gece belli ölçüde pikaresktir. Roman kırk yaşından önce yazılmaz.

Muhâkemât-ı Edebiyye 1895'lerde basılmış. Adam nevîler mes'elesini halletmiş. Yazı, şiir ve nesirdir, o kadar.

Dünyânın her tarafında cin var ama **peri** yok. Peri bize doğrudan doğruya **İran**'dan gelir. Meselâ Eski Yunan'da peri yok. Periler nereden geliyor? Araplar'da var mı, bilmiyorum. Hind'de de yok.

La Fontaine (Lafonten), kıssalarına: "Yüzlerce perdesi olan geniş bir komedi, sahnesi de kâinat" diyor. **Kıssa** var, **hisse** yok. Çiçeğin kokusu gibi. Mühim olan çiçektir. Şark'ta hisse mühim, kıssa değil.

Hind'in masallarını **Ezop** almış, **Roma**'da **Lukres** almış, ordan orta çağda fabllarda işlenmiş. **La Fontaine** de bu kaynakları kendine göre işlemiş. Mühim olan kendisi. Bazen hisse vardır, **ahlâk** iddiası yoktur.

Geçen gün aklıma geldi. Bir aktör gelmiş, ağustos böceği ile karınca hikâyesini okumuş çocuklara. Birinci okuyuşta böcek, ikinci okuyuşta karınca haklı demişler. **İnşad**, okuma budur işte.

Hind'i okumalısın.

La Fontaine'in o küçücük parçası başlı başına bir romandır. Üslûbu çok sihirli. La Fontaine kemâle vardırdı fabl'ı. İlk ve son.

Destana iki örnek var. Hind ve Yunan destanları. Gerisi yok. Hind destanlarında kahramanlar ahlâklılıkları ve ahlâksızlıklarıyle anlatılırlar. Yunan'da da öyle.

Türkler'in destanı yok, yalnız destanî şiiri, epopesi var. Destan Yunan'da vardır. **Şehname** de destandır. İran'ın me'yus bir devrinde, hakikatte **İslâm'a karşı** yazılan bir kitaptır Şehname. Eski İran efsânelerinden derlenme.

İlyada'dan daha ahlâksız bir kitap yoktur. Bu kitaplar tercümesinden okunmaz. İskenderiye'de toplanan bu Yunan destanları yeniden derlenir. Bunları bir araya getiren **Aristark**'tır. Milattan sonra üçüncü yüz yıl.

Avrupa kendine baba arıyor ya, İsa'dan dolayı. Ona, sizin babanız Eski Yunan, demişler.

Le Conte de Lile (Lö Kont de Lil) in tercümeleri en iyi tercüme, derler Fransızca'ya. Mütercim Yunanca bilmezdi. Lâtince'den yaptı bunu. Batı'da çocuk doğar doğmaz Odissea okutulur. Bu okunmadan adam olunmaz, derler.

Bu kitabı Fransız mektebinde okuyan Cemil Meriç de okudu. Fakat anlayamadım. Dışarıya demiyordu bunu tabiî.

Şöyle uyandım: Evvelâ **Hindli Valmiki'yi, Bagavatgita'yı** okudum. Tabiî tercümeleriydi bunlar. Sanskritçe de bilmiyordum. Öğrendikten sonra anladım yapılanları.

☆☆

Her yazım bir vasiyetnamedir.

☆☆

(**Yeni Devir** gazetesinden okuyoruz:)

Ne biçim garabet?.. Bilakis dünden kopmamızı istemiyorlar, fakat habis kelimeler kullanıyorlar. Her söylenen sözün başka tedâîsi vardır. Sesi, mûsikîsi vardır.

Kendi dilimle yazmayacaksam, Fransızca, İngilizce yazarım daha iyi.

Beni dilhûn eden İslâm'ın İslâm'a, Türk'ün Türk'e düşmanlığı. **Halk Partisi** bir soyguncular partisidir. Komünist momünist ithamlarını bile kabul etmiyorum. Komünist veya bir ...ist olmak için bile önce insan olmak lâzımdır. Halk Partisi önce insan olsun. Bunlar perdedeki oyuncular. Bu düşmanlığı kaldırabiliyor musun? O kâfî.

Mâverâ'ya **Bu Ülke**'yi gönderdim, bir şey çıkmadı. Şimdi de **Umrandan Uygarlığa**'yı gönderdim, bakalım ne diyecekler?

Buhranlı Avrupa'yı temsil eden bir çıkış. Avrupa medeniyeti hasta. Hasta hastayı bulur.

Büyük kaynaklar var. Sıhhatli insanları anlatanlar var. **Balzac, Tolstoy, Hugo** var. Bunlardaki acılar insanîdir.

Bizdekiler birer ishal-i kelâm.

Dostoyevski'nin Ölüler Evi hâtıraları. **Koestler'in Sıfır ve Sonsuzluk'u** var. Burada işkenceler var, gayet mantıklı. Fakat 18-25 yaş arası gençlerin bu kadar, insana yabancı olabileceklerine inanamıyorum. Ürpermeden, titremeden bu kadar soğuk hareket etmesini anlayamıyorum.

Sayılgan'ın anlattığı bir mektep işgali. On tane kara gömlekli mektebi işgal etmişler. Derse girmek isteyen birini çeviriyorlar, zulmediyorlar. Hiç bir ideolojide zulüm yok. Ne sosyalizmde ne başkasında.

☆ ☆

(**Türkoloji Kongresi** haberlerini okuyoruz:)

Dünyânın hiç bir kongresinde ciddî bir tez ortaya atılmamıştır. İlim kütüphanelerde yapılır. Kongreler eğlence, şov.

Kalidasa ve Shakespeare'in Eserlerinde Kadın diye bir kitap okudum, Fransızca.

Köy öğretmeni düşmanın işgal subayıdır. Psikolojisi o bizde.

Köy ütopyası doğrudan doğruya Rus intelijansiyasının korkunç mâcerâsıdır. Halka doğru, **mujiğe doğru** şiarı.

Fikret'ler falan da çiftlikler almak isterler. **Hâmid'in bedevî-haderî** mukayeseleri.. şehirden bıkan aydının özlemleri.

Köyü fazîletlerle donatmak kadar levslerle aşağılamak da haksızlık.

(Yeri gelmişken sorayım dedim: - Bizde halk edebiyatı ile roman arasında bir mukayese, münâsebet kurulmamış. Sizce var mı bu?:)

Roman kelimesini almak suretiyle çok sınırlı bir sahaya sıkıştırmışlardır bizi.

Ahmed Midhat başlangıçta doğrudan doğruya halk hikâyeleri yazmıştır. Ahmed Midhat'ta frenk tesiri ararsak son derece azdır. **Letâif-i Rivâyât**'ta anlattığı meddah hikâyeleridir.

Ahmed Midhat ülkeyi başından sonuna kadar gezmiş, İstanbul'a olgun devrinde gelmiştir. Nâmık Kemâl için de aynı şeyleri söylemek mümkündür.

Muhan Bâlî (Kongre'de) mes'eleyi çok köşeli koymuş.

Bir yerde **Evliya Çelebi Seyahatnamesi** de romandır. Bütün dünyâ **Binbir Gece**'nin tesiriyle doğmuştur. **Le Harbe**'den sonra gelişti. **Cervantes** (Servantes)'in tesiriyle beraber Batı romanının hayâlinde Binbir Geceler tesir etmiştir. **Galand**'ın tercümesi Batı'da ihtilâl yapmıştır, derim. Çocuklar Galand'a gelirler "Bize bir hikâye anlat" derler. Yaşayışa o kadar sinmiştir.

Roman toplumun aynası. Her toplumun kendine göre bir tahassüs şekli var. Batı'da rasyonalizm hâkim olduğundan, Aristo mantığının tesiriyle romanda gerçek arar. Fakat yine fevkalâde vak'alar hâkimdir. **Guliver**'in **Devler Ülkesi, Le Sage**'nın **Topal Şeytan**'ı da gerçek dışı unsurlarla yüklü. Batı'nın romanında XIX. asra kadar ne varsa, bizde de var. Realite olduğu gibi romana girmemiştir, giremez. Realist romancı **Balzac**'da bile hâdiseler teksîf edilir. Sun'i bir dünyâ yaratıyor Balzac. Romancı, görmek istediği dünyâyı aksettirir. Yalnız Batı'da sıkı bir determinizm hâkimdir. Kemâl noktasında bir meyve bize aşılanamaz. Bizde rüya hâkim. Roman bizde eğlendirerek öğreten bir tür. Balzac'ı anlamak için bütün Fransız târihini bilmek lâzım. Biz Batı'dan bize yakın insanları almışız. A. Dumas, Cook! Ahmed Midhat'tan bahsederken söyledim: Ahmed Midhat romanı Osmanlılaştırmak istiyordu.

Hâlid Ziyâ'ya gelinceye kadar bizde Avrupa romanı yoktur. Ona kadar duyuş tarzı İslâmîdir. Batı romanına çok yakla-

şan **Kemâl Tâhir**'de bile **Evliya Çelebi** yaşıyor. Mübalâğacı bir seyyâliyet var. Ki, en çok determinizme bağlı bir insan.

Halide Edib her mes'eleyi kendi kadınca mes'elesine irca eden biriydi. Halide Edib İngiliz kültüründen kalkar. **Kösem Sultan**'ı İngiliz kaynaklarından okumuştur. Hayâtında ciddî olarak bir Osmanlı târihini okumamıştır; okusaydı ne olurdu ki zâten. **Şehâbeddin Süleyman** da Batılıdır. Objektif kalınamaz ama **Kösem Sultan** hâdisesini devrinde ve târihinde incelemek lâzım. Bunların hiç biri mes'eleye yaklaşamazlar. En iyi **Reşat Ekrem Koçu** yaklaşır. İki yazar da Osmanlı'yı tanıyamazlardı. Reşat Ekrem ise bilir. İki yorumun mukayesesi ancak aynı değerde olursa yorumdur. Bunlarınki hayalî bir yorum.

Bir vak'anüvis tarafsız olamaz. Vak'anüvis resmî görüşe bağlıdır. Târihini belli bir çevreye, belli bir efkâr-ı umûmiyeye beğendirmek için yazar. Nâimâ da yorum yapar.

Recep Doksat, "Kösem Kompleksi" diye bir hastalık bulduğunu söyledi. Çocuklarını kesmek mi ne? Tekrar konuşacağım.

Polonya'nın bölünmesi bütün Avrupa'da büyük akisler uyandırdı. **Mikkeviç** kaçtı ve dışarıda öldü. O devirde Fransa'ya pek çok Polonyalı göçtü. **Chopin** gibiler de... Avrupa çalkalandı bu devirde. Biz de bîgâne kalamazdık.

1848 İhtilâli'nden sonra bize bir çok Polonyalı geliyor. Onları geri istiyorlardı, biz vermedik. Onların bizim düşünce hayatımızdaki tesirlerini araştırmak lâzım.

M. Rodinson, "XVI. asırdan beri gelen ahlâkî değerler, bence mühim olan bu" diyor. Ön plâna ahlâkı geçiriyor.

İslamistlerin bir kusurları Osmanlı'yı tanımamaları.

Ben **Abdülhak Şinâsi Hisar**'ı sevmem, tam mânâsıyle Batılıdır. Dekoratiftir, bizden kopmuştur. Bizden kopan bir insan Osmanlı'yı veremez. Bu hükmü ihtiyaten koyuyorum. **Çamlıcadaki Enişte**miz'i okudum sâdece. Tip yok, müphem freskler var, kocaman kocaman.

Sâmiha (Ayverdi) Hanımefendi'de ise tipler var; insandan rûha, rûhdan insana gidiş gelişler var.

Abdülhak Şinâsi Hisar'ın rehberi **Barres. Barres** bir hıristiyan ve Fransız'dır. Rehberi böyle olan bir insan nereye gider?

(**Kenan Gürsoy** geldi; sohbet devam ediyor:)

Sâmiha (Ayverdi) Hanımefendi önceden hazırlanmış kalıplara sığmıyor.

Kenan Gürsoy:

- Bilmiyorum, tekke romanı doğar mı? Yazılan bâzı eserlere tekke romanı mı demek lâzım? Siz ne dersiniz?

- Belki öyle demek lâzım.

Fantastik, bir düşüncenin, bir tesbitin romanı. Bir mahkûmiyet karârı bâzan. **J. P. Sartre**'ınkiler de fantastik.

Denise Sora'nın tasnifi böyle. Felsefî kelimesinin sinonimi olarak kullanıyor fantastiği.

Guliver, devrini tenkid için yazılmıştır. Hakîkatte ne devler, ne cüceler var.

Romanda tahlîl ve ruh derinliği var. Kadınlar muvaffak oluyorlar sâdece. Erkeklerle tek mevzuda at yarıştırabiliyorlar, o da roman. Felsefede kadın yok. **Binbir Gece**'yi de bir kadın yazmıştır.

Tiyatronun bizde târihi yok. **Hâmid** de oynanmak için yazmıyor, **Hâmid**'de gerçek mânâsında dram ve trajedi yoktur. **Shakespeare**'i ne derece tanıyordu, bilmiyoruz. **Corneille**'i anlayabilir. Belki **Horace**'ı, **Sina** ve **Said**'i de. Şark'ı daha iyi bilir. Kanında var, yaşamıştır.

Hâmid çok yazmış ayıklamamış ve tenkid yok. Çok bulanık. Ama bütün bulanıklığa sizin dikkatiniz aydınlık getirecektir. Tabiî bütün eserlerini okumak lâzım.

Süleyman Nazif nesirde şiirdir. Sestir, hatiptir. Gür bir ses. **Nâmık Kemâl**'in bir parça daha tantanalı, bir parça daha

mübâlâğalısıdır. Nâmık Kemâl ile benzer tarafları delilikleri. Fakat kelimelere perestiş Süleyman Nazif'te daha ağır basar. Nâmık Kemâl o kadar edebî değildir. Nazif'te düşünce kelimelerin elindedir. Tezatları onun kadar bünyesinde toplayan başka biri yoktur. Bugün "**peygamber**" dediğine yarın "**kâfir**" der.

Târık Mümtaz Göztepe vâsıtasıyle tanıdım Süleyman Nazif'i. Bir parça Süleyman Nazif'in şakirdiyim. Espirinin adamıdır. Güzel söylemek mühimdir ona göre, doğru düşünce söylemek değil. Yanardağ gibidir. Mahrem konuşmalarında bile gürlediği görülür. Gürleyen bir ses.

Nazif'in, Hâmid'in kabul edilişinde rolü çoktur.

Hâmid'in tek hatâsı şekle fazla ehemmiyet vermeyişidir. **Flaubert** için derler ki: "Bir ormandan bir çekmece yapar". Bâzıları çekmeceyi yaparlar ama eserine yongaları da korlar. Kaleminden çıkan her şeyi muhafaza etmek bedbahtlığına uğramıştır Hâmid. Yahya Kemâl'den daha geniş, daha mistiktir.

Rızâ Tevfik'in Hâmid'le ilgili kitabında her şey vardır ama Hâmid yoktur. Rızâ Tevfik, **Hugo** tesirinde fazla ısrar ediyor.

Psikanaliz diye bir metod yok aslında. Geniş ölçüde aydınlık getirdiğine inanmıyorum. Hâmid'in nesini psikanaliz yapacağız? Evvelâ Hâmid'i tanımıyoruz. Ölçü îcad etmek olur bu.

Ben aşağı yukarı edebiyat târihi ile de uğraşıyorum. Sizinkilerin okumadığını zannettiğim pek çok kitabı okudum. Sizinkiler bilmez psikanalizi de.

Derinlikler psikolojisi sahasında bile yazılmış kitapları okumak son derece güç. Okuyacaksınız ve sonra onu asimile edeceksiniz. Sonra.. bir kitabı ezberlemek de metod kazandırmaz. Onu hâdiselere tatbik edeceksiniz.

Tanımak için aydınlığa ihtiyacımız var, mum ışığı da olsa. **Freud** ve **Jung**'un bâzı kitaplarını okudum. Fransa'ya Freud'u tanıtan adam, kırk sene sonra "Ben Freud'u ne kadar yanlış tanıttım" diye yazıyor. 1952-1953'te çıkan bir psikanaliz dergisi

vardı **Psyche** diye. Meşhur psikanalistler yazıyordu orada. Gözlerimi kaybedince bıraktım, tâkib edemedim.

Ciddî bir psikanaliz lûgati olmadan Freud'lu anlamak imkânı yoktur. Yapılan son incelemeler psikanalistlerin görüşlerini yıkmıştır. Hattâ üç psikanalist bir birini de nakzediyor.

Recep Doksat bir kitap yazıyordu. İçinde güzel şeyler vardı. Acele yazılmış ama iyi bir çalışmaydı. Basılıp basılmadığını bilmiyorum.

16 Şubat 1978

(**Cemil Hoca** nezleye yakalanmış:)

Hepiniz yapıyorsunuz aynı hatâyı. Türk romanı derken "**Türk**" sıfattır. Büyük harfle yazılmaz; ingiliz romanı gibi.

"**Deprem**" romanı çok derbeder. Tenkide hazırlamak çok güç. Adam o devir gazetelerini toplamış, bir roman yapmış.

Aydının görevi suçlamak değil, anlamağa çalışmaktır.

Sahne kelimesi aslında Yunanca'dır. Bütün dillere oradan geçti. Yunanistan'da sahne malûm. Her yer. Bizde de maddî ve manevî bir oyunun oynandığı, geçtiği bir yer. Politika sahnesi, edebiyat sahnesi.. kullanılır. Sanki mukaddes. Her yerde kullanılır be birader. Kimsenin inhisarında değil kelime.

Bu Ülke'yi basmak için **Ötüken**'e **Dündar Bey** söylemiş. Hemen basın, demiş. Bir defa görüştük hayatta. **Demir**'i daha iyi vermeğe çalışacağım makalede.

23 Şubat 1978

Attila İlhan çizgiye gelmeyen bir adam, deli dolu. Hiç birimiz söyleyemedik onun söylediklerini. Sağ da, sol da rahatsız oluyor. Sol kendinden kabul etmiyor.

Pınar'da ben 1977 Şubat'ından beri yazıyorum. Demek ki, bir sene olmuş. Zâten içlerinde fikrî, edebî bulûğa ermiş kimse

yok. Çocuk bunların hepsi. Senin onlar hakkındaki verdiğin hükme iştirak etmek için Pınar'ı başından beri okumak lâzım.

Attila da bir realitedir Türkiye için, **Kerim Sadi** de, **Kemâl Tâhir** de. Bunlar solun kabul ettiği insan değil ki, Kerim Sadi de, Kemâl Tâhir de öldü. Kimsenin malı değil bunlar.

Attila'nın "Türkiyeli şâir" sözü milletler arası söyleyiş. Sonra destan yazmıyor. Bahtiyar bir söyleyiş değil ama sürç-i lisândır.

"**Ulusal bir bileşim**" diyor. Ulusal bileşim, olmaz. Hatâ ediyor, tamam. Herkes kendi imkânı çerçevesi içinde görür.

Sağda da solda da bu çocuk kadar serbest bir çocuk yoktur. Tezada düşmek, herkesi gücendirmek bahasına söylüyor. Deli dolu, çılgın. Kânun tanımaz. Mümkün olduğu kadar dürüst. Kendi düşüncesinden başka kânun yok nazarında. Haddizatında Bayıldıran'ın tenkîdini tenkid ediyor.

Attila'yı ceffel kalem yok saymak, Türk düşüncesini zararlı olacak şekilde ameliyat etmek demektir. **Halk Partisi**'nin **CİA** tarafından iktidara getirildiğini ilk defa bar bar bağırdı herif. Bunlar ondan sonra söylediler. İlk defa olarak o söyledi.

Benim Attila'ya hiç bir dostluğum yok. Kırgınım bir parça. Kemâl Tâhir'le altı ay aramızın şeker renk olması, biliyorsun bu yüzden. **Attila**'ya "**polis**" der. Kimi polis der, kimi ajan der. Kemâl de yobazdı bir parça.

Düşünen adam i'vicaclar çizmeli. İnişleri çıkışları olmalı. Başka türlü düşünce olmaz.

Sen düşünce adamını **insan-ı kâmil** telâkkî ediyorsun. O kadar parçalandı ki memleket. İnsan-ı kâmilin hitab edeceği insan yok.

Geçen gün **Ergun Göze** geldi: "Bizde neden büyük adam yok?" dedi. Ben de, büyük adam mefhûmu İslâm'a aykırı. İslâm'da büyük adam yok, insan, insan-ı kâmil var, dedim. Büyük adam Batı'da var.

At izi, it izine karışmış. Bu ırmakta nasıl durgun su bulunur? Her şey bir birine karışmış.

Ben altmış yaşına kadar kendimi yazmadım. Şimdi bir parça resmimi göstermeği düşündüm. Altmış yaşına kadar "ben" demedim. Şimdi artık vermeliyim. Fakat çok müteredditim. Bir çok telkinler kendini de koy, diyor.

Altmış yaşındayım. Hâtıralarımı yazacak mıyım, bilmiyorum. Perdeyi bir parça aralamak., bilemiyorum. Emr-i azîm. Kolay karar veremiyorum. Şimdiye kadar dâima perde arkasında kaldım.

Dev-Genç çıktığı zaman **Nâzım** okunmuyordu artık. Nâzım kaynağı gelişmedi. **Nâzım**, Batı'nın bir düşüncesini ehlileştirdi ve şiirleştirdi. Nâzım'dan sonra gelenler kendileri yeni kaynaklar buldular. Yeni sol, bir parça **Lenin**. Nâzım'ın çocuğu değildirler hiç bir zaman. Ne **Marks'ı**, ne **Hegel'i** okudu bu yeni sol.

Haddizatında yeni sol marksizm, sosyalizm değildir. Yıkılan bir çağda günlük ihtiyaçlar için toplanan halita. Kendine bir baba arıyor. Gayrı meşru bir çocuktur yeni sol.

2 Mart 1978

(Hürriyet Âşıkları makalesini yazdık. Öğleden sonra **İzzet Bey** geldi. Yazıyı tekrar okuduk ve tashîh ettik.)

30 Mart 1978

Fransa'da uzun zaman sosyolojist kullanılmıştır. **Fizyolojist** gibi **A. Comte** ise sosyolog adını koydu.

İbn Haldun eserini 1377'de tamamladı. Sultana takdim etti. Fakat eser üzerinde 1382'ye kadar çalıştı. **Atıf Efendi Kütüphanesi** 1936 numaralı yazmada, el yazısında, kitabı 1402'de tamamladığı kayıtlı.

O zaman İslâm dünyâsında ne politika, ne sosyoloji var. Kitap bütün insan ilmini içine alır.

(- İbn Haldun din dışı mı düşündü?:)

Bu tartışılan bir konu. İlimleri **haber** ve **inşâ** diye ayırmış. Dînî haber, aklın rehberliğindeki ilimleri de inşâ diye ayırmış. Dînî haber, aklın rehberliğindeki ilimleri de inşâ olarak almış. İbn Haldun'un görüşü tartışılıyor.

Ümit Hassan, İbn Haldun bütün olarak ele alınmamıştır, diyor. Yanlış. Herkes bütün olarak ele alır. Ben de makalemde bütün olarak ele aldım.

İbn Haldun ile 1938'den beri meşgulüm. Arapça bir dergi vardı, bir makalede İbn Haldun'dan bahsediliyordu. Merak ettim. Elaziz'e gidince orada Arapça ve Osmanlıca kaynaklara baktım. Pek bir şey bulamadım. Bir âlim var, dediler, **Tevfik Efendi**. Ondan da pek bir şey öğrenemedim. Âlimdi ama sathiydi bilgisi. Otuz seneden fazla meşgulüm bu mevzu ile ve 20 sayfalık makalem bunun mahsûlüdür. Ümit Hassan ancak iki sene meşgul olmuştur.

Ümit Hassan'ın kitabını tercüme de ettiler. **İbn-i Haldun'un Metodu ve Siyâset Teorisi**, Ankara 1977.

Ümit Hassan'ın tezini, sırf İslâmiyet'e karşı olduğu için kabul ediyor adamlar. Dâver, Soysal falan jürisinde.

Ümit Hassan, Haldun'un hiç kimse tarafından bütün olarak incelenmediğini, parça parça ele alındığını iddia etmektedir. Oysa bu şikâyet çok daha önce yapılmış. Meselâ **Labica. İbn Haldun** tedkiklerinde sık sık görülen bu metodolojik hatâyı kesin olarak belirtmiştir. Ümit Hassan'ın bibliyografyasında Labica'ya rastlayamadık. Acaba neden?

Yazarlar, İspanya'daki o zaman mevcut İbn Haldun bilgisinin Bodin'in ailesindeki İspanya yahudiliği yoluyla aktarılmış olabileceğini kaydetmektedirler. **Becker** ve **Barnes** (Social thought from lore to Science, I, s. 349). **Vico** ile de yakınlık var. Târihe sosyal açıdan bakar.

6 Nisan 1978

Hisar'ın Nisan sayısında **Yavuz Bülent Bâkîler**'in yazısını okudun mu? Mütehassis oldum. **Kalkandelen** nere, Türkiye nere? Okuyorlar demek.

Elaziz'in eski ismi **Mâmuretülaziz**'dir. Paşa beğenmemiş. "El **Azıg**" demiş. Azık eli. **Harput**'la yakındır. **Abdülaziz** zamanında şehir taşmış Harput'tan, yeniden yapıldığı için Mâmuretülaziz denmiş.

Kitabı yeniden tanzim ettim. Mefhumlar sıralandı.

Daha elli sene böyle bir kitap yazılamaz. Elli senelik malzeme bu. Bahtiyar tarafı kitabın, bu.

Kültür mevzuunda yazdığı yazılardan sonra **A. Sayılgan** için yazdığım yazıya acıdım. Boşuna söylüyorum demek ki.

Acaba şöyle mi yapsak? **Hayâliyyundan Hakîkiyyûna, sonra İhtilâl, Eski Bir Put, Terakki, Hürriyet Peşinde, Osmanlı İntelijansiyası ve Sosyalizm.** En son zayıf. Böyle mi sıralasak bilmem.

Üçüncü Milliyetçiler İlmî Kurultayı var. 26-27-28 Mayıs târihlerinde, **Tarabya Oteli**'ndeymiş. **Ümit** de tebliğ hazırlıyor. Ne yapacağım, bilmiyorum. 20 Nisan'a kadar da cevap bekliyorlar.

13 Nisan 1978

"**Batı'nın Yeniçerileri**" adlı mefhûmu kitabıma almadım. Avrupa'nın Yeniçerileri târiri eskidir. Bir anlık heyecanı vardır, o kadar. Ben de kullanmadım.

Kitap hazırlandı. **Şiirden Düşünceye**'yi kızağa aldım. **Dostoyevski**'yi koyayım mı, düşünüyorum.

Okuyucu mağaradakileri görsün ki, sonra da dışını görsün mağaranın. **Entellektüel**'i sona koymağa mütemayilim. Benim yazılarımı okuyan bu kısmı da okuyabilir.

Suares'i severim. **Gide**'den çok iyi anlamıştır **Dostoyevski**'yi. İnsan kendine benzer olanları alır başkalarından. Suares de bana benziyor sezişleriyle. Suares'in hükümleri şiir adetâ.

Ben **Dosto**'nun îman edebildiğine kani değilim. **Tolstoy** ve **Weber** de öyle. Hakîkatte Tanrı'yı en çok müdâfaa edenler Tanrı'ya inanmayanlar. Yokluğun büyük ve canhıraş ezikliğini duyuyorlar. Teslis aklı mahvediyor. Tanıdıkları din teslise, abese dayanan bir din. Kafanı parçalasan da aklın almaz. Kavramağa imkân yok. İnsan kavrayamayınca çıldırır. Bir çok yerlerde Dosto'da **Tanrı** yoktur. İsa'yı sever yalnızca. Eğer **İsa** Tanrı ise nasıl sever? İnsansa nasıl Tanrı olur? Korkunç tezatlar.

☆☆

Attila (İlhan) sağda da, solda da tek gazeteci. Türkiye'de tek entellektüel Attila. Geçen **Birikim**'de aleyhinde bir yazı vardı, sağ da, sol da sevmiyor Attila'yı.

Yaz bakalım Tevfik Fikret Kılıçkaya'ya mektup.

12.4.1978

"Mîr-i Muhterem,

Taharriyat ve tahkîkat-ı lâzıme sonunda Meydan Larousse nam ansiklopedinin mevcudu kalmadığından, yakında ikinci baskısının yapılacağı tebeyyün etmiştir. Talebinizi is'af edememenin üzüntüsü içindeyim. Hayat seyrini, ben mesaîmi tâkib etmekteyiz.

Bakî selam.

Cemil Meriç"

☆☆

(Aylık dergileri okuyoruz:)

Benim buraya yazmam, güzel bir vazoyu çöplüğe atmam demek. Buradan nasıl kurtulurum, bilmiyorum. Ayda 500 kay-

me alıyorum, o kadar. Paraya ihtiyâcım var benim evlâdım. Yirmi yaşında bir amatör değilim ben. Mayıs'tan sonra yeni vaziyeti düşünürüz.

Eğer biterse kitap Pazar günü akşam da alabilirsin. Şiirden Düşünceye'yi çıkaramam kitaptan, ona göre. Kitap onunla bütün. Son onu yazıyoruz.

Tevfik Fikret Kılıçkaya, Meydan Larousse'u istemiş benden. Mektubu verirsin artık postaya. Cevap vermemekten iyidir. Mayıs geliyor, bir gitmek istiyorum Konya'ya. Fikret'le münâsebetimi yüzde elli devam ettirmek istiyorum. Onun için gidiyorum çünkü Konya'ya. Geçen devre kızmış bana. Ben de kızdım. Oraya kadar gittiğim halde aramadı beni. "Bana yardım etmedi seçimler için" diyormuş. Ne yapalım? Öyle oldu.

16 Nisan 1978

(Prof. Dr. **Ali (Özgüven) Bey** var:)

Bundan sonraki kitabımın ismi belki **Şiirden Düşünceye** olacak.

Kitabın sonuna da bak. **Ecce Home**. Kendimi de mağaraya koydum.

Sosyalizmle alâkalı hiç bir şey koymadım evlâdım. **Sosyalizm ve Osmanlı İntelijansiyası, Sosyalizm ve Din..** bunları çıkardım.

Dört senelik emeğim bunlar. Sana emânet.

(Kitabı, **Mağaradakiler**'i, ilk baskısı için **Ötüken Yayınevi**'ne götürüyorum:)

20 Nisan 1978

Komi, çırak, tezgâhtar. Noter ve avukatlar da kâtip.

Komi boyajör, seyyar satış memuru. XIX. asrın başlarında görülen, vilâyet vilâyet dolaşarak bir firmanın reklâmını yapan memur. Lokantalarda ve meyhanelerde ise adı **muğbeçe**.

Muğbeçe, **muğ** ve **beçe** kelimelerinden. Muğ, âteşgedelerde ateşi yakan rahip, mecûsî papazı. Beçe, çocuk, oğlan.

Pîr-i mugan, muğların pîri. Meyhanelerde âyin-i cem'e nezâret eden pîr. Eski edebiyatta, muğbeçe, meyhanedeki içki dağıtan oğlanlar. Bugün garson.

☆ ☆

Bugünkü şartlar altında bir anayasa olmaz. İhtilâl yapıldıktan sonra anayasa yapılır. Anayasa mevcut kuvvetlerin tesbîtinden doğar. 1791'den sonra pek çok anayasa yapıldı. En ilerici olanı 1793'te yapılanıdır Fransa'da. O da devam etmedi. Kuvvetlerin muvâzenesi değişiyor zamanla. Belli bir devirde kuvvetlinin hâkimiyetini sürdürmek için kurduğu müessesedir anayasa. Kuvvet gücünü kaybedince anayasa düşer. Nitekim bizdeki de düşmüştür. **Dündar Bey**'in hayretine hayret ediyorum. Toplumdan kopan ve hiç bir ciddiyeti olmayan üniversiteli teknisyenin hazırladığı anayasanın ne ciddiyeti olacaktır?

Aslında bunları yazmam lâzımdı **Taşer'in Büyük Türkiyesi** yazımda.

Tam bir aldatmacadır anayasa-. Sekiz tane adam gelecek. Halk da "evet" diyecek. İktidar, bunları tasdik etmezseniz biz çekilmeyiz, diyor. Kimse yazmadı bunları.

Sen ne diyorsun evlâdım? **Server Tanilli**, anayasayı doçentlik imtihanına girerken okudu. Üstelik anayasa doçenti. Daha önce okumadı hiç.

Ön sözünü Fransızca'ya tercüme ettim, kelime kelime. Hafızamda bile kalmadı bugün.

Önce anayasa diye bir kepazelik olur mu? Sonra neyi referanduma koyuyorsun? Cumhurbaşkanı için referandum, tamam. Ama anayasa için halk ne bilir? İşte böyle aziz dost.

(**Mağaradakiler**'i **Ötüken**'e teslim ettim. Kısa zamanda basılacak. Yalnız aklıma bir soru geliyor: Acaba mağaradakiler ne yapıyorlar şimdi, sorusu sizi meşgul etmeğe devam ediyor mu? Bunu sormam gerekir ama, yâni şimdi ne yapacaksınız?:)

Kâğıt kalem al evlâdım. Evet!..

Başlık yok. Arkadan gelir başlık. Yaz bakalım...

Anababtistler. Hıristiyan tarikatı, komünist. İki asır hâkim oldular dünyâya, XVIII. asra kadar.

Yazıyı burada kesip **Cevdet Paşa**'ya geçeceğim.

Çok garip. Sosyalizmin ıcığını cıcığını bilirim de, komünizmin ne zaman kullanıldığını tedkik etmedim. Çok tuhaf değil mi?

Necip Fâzıl, Büyük Doğu'yu gündelik çıkarıyormuş. **Avrupa'daki Hayâlet**'i ona vermek niyetindeyim, bir defaya mahsus olmak üzere. "Pazar günü ya kendim geleceğim, ya adam göndereceğim" diyor telefonda.

27 Nisan 1978

Milliyetçiler İlmî Kurultayı'na burada olmam lâzım. İştirak edeceğim, diye cevap verdim. Ümit'in tebliği var. Faydalı olur muyum, bilmiyorum. Konya'ya götürsem, orada yapabilirim tashihleri, ama postayla zor olur her halde.

Veli (Aras) Bey buraya geldi, **Mustafa Kutlu** getirdi. Târihî roman üzerinde çalışıyormuş. Târihimiz var mı ki, romanımız olsun. Ya târih, ya roman. Edebiyat târihleri, târihî roman diye bir şey kabul etmiyorlar. Tek adam var, **Walter Scoot**. Onun devrinde de târih yoktu.

Veli geç geldi. Altı ay olmuş tezi alalı. Başında gelseydi iyi olurdu.

(Efendim, ben de edebiyat târihlerimizin târihi üzerine çalışmak istiyorum. Ne dersiniz?:)

Edebiyat târihlerimiz, dokunulmamış bir konu. Kaç tane? Her şeyden önce var mı? Târihin bir parçasıdır edebiyat târihi de. Târih olmayınca edebiyat târihi olur mu? Belki olur bir parça. **Orta Doğu** gazetesinin kaybettiği makalem çok mühimdi. Edebiyat târihlerimizin târihi adetâ. Makalenin adı **Edebiyat Târihlerimiz** de olabilir.

Edebiyat târihi dünyâda nasıl doğdu, nasıl gelişti? Metodları nelerdir? Aralarındaki farklar?.. Şuarâ tezkireleri bence edebiyat târihi değildir.

İster istemez konan bütün isimleri alacaksın. Antolojiler de yardımcı malzeme olarak alınmalı. **Hilmi Ziyâ**'nın **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Târihi** de girer.

İleride ciddî bir edebiyat târihinin yazılabilmesi için böyle bir çalışmanın yapılması lâzımdır. Yan çalışmalar yapılmamış. Bu mevzu iyi. Sana ufuk açar. Tez olarak alırsan iyi olur. Mes'eleyi toplamak ve çerçeveyi çizmek elbette mümkün olmaz. Fakat olamaz diye ebediyete kadar bekleyemeyiz. Hakîkatte göreceksin, bir birini istinsah etmiş herkes. Benim için hüküm verici, rahat ettirici bir çalışma. Dergi ve gazetelerdeki kitaplar hakkındaki çalışmalara da lüzum yok bence. **Nâmık Kemâl**'in **Celâl Mukaddimesi**'ne geniş yer vermeli. Çünkü ondan çok tekrarlar var. Felsefî bir çalışma olur.

Hilmi Ziya İstanbul Erkek Lisesi mezunu. Mülkiye'den 2 sene sonra mezun. Coğrafya'ya asistan girmiş. Sahası değil.

Lukacs(Lokaç)'ın kitabını gösterdim **Veli**'ye. Tek marksist müdekkik, tenkidçi. Kocaman bir kitap yazmış.

Bütün mes'ele ciddiyet. Söylemesi kolay ama ciddiyet zor.

Bu arada başka edebiyat târihlerini de görmek lâzım. Meselâ Arap edebiyat târihini. Üniversitedeki dersleri.

İran edebiyat târihi, **Serâmedân-ı Suhan, Hüseyin Dâniş, Köprülü**'nün Bugünkü Edebiyât'ta tenkidleri var. Tarlan'ınki ise Acemceden tercüme. Gazetelere düştü o devirde. Tam bir skandal oldu. Yazan da yaşıyor. Gelmiş, söylemiş kitapçı bir ar-

kadaşına: " O mes'eleyi benden iyi bilir halbuki, niye böyle yapmış?" der. Tembelliğinden tabiî.

İlk hamlede çalışmanın mükemmel olması beklenemez. **Sosyoloji ve Edebiyat** makalemde çok ip uçları var bu mevzuda.

Fransızlar üç ciltlik bir Edebiyat Ansiklopedisi çıkardılar. Birinci cildi eski dünyâ edebiyatları. Pleiade (Pleyat) Ansiklopedisi. **Escarpit**'in orada Edebiyat **Târihlerinin Târihi** diye bir makalesi var. 1955'lerde falan çıktı. Pahalı kitaplardı. Tercüme ettim Escarpit'in makalesini. Kâğıdım yoktu, İzzet'in getirdiği kâğıtlara yaptım tercümeyi. Üç gün emeğim var bu çalışmaya. Tek nüsha yapabildim. Gönderdim Orta Doğu'ya, kaybettiler. **Hisar**'da **Gustav Lanson**'un **Edebiyat Târihi ve Sosyoloji** adlı bir yazısını tercüme ettim. O da çok mühim olur senin için. Durkheim davet etmiş Lanson'u. Sosyoloji ile münâsebetlerini anlattırmış bir konferansında. 1904'te **Felsefe Dergisi**'nde çıkmış. Tercüme ettim Kimse farkında değil, ne Türk, ne Fransızlar...

(Dînî roman olur mu?)

Olmaz. Peygamber kıssaları, evliya menkabeleri olur.

Roman ciddî değildir. Vesîkaları daha serbesttir. İlim adamıyle farkı romancının, târihî metoddan farklı. Roman hürriyetlerin ülkesi. Tek cildden yirmi cilde, tek şahıstan kemiyete.. uzanır.

Batı-Doğu farkı. Batı **Aristo**'dan beri illiyet prensiplerine bağlı düşünür. **Mantık** hâkim. Bizde ise kıssadan hisse. Ucunda dâima ahlâkî, siyâsî, dînî bir telkin vardır. Hikâyenin kendisi mühim değil. Batı'da hâkim olan zâlim bir Aristo mantığı. Doğu, insan, hayvan, nebat.. her şey.

11 Mayıs 1978

"**Istılah**" kelimesi yaşatılmalı. "**Adlama**" tesmiye karşılığı. Ne kabahati varmış "ıstılâh"ın? Hattâ tâbir kelimesi de karşılar. Tâbir ve ıstılah. İlmî tâbir, ilmî ıstılah.

18 Mayıs 1978

Ali Haydar Midhat.

Midhat Paşa'yla alâkalı Fransızca bir kitabı var, Meşrûtiyet yıllarında basılmış. Kitabın ismini de biliyordum ama unuttum.

Ali Haydar'ın bir oğlu var. Fevziye'nin bir arkadaşı vardı, Erenköy Kız Lisesi'nden. Onun da adı (soy adı) Midhat. Midhat'ın kardeşi -Beyrut'ta bir de bankası var- evli, bir Arap'la. Ali Haydar Midhat çok namussuz bir adam.

☆☆

Kitap bir an önce çıksın da görelim, diye Konya seyahatini erteledim. Cuma günü de (25 Mayıs) **Aydınlar Ocağı**'nın **Kurultay**'ı var. Ona gideceğim.

Necip (Fâzıl), Büyük Doğu'daki yazı için 250 lira zarflayıp göndermiş yazıyı almaya gelen çocukla.

Evvelâ, ben bu yazıyı para kazanmak için yazmadım. Çok ısrar etti de gönderdim. Sonra, parayla yazarsam, 250 liraya yazmam.

Necip şâir. **Ali Süâvi** ile mukayese edilirse ondan çok daha farklı. **Süâvi** üslûpça kuru, fakat daha âlim. Necip şâir fakat Ali Süâvi'den câhil.

Pınar'a da yazmak istemiyorum. **Cevad**'ı küstürmüşler. Eğer Pınar'da yazıyorsam bunun yüzde yetmiş tesiri Ce-vad'dandır. Cevad efendi ve akıllı, M. Akif Ak "Yeni kitabınızın ismi ne olacak? Biz basalım" diyor. Hoşuma gitmiyor bu. Ben Ötüken'le nikâhlıyım. Bir anlaşmazlığımız da yok. Kitabı onlara vermem için Ötüken'e kızmış, darılmış olmam lâzım. Şunu söyleyeyim evlâdım: Hayatta ayrıldığım dostlar vardır ama hiç birinde kırgınlığı ben yapmış değilim. İlk tesirin karşıdan gelmesini isterim evvelâ. Gerçi **Sebil**'den ve **Pınar**'dan paramı normal olarak alıyorum ama bu, kitabımı da onların basması şart mânâsına gelmez.

Cuma gecesi Aydınlar Ocağı'nın mûsikî toplantısına gittik. Dönüşte **Seyyah-ı Fakir (Dilâver Cebeci)** ve **Niyâzî Yıldırım** da vardı. Onlar gecede şiirlerinden okudular. **Dilâver Cebeci** aynı zamanda şâirmiş de, orada öğrendim. "Sizi dünyâ gözüyle görmek nasib oldu hocam!" dedi bana.

13 Temmuz 1978

(Uzun süren -iki ay kadar- bir ayrılıktan sonra beraberiz:)

Şükür kavuşturana.

Belim tekrar nüksetti. Rahatsızım evlâdım, rahatsız.

Herkesin dilinde bir kelime: **Kültür Emperyalizmi**. Yazdım da. Bir medeniyetin değerlerini bir kavme zorla kabul ettirmek... Bizde bir mânâda bu böyle oldu. Harfleri değiştirdiler, yâni düşüncelerimizin hücrelerini.

Bu toplumda yaşayan ve acılarını çeken ve bu toplumun mes'elelerine eğilen bir fikir adamı, bir takım tesbîtlerde bulunabilir. Neden bu hâle geldik? Bu tahlîl ve tesbîtlerinde, adına ilim dediğimiz, bir yerde cihanşümul olan metodu kullanır. Aynı malzemeyi, aynı metodu kullanan her insanın aynı neticelere varması muhakkak ve mukadderdir.

Gelelim yarınki Türkiye mes'elesine: Yarınki Türkiye sâdece bir faraziye, bir hayal, bir dünyâ, bir temennî, ümit, korku konusu olabilir. İlim konusu olamaz. İlimde istikbâle âit reçete verilmemiştir, verilemez de. Benim de reçetem yok. Söylediğim her şey ihtimalleri yoklamaktan ibaret. **Ben sahte olmağa mahkûm olan bu demokrasinin Türkiye'ye uyduğuna kânî değilim**. Bu demokrasi Türk'e göre değildir. Belki anarşi bundan.

Sosyalizm mes'elesine gelince: Rusya'da sosyalizmin s'si bile yoktur. Her izm bir milletin târihten gelen değerlerine göre şekillenir. Hayâtımın hiç bir devresinde Rusya'ya muhabbet beslemedim. Hattâ mahkûm ettim. Çünkü düşmanım. Benim

için Rusya diye bir ülke yok. Haddizatında sosyalizmin, benim anladığım sosyalizmin ülkesi yok. Son derece müphem, seyyâl. Bir ülkeye, bir insana da bağlı değil. Ben zâten **sosyalizm** denince **Saint-Simon**'u anlıyorum. Aslında dînin yerine ikâme edilen bir düşünce.

Bugüne kadar biz dünyâ tefekkürü karşısında serbest olmadık. Avrupalı'nın istediği tarzda düşündük. Ve cebren Avrupalılaştık. Yâni bize Avrupalı, istediği kitapları okuttu. Türkiye Batı'nın çeşitli düşüncelerini kendi ihtiyariyle seçmemişti. Esasen bilmez de.

Ben diyorum ki, biz bu düşman medeniyeti tanımak mecburiyetinde kaldık. Fakat bizim tanıdığımız Avrupa kapitalist Avrupa'dır. Sosyalizmin Rusya'daki şeklini de Avrupa bizi, târihî düşmanlığımızı istismar ederek kullandı.

Elbette komşu milletler birbirlerinin zaaflarından istifâde etmeğe çalışırlar. Osmanlı'nın komşuları, kapitalist Avrupa ve Rusya. Ülkemiz bu iki tehlike içinde daha uzak bir tehlikeyi dost telâkkî etti. Fakat zaman zaman muvâzene unsuru olarak Rusya'ya yanaştı. Şimdi 1917'de Ruslar'ın vaziyeti, çarlığı devirmekti. Rusya yekpare değil ki, karışık. Bu ayaklanmada onlar da dikkate alındı. İster istemez Türk kurtuluş savaşına müzahir olacaktı ve oldu da. Düşmanımız ise Batı kapitalizmi idi.

Rusya'nın destek olması aslında muvakkat bir menfaate dayanıyordu. Mustafa Kemâl müteredditt kaldı. **Komünist Partisi**'ni kurdu falan. Fakat politikası gayet seyyâl. Yâni ilk sıralarda Lenin'in telkinlerini büyük bir sempati ile karşıladı. Bu da tabiîdir. Binâenaleyh o sırada Rusya'daki Türkler'in de geniş bir şekilde katıldığı bu sosyalizm hareketini buradaki Türkler'in de gayet iyi bir şekilde desteklemesi tabiîdir. Osmanlı, esasen bilmiyordu, sosyalizm nedir, kapitalizm nedir.

Yalnız Osmanlı müphem ve sisli bir bilgiye sahipti. **Nâmık Kemâl - Âlî Paşa** da, Süâvi de Batı düşüncesini kendilerine göre seziyor ve anlamağa çalışıyorlardı. Hiç biri ciddî olarak görmüyordu. Ayrı bir medeniyetin çocuklarıydılar.

Osmanlı Avrupa düşüncesini evvelâ baştan sona küçümsedi. Avrupa onun için savaşlarda anlaşılmaya başlandı. Toprak kaybetmeğe başlayınca şüpheye düştü. Avrupa'nın üstünlüğünü, silahlara, düzenli ordulara bağladı. Yavaş yavaş Avrupa'dan muallimler getirdi, ordu için. Fakat bu masum bir karşılaşma değildi. Osmanlı masum fakat Avrupa istismar etti. Fâikiyyet bütün müesseseleriyle gelmeliydi. Avrupa'nın üstünlüğünü Osmanlı, huzur-ı kalp ve rahatlık içinde almadı. Avrupa'ya karşı kaybettiği îtibârını tekrar kazanmak için çalıştı. Fiilî duruma nihayet vermek ve eski ihtişamını kurmak istiyordu. Avrupa için bir sömürge olamazdık.

Esasen Avrupa baştan beri bir kavga demektir. Kapitalizm için dünyâ bir ambardır. Kavga bu ambar için.

Osmanlı'nın elçisi bile yoktu. Bir nevî nefis müdâfaası yapmak için çalışıyordu.

Bu şartlar içinde Osmanlı ricalinin Batı'da gelişen düşünceyi tanımasına, bilmesine ve ciddî olarak tedkik etmesine imkân yoktu. Avrupa, diyar-ı harpti, küfüristandı.

Esasen Osmanlı yekpare bir cemiyet de değildi. Rumlar, Ermeniler, Yahudiler.. Neşriyatları vardı her birinin. Sel hâlinde Avrupa giriyordu cemiyete.

Yalnız bu arada bir kısım Osmanlı ricali Avrupa'yı anlamağa çalışıyor. Kendi ihtiyar medeniyetinden bıkmış ve Batı'dan gelen rüzgârlara kendilerini kaptırmıştı. Genç Osmanlılar bunlardı. **Genç Osmanlılar** esasen Avrupa'yı da bilmiyorlardı. Avrupa için Genç Osmanlılar Truva'nın atıydı. Onlara kendi üstünlüklerini telkin ettiler. Cemiyeti değiştirmek istiyorlardı. Fakat Âlî Paşa'lar da aynı gayeyi güdüyorlardı. Anlaşamadıkları sâdece değişmenin hızı.

1826'da ordu topa tutuldu. Bütün Tanzîmat sadrâzamları Fransızca bilirler. **Cevdet Paşa'nın** sadrâzam olamayışı Fransızca bilmediğindendir. Daha ziyâde elçiliklerin telkinleriyle oluyordu bu iş.

Âlî Paşa, Tunuslu Hayreddin gibi... devlet ricali Avrupa'yı hiç olmazsa dışarıdan tanıyorlardı. Devlet adamıydılar ve büyük tecrübelerden geçmişlerdi. Oysa Genç Osmanlılar mesuliyet makamında değildiler ve acele de ediyorlardı. Esasen muhâlefettekiler dâima aceleci, insafsızdır. **Jön Türkler**, Genç Osmanlılar'ın açtığı çığırda daha hızla ilerleyecek ve Batı'nın ajanı olmağa daha fazla gideceklerdi.

Bir kaç gün önce **Atatürk Eğitim Enstitüsü**'nden çocuklar geldi. Nasıl kalmışlar, bilmiyorum. Kılıç artıkları. Biri, **Müstağribler Kervanı**'nı ezbere okuyor. Ezberlemiş. "**Efendim**" dedi. "**Reşid Paşa İngilizler'in ajanı**" dedi. "**Peki Cevdet Paşa, Reşid Paşa'yı neden seviyor?**"

Bir kere şunu kabul etmek gerek. **Reşid Paşa**, İngiliz burjuvazisinin ajanıdır, demek hem doğru, hem yanlış. Reşid Paşa, Batı'dan dostlar bulduğuna kânîdir. Genç yaşta Fransa'ya giden Reşid Paşa'yı artistlerle, ajanlarla istilâ ettiler ve onu sadrazamlığa hazırladılar. Fransa'ya ve İngiltere'ye büyük bir samîmiyetle yanaştı.

Osmanlı ricalinin tabiî olan saflıkları, Batı'yı tanımamaları netîcesinde olmuştur. Tanzîmat ricalinin hiç biri bugün anladığımız mânâda ajan değildi. Batı, onlar için dosttu. O sıralarda Osmanlı gençlerinin temas ettiği çevreler, kapitalist çevrelerdi, bürokratik çevrelerdi. Sosyalizm gibi çok önce doğan bir düşünce ile temas kuramazlardı.

Esasen sosyalizmin öteki şekillerinin, **Saint Simonculuk, Furyecilik, Proudhonculuk** için bir kilise yoktur. Marks enternasyonali kurmuş ve Avrupa'nın esasen tanıdığı dili konuşmuştur, yâni kîni.

Marksistler ise Ermeniler'dir, Ruslar'dır. Çünkü onlar için Osmanlı devrilmeliydi.

Devlet-i Aliyye'nin demokrasi, sosyalizm gibi dâvası yoktur. Resmî plânda devletin sosyalizme, demokrasiye ihtiyâcı yoktu.

II. Meşrûtiyet'te sosyalizm Selanik'te giriyor, bâzı yanlarıyle. Fakat bu temas da ciddî, soğuk kanlılıkla yapılmamıştır. Bulgar komitacıları, Rumlar.. II. Meşrûtiyet ricali esasen karışıktır. Boş durmuyorlardı. II. Meşrûtiyet devrinde de memleketin ciddî olarak mes'elesi değildir sosyalizm. Halbuki Marks'ın Avrupa'da da tanınması geç olmuştur, 1863'e kadar. Biz niçin ve nasıl bilecektik? Marksizm, Ermeni ve Bulgar komitacıların devleti parçalamak için kullandıkları bir silâhtı.

Geldik **1917**'ye. **İttihat ve Terakkî, Abdülhamid**'i tahttan indirmek suretiyle padişahlığa fiilen son vermişti aslında. Yaptığı propagandalar padişahlığı ve hilâfeti zedelemiş, bilhassa intelijansiya üzerinde hatalı bir düşünceye yol açmıştır. Bir anlayışa göre Abdülhamid son pâdişâhtır. 1917'de 17 yaşında olanlar pâdişâha ve Osmanlı'ya küçümseyiş ve kin duyuyorlardı. Harb-i Umumî'de mağlup olduk, suç Osmanlı'nın ve pâdişâhındı. Avrupa, mes'eleyi çok güzel işledi. **I. Dünyâ Savaşı**'ndan sonra biz tam bir harabe içindeydik. Tâ Genç Osmanlılar'la atılan iyi niyet tohumları artık meyvesini veriyordu; ama kötü. İttihat ve Terakkî Abdülhamid'i yok ederken çok şeyi kaybettirdi.

Bir cemiyette hâkim ideoloji hâkim sınıfın ideolojisidir. Esasen Osmanlı'da da sınıf yoktur. O devrin bütün ideolojileri Osmanlı'ya düşmandı.

I. Dünyâ Savaşı'nda Aliyyeliği kalmayan Devlet-i Aliyye için yol nereye çıkacaktı? Esasen bir Osmanlı terbiyesiyle yetişen **M. Kemâl** için de hilâfet bir maskaralıktı. Cumhuriyet, hürriyet vb. fikirlerle dolu bir kafası vardı. Millî Mücâdele denilen bir maceraya atıldı. Gözü pekti, cesurdu.

1917'de **Rus İhtilâli** olmuştu, bize yardım da etmişti yeni idareciler. O devrin gençleri de hür değildiler. Biz hür tefekkürü yangının bacayı sardığı sıralarda tanıdık.

Vecihî Bey, M. Kemâl'le dosttu. Arkadaşları, temizlendi. Vecihî Bey'e dokunulmadı. Çıldırdı Vecihî Bey. Çünkü "Sosyalizme inanıyorum ama sana da inancım var" dedi. Sosyalizme bir ütopya, bir yalan, bir rüya olarak inanıyordu Vecihî Bey.

M. Kemâl Lenin'le anlaştı, amaçları aynıydı çünkü. Batı kapitalizmiyle savaş. Daha sonra düşmanı olduğumuz Batı'ya teslim olduk.

☆ ☆

(**Pınar** dergisi ile **Gerçek** dergisi birbirinden ayrılmış:)

Pınar'ın ayrılmasında Cevad'ın iddiası şu: Biz mesleği terk ettik ve işe koyulduk. Bu iş ortak fedâkârlık üzerine kurulmuştur. **Otağ** yayınları, **Bayrak** hep böyle kurulur.

"**Pınardan ayrıldık**" dedi **Mehmet Akif**. Benim için, yazılarımın ha Pınar'da çıkmış, ha Gerçek'te çıkmış, farketmediğini söyledim Akif'e.

Herkese tavsiyem şu: Kolay hükümlerden kaçınmalı. Hakikat hiç kimsenin inhisarında değildir. Bir de, büyük düşünce adamlarını ajan diye damgalamamak gerek. Ve mümkün mertebe insanlarla anlaşmağa çalışmalı, tefrikayı keskinleştirmemeli.

☆ ☆

Sâmiha (Ayverdi) Hanımefendi'nin Kölelikten Efendiliğe kitabı için bir mektup yazmak istiyorum evlâdım. Yarının târihini at. Bugünün târihini sevmiyorum da, çünkü 13.

14.7.1978

"Efendim,

*Kölelikten Efendiliğe bir tefekkür emîresinin şuurunu, haysiyetini, hikmet-i vücûdunu kaybetmiş mazlum olmaktan başka mazereti bulunmayan kölelere "**Uyanın!**" çığlığı. Zaman zaman ilâhî, zaman zaman destan, fakat dâima hakikat. İnsanlık bu Rahmani sadâya kulak verecek mi? Bu canlı ölüler intibaha gelmek için İsrafil'in Sûru'nu mu bekleyecek? Tutuşturduğunuz ümit meş'alesinin adalet ve hakka susamış İslâm dünyâsı için muhteşem bir fecrin sönmeyecek ve söndürülemeyecek müjdecisi olması her mümin gibi benim de temennim.*

Zavallı Şark'ın asırlardır müştak olduğu bu vecd dolu sesi istiğrak içinde ürpererek dinledim. Bana görmek için çırpındığım bir rüyayı yaşattınız. Şükranlarımı kabul buyurunuz efendim.

Cemil Meriç"

24 Temmuz 1978

Kölelikten Efendiliğe'nin İngilizce tercümesini görmek isterdim. İngilizce vardır, sıkıcı; bir de akıcı. Kitap akıcı olmalı.

Kenan Gürsoy'u göreceğim geldi. Oğlu için (**Ekber**) târih yazmak isterdim.

Sâmiha Hanımefendi'nin genç ve dinç bir sesi var. Kitap çok iyi ve kuğunun son şarkısı. Türkiye'den yükselen târihin ve vicdanın sesidir o kitap. Kitap hem ilmî, hem hissî, hem şairane.

Kabaklı hakkımda bir yazı yazmış. Müstağrip kelimesini ben îcad etmişim gibi göstermiş, ben îcad etmedim, ben ihya ettim. Benim dilimde müstağrib Avrupalılaşmış aydındır, Türk intelijansiyası.

Matbuat, neşriyat, mektepler, radyo, televizyon.. Hep müstağriplerin elinde. Sahnede onlar var. Müstağrip olmayanlar ise ya yok ya görünmüyorlar. Benim tanıdığım mânâda bugünün siyâsî liderleri de birer müstağriptirler. Eskiden ulemâ zahirde ve bâtında seslerini duyurabiliyordu. Şimdi ise sâdece müstağripler hâkim. Bu büyük bir rahatsızlık kaynağı.

17 Ağustos 1978

Esasen benim anladığım mânâda **İngilizce** bilen yok Türkiye'de. Buna **Halide Edib** de dâhil. Dillerin kendilerine has birer kelimeler dünyâsı var. Bir dilden bir başka dile tercüme olmaz.

Biz esasen ne düşünce ne edebiyat olarak girdik İngilizce'ye. İngilizce büyük bir dil, Fransızca ayarında. Hattâ Fransızca'dan da üstün. Fransızca düşüncenin dili. İngilizce müphemin, şiirin. Mûsikînin dili İngilizce. Fransızca daha kuru.

İngilizce ile pek haşır neşir olmamışız. Birden bire kurulamıyor köprüler.

Bizim ulemâ önce La Fontaine'i tercüme etti. Halbuki ben elli yaşından sonra anlamağa başladım **La Fontaine**'in hikâyelerini. Evvelâ **Beydebâ, Ezop, Lucres** yazmışlar sırayla. İngilizler, Almanlar, Fransızlar yazmışlar, fakat La Fontaine yazdıktan sonra fabl olmuş. O hikâyelere bekâret kazandırmış. Kırk tane sanatkâr yazmış kendinden önce; fakat bu çok çiğnenen sakızı tekrar yazıyor ve bir âbide oluyor. **Hugo** genişliğin adamı, La Fontaine şiirin.

Bizde **Orhan Veli** kalkıştı tercümeye. Ahbâbımdı Orhan Veli. Kupkuru bir adamdı. Vücûdu da, ruhu da kuru. Şâirler kervanının en sonunda gelir. Acınacak bir adamdı. Fakat Türkçesi vardı. Orta malı bir Türkçe. Kötü bir **Hüseyin Rahmi**.

Şiirden anlayan kartalın kanatlarını yoldular, gagasını kırdılar. Şiir bir hümâdır. Ne âdi hâle geldik. Şiirle hiç alâkası olmayan adamları şâir diye baş tacı ettik. Antoloji hazırlayanlar da kitaplarına alıyorlar şâir diye.

Şiirimizi öldürdüler, sıra şimdi mûsikîde.

Geçen gece **Mehmet Çınarlı** misafirimdi. Aruzun son temsilcisi. Çırpınan ve boğuk bir ses. Ne zaman öğrenmiş aruzu? Gerçi **Ümit**'e beş dakîkada öğrettimdi. Aruzla yazmak bir merhaledir. Kanaatim odur ki, aruzun tezhibinden, âhenginden mûsikîsinden geçmeyen şâir değildir.

Dün **Kenan (Gürsoy)** Bey'e gösterdim. **Hafız 1680**'de Meninski tarafından Lâtince'ye çevrildi. Yüz sene sonra **William Jones** İngilizce'ye çevirdi. W. Jones **Muallakat-ı Seb**'a'yı da İngilizce'ye çevirdi.

1780'lerde yazılmış "**Grammaire Persan**" adlı kitapta **Hâfız**'ın bir şiirinin tam tercümesi vardır. **1813**'te Almanca'ya da meşhur **Baron Von Hammer**, tarihçi, çevirmiş. **Goethe** bu tercümeyi okumuş ve Dîvân yazmış. Dîvân 1819'da çıkmış, Batı'nın Doğu Dîvânı adı. Goethe'yi Şark'a kanatlandırmış. Tam

yetmiş yaşında Goethe. Kitapta **Hafız, Sâkînâme, Züleyha** diye üç kısım var. Hammer'in Hafız tercümesi Goethe'ye Dîvân'ını yazdırmıştır. **1850**'lerde **Sûdî Efendi**'nin şerhleriyle Almanca'ya tekrar çevrilmiştir. Sûdî Efendi Farsça'yı en iyi bilenlerdendir. Sûdî Efendi'nin şerhleri Mısır'da da basılmıştır. Fransızcada Hafız maalesef tanınmamıştır. Şark Lûgati'nde ismi geçmez Hâfız'ın. Halbuki Avrupa Doğu'yu oradan öğrenmiştir. Herbelout'nun lûgati **1670**'ta **Hollanda**'da basıldı.

Nikola 12 gazel tercüme etmiş Fransızcaya Hâfız'dan. Fransızlar sonra utanmışlar. Şam başkonsolosu Hâfız'ın şiirlerini vezni ve kelime kelime aynen tercüme etmiştir. Aruz yok Fransızcada. Bu nasıl olur. Daha önce **Baif** denemişti fakat pek îtibar etmediler, çünkü uzun, kısa hece yok Fransızca'da. **Arthur Guy** ise yaptı. Herkes hayretler içinde kaldı. 570 gazel bu.

Birinci şiirin bir hikâyesi vardır. **"Bu şiirin hırsızlıktır"** demişler **Hâfız**'a. **"Yezid'in bu mısralar"** demişler. O ta **"Tabiî"** demiş. **"Kâfir malı müslümana helâldir"** demiş Hafız, derler.

Tercümesi şöyle:

Sâkî nerdesin gel, kadehler doldur ve dolaştır. Aşk kolaydır demişler, fakat zor imiş.

Bunun Frasızca'ya tercümesi de şöyle: (Hoca okudu. Yazamadım).

Mefâîlün mefâîlün mefâîlün (**"L'amour parüt, d'abord facile, mais apres elle se compliqua"**)

Bizde tam bir Hafız şerhi yok. **Konevî**'nin var, bende de o olacak. Konevî'ninkinde derkenar olarak **Sûdî Efendi**'nin de şerhleri olduğu söylenir.

Şerh şöyledir: Kelimeler teker teker söylenir. Kil, hoş, bu, der hamam, mânâlar verilir. Sûdî kendinden önceki şârihleri reddeder, onların cehâletiyle dalga geçer. Tabiî o da çalışmasının bir mükâfatıdır, eğlenmek de hakkı.

Ben **Gülistan**'ı tercüme etmeğe kakışmıştım. Üç tane Fransızca, 4-5 tane de Türkçesi vardı, İngilizcesi de vardı bir tane. Esat Efendi manzumu manzum, mensuru mensur diye yazar tercümesinde. Ben tekrar başladım ama olmadı. Tam o sıralarda gözlerim bu hâle geldi.

Farsça'yı öğrenin. **Engels** "Bir haftada öğrendim" diyor. Olur mu bilmem. Fakat kolay bir lisân.

Hammer'in tercümesini yaptığı sıralarda Almanca'nın Farsça'dan geldiği zannediliyordu. Kendi dilleri gibi sarıldılar Farsça'ya. Hind diline de öyle sarıldılar. Halbuki **Sanskritçe** Hind-Avrupa dillerinin ağabeyisidir, anası değil. Anası kaybolmuş. Sanskrit dilinin iki eski örneği var, **Gatalar** ve **Vedalar**. İran'da Gatalar deniyor; bu dile, eski Yunanca ve Lâtince de akraba ve bütün Avrupa dilleri.

Ana dili Sanskritçe olunca anavatanı aradılar Cermenler. Cermenler Roma'yı yıktılar. Rönesansa iştirak etmemişler ve küçüklük duymuşlardır. Kendilerine bir târih arıyorlardı ve Hind'e onun için gittiler. Hind ve İran edebiyâtlarıyle alâkaları buradan gelir.

Goethe nazarında Hafız da bir aryendir. Hafız **Katül**'ü veya **Horace**'ı âdeta tercüme etmiştir. Fakat mutasavvıftır Hafız, bütün rindliğine rağmen mutasavvıf.

Hafız büyük ve tenkidçi bir zekâdır. **Goethe** gibi hem cisim hem ruhtur. Kafayı çektiği bir hakîkat. Fakat içki insanı dünyâ kayıtlarından kutarmak için bir vâsıtadır. Mânâ ile madde mezcolmuştur.

"Ey Sâkî. Ezelî şarabı sun" diyor. Hem kelâm, hem mûsikî, hem hadîs. Hepsi. "Ben şu bu, değil, aşk kadehiyle sarhoşum, doldur sâkî bana mutripten ve içkiden bahsedin, araştırmayın bu pis dünyâyı, çünkü kimse bu dünyâyı hiç bir hikmet anahtarıyle açmamıştır" diyor.

Goethe yetmiş yaşında bir aktriste âşık olur, üçüncü aşkı. Goethe'nin dört gençlik çağı vardır seksen yaşına kadar. Eserinde âşık olduğu kız **Züleyhâ**'dır, kendisi de **Hafız**.

Cemâleddin Efganî'yi Batılılar sevmişlerdir, çünkü Asya soyundandır. **İbn Sînâ, İbn Rüşt** gibi o da aryendir, derler. Batı için mühim olan aryenlerdir. Onda dinsiz tarafı severler. **Hafız** yalnız mutasavvıftır. **Hayyam** da dinsiz. **Rızâ Tevfik ve Abdullah Cevdet** mümin derler ama onların müminliklerine kim şehâdet edecek? Ben şüpheliyim. Hayyâm'ı dinsizler sahneye çıkarıyorlar, kendi gayeleri için.

Şiir tercüme edilemez. Bir şâiri ancak şâir tercüme eder. Ama hiç bir şâir başkasını tercüme edecek kadar mütevazî değildir. Ne **Hugo** ne başkası. Batı'da büyük şâirler büyük şâirleri tercüme etmemişlerdir. Esasen ben de şâir olsam şiir tercüme etmezdim. **Hugo**'yu tercüme ettim ama orada da Hugo'dan ziyâde ben varım. Ayrıca nesir de yazdığım için şiir tercüme ettim.

Ben karanlıktayım, anlamak ihtiyacındayım. Bu günküleri anlamak mümkün değil. Ben neredeyse **Yezidîce**'yi bile anlayacağım fakat bunları anlamama imkân yok.

Türkçe yazmağa, düşünmeğe ehliyeti olmayanlar hayvan-ı nâtık bile değildir. Düşüncenin tek ölçüsü mantıktır.

28 Ağustos 1978

(İdeolojiler'i yazıyoruz:)

Metodlu olarak düşüncemizi tâkib edersek şöyle diyebiliriz: Manda (idaresi) bizi daha çok şuurlandıracaktı. Kaynaklarımıza sahip çıkacaktık. Batı bu yolu seçmedi. Fakat Avrupa tâ XVIII. asırdan beri söylemek istediklerini içimizden, bizden görünenlere söyletti.

Aslında manda devam ediyor, manevî bakımdan. Aydınları koptu. Bizim olan nedir? O da belli değil. Mefhumlar da karıştı.

Enteresan bir yazı çevirdim: **İdeolojilerin sonu mu? İdeolojiler ve Çağdaş İlim**. Yazarı, İtalya'da Roma Üniversitesi'nde hoca. "İdeolojilerin sonu, Amerika'nın uydurduğu bir şey" diyor. "Amerika da, Rusya da muhtaçlar ideolojiye. Bilhassa Orta Doğu memleketleri" diyor. Yazıyı nerede bastıracağım, bilemiyorum. Bitmedi daha. Afrika üzerinde duruyor, tam dokuz sayfa.

"Mühim olan üçüncü dünyânın davranışı" diyor. İnsanı bütün olarak ele alan bir görüşe doğru kayıyor, vahdetçi bir görüşe doğru.

İtalya nisbeten objektif kalabilir. Süper devletlerden değil çünkü. Faşizmden, yeni kurtuldu. Üçüncü dünyâya daha yakın. Rönesanstan beri bir birikimi de var.

İdeolojiler öldü, demekle insanları apolitize etmek istiyorlar ve öldürüyorlar şuuru. Halk düşünmesin, diyorlar.

Hiç bir yazı mutlak olarak mes'eleyi kefemize koymaz. Yazı ancak ana hatlarıyle bizi düşündürmeli.

İnsanın bu çalışmalardan haberi olmuyor, câhil kalıyor. Sol ne derse ona bakıyor.

İslâm zekâsı terkibci bir zekâdır. Onun için **İbn Haldun** insanı bir bütün olarak ele almış. Batı'ya pencereleri kapamak ahmaklık, pencereleri açmak ama kendin kalmak, mühim olan bu. İslâm düşüncesi de açmıştır pencerelerini. Korkuyla pencerelerini kapamak, ölmek demektir.

Bizde bir kısmı kabuğuna çekildi, öldü. Bir kısmı kabuğunu açtı, fakat özünü kaybetti. Mühim olan senin sağlam olman.

Halk Partisi'nin temsil ettiği bürokrasi boşlukta hareket ediyor. Binâenaleyh kendi değerlerinden kopmuştur ve her şeye açıktır, her şey olabilir. Müslüman camia da kendi kabuğuna çekildi.

Tanzimat'tan beri herkes böyle. Bunların içinde en sağlam yolda olan **Tunuslu Hayreddin**. Kendisi çok sağlam ve Batı düşüncesiyle kendi bildiklerini mukayese ediyor.

Tanzimat ricali hâlâ Osmanlı'dır. Batı hayranları da Osmanlı. Fetih yapmak arzusunda her ikisi de.

Bir yerde yazmak istiyorum. Bugün Türkiye hem **müstağrip** hem **müsta'rib** tehlikesiyle karşı karşıya. Kafamız hiç işlemiyor. Bir kaç kişiye söyledim. **Seyyid Kutup**'un kitabının ismi **Kur'an'ın Gölgesinde**. Maddenin gölgesi olur. Başkasında arıyoruz hakikati dâima. İsmi ya **Jak** ya **Seyyid** olacak. Üç kıt'ayı idare etmişiz, ıçkırı kırık biri çıkıyor, hakikati sadece o söylüyor sanki. Bu adam nerede doğmuş, nerede yaşamış, belli değil.

Mağlupların târihini galipler yazmıştır, tabiî yalan. **Kartaca**'nın târihini **Romalılar** yazmıştır.

Mehmet Tekin Mağaradakiler kitabı için bir yazı yazmış **Hergün**'de. Okudun mu? Güzel olmuş.

Milton hakkında yazmak istiyorum, İngiltere'nin en büyük şâiri.

31 Ağustos 1978

(İdeoloji ve İdeolojiler hakkında yazmağa devam ediyoruz:)

Bütün büyük kitaplar elbette makalelerden meydana gelir. **Macauley** de öyle yazdı kitabını.

İslâm'da diriliş yoktur, intibah vardır. **Sezai Karakoç** rönesans yerine diriliş, diyor. Dergi de, mefhum da gayr-ı İslâmî.

Rönesans kelimesi XVII. asırda kullanılmıştır. Bizzat rönesansı yapanlar kullanmadılar bu kelimeyi.

Yazarların çoğu **Firdevsî**, okuyucuların çoğu da **Ahfeş**'in keçisi.

☆☆

Fevziye rahatsız. Benim en zayıf tarafım hanım tarafım. Dünyâm alt üst oluyor Fevziye rahatsız olunca. İnsanların dün-

yâsından sâdece onun yüzünü hatırlıyorum. Çocuklarım küçüktü gözlerimi kaybettiğimde. 38 senelik bir beraberlik. Mahvolurum ben sonra. Tek za'fım bu. İnsanız bir yerde.

☆ ☆

L'humanite et Sociale'den 1967'de çıkmış. Yazıyı tercüme ettim.

Yeni bir ekonomik sistem kurmak için baş vurulan kurumsal ve teknik vâsıtaların seçimi, sermayenin nasıl ve ne yoldan birikeceğini tâyin, devletin üretime müdâhale şekilleri, hangi yatırımlara öncelik verileceği, para politikasının yöneltilişi.. gibi olaylar, ister istemez ideolojik tercihlerin, yahut başka bir deyişle bir iktisad felsefesinin etkisi altında kalacaktır. Gelişmekte olan toplumlar için bu felsefe veya ideoloji bir kalkınma veya iktisadî gelişme felsefesidir. Böyle bir felsefenin temelinde şu inanç yatar: Her millet üretim ve tüketimini sonsuza kadar büyütebilir. Bu anlayışın arkasında bütün bir değerler, imajlar dünyâsı var. En etkin imaj da tam gelişmiş bir toplumun ideal imajı. Az gelişmiş, daha az gelişmiş, geri kalmış veya gelişmekte olan ülkeler (bütün bu sıfatlar aynı sosyolojik gerçeğin bir ifadesidir) kendilerini bu gelişmiş toplumun yaşayış modeline yavaş yavaş uydurmak isterler. Bu ideal imajın sahiden ideal olup olmadığı veya; geçerliliği önemli değildir. Önemli olan böyle bir tasavvura inanmak. Çok gelişmiş ülkeler imajı, daha yoksul ülkeler halkının şuurunda öylesine yer etmiştir ki, kendileri az gelişmiş sıfatını kullandıkları gibi, daha zengin ülkelerin de aynı deyimi kullanmasını istemektedirler (**Myrdal**).

Oysa bu modelin temelinde Batı'nın değerleri yatar: ilmin değerleri hürriyetin, eşitliğin değerleri hayâta gerçek anlamını veren ilerlemenin sınırlarını sonsuza kadar genişleten ahlâkî bir çalışma anlayışı. Zirveye yönelir bu değerler. Topyekûn kalkınmanın zirvesine.

Böylece iktisadî gelişme ideolojisi, bütün gelişmiş ülkelerin savaş narası olmaktadır. Yeni yetişen siyâsî elitlerin görmezlikten gelemeyeceği siyâsî bir îcâb. Bunu dar ve faydacı bir ideoloji saymak yanlış. **Daniel Bell**, "Her millî kültür, bundan sonra XIX. asrın hürriyet ve eşitlik ideali içinde eriyecektir" diyor. Değerini geniş ölçüde kaybetmiş beylik ön yargılara dayanan bir suçlama bu. Evet, geri kalmış ülkeler bir yandan sanayileşmeğe ve iktisadî değişmeye önem verirken bir taraftan da milliyetçilik üzerinde duruyorlar. Ama kurmak istedikleri medeniyeti sâdece iktisadî bir medeniyet olarak düşündükleri anlamına gelmez bu. Leopold Senghor doğru söylüyor: XIX. asrın ezilmişleri (proleterleri) XX. asrın dekolonizeleri, eski sömürge halkları.

7 Eylül 1978

Mehmet Akif Ak geldi. **"Pınar'a yazma"** diyor. Ben kinlerini bölüşmek mecburiyetinde değilim. Zamanında **Cevad**'la beraber geldiler. Bilâkis barıştırmak istiyorum. İnsanları birleştirmek istiyorum.

Cevad geliyor kitap okuyor. Dostluk yapıyoruz. Benim işim otelde kalmak gibi.

Yaşamak için yazmak mecburiyetindeyim. Yaşamak için yazmam lâzım. Beni dünyâya yazılarım bağlıyor. İnsana ihtiyâcım var.

Daha önce **Orta Doğu**'da yazdım. Yazılarımı kaybetti, paramı vermedi. Kestim alâkamı. Sonra **Sebil** çıktı. **Kadir Bey** zorladı etti. Söz verip yazmak mecburiyetinde kaldım. Daha önce de **Hisar**'da ve **Türk Edebiyâtı**'nda yazıyordum. Sebil'le arama soğukluk girdikten sonra bu Pınarcılar çıktı.

Bu adamları ben bulmadım, onlar buldular beni. Bu adamlarla en küçük bir münâsebetim yok. Kavgaları beni ilgilendirmez bile. Ben sâdece yazarım.

Beni hayâta bağlayan yazılarım.

On sene evveline kadar hocaydım. Onlarla bağlandım hayâta. Pek iyi miydiler, onlar da ayrı.

Sizinle ideolojik hiç bir alâkam yoktur. Sizin sağ dediğiniz cenahtayım. Târihime, dînime, dilime hürmetkarım, o kadar.

Hisar'a **Dünyâ Edebiyâtı**'nı gönderdim. Yazıyı kaybetmelerini istemem, tek nüsha çünkü.

Ben heyecan adamıyım. **Çınarlı** geldi, "Üstadım müstâdım" falan dedi. Mektup yazdı. Öyle yazdım. Ama adamların gönderebilecekleri adamları yok. Pınarcıların ve Gerçekçilerin adamı var, dürtüyorlar beni.

Solda beş altı dergi çıkıyor ki, kalın kalın. Sağdakiler ise öyle değil. **Toplum ve Bilim** var ki, kerpiç gibi. 300 sayfa be birader.

Ahmet (Kabaklı) Türk Edebiyâtı'nı çıkarıyor, Hisar'dan bahsetmiyor hiç. Kızıyorlar onlar da. Bir birlerinin kanına ekmek doğruyorlar.

Sen (Halil Açıkgöz) vardın, **Murat** (Yerlikhan) vardı daha önce. O da çekip gitti, kayboldu. Aramızda hiç bir sürtüşme geçmedi. Pırr gitti. Daha önce de **Arif** (Okuyan) vardı. Bayramdı, seyrandı, adam tebrik yazar, telefon eder.. yok yok.

(Edebiyat târihi ve lise kitapları mes'elesi açıldı:)

Köprülü'nün kitabını çok önce okudum. Esasen anlamamıştım da. Benim tecessüsüm bu kitaba kadar götürmüştü beni. Anlayamamıştım anlayamadım da. Ben lisede onuncu sınıfta okudum. Dediğim gibi, girmedim. Hakîkatte zamanımızdan eski Türk edebiyatına gitmemiz lâzımdır. Çocuğun kafasında bu eski devir fazla yer edemez. Entellektüel kafa için bu kitap **(Türk Edebiyatı Târihi için).**

(Hisar'da neşredilen Dünyâ Edebiyatı makalesini okudum:)

Ah evlâdım! Okumuşum, pek çok şeyi biliyorum, **İzzet** geldi. Bir çırpıda yazdırdım. Çok çalışmam lâzım aslında. Bu mefhûmu makale hacmi içinde vermek çok güç. Bu pazar, İzzet'le geri kalan kısmı yaptık.

(Cemil Hoca'nın jurnallerinden okuduk:)

Ken'an Rifâî eğer sağ olsaydı, gider elini öperdim. Hayatta tek anlayabileceğim insandı.

Said-i Nursî ile **Ken'an Rifâî** arasındaki tek benzerlik zamanda beraberlik. Biri hürriyet, biri fazlasıyle inzibat.

Tekrar edeyim. Bu mevzularda ben ancak intibâlarımı söyleyebilirim. Her iki insanı da tanımadım hayatta.

Samimiyetim intibâmdır. Bir saygısızlık yaptığımızı zannetmiyorum. Kendi içimde de son derece hürmetkarım.

Bu konularda **Kenan Gürsoy** ile daha iyi anlaşıyoruz. Belki kullandığımız kelimeler aynı olduğu için. O da Batı kültüründen geçmiştir.

Bu dünyâya uzaktan hayâl meyâl baktım. Sen uyardın beni ilk defa. İnsan bilgisi sınırlı olabilir.

Ben tasavvufa **Hind**'de girdim. Fakat bizimkiyle mukayese etmedim, ikisi ayrıydı benim için. Hazırlığım böyle.

Tekkelerin Türk insanını aydınlatmakta büyük bir yeri olduğu muhakkak. Fakat bilgim net değil.

Benim tanıdığım **Muzaffer Ozak**. Bu adamı çevresi mürşid olarak tanıyor. Cildlerle kitabı da var. Avama hitâb ediyor belki.

Ben tasavvufun ezelî ve ebedî bir hakîkat olduğuna inanıyorum. Çünkü bu hakîkate aklın yetmediğine inanıyorum.

Ben Hind'de girdim mes'eleye, kendimi Hind'le söyledim.

25 Eylül 1978

(Mektup yazdırıyorlar:)

Bu arkadaşla hapishanede beraber yatmıştık. Kızdı rejime, kaçtı Türkiye'den. Sonra döndü geldi geçen gün. Beraber kaldık. Mektup yazdı, samimî. Cevap veriyorum.

İzzet'in çocuğu ilk mektebi bitirdi. "Nereye vereyim?" diye sordu. Ben başımı kaşıdım, cevap veremedim vallahi. Bundan on beş sene önce bu suâle cevap verebiliyordum. Bu iş benim işim. Hocayım. On beş sene önce, kendi mekteplerimizi söylüyordum. Şimdi sâdece yabancı mektebe ver diyeceğim.

Durali (Yılmaz) zekîdir. Aşırı fikirlere kayma temayülü sezdim bir parça. Çabuk genellemelere gidiyor. Fransız dostlarıyle ziyaretime geldi.

Bu adamların tek bedbahtlığı yaşlarının genç olması.

Selim İleri de, **Naci Çelik** de **Kemâl Tâhir**'e tebelleş olmuşlardı. Yalnız insandı Kemâl.

Kemâl Tâhir'in sohbetlerde söylediklerine dayandılar bunlar. O kadar.

Refik Hâlid kendine benzer. Para kazanmakla şöhret kazanmak için yazmak arasında hiç bir fark yoktur. Bütün büyük romancılar böyle yaptılar. Buna mecburdular da.

Refik Hâlid para kazanmak için yazdı, derken fikrim şu: Para getiren tek edebî meslek roman idi. Bir de gazetecilik var. Ama yer bitirir adamı gazetecilik. İnsan bu edebiyat nevîlerinden birini seçerken düşünmeli. İktisadî mânâda arz ve talep kânunları edebiyat için de geçerli.

Refik Hâlid derin değildir, romanları onun için rahat okunur. Zekîdir. Dili, sokağın dilinin iyisi. Renkli bir adam. Osmanlıca bilmediği için Türkçe yazdı. **M. Kemâl**'le ihtilafları yoktu. Olamazdı da zâten. Kazara 150'liklerden oldu.

Binim çocukluğum Reyhâniye'de geçti. Refik Hâlid **Doğru Yol**'da yazardı. Halep'te çıkardı Doğru Yol. Cumhuriyet aleyhinde yazıyordu. Gazete sahipleri, **Hasan Sâdık** ve **Celâl Kadri**, bacanaktılar. Gazetenin gayesi cumhuriyet hükümetiyle mücâdele etmekti. Refik Hâlid **Kalbur Altı Kalbur Üstü** diye serî yazı yazdı. **Yunus Nâdî** ile **Yâkub Kadrileri** hicvetti. Yâkub Kadri ile arkadaştılar daha önce. Bu arada evlendi. Karısı kendisinden 25 yaş küçüktü.

Umrandan Uygarlığa'yı çıkar, babasının ismini söyleyeyim. Bu ikinci karısı. "**Neden Bucle?**" yazısını aç. Hah tamam, **Mahir Said**.

Mahir Said Fransızca'dan **Kur'ân'ı** tercüme etmiş, ne kadar boş olduğunu göstermek için, aklınca. **Sabih Şevket'le** beraber yaptılar tercümeyi. Mahir Said'in bir kızı vardı, dillere destan. Halep'te Refik Hâlid'le evlendi.

Biz -babam- **Doğru Yol**'a aboneydik. Refik Hâlid **Vahdet** gazetesini çıkardı daha sonra. Her gün bir yazısı vardır, günlük ve uzunca. Benim üzerimde Refik Hâlid'in büyük tesiri vardır. Evimize gelen tek gazete oydu. Fazla ağırlığı yoktu. Sığ bir Peyami Safa'dır. Peyami Safa'dan daha az derindir, daha az kompleksleri vardır. Peyami Safa'nın çektiği ıstırap mekteplerinden geçmemiştir yâni. Babası **Hâlid Bey** zengin. Çocukluğu naz ile geçmiş. İttihatçılar'la birliktir. Vahdet'te cumhuriyet aleyhine yazı çıkmadı. Ben günlük gazete olarak Vahdet'i okudum ilk defa. Türkiye'den gazete gelmezdi pek. Üslûbumda Refik Hâlid'in tesiri olmadığı inkâr edilemez. Lisede edebiyat hocam **Ali İlmi Fânî**, Refik Hâlid'in de arkadaşı. 94 yaşında kazara öldü. Bir gece tırnağını kesmiş, yara kangren oldu, öldü. 85 yaşında bana geldi, kafaları çektik. Sabaha kadar tahta üzerinde yattı. Ali İlmi Fânî **Ziya Paşa**'nın Adana valiliğinde mektupçusu.

O sırada Antakya'ya **Târık Mümtaz (Göztepe)** geldi. Onlar da arkadaştılar. Bu arada Antakya Lisesi'ne Refik Hâlid'in edebiyat muallimi olacağı rivayeti geldi.

Ben bir şiir de yazdım:

Ey baht u tahta, yan bakan üstad-ı rûzigâr
Ey rehber-i münevver-i firdevs-i iştihâr
Dinle bu gamlı şâiri lütfen tenezzülen
Duydu bu şiiri yazmağa kalbî bir ıztırar"

Gûyâ bir davetname. Ali İlmi Fânî'ye vermiştim. O da göstermiş. Memnun oldu. Görüştük, fakat fazla münâsebetimiz olmadı.

Ben bu arada evlendim. **Balzac** çıktı, **Altın Gözlü Kız**. Hakkında tek yazıyı da o yazdı. O zaman lise son sınıfa kadar soy adım **Yılmaz**'dı. **Cemil Yılmaz**. Plaja gelirmiş, kayınpeder söyledi. Karısıyle gelirdi. Tanıştık, konuşurduk. Mahir Said'in kızından bir oğlu oldu. İsmi Uğur'du, ne **Uğur**'du unuttum. Turist gezdiren bir adamdı, babasına çok yardım etti.

Ben Elaziz'e gittim. **Hernani**'yi tercüme ettim. Tiyatro edebî heyeti başkanıydı **Refik Hâlid**. Bu sefer **Kuzguncuk**'a evime geldi, tekrar tanıştık. Büyük iltifatları oldu. Gece 1-2'ye kadar yedik, içtik.

Sabih Bey'le beraber tekrar buluştuk. Şahsen Refik Hâlid'le hayâtımda 20-25 defa karşılaştık. Mukaddesleri olmayan bir insandı. Üç vasfı var: Şımarık, küstah, zekî.

Refik Hâlid'e âit sevgimi iki vak'a ile kaybettim. İstanbul festivali vardı, ona gitmiştik. Peynir ekmek alacaktık. Satıcıya: "Ben meşhur Refik Hâlid'im. Ona göre ver peyniri" dedi. Şöhretini peynir alırken satıcının başına çalıyordu adetâ. Bir de **Aydede**'yi çıkarıyordu. Türkçe hatâları yapıyorlar, dedim. "Ben değil" dedi. "Epikürist" diye bir kelime kullanıyordu. Bir gün münâkaşa ettik: "Epiküryen ve Epikürist" diye kelimeler.

Bir arkadaşım bir defter tutardı. Şöyle yazmış oraya: "Arkadaş! Sana tavsiyem: Küçük menfaatler için hiç kimseye dalkavukluk etme" Fakat kendisi daha küçük menfaatler için yalan söyleyebilir. Epikürist kelimesine baktı. Bile bile yok olduğunu söylüyordu, yalan söylüyordu yâni.

☆☆

Hisar'ın Eylül sayısında **Necmeddin Türinay**'ın **Ahmed Midhat ve Romanı** adlı yazıyı oku. Bu yazıyı oku bak, meth ettiler bana. Daha ilk cümlesi yanlış. Cümleden ifâde alınmaz, ifâdeden cümle alınır. Eskiden ön söz yoktu. Dibace, mukaddime, ifâde-i meram, ifâde-i mütercim.. ifâde.. kullanılırdı. İfâde de kullanılmıştır. Prolog Yunanca, epilog bitiş mânâsına. Sonra epilog kullanılmışsa prolog da kullanılır. Fransızca'da da kullanmazlar kelimeyi, Yunanperestler yazar ancak.

Şimdi, bir adamın yazdıklarından cımbızla cümle çekilmez. Evvelâ ne kastediliyor, o yazılır. Roman nevî var. Edebiyatı geniş mânâda alırsan yanlış, romanın bizde üç senelik, Fransa'da üç yüz senelik ömrü var.

Edebiyat kelimesi ne zamandan beri kullanılmıştır? Arapça'da yok. **Âdâb**. Kat'î söylemiyorum ama bence edebiyat kelimesi Tanzimat'tan sonra çıkmıştır. Bizde **belagat** vardır, **fesahat** vardır. Batı mânâsında edebiyatı kastediyor. İslâmî mânâda bedî, beyan, âdâb kelimeleri var, edebiyat kelimesi yoktur. Edebiyat Tanzimat'ın çocuğudur, riyaziyat gibi.

Tanzîmat denilen hareket Batılaşmanın ismi.

Bir kere **Monte Kristo**'yu **Ahmed Midhat** tercüme etmedi. İlk defa **Teodor Kasap** yaptı. Haklı da, yeni açılan bir dünyâ. Bir parça derbeder, malûmat var, târih var. Derbederden kastım, sûrî mantıkla îzâhı mümkün olmayan bir takım hâdiseler var, ondan.

Şövalye romanlarındaki aşk, evli kadınlara karşı yapılır. Şövalye savaşa gider ve evli kadınlara âit duyulan aşktır. Oradaki roman, kadınları feth etmek için yazıldı, sonra kadınlar da roman yazdı. Bakirelere karşı aşk yok. Yasak. Hattâ Fransa'da Aşk mahkemesi kurulmuştur, aşk mahkemesinin kânunları: Bir, kendi karısına âşık olamaz; iki, bakireye de aşk duyulamaz.

Feodal devirde **kânun** başka. İlk gece hakkı beye âit. Bu kânuna göre, evlenecek bütün kadınların tadına evvelâ bey bakar. **Derebeylik hukuku** bu.

Roman sulandırılmış ve avamın anlayacağı bir şekle büründürülmüş düşüncedir. Daha ziyâde kadınlara hitâb eder. Roman hiç bir zaman ciddîye alınmamıştır. Az okumuş, düşünmeye alışmamış halka hitâb eder. Hakikati güneş gibi gözüne sokmaz adamın.

Hâce-i Evvel'in yaptığı, yeni tanıdığı ve hayranı olduğu bir dünyâyı tanıtmak. Kendi değerlerinden kopmadan yeni tanıdığı bu dünyâyı terkib etmek.

(Bu sözler üzerine sordum: **Şinâsî**'de formülleştirilen "**Avrupa'nın bikr-i fikri ile Asya'nın akl-ı pîrânesinin imtizacı**" romanda da düşünülmüş mü?:)

Kaldı ki, Avrupa'nın bikr-i fikri yoktur. Yunan'dan beri düşünmektedir ve o da Asya'nın mîrâsı Yunan'a. Hattâ Avrupa'nın bikri de yok, çoktan izâle edilmiştir. Sonra Asya Osmanlı mıdır? Akl-ı pîrâne de yanlış. Osmanlı, Asya mıdır? Bütün Asya Osmanlı'dan mı ibarettir.

Osmanlı'da okuyup yazan avamlıktan çıkar. Hattâ o bile ölçü değil. Ârif-i billah olup ümmî olanlar da var.

Bir defa bu makalede bir çok yanlış var. **Kemâl Tâhir, Ahmed Midhat**'a tepeden bakar. Nitekim şakirdi de tepeden bakar Romanda Hesaplaşma'da. Romancıların hepsi Ahmed Midhat'ın devamıdır. **Naci Çelik** ise "Yolu tıkadı" diyor.

Ahmed Midhat Batı ile mezcediyordu medeniyetimizi. Bir yerde **Evliya Çelebi**'nin üslûbunun devamı. Bir yerde bana da tatlı ve sıcak gelir Ahmed Midhat'ın üslûbu.

Bu bedbaht bir makale. Sâdece bu takdîr etmiyor ki Ahmed Midhat'ı. **Tanpınar** da yazdı. Söylenmemiş yeni bir şey yok. Necmeddin de yeni bir şey söylemiyor. Nesini beğendiler bunun, anlamıyorum.

8 Ekim 1978

Türk edebiyatında nesir, doktora tezinden ziyâde doçentlik tezi. Doktora, biliyorsun, bir mevzuu derinlemesine tedkiktir. Doçentlik ise geniş. Tanzimat sonrasını bile yapmak kolay değil. Yüz binlerce el yazması var. Tercümeler var. Hepsi girer.

Hüseyinzâde Ali Turan üzerinde çalışılabilir bence. **Gökalp**, fikirlerini ondan almış hep. İki kitabı var basılmamış. **Siyâset-i Fersâ** mıdır nedir? Biri de destanımsı bir şey.

Türkçülük hareketinde harsî Türkçülük Batı'dan, siyâsî Türkçülük Rusya'dan gelmiş. Gökalp tek satır yeni bir şey getirememiş bence.

☆ ☆

(**Ruhi Ayangil** geldi:)

Mûsikî müphemin dili. Müphemin ve beşerin. Mûsikî ile düşünce anlatılmaz. İnsan kanatlanır mûsikî ile. Alışkanlığın çok büyük tesiri var, kulak alışkanlığının.

Bir başka milletin mûsikîsini anlamak çok zor. Şiiri de öyle. Mûsikî daha mahrem, daha içten. Mûsikî seziş.

Mûsikîye girmek istedim, giremedim. **Chopin**'i, **Bach**'ı çözmek istedim, çözemedim. Plâklar aldım falan. Fakat giremedim dünyâlarına.

Kendi mûsikîmizi severim ve dinlerim.

Bâzı ülkelerin kültürü söze dayanıyor, bâzılarının saza. Asya saza dayanıyor.

(Cemil Hoca **Ruhi Ayangil**'e "Harap mabedin uyanık ve şuurlu bekçisine" diye imzalı bir kitap hediye etti. Tam bu sırada da **Ergun Göze** geldi:)

E. Göze:

– **Zekeriyâ Sertel**'i okudunuz mu?

– Okumadım, bir çok sebeplerden dolayı. Sonra, Zekeriyâ Bey fazla nesirdir. Bir şiirin dalgalı dünyâsına giremez. Nesir derken, kanatları yoktur mânâsında kullandım.

E. Göze:

– Karısının kurbânı olmuş. Selânikli karısı.

– Ruhi Beyciğim! Mağaranın dışı üzerinde durmanızı istirham edeceğim.

Hazırlanmam lâzım, yabancı dillerden. Sekreterlerim yabancı dil bilmiyor. Şu anda kendimi de hazır bulmuyorum. Benimkisi kolu bağlı dövüşmek. Pek çok konu var yazılan. Bir nevî cambazlık yapıyorum. İmkânsızlıklar içindeyim. Elim ayağım maddî olarak bağlı.

E. Göze:

– Bir haftaya kadar ya komünist ihtilâl yapacaklarmış veya Bülend'e yol...

– **İbn Haldun** politika ile en az âlimler uğraşır, diyor. Biz uğraşamıyoruz.

E. Göze: Son devir çok değişti. Adamları yiyor, rejimleri yiyor, vatanları yiyor.

– **Ahmed Şuayb**, câhildir, ümmîdir. Hoca idi Hukuk'ta, fetret devri adamıdır. Fakat bütün bu hatâlarını affettirecek bir meziyeti vardır, ciddîdir. Batı'yı anlamağa çalıştı. **Flaubert**'i, **Bruntiere**'i tanımağa ve tanıtmağa çalıştı. **Sabri Esatlar** ise yangın yerinde adam olmuşlar. Gazeteciliği, profesörlüğü hep bedava bulmuşlar.

15 Ekim 1978

(8 Ekim tarihli sohbeti sürdürüyoruz. Ruhi Ayangil **Memduh Cumhur** ile tekrar geldi.

Mûsikî bahsi Türkiye'de bir hayli cangıllı bir mes'ele hâline getirildi. Bunun kökleri ve suçluları kimlerdir?:)

Tarihçilerin bir konsensüsü var. Bir hâdise üzerinden en az otuz sene geçtikten sonra konuşurlar. Tabiî ben biraz haksızım.

Evvelâ, **Atatürk**'ün bir ideolojisi var mıdır? Atatürk bir ideolog değildir. Atatürk bir devri kapatmıştır. Atatürk mevzuunda mutlak olarak tarafsız olamayız. Tanzîmat'tan beri devam ede gelen ikiliğe son verdi. Fakat ben Atatürk devrinde yaşıyorum. Karşımdaki insanlar başka türlü düşünüyorlar.

(Cemil Hoca'yı bir panele çağırıyorlarmış. Davetiye almış. Onun için biraz heyecanlı ve huzursuz:)

Ben çabuk kızan bir insanım. Tehlikelidir konuşmam. Belki yazıda daha temkinli olabilirim.

Kafamda mûsikî için bir takım yarı hakîkatler var.

Şimdiye kadar açık oturumlara da katılmadım. Ayrıca tecrübesizim de. Ben bu mevzuda cesaretsizim açık oturuma iştirak için.

Müzik en az tehlikeli mevzu hakîkatte. **Sedat Zeki** anlatmıştı: Nutuk'u Fransızca'ya tercüme için çalışıyormuş. Dolmabahçe'de her gün Riyâset-i Cumhur Orkestrası gelirmiş ve M. Kemâl def edermiş huzurundan. Fakat ertesi gün tekrar emr edermiş.

M. Kemâl'in vaziyeti mezar kazıcılığı. Kılıçla ameliyata kalkışmak bir yerde. Bir saltanata son verdi. Bakiyelerini de temizlemek istiyordu.

Ziya Gökalp'ta da maksat budur: İslâm öncesi Türkleri sahneye çıkarmak, eski devri kapatmak cehdi.

Rusya'da maksat mujiğe inmekti. Bizdeki ondan farklı. Mujik, gerçek Rus halkı. Çar halkı ikiye ayırmıştı: Sakallılar, sakalsızlar, diye. Aydınların halka gitmesi şarttı. Bizde ise böyle ıstırap içinde halk da yoktu, sınıflaşma da yoktu. Halkımız İslâmdı, havas da İslâmdı. Halk aydın münâsebeti son derece esnekti. Çoban sırasında sadrâzam olabiliyordu.

Hüseyinzâde Ali Turan, Rusya'da gördüğünü Türkiye'de tatbike çalıştı.

M. Kemâl **Halk Partisi**'ni kurdu. Fakat halktan kopmuşların, aydınların partisi oldu zamanla.

Mûsikî de saray mûsikîsi olarak görüldü ve mahkûm edildi.

Ben despot bir konuşmacıyım. İtiraz edilmesine dayanamam. Çünkü daha önceden sorulabilecek bütün mes'eleleri tedkik ederim. Otuz sene hocalık yaptım ve dâima sabahlara kadar hazırlanarak çıktım sahneye.

XIX. asırda mutlak hükümran **Hugo**, romanda, şiirde, siyâsette. İmparatorları tahttan indirmiş. Batı'da Hugo'ya baş kaldırmak adetâ hâşâ Allah'a baş kaldırmak demek.

Zola, Hugo'yu tenkid eder. Artık sussun, zevkler değişti, müsaade etsin, biz konuşalım, der.

Bu mevzuda korkaklığım ve cesaretsizliğimle söylüyorum, teklifi reddediyorum ama seviniyorum da. Garip bir ruh hâli içindeyim.

Bu mevzuda, M. Kemâl'le alâkalı üç-dört kitabı, **Fransız Ansiklopedisi**'nin müzik bahsini tekrar okumam lâzım.

Hilmi Yavuzların karşısında küçük bir hatâm beni öldürebilir. Emperyalistim ben bu mevzuda.

Benim için, beşer târihi içinde doğmuş bütün nur hâleleri dosttur. **Gazali** de, **Bergson** da, anladığım ölçülerde dosttur.

Son olarak Pınar'da yazdım: Bir dekartçı marksist olabilir mi? Elbette olabilir. Çünkü en son varacakları nokta Dekart'tır. Anla, bu dergi **Komünizmle Mücâdele Derneği**'nin dergisi. Neler yazıyorum...

Türk insanı pek çok felâketlere uğramış. En büyüğü de cehalet. Ben bu memleketin ninnileri, ezanları, türküleriyle büyüdüm. Avrupa'ya düşman değilim. İki Avrupa var: Kolonyalist, kapitalist Avrupa'nın düşmanıyım. Ama düşünen, dost olmak isteyen Avrupalı'nın dostuyum. Böyle düşünmemin sebebi de

Avrupalı oluşumdan. Avrupa'nın en iyi kafasıyım. Kafa olarak fazla Avrupalıyım çevreme nisbetle. Doğu fazla mübalâğalı. Ayıklanmalı, diyorum. Ben îmânımla, dilimle, zevklerimle **İslâm** ve **Türküm**, ama kafaca Avrupalı.

Bugün kader mes'elesi üzerinde çalışıyordum. **Sartre**'dan **Spinoza**'ya kadar herkes bir şey söylemiş. **Kur'an**'dakine tek ilâve yok. Avrupa Allah'ı paranteze aldığı için kendi göbeğini kendi kesmiştir. Osmanlı'nınki **vahiy medeniyeti**. Şüphe yok. Felsefe onun için yok. Osmanlı'da Batı mânâsında mütefekkir onun için yok.

Türkçe'yi Türkiye'de en iyi ben bilirim. Üslûp sahibiyim. Fransızca'yı, İngilizce'yi bilirim. Fakat Türkçe vazıh bir dil değil. Düşünce ifâde edilemiyor. Tefekkür dili olmamış. Bu arada bir neslin yaptığını bir başka nesil yıkıyor. Nesiller arasında diyolog yok. Penelepon'un örgüsü.

Sol, kitaplarımı **Ötüken** basıyor diye okumuyor. Ben sağa-sola değil, bağnazlığa düşmanım. Sağ, bana îtibar etmekle, yazılarımı, kitaplarımı basmak, okumakla bir uyanışın içindedir. Sol ise uyuyor.

Her devirde ancak bir kaç kişi düşünebilir. Düşünce herkesin işi değildir. Mes'ele bu bir kaç kişinin bu sesini çoğaltmak, yükseltmek.

Benim nezdimde **Marks**'la **Said-i Nursî** arasında hiç bir fark yoktur. Elbette insan olarak hatâları var. Mutlak hakîkati hiç kimse bütünüyle kucaklayamaz. İnsana ve insan düşüncesine sonsuz hürmetim var. Fakat ben de okudum. Marks'ı da okudum. O biliyorsa ben de biliyorum.

Hıristiyan veya müslüman olunur, ama—ist olunmaz. İnsanlığın bütün fethiyle beraberim.

Düşünce bir çile. Bir insan bu oyuna tâlipse, bu adam yaşatılmalı. Halbuki cemiyetimiz öldürmeğe çalışıyor. Herkes yangını söndürmeğe geliyor. Milyonda bir kişi düşünür ancak.

Bütün büyük insanlar bir terkibdir. **Marks**'tan **Hegel**'i, **Saint Simon**'u, **Goethe**'yi çıkarın, ne kalır geriye? Küçücük bir odacık.

İnsanları ayıran her düşüncenin aleyhinde, birleştiren her düşüncenin yanındayım.

Benim için mühim olan **hüzn-i umûmî**. Hiç bir ihtirasım yok. Karımdan son derece memnunum. Saçlarını süpürge yaptı düşünebilmem için.

Ruhi Ayangil:

– Acaba kitabınızı basan yayınevi sizdeki genişliği kavrayabiliyor mu?

– Hayır! Seziyor sâdece. Bütün düşündüklerimi söyledim mi? Hayır. Yalnız, söylediklerim düşündüklerimdir. Ben sağ-sol ayırmıyorum. Düşünen için sağ-sol olmaz.

Ben yalnızım. İnsan sesine susuzum. Sağ-sol modadır. Düşünce hür ve seyyâldir. Yalnızım, çünkü sağ da, sol da anlayamıyor.

Benim arkadaşım **Kerim Sadî**, sağ mıydı, sol muydu? Marksistti. Fakat o derecede **Mevlânâ**'yı severek okurdu. Sol mu, belli değil. **Kemâl Tâhir** de öyle. **Attila (İlhan)** da benim için sağ mı, sol mu belli değil. Fakat benim için bunlar düşünüyorlar. Evlâd-ı nurdandırlar. Sağ-sol budalalar için.

Herkeste saplantı olabilir. Ama bu saplantı büyük hakîkat içinde erir. **Attila**'da **Atatürk** bir saplantıdır. Atatürk'e bağlı bir sosyalizm teklif eder. Beni şahsen tanır, zaman zaman selâm ve hürmetlerini gönderir.

Memduh Cumhur:

– **Attila** mûsikî üzerine yazdı. Arkadaşlar haberâr olamadılar.

Ruhi Ayangil:

– Biz de zâten onun yazılarıyle uyandık. Cemil Meriç'le **Attila İlhan**'ı ikili bir konuşmada bir araya getirmek düşüncesindeyiz.

Benim kitaplarım birer düşünceye davet. Kemâl Tâhir de, Attila İlhan da aynı şeyi yapıyor. Dürüstüz. Art niyetimiz yok.

Vaktiyle **Esat Âdil** vardı, Belçika'da tahsil yapmış. Savcılık yaptı burada. Marksistti. Bilir miydi? Hayır. Evvelâ **Tan**'da yazdı. Sonra Gün'ü çıkardı, orada ben de yazdım. İlk defa **1946**'da **Sosyalist Parti**'yi kurdu. Fakat **Abidin Dino, Nuh'un Gemisi**'ni çıkardı. Tek gayesi Esat Âdil'i yıkmaktı. **Şefik Hüsnü** de yazdı aleyhte. Attila, Şefik Hüsnü'ler tarafındaydı. Bana da "Bizim partiye geç" diyorlardı. Her iki taraftan da arkadaşlarım vardı. Kabul etmedim.

Esat Âdil tevkif edildi, gazetesi kapatıldı. Tek yadigâr Attila İlhan kaldı. Şefik Hüsnü'yü Rusya destekliyordu, çünkü daha ortodokstu. Soldaki kavgaların kökleri buralara dayanır.

Varlık'ta Attila, hakkımda sanki ölmüşüm gibi yazı yazdı. **Balzac**'ı ondan tanıdık, diyordu. Ben de bir mektup yazdım. Göndermedim. Kemâl Tâhir'le konuştuk. Attila'dan bahsettim. Kemâl Tâhir "O polis" dedi. Aramız bozuldu. Mektubu yırttım attım.

İntelijansiya çok gariptir. Düşünülmeden söylenen sözler insanları düşman ediyor. Bu, Doğu'ya has bir hastalık. Yok o polismiş. Yok bu.

Aclan Sayılgan'ın bir romanını okudum, hakkında yazdım. Sayılgan'ın **MİT**'ten olduğu söylenir. Fakat ben dostça yazdım hakkında. Bir mektup gönderdi, teşekkür ediyordu: "Sizin yazınız benimkinden kompozisyon itibariyle daha derli toplu" dedi. O kadar. Halbuki ben elimi uzatmıştım, dostça.

22 Ekim 1978

Bianci'de Padişah (1835)

Pâdişâh, Osmanlılar'da şahın koruyucusu. İmparator mukabili. Şah, İran hükümdarı, Osmanlı şahı koruyor. **Kanunî, I. Fransuva**'ya iltifat olsun diye pâdişâh demiş. O zamandan be-

ri Fransa hükümdarları yalnız Türkiye'de değil İran'da, Hindistan'da ve bütün islâm ülkelerinde pâdişâh diye anılır. Oysa **Alman İmparatoru**'nun unvanı **Nemçe Çasarı**'dır. **Viyana sarayı**, her anlaşma sonunda **Bâb-ı Alî**'den Alman hükümdarına pâdişâh denmesini istemiş. Bâb-ı Alî her defasında bu talebi reddetmiş, nihayet **Roma İmparatoru** unvanını vermek zorunda kalmıştır, ama pâdişâh lafzını kullanmamakta ısrar etmiştir. 1739'a kadar **Rus Çarı**'nın Osmanlı protokolündeki adı **Moskov Çarı**, sonra da **Rusya Çarı**'dır. 1739'da Fransa'nın aracılığıyla **Belgrad Muâhedesi**'nde **Rus Çariçesi**'ne ilk defa olarak cümle Rusyalılar'ın imparatoriçesi ünvânı verilmiştir. Çariçe 1774'te bu ünvâna **Rus Pâdişâhı** kelimelerinin eklenmesini istemiş ve talebi is'af edilmiştir. Fakat daha sonra kabul edilmiştir.

Pâdişâhın unvanları: Âzım-ı padişah-ı zaman, Ekrem-i hevakîn-i devrân, Sultanü'l-Berreyn ü Bahreyn, Hâkanü'l-Maşrıkeyn ve'l Mağribîn, Hâdimü'l-Haremeynü'ş-Şerefeyn, Aynü'l-insânî ve İnsanü'l-Ayn.. Hazretleri.

Çok garip. Altı yaşımda ablamla kitapçı dükkanına gitmiştik. **Türk Sazı**'nı gördüm. Rica ettim. İlk okuduğum, sökmeğe çalıştığım kitaptır, insanî, demokratik, milliyetçi bir havası vardı. Üzerimde çok tesiri vardır.

Ayrıca **Târih-i Harb-i Yunan** diye bir târih kitabı daha vardı, resimli. **Edhem Paşa**'nın resmi vardı başında. **1897 Yunan Harbi**'nin târihi.

Ablam, kitaplar, romanlar okurdu. **Müsâmeretnâme**'yi okumuş bana. Hatırlamıyorum.

Türkçe Şiirler bende var. **Rızâ Tevfik** bir ön söz yazmıştır. O zaman edebiyatçılar arasında bir konsensüs vardı, anlaşma, ittifak. Tabiî Servet-i Fünuncular arasındaki sesten farklıydı getirdiği ses.

Cemâleddin Efgânî ile nasıl temas etti **Mehmed Emin**? Hayret edilecek bir nokta. Fakat herkes gidip geliyor konağına.

Türkçe de öğrenmiş olabilir. Dârülfünûn'un küşad merasiminde okuduğu takriz Arapçadır.

(**Mustafa Miyasoğlu**'nun 17 Ekim 1978 târihinde neşredilen tenkid yazısını okuduk. Yazı **Mağaradakiler**'i konu almış:)

Mehmed Emin Gümrük'te çalışırmış. Öldüğünde dört tane adam varmış cenazesinde. Çok sönük bir cenaze. İstanbul milletvekilliği var. **Mustafa Kemâl'e** methiyeleri var. Arkadaşı **Sıddık Bey'le** Gümrük'te beraber çalışmışlar. Sıddık Bey de Kuzguncuk'ta oturduğum evin sahibiydi. Mehmed Emin'in arkadaşları pek tanımazlarmış. İş dolayısıyle, konuşmaları dolayısıyle pek dikkate almazlarmış. Sıddık Bey Karadenizli. Daha dürüst, daha müslüman bir adamdı. Gümrük Baş Müdürlüğü'nden mütekâid idi.

(Ben: Türkçülük, Osmanlıcılık, İslamcılık mevzuları üzerinde çalışılmamış:)

Bu mevzu için **Üç Tarz-ı Siyâset'i** okumak lâzım. **Hüseyinzâde Ali** ile geliyor bâzı fikirler. **Uriel Heyd** sâdece Gökalp'ı tedkik etmiş, gerisini görmemiş.

Bu insanlara söylüyorum: Her gün abuk sabuk şeyler yazacağınıza alın bir kitabı, tedkîk edin.

Yusuf Akçura, Türk Yurdu'nun kurucusu, âlim, fâzıl bir adam. **Türk Târih Kurumu**'nun da başkanlığını yapmış. Bu mefhumları Akçura tedkik etmiş. Okunması, konuşulması gerekir. **Ziya Gökalp** ile nerede birleşiyorlar, nerede ayrılıyorlar, bunlar söylenmeli.

Ulemâ okumuyor. Kızım, oğlum benim yazılarımı okumuyor, bırak gerisini. Bir **Miyasoğlu** okuyor. Bir yazıyı oku, ele al, tenkîd et be birader. Miyasoğlu da sondaki yaprakları okumuş, benim sözlerimi aleyhime kullanmış. Tek kızgınlığı, kendisine göndermedim kitabı.

Miyasoğlu tenkidle tefekkürü bir birine zıd zannediyor. Tenkidsiz tefekkür olmaz. Tek adım atamazsın tenkidsiz.

Zeki Paşa Tophane Müşîri, otuz sene müşirlikte kaldı. **Sedat Zeki**, onun oğlu. Zeki Paşa devr-i Hamîdîde müşirlik yaptı.

Sedat Zeki 1950'de verdi bu yazıyı. Târih yazıyordu. Belki yazdı da. Adam bu yazıları bana verdi, oku diye. Bir kaç sene sonra da öldü. Adamdan kalanlar bunlar. Adı: **The Rawest Deal of The XIX. Century** (On dokuzuncu asrın yüz karası).

Sedat Zeki 1890'larda doğmuştu. Almanca, Fransızca, İngilizce biliyordu, tâ çocukluğundan îtibaren. Kız kardeşi **Ali Kemal**'in hanımı. 1908'de evleri ellerinden alındı. Mısır konsolosu oldu. Beyoğlu'nda evleri vardı. Vedat Zeki kardeşi. Sedat Zeki 1965'lerde öldü. **Vedat Zeki** bir budistti. Evlerine davetliydim. Yemek yedik. Hanımı ile tanıştım Sedat Zeki'nin, fakat bizimle oturmadı sofraya.

5 Kasım 1978

(Türk dilinden söz açtım:)

Necip Âsım'ın hiç bir şahsiyeti yok. Madrabazın biri. **Leon Cahun**'dan tercümesi var. Edebî bir şahsiyeti yok.

Necip Âsım bana sevimli gelmez, vallahi neden bilmem. Edebî tarafı yoktur, dil mes'eleleri, biraz târih vardır sâdece.

Külliyât-ı Azîziye fi Lûgati'l-Osmaniye British Museum'da müsveddeler hâlinde duruyor. **Redhouse** çok çalışmış. Türkçe'nin tek lûgati. **Fuad Paşa**'ya yazmış bir mektup, alın şunu, basın diye. Ama devletin baktığı yok. Misalli lûgat üstelik. Emsal ve şevâhidiyle berâber. Haydi o devirlerde imkân olmadı. Cumhuriyet devrinde de mi imkân yoktu? **Hüseyin Kâzım**'ın lûgatinden başka da lûgat yapılmadı. Birinci Cihan Harbi'nden beri lûgat yok Türkçe'de.

Redhouse 1846'dan îtibâren 1890'a kadar çalışmış lûgat üzerinde. Garib, Redhouse'un hayâtı. 1811'de doğmuş, öksüz. **Cristian Hospital**'de okumuş, sonra bahriye bilmem ne mektebi. 1826'da 15 yaşında bir gemiyle İstanbul'a geliyor. **Bahriye-i**

Osmaniye'yi görüyor. Orada bir memuriyet alıp Devlet-i Osmaniye'nin hizmetine giriyor. 1853'e kadar çalışmış. Rusçası, İtalyancası vardı adamın. Redhouse'un ilmî bir formasyonu da yok. Matematik biliyor sâdece, o kadar.

Talat Sait Halman, Gibb'i tercüme edeceğini söylüyordu ama daha bir şey çıkmadı.

5 Kasım 1978

(**Ali Yardım**'dan gelen mektubu okuduk. Ali Yardım **Mağaradakiler**, kitabımı biraz tenkid ediyordu:)

İltifatlarındaki samîmiyeti ne dereceye kadar doğru, bilemem ama tenkidleri de doğru. Söylediği adam olmak isterdim ama. Tenkid değil, iltifat.

İlk gedikleri sen açtın bende. İslâm denince aklıma sâdece şeriat geliyordu. Bir de bir kaç şiir vs.

Akla fazla yüklendim. Avrupa akıl demek.

Said-i Nursi'de sıcaklık yok. Soğuk. Ölümün, fosillerin soğukluğu var. Devri içine hapsolmuş.

Ken'an Rifâî devrini aşmış, bütün insanlığa hitâb ediyor. San'atkâr da üstelik.

Said ise san'atkâr değil, üslûp yapmağa kalkışmış. Çığlık değil, parlayan kılıç değil. İkinci, üçüncü dereceden bir tek şakirdi bile çıkmadı.

Şâkird, taklid eder bir devreye kadar, tâ kendisi oluncaya kadar.

Sen açtın başıma bu derdi. Hocam sensin. Başlangıçta bir hayli canım sıkıldı. Şimdi hak veriyorum. Hind'i yazarken, şimdi anlıyorum, anlamadan yazmışım. Kitap gayrı mer'î idi. Doğmadan öldü. O devirde kimse okumadı. O devirde herkes Avrupa ile meşguldü Hind, yalnız bir adamın çığlığı. Cemiyetin insana çok büyük tesiri var. Asya'nın bir kısmının, bir parçasının beyannâmesidir o. O devir okuyucusu diyalog kurmadı.

Hind'i bastırmak için çektiğim sıkıntıyı, yazarken çekmedim.

Haddizatında lisedeyken tasavvufla meşgul olmuştum, çeşni olarak.

22 Ekim 1980

(Kurban Bayramı'nın 4. günü. Okuduğumuz yazıda geçen bir yabancı ismi yanlış telaffuz etmiştim:)

Başka dillerden aldığımız isimleri ancak bizim telaffuzumuzla vermeliyiz. Asılları ancak akademik kitaplarda geçmeli. Ben halka hitâb ediyorum. Öğrenmeye mecbur değil. Kimse İngilizce, Fransızca, Almanca bilmeğe mecbur değil.

Çocuklar bir gün, 20-25 sene evvel, bana sordular derste. Hocam, **Lukyanus** hakkında ne dersiniz? diye. Ben de "Vallahi iyidir!" dedim. Eve geldim. Kafam patlıyor. Kim bu Lukyanus? Meğer **Lüsien** (Lüsyen) imiş. Halbuki bütün kitaplarını okumuşum. O anda bilseydim onun Lüsyen olduğunu daha başka şeyler söyleyebilirdim. Hakikatte ben haksızlık ettim, dürüst davranmadım çocuklara. Sormalıydım, kim diye. Telaffuz, kendi telaffuzumuz olmalı.

(**Ruhi Ayangil Kırk Ambar'ın Dünyâ Edebiyatı** kısmını okuyordu. Bitirmek üzereyken **Durali Yılmaz** geldi. Durali Yılmaz'a da "**Nihayet Balzac**" bölümünü okuttu.)

31 Aralık 1981

(Bir taraftan hocalık, bir taraftan tezimle ilgili kütüphane taramalarım yüzünden Cemil Hoca'ya yardıma artık eskisi kadar sık gidemiyorum. Evvelki pazar eşim **Asuman Hanım** ile birlikte ziyaretine gitmiştik. O zaman konferansa hazırlanabilmek için yardıma ihtiyâcı olduğunu söyleyince, programa uydurup bir kaç gün gelebileceğimi söyledim. **Ansiklopediler** konusunda vereceği konferansından sonra 22 Ocak 1982'de de sohbet edecek. Konu yok. Sâdece sorulan sorulara cevap vermek istiyor.

Dün telefon ettim. İlk dersten çıktıktan sonra 11.30'a doğru Cemil Hoca'nın evine ulaştım.

Masanın üstünde her zamanki gibi kitaplar yığılı idi. Hal hatır soruştuk.

Mehmet İzzet'in Milliyet Nazariyeleri ve Millî Hayat kitabını neşretmiştim. Söz ondan açıldı:)

Milliyet Nazariyeleri ve **Millî Hayat**'ı okumağa başladım, sen getirdikten sonra Ümit'le. Okuduğum yere kadar bir hatâ ile karşılaşmadım. İyi yapmışsın.

Uyanık bir adam **Mehmed İzzet**. Esasen ansiklopedik bir mes'ele değil ele aldığı mevzular. Kimse bahsetmedi kitaptan.

Kolay değil kitabı anlamak. Şerhler düşmek lâzım anlamak için. Kitap öyle okunur.

(Daha önce **Mehmed İzzet**'i sorduğumda "**Madrabazın biri. Doçent seviyesinde biri**" demiştiniz. Buna rağmen adam hakkında çalışmaktan geri durmadım. Bakış tarzı, mes'eleleri değerlendiriş usûlü çok farklı. Hükümleri, hangi sahada olursa olsun, kolayca kabullenemiyor. Üzerinde düşünüyor ve didik didik ediyor. Makalelerinde de öyle. Kısacası bugüne ve yarına çok şey söylüyor Mehmed İzzet:)

Bir tepkiydi daha önceki sözüm. Genç bir adam. Boşa geçirmemiş vaktini hiç.

Yusuf Akçura'nın da bir kitabı var, hemen hemen aynı mevzuda. Gördün mü onu?

(– Akçura'yı okudum. Makalelerini, kitaplarını okudum. Hattâ **Muasır Avrupa'da Siyâsî ve İçtimâî Fikirler ve Fikrî Cereyanlar** diye bir kitabı da var. Mehmed İzzet'in kitabiyle yer yer paralellikler görülüyor.)

– **Mehmed İzzet**'inkinden önce mi basılmış?

(– Hayır, aynı senede. 1339'da.)

– Yusuf Akçura'nınkini çoktan okudum. Mehmed İzzet bunsuz okunmaz yalnız başına. Aç bakalım, görelim neler var kitapta.

(– Efendim, **Milliyet, Müsavat, Hürriyet, Sosyalizm** var.)

– Çekler, Slovaklar, Lehler'le alâkalı mühim bahisler var.

Bugün bu adamlar hakkında bir şey bilmiyoruz. Onlar bizden aydınlık görüyorlar mes'eleyi. Ciddî olarak Akçura üzerinde kimse durmadı bu güne kadar. Milliyet mefhûmu ile sosyalizm üzerine söylediklerini bugüne kadar başka kimse söylememiş. En güzel yazı bu ikisi kitapta.

İster **Mehmed İzzet**'ten, ister Akçura'dan bir şeyler oku. Hangisini istersen.

(– Mehmed İzzet'e devam edelim Hocam. Yarım kalmasını istemezsiniz her halde.)

– Oku, fark etmez.

(**Milliyet ve Irk, Milliyet ve Coğrafya, Milliyet ve İktisad** bahislerini okuduk:)

Ben milliyet mes'eleleriyle uğraşmadım hiç. Meşgul olmadım. Başka şeyler vardı kafamda.

(**Sâdık Bey** geldi; Cemil Hoca tanıştırdı:)

Sâdık Bey felsefe mezunu. Belediyede çalışmış bir süre. Ellerinden zor kurtulmuş belediyecilerin. Liseye geçti. Açığa aldılar şimdi de adamı. Emekli. İzzet'in sınıf arkadaşı.

Sâdık (Göksu) **Bey**:

– 1982 senesi için gazetelere akseden bir takım kehânetler var Hocam. **Nostrodamus**'un dedikleri çıkıyor olsa gerek:

Hoca:

Nostrodamus zekî bir adamdı. Sembollerle yazmıştır kitabını. Rübâîler şeklinde. Bende de olacak kitap. Nereye kaldırdım, bilmiyorum. Rumuzlarla konuşuyor adam. Tefsîr ediliyor. Bir çok kitabı var.

(Söz **Ziya Somar**'dan açıldı. Mehmed İzzet'in hayâtı ile ilgili yazımdan dip notu okudum:)

İhsan Kongar'ın sınıf arkadaşıydı Ziya Somar. Bir kaç defa karşılaştık hayatta. Entellektüel değildi. **Bomonti**'de bir lisenin yemeğine gitmiştik. Aynı masaya tesadüf ettik. O zaman görüyordum daha.

Yemekte: "Cemil Meriç! Sana on dakika müsaade. Edebiyattan, felsefeden bahsedebilirsin. Böyle ciddî konulardan. On dakikadan sonra konuşmanı dinlemem. Müstehcen konuları konuşurum ondan sonra. İşte saat, on dakika sana!" dedi adam. Çok garip.

Tevfik Nevzat ile alâkalı bir kitabı olacak. Bir de **İzmir'de Edebî Hayat** diye bir kitabı olmalı. Mühim. Kimse durmadı bu mevzuda. Yazmak lâzım bunları.

Kubbealtı'ndaki **Sohbet** bana **Ümit**'in kazığı. Telefon ettiler. Sohbet olsun dedi Ümit.

Yahya Kemâl'in kitapları yok bende evlâdım. **Kendi Gök Kubbemiz** var bir, o kadar. Diğerlerini almak istiyorum.

Yahya Kemâl de mühim bir adam. Üzerinde **Tanpınar**'dan başka yazan olmadı. Tanpınar hakkında da yazı yok değil mi?

(Talebeleri var diye kimse cesaret edip yazmıyor olsa gerek Hocam:)

Talebeleri hayırlı evlât olsalardı şimdiye kadar yazarlardı. Bir kaç makalede bırakmazlardı.

(**Ansiklopediler** konferansınızda sizi tanımayanlar çok farklı bir kanaate sahip olmuşlar. Cemil Meric'in gözünde Fransa'dan başka ülke ve Fransız kültüründen başka kültür yok, diyorlar:)

O gün de söyledim: Fransızlar, insan zekâsının sekreteriyiz, diyorlar kendilerine evlâdım.

(**Eşref Edip** çıkarmaya teşebbüs ettiği **Türk ve İslâm Ansiklopedisi**'nin başında bizdeki ansiklopediler, ansiklopedik kitaplar hakkında uzun bir liste veriyor. Onu gördünüz mü Hocam?:)

Bizde ansiklopedi yok, ansiklopedik çalışmalar var. Onlar da ne dereceye kadar girer?

Mu'cemü'l-Büldan.. Şemseddin Sâmî bir tek cildini kaldıramamış yerinden. **Köprülü Kütüphanesi**'nde görmüş. Fransızlar hülâsa etmişler kitabı. Ben onu gördüm. Bende var hülâsa. Yazarı **Yakut el-Hamevî**. Fransızlar'ın hülâsası **İran Lûgati** adını taşıyor.

İkinci konferansta İslâm dünyâsında ansiklopedi mevzuunda konuşmam istendi.

Hüseyin Nasr bir kitap yazmış İngilizce. Meşhur **Gibb** de bir ön söz yazmış. **Millî Eğitim ve Kültür** dergisi neşretti yazımı. Güya para da vereceklerdi. Mektup da yazdılar para vereceğiz diye. Bir ses çıkmadı henüz.

Sâdık Bey:

– Hatırlatsanız Hocam...

Ben yapamam evlâdım. **Hüseyin Nasr** şimdi **Harvard Üniversitesi**'nde.

Dün **Redhouse**'un 170. doğum yıl dönümüydü. Pazartesi **Yeni Devir**'de çıkacak hakkındaki yazım.

Redhause'un lûgatinin en iyi baskısı 186l'dekidir.

(Yeni Devir'de çıkacak olan yazıyı okuduk:)

Bu Ülke, Anda'da bitmiş. Yeni baskısına bunları da ilâve etmek istiyorum evlâdım.

Cami Baykut, ilk Türkiye Büyük Millet Meclisi millet vekillerinden ve Türkiye Cumhûriyeti'nin ilk Hâriciye Vekîli.

Hayâtımda ondan başka hürmet ve heybet telkin eden adam olmamıştır üzerimde.

Cami Bey'in sekreterliğini **Sait Faik** yapıyordu gazetesinde. Cami Bey **Kitab-ı Mukaddes** tercümesi üzerinde de çalışmış. **Kayhan Sağlamer** kitabında yazıyor, **Bir Başbakan Nasıl Doğdu**. **Ecevit**'in de hocasıymış Kolej'den.

Cami Bey ile karşılaştık. O sıralarda tercüme tenkidleri yapıyorum. Sekreterlik teklif etti gazetesinde. Ben: "Yapamam, bu iş ayrı bir iş. Hazırlığım yok", dedimse de ısrar etti. Cami Bey haklı buldu mazeretimi. İllâ bir iş vermek istiyor gazetede. Bu sefer yabancı basın kısmını teklif etti. Tarayacağım ve tenkidler yapacağım. Olur, dedim. Tam adresimi alacaktı, **Esat Âdil** "Efendim, ben Cemil'in samîmî arkadaşıyım, her gün beraberiz. Yapsın, yazıyı ben getiririm. Adrese falan lüzum yok" dedi. Mâni oldu. Bir daha da karşılaşamadık Câmil Bey'le. Sonra **Tan** hâdisesi oldu. Esat Âdil kopardı münâsebetlerimizi.

Çok yalnızım evlâdım. Eski gücüm kuvvetim de yok artık. Enerjim tükeniyor.

Kubbealtı'ndaki sohbette beni tanıyanların, kitaplarımı, yazılarımı okuyanların suâl sormasını isterim. Öyle garip suâllerle karşılaşmak istemiyorum. Meselâ sizler sormalısınız.

(Ben şimdi ne sorayım Hocam.. **Sultan Galiyev** hakkındaki hükmünüz nedir?:)

Sultan Galiyev mühim bir adam. Müslüman ama sosyalist. Rusya'da ihtilâl olur. Adamın arkasında İslâm dünyâsı var. Fikirleri de çok mühim. **Lenin** korkar. Başını keserler adamın.

Hakkında bir kitap vardı Fransızca. Tam onu tedârik etmiştim ve üzerinde çalışacaktım ki, bir de baktım kitap Türkçe'ye tercüme edilmiş. Fakat tercüme berbat. Bıraktım sonra.

31 Ekim 1982

Kubbealtı'nın konferanslarında 3 aralık 1982'de Orientalizm üzerinde konuşacağım. Şimdiye kadar kimse konuşmadı. Ben de söylemedim.

Doğuş Edebiyat, Millî Eğitim ve Kültür'de yazıyorum. **Yeni Devir**'de yazıyorum. Tabiî onlar birer müsvedde. 1500 falan satıyormuş gazete.

Rahmi Bey'e (bir dostu) yazdığım evlenme kasîdesini (16.5.1943) oğlu göndermiş. Kendi el yazısı. Rik'a.

Üzerimde Hâlid Fahri'nin **Kıraat Numuneleri** kitabının, bir ders kitabı olarak, çok büyük tesiri vardır. Elime geçerse hakkında yazmak isterim.

Bizde mektep kitapları üzerinde bir araştırma yapılmadı. İlk nümûne **Atâ Bey**'in **İktitaf**'ıdır. İktitaf dört cilt. **Muallim Nâcî**'nin "**Kuzu**" şiiriyle başlar. (Ezbere bir kaç mısra okudu).

Kimse çalışmadı kitaplar üzerinde.

Hâlid Fahri'nin de **Şarkın Sultanları** vardır (Ezbere bir kaç kıt'a okudu).

İyi bir şâirdi Hâlid Fahri. Hakkında yazılmadı.

(- Aruza veda etti Hocam:)

O devirde herkes aruza veda ediyordu. O da uydu. Hecede cılızdır, aruzda kuvvetlidir.

(**Prof. Dr. Recep Doksat** geldi.)

15 Mayıs 1983

(Öğle üstü saat 13.30 civarında **Cemil Hoca**'nın evine vardım. Evde **İzzet bey** ile **Ümit Hanım** da vardı. Biraz sonra **Sâdık Bey** geldi.)

Sâdık Bey:

– Hoca için de jübile yapsak, ne dersiniz? **Hilmi Ziya** için teşebbüs ettik. Fakat başkaları yaptı ve öylece kaldı. Hocam! İlk ne zaman yazmağa başladınız?

1928'de **Yeni Gün** gazetesinde. Taşrada. İmzam **Cemil Yılmaz** olacaktı galiba.

Ben lâyık değilim efendim. Alâkanıza çok teşekkür ederim.

Ümit Hanım:

– Esasen babam pek hoşlanmaz böyle jübilelerden falan.

Cemil Hoca:

Tefâhuru kendime yakıştıramam. Bir toplantıda merkez şahıs olmak hoşuma gitmez. Silik kalmalıyım.

Sâdık Bey:

– Bu sene 55. yazı yılınız. Son bahara doğru yapılabilir.

(**Memduh Cumhur, Ali Özgüven** geldiler. Biraz sonra **İlhan Güngören** de geldi. Bu gün **Hoca**'nın evi bir hayli kalabalıklaştı. Akşam yemeğe götürdüler.)

13 Temmuz 1983

(Ramazan Bayramı'nın ikinci günü. Hoca'ya bayramlaşmaya gelip gidenler var.

Cemil Hoca **7 Mart 1983** tarihli **Hamle** dergisindeki yazısından dolayı mahkemeye verilmiş. Karakola davet etmişler, gidip ifâde vermiş. Mahkeme Ankara'da devam ediyormuş. Suçu **Said-i Nursî**'yi övmek.

Hoca üzgün. Ümit Hocahanım da öyle. Tam mes'eleyi anlatacaktı ki, **Sabri Tandoğan** geldi. Sohbet olmadı.)

Ümit Hocahanım:

– Babam, tam annemin öldüğü gün çıkan yazısından dolayı mahkemeye verildi. İşin garipliğine bakın. Babam her zaman, anneme "Koruyucu meleğim!" derdi.

Cemil Hoca ağlamaklı. Sâdece:

– Öyleydi!)

(diyebildi.)

30 Mayıs 1987

(Son Gün)

Cemil Hoca evinin yerinde yeni yapılan gök delendeki dâiresine taşınmıştı. Ziyaretine gittiğimde Cemil Hoca'yı iyice

çökmüş buldum. Rahatsızlığı da iyiden iyiye artmıştı. Sesimi de tanıyamamıştı.

"Edebiyattan bir **Halil Bey** vardı. İyi arkadaştı.." diyebildi.

Sözün üstüne **Dr. Âlim Bey** ve hanımı geldi. Birlikte fotoğraf çektirdik.

Hoca bitmişti. Yüzünde ölüm izi vardı.

Ümit Hocahanım'a sâdece "**Tıkandım**.." diyebildim.

Hoca artık yazamayacaktı.

13 Haziran 1987

Cemil Hoca, gözlerini, yumduğu bu âlemden başka bir âleme göç ederken yeniden açtı. Nûr içinde yatsın.

DİZİN

A

A. Cerrahoğlu 31, 153
A. Dilaçar 34
A. Dumas 312
Abdullah Cevdet 110, 111, 169, 219, 299, 338
Abdullah Cillî 238
Abdurrahman Dilipak 152
Abdül Mâlik 300
Abdülaziz 116, 224, 255, 320
Abdülbakî Gölpınarlı 170
Abdülhak Şinâsi Hisar 313, 314
Abdülkâdir Zaghal 205
Abidin Dino 278, 356
Âbidin Özben 231
Âbidin Paşa 223
Aclan Sayılgan 293, 307, 356
AET 51
Âgâh Oktay Güner 156, 217, 242
Agâh Sırrı Levend 75
Ağaç 49, 161, 169, 293
Ahlâk-ı Alâiye 305
Ahmed Hamdi Tanpınar 195
Ahmed Hâşim 221
Ahmed Kudsi 47, 49
Ahmed Midhat 45, 64, 75, 99, 155, 186, 187, 188, 205, 206, 207, 208, 209, 214, 215, 216, 220, 250, 292, 312, 348, 349
Ahmed Naim 41, 294
Ahmed Râsim 53, 305
Ahmed Şuayb 209, 264, 351
Ahmed Vefik Paşa 67
Ahmet Güner Sayar 251, 252, 253, 255
Ahmet Kabaklı 34
Ahmet Muhtar 35
Akif 33, 218, 289, 299
Akşemseddin 236
Akvemü'l-Mesâlik 81, 120
Alâeddin Cemil 208
Alain 39
Alangu 281
Âlî Paşa 40, 60, 62, 158, 217, 329, 330, 331
Ali İlm-i Fânî 223
Ali Kemâl 20, 33, 99, 205, 216, 264, 301, 302
Ali Milânî 47
Ali Nâmık 190, 271, 302
Ali Nihad Tarlan 171
Ali Nusret 207
Ali Özgüven 368
Ali Süâvîler ve Hâmid 210
Ali Süavi 23, 32, 271

Ali Şîr Nevâî 28
Ali Yardım 360
Âlim 27, 65, 82, 204, 233, 234, 235, 237, 240
Âlim Bey 369
Amiel 48
Âmiran Kurtkan 53
Andre Gide 55, 207, 229, 242
Anna Karenina 223
AP 104
Arabistan 34, 299
Arap Behçet 221
Aristo 49, 50, 126, 305, 326
Arşimet 81
Arvasî 206
Âsım Bezirci 164
Asırların Efsânesi 198
Asomuar 187
Assetizm 152
Âşık Veysel 230
Âşiyan Mecmuası 207, 208
Atâ Bey 54, 367
Atâ Bey, Hammer 54
Atabetü'l-Hakâyık 157
Atatürk 55, 72, 115, 116, 155, 161, 168, 180, 222, 331, 352, 355
Atıf Efendi Kütüphanesi 318
Attila İlhan 55, 162, 316, 355, 356
Auguste Comte 296, 297
Avangard 23
Ayasofya 159
Aydın Adam Sosyolojisi 25
Aydının Kaderi 233, 285
Aydınlar Ocağı 275, 327, 328
Aydınların İhaneti 26
Ayın Bibliyografyası mecmuası 178
Aykut Edibali 191
Aziz Nesin 196, 218
Aziz Sofi 159

B

Bâb-ı Âlî 278
Bachelet 305
Bagavatgita 122, 310
Bahâ Tevfik 45
Bahariye Tekkesi 40
Baif 336
Bakî 21, 155, 321
Balzac 16, 21, 52, 55, 114, 153, 155, 175, 202, 207, 208, 220, 245, 251, 258, 295, 308, 311, 312, 347, 356, 361
Barnes 319
Baron Von Hammer 335
Barres 314
Bartelemy 305
Baudelaire 93, 291
Bayrak 94, 125, 150, 191, 333
Bazarov 158, 168
Becker 319
Bekir Oğuzbaşaran 16
Bektaşi Sırrı 25
Belinski 166, 258
Bergson 353
Berke Vardar 112
Bernard Lewis 195, 299
Besim Üstünel 36
Beşir Fuad 45, 184, 185, 187, 188, 190, 195, 206, 209, 210, 211, 214, 220, 264, 278, 279, 292
Beşlerin Beyannâmesi 207
Beydebâ 335
Bianci 356
Binbir Gece Masalları 209, 229, 304, 308, 312, 314
Bir Adam Yaratmak 279
Bodin 262, 319
Bora 63
Bossuet 152
Bozgun 143, 205
Brehmen 306

British Museum 359
Bruntiere 136, 153, 351
Bu Ülke 22, 26, 32, 35, 39, 42, 45, 46, 63, 77, 87, 89, 94, 115, 169, 196, 202, 212, 227, 245, 252, 263, 267, 299, 310, 316, 365
Bugünkü Edebiyat 24
Bulgaristan 55
Büyücü Çırağı 52, 204
Büyük Doğu 301, 324, 327
Büyük Gazete 34
Büyük Larousse 214
Büyük Lûgat 221
Büyük Türkiye Târihi 281

Ç

Câhid Irgat 218
Câhide Sonku 218
Cahit Sıtkı 220
Cami Baykut 365
Celâl Bayar 72
Celâl Kadri 345
Celâl Mukaddimesi 45, 90, 169, 325
Celâl Nuri 69, 75, 219, 276
Celâl Sılay 46, 111, 215
Cemâleddin Efgânî 20, 82, 98, 338, 357
Cemil Meriç 15, 22, 55, 56, 75, 117, 120, 124, 152, 174, 190, 203, 212, 261, 280, 310, 321, 334, 355, 364
Cemil Yılmaz 347, 367
Cenab Şahâbeddin 24
Cengiz Bey 227
Cervantes 312
Cevad 327, 333, 342
Cevdet Paşa 41, 50, 56, 62, 64, 68, 79, 216, 234, 237, 249, 250, 260, 262, 277, 306, 324, 330, 331
Cevheri Kaşgarlı 80
Cezmi Ertuğrul 24, 190, 210
Chateaubriand 122, 219
Chopin 313, 350
CHP 37, 106, 125, 150, 152, 192, 199, 200, 208
Cizvitler 189
Comisco 51
Concourt 194
Cook 312
Corneille Racine 308
Cristian Hospital 359
Cromwell 121, 169
Cumhuriyet Dosyası 46, 55

Ç

Çağdaşlaşmak 30, 55, 66, 84, 87, 90, 262
Çağdaşlaşmak, Avrupalılaşma, Modernleşme 90
Çamlıcadaki Eniştemiz 313
Çehov 153
Çernişevski 135, 138, 143, 145, 151, 164, 165, 166

D

Daniel Bell 342
Daniel Mornet 136, 153
Dante 69
Darülfünun 50
De Gaulle 32
Demirhane Müdürü 205
demokrasi 25, 31, 34, 44, 51, 105, 106, 121, 122, 125, 204, 212, 245, 246, 248, 271, 328, 331
Demokrat Parti 77
Denise Sora 308, 314
Deniz Gezmiş 78
Dev-Genç 318
Devler Ülkesi 312
Devlet-i Aliyye 19, 67, 240, 281, 285, 331, 332
Dîvan-u Lûgati't-Türk, Muhâkemetü'l-Lûgateyn 20
Dickens 202, 258
Dil Akademisi 65, 276

Dil Kurumu 44, 75
Dilâver Cebeci 328
Dimetoka 67, 114, 152, 239, 253, 287
Diriliş 223, 340
Doğu-Batı sentezi 292
Doğuş Edebiyat 366
Don Kişot 285, 308
Dostoyevski 21, 65, 114, 147, 161, 165, 207, 226, 244, 258, 259, 263, 269, 311, 320, 321
Dört İncil 208
Dreyfüs 264, 265, 266
Dubroliyubov 166
Durali Yılmaz 159, 361
Durkheim 187, 191, 297, 326
Dündar Taşer 307, 316, 323

E
Ebussuud Efendi 239
Ecce Home 25, 322
Ecevit 41, 47, 125, 179, 192, 204, 215, 279, 291, 365
Edebiyât-ı Cedîde 170, 232
Edebiyât-ı Hakîkiye Dersleri 206
Edebiyatçılar Geçiyor 222, 284
Eflâtun 61, 170, 241, 276
Ehl-i suffâ 236
Ehramlar 38
Ehrimen 306
Ekrem Hakkı Ayverdi 20
El-Telhis 239
Emil Otto 190
Emile Zola 185, 186, 264
Emin Bülend 82
Emin Sazak 228
Endülüs 69
Engels 182, 289, 337
Erbâb-ı hallü'l-akd 237
Erbâb-ı hayrat 81
Erbakan 93, 127, 299
Ergun Göze 35, 40, 112, 217, 317, 350
Ernest Renan 157
Esad Efendi 66, 79, 190, 239
Esat Âdil 356, 366
Escarpit 326
Eski Roma 204
Eski Yunan ve Lâtin sevgisi 203
Eşek dergisi 187
Evliya Çelebi 312, 313, 349
Eyüp 40
Ezop 309, 335

F
Fâlih Rıfkı Atay 218
Fârâbî 99, 136
Faruk Nafiz 74
Farzlu'r Rahman El-Ensarî 159
Fâtih 236, 246
Fâtih-Harbiye 73, 210
Faurer 189
Faurer Lisesi 189
Faust 204
Fâzıl Hüsnü Dağlarca 46, 196
Fecr-i Âtî 46, 49, 219, 230, 231
Felix Alcan 229
Felsefe Lûgati 80
Festival 78
Fethi Atay 36, 156
Fethi Gemuhluoğlu 290
Fevziye Meriç 77, 94, 95, 115, 148, 168, 173, 215, 225, 238, 278, 327, 340
Fırıldaklar ansiklopedisi 46
Fikret 31, 33, 39, 49, 87, 93, 127, 128, 185, 189, 239, 267, 271, 284, 288, 289, 311, 321, 322
Fildişi Kule 15, 177
Firarî Ahmed Paşa 200
Flaubert 216, 315, 351
Franko 32
Frankoloji 17
Fransız edebiyatı 55, 117, 121, 136
Fransız İhtilâli 57, 108, 155, 178, 246, 248, 287, 305

Fransızlar 326, 335, 336, 364, 365
Freud 315, 316
Fuad Paşa 359
Fuorier 187
Fuzûlî 21, 155, 308

G
G. Guiche 207
Galand 312
Galatasaray 189, 223, 274, 294
Galatat-ı Tercüme 208, 214
Galip Erdem 46
Gandalen 204
Gandhi 17, 299
Garip 304, 324, 353, 357, 364, 366
Gazalî 110
Genç Anakarsis'in Seyahati 305
Genç Osmanlılar 330, 331, 332
George Renard 229
Gibb 360, 365
Godot 216
Goethe 289, 335, 336, 337, 338, 355
Goldmann 307
Göl İnsanları 228
Gönül Eri 290
Grammaire Persan 335
Gramschi 180, 183
Grand Dictionaire 203
Guliver 312, 314
Gustav Lanson 326
Gustave Le Bon 111, 299
Gülistan 337
Güneri Cıvaoğlu 36
Güneş 24
Güngör 89, 172, 368
Güzel Bir Vücutta Frengi Çıbanı 83

H
Hâce-i Evvel 349
Hacıeminoğlu 189, 227
Hafız 335, 336, 337, 338
Hafız Esad Efendi 239
Hafız İdris 152
Hafız Nafiz Efendi 222
Halet Efendi 79
Hâlid Fahri 46, 274, 367
Hâlid Kalbur 345
Hâlid Ziya 79, 189, 304
Hâlid Ziya Mekitarist Mektebi 79
Halide Edib Adıvar 195, 208, 218, 224, 264, 304, 313, 334
Halil Açıkgöz 343
Halil Lütfi Dördüncü 230
Halûk'un Âmentüsü 267
Hamdi Bey 48
Hamdi Varoğlu 187
Hâmid 33, 49, 120, 121, 200, 208, 244, 311, 314, 315
Hammer 54, 184, 299, 336, 337
Hançeri 79
Hanefî 237
Hangi Batı 47, 158
Harp ve Sulh 205, 223
Harvard Üniversitesi 365
Hasan Aksay 295
Hasan Âlî Yücel 38, 123, 214, 219, 263
Hasan Fahri Şayian 175
Hasan Sadık 345
Hayat-ı Ebediyye 217
Hayat Ansiklopedisi 217
Hayrullah Örs 300
Hayyam 183, 338
Hazret-i Ali 83, 89
Hazret-i Mevlânâ 308
Hegel 45, 73, 99, 249, 296, 318, 355
Heraklitus 49
Herbelout 336
Hergün 340
Hernani 52, 121, 122, 123, 124, 127, 197, 250, 347
Hezeliyât 220

Hilmi Yavuz 201, 353
Hilmi Ziya Ülken 114
Hind 17, 40, 72, 136, 137, 160, 165, 167, 195, 198, 201, 215, 219, 248, 253, 291, 295, 298, 304, 309, 337, 344, 360, 361
Hind Edebiyatı 16, 40, 95, 165, 281
Hisar Dergisi 15, 278
Hobbes 262
Hoca Tahsin 98
Homeros 18, 112, 170
Horace 314, 337
Hugo risalesi 193
Hümanizm 203
Hürriyet Âşıkları 259, 269, 318
Hüseyin Câhid 33, 111
Hüseyin Dâniş 24, 325
Hüseyin Gâzî Yurdaydın 261
Hüseyin Kâzım Kadri 81, 221
Hüseyin Rahmi 335
Hüseyin Sarıtaş 227
Hüseyin Sîret 218
Hüseyinzâde Ali Turan 350, 353
Hz. İsâ 292

I - İ

I. Mahmud 20
İbn Haldun 250, 278, 294, 303, 318, 319, 339, 351
İbn Mukaffâ 233
İbn Rüşt 73, 338
İbnü'l-Emin Mahmud Kemâl İnal 23
İdris Küçükömer 78
İhsan Kongar 364
İhtişam ve Sefalet 16
II. Abdülhamid 67, 68
II. Mahmud 67, 68, 82, 249
III. Selim 68
İkinci Enternasyonal 51, 58, 59
İkinci Meşrûtiyet 49, 67
İkinci Türkoloji Kongresi 19
İktisat Fakültesi 60, 207, 249
İktitaf 54, 274, 367
İlhan Ayverdi 153
İlyada 112, 309
İmparatorluk 19, 68, 82, 281
Ionesco 216
İran 46, 164, 184, 185, 289, 309, 325, 337, 356, 357, 365
İran edebiyat târihi 325
İslâm Ansiklopedisi 28, 34, 268, 364
İslâm hukuku 35, 43
İsmail Habîb 227, 263, 274
İsmail Habîb Sevük 29
İsmail Habib 169
İsmail Hüsrev 71
İsmet Özel 283
İstanbul Erkek Lisesi 325
İstanbul Film ve Müzik Festivali 78
Istılah Encümeni 294
Istılâhat-ı Fıkhiyye 36
İttihat ve Terakkî 53, 302, 332
İttihatçılar 216, 301, 346
İvan İvanoviç 56
İzzet Bey 318, 367
İzzet Melih 189
İzzet Tanju 26, 118, 123, 137, 305

J

J. J. Rousseau 35, 219, 225
J. Ohannet 205
J. P. Sartre 314
Jandark 187
Janus 156
Jön Türkler 331

K

Kadir Bey 342
Kadir Mısıroğlu 53
Kadro Mecmûası 71
Kalidasa 311

Kâmus-ı Türkî 263, 270
Kânî Karaca 278
Kânûnî 67
Kapitol 44, 204, 227
Kara roman 308
Karacaoğlan 155, 230
Karamazov Kardeşler 101, 226
Kaşgarlı Mahmud 28
Katolik 56, 57, 67, 170
Kautesky 176
Kaya Bey (Bilgegil) 64
Kayhan Sağlamer 365
Kâzım Yetiş 23, 75
Kelile ve Dimne 233
Kemâl Paşa 208
Kemâl Tâhir 31, 120, 155, 186, 206, 221, 228, 244, 249, 251, 283, 304, 313, 317, 345, 349, 355, 356
Ken'an Rifâî 290, 344, 360
Kenan Gürsoy 56, 57, 58, 59, 75, 79, 247, 314, 334, 344
Kendi Gök Kubbemiz 364
Kerim Sadî 155, 268, 355
Kerim Sadi 153, 186, 317
Keynes 25
Kırım Savaşı'ndan önce Rusya 132, 140
Kırk Ambar 214, 215, 361
Kibar Fahişelerin İhtişam ve Sefaleti 16
Kieffer 232
Koestler 129, 194, 243, 259, 311
Komünizmle Mücâdele Derneği 195, 210, 353
Kölelikten Efendiliğe 333, 334
Köprü 195, 217
Köprülü 24, 75, 111, 136, 165, 186, 325, 343
Köprülü Kütüphanesi 365
Kösem Kompleksi 313
Kösem Sultan 313
Köylü 77
Kral Lear 18
Kristof 17
Kruşçev 56
Kubbealtı Akademi 15, 34, 75, 95, 153, 233
Kur'ân 45, 278, 346
Kutadgu Bilig 157
Küçük Said Paşa 54
Külliyât-ı Azîziye fi Lûgati'l-Osmaniye 359
Kültür 19, 25, 43, 57, 59, 73, 74, 99, 142, 174, 180, 282, 294, 295, 320, 342, 364, 365, 366
Kültür Antropolojisi 282
Kültür emperyalizmi 99, 120, 279, 282, 328
Kütüb-i Sitte 302

L

L'humanite et Sociale 341
La Fontaine 309, 335
Lâmia Çatalođlu 200
Lanson 136, 230, 326
Larousse 75, 80, 129, 131, 139, 143, 164
Lastik Said 101, 190, 207, 208, 214, 273
Lazaristler 189
Le Bon 111, 299
Le Conte de Lile 310
Le Franc 233
Le Harbe 312
Le Play 212
Le Roman Russe 263
Le Sage 226, 308, 312
Lehçetü'l-Lúgat 20
Lenin 51, 145, 146, 149, 162, 176, 318, 329, 333, 366
Leopold Senghor 342
Leylâ ile Mecnun 308
Lisân ve Edebiyatımız 24, 190
Lucian Descaves 207

Lucres 335
Lukacs 325
Lukres 309
Lutfî Târihi 79
Lüsien 361

M
M. Akif Ak 16, 48, 49, 50, 54, 69, 327
M. Grigorian 164
M. Rodinson 313
M.C. Kubilay 78
Macauley 340
Madame de Stael 122, 141, 219, 276
Mağaradakiler 23, 26, 98, 163, 176, 201, 232, 241, 245, 259, 263, 268, 271, 320, 322, 324, 340, 358, 360
Mahir Said 346, 347
Mahmud Nevzat 153
Mahmud Said Kılıççı 189
Mahmut Ali Meriç 50, 95, 96, 101, 113, 122, 138, 204, 215, 229, 231, 256, 273, 283
Mahmut Kılıççı 189
Makyavel 68, 262
Marks 58, 203, 243, 244, 248, 249, 254, 298, 331
Marrov 32
Marxisme et Monde Musulman 299
Maupassant 153
Mâverâ 111, 118, 195, 239, 277, 290, 295, 310
Max Nordau 221
Maxime Rodinson 299
Maynard 151, 156
Mebani'l-İnşâ 33, 233
Mecelle 260, 263
Mecmuayı Fünûn 186
Medeniyetlerin Ölümü 52
Mehmed Akif 31, 82, 91, 149, 288
Mehmed Behçet 221, 284
Mehmed Emin 357, 358
Mehmed Esad Efendi 190
Mehmed İzzet 362, 363
Mehmed Rauf 206
Mehmed Rüşdü 230
Mehmet Çınarlı 335
Mehmet Emin 38, 62
Mehmet Kaplan 95, 270
Mehmet Menteş 66
Mehmet Rauf 200
Mehmet Tekin 340
Mekteb-i edep 214
Memduh Cumhur 168, 351, 355, 368
Memduh Selim 76, 77, 274
Menderes 71, 192, 302
Menemenli-zâde 185
Meninski 335
Mesnevî 38, 137, 223, 273, 308
Mevlânâ 110, 355
Meydan Larousse 321, 322
Mînâ Urgan 218
Midhat Cemâl 50
Midhat Efendi 101, 188, 206, 214, 215
Midhat Paşa 262, 327
Mihri Belli 272, 279
Mikkeviç 313
Millî Eğitim ve Kültür dergisi 365
Millî Hayat 362
Millî Kültür Dergisi 98
Millî Nefis 40
Milliyet Nazariyeleri 362
Milton 291, 340
Ministrel 220
Mir'at-ı Mekteb-i Harbiye 114, 190
Misâlli Türk Lûgati 153
Moliere 308
Monde Musulman 299
Monte Kristo 348
MTTB 155
Muallakat-ı Seb'a 335
Muallim Nâcî 24, 32, 33, 75, 83, 170, 199, 203, 208, 230, 289, 367

Muallim Nâcî-Recâîzâde 32
Muhammed İkbal 187
Muhan Bâlî 312
Muhsin Demirel 84
Mukbil Özyörük 263
Mustafa Fâzıl Paşa 64
Mustafa Kemâl 71, 116, 126, 219, 329, 358
Mustafa Kutlu 248, 269, 324
Mustafa Miyasoğlu 358
Mustafa Nâmık 208
Mustafa Nihad 186
Muzaffer Özak 344
Mümtaz Soysal 53
Münevver Ayaşlı 56
Münif Paşa 186
Müstağrib 155, 269, 307, 334
Müstağribler Kervanı 250, 269, 331
Müşir Paşa 300, 301

N

Naci Çelik 345, 349
Nâdir Nâdi 55
Nâimâ 313
Nakş-ı Ber-âb 205
Nâmık Kemâl 24, 40, 41, 45, 50, 60, 91, 92, 98, 120, 121, 157, 169, 170, 184, 188, 210, 259, 262, 266, 312, 314, 315, 325, 329
Nasûhî Baydar 32
NATO 57
Natüralizm 194, 205, 220, 281, 303
Nâzım Hikmet 55, 74, 125, 149, 249, 299
Nazlı Ilıcak 44
Necip Âsım 359
Necip Fâzıl 89, 149, 176, 189, 230, 276, 324
Necmeddin Türinay 348
Neler Dediler 76, 263
Nemçe Çasarı 357
Neş'et Dal 217
Nevâdir-i Zekâ, Mededi'l-Medâd 33
Nietzsche 45, 208
Nihad Sami 29, 273
Nikola 135, 144, 336
Nikolas Berdiayev 138
Niyâzî Yıldırım 328
Niyazi Berkes 41
Nizâm-ı Cedîd 114
Nizameddin Bey 228
Nizâmülmülk 152
Nobel 28
Nostrodamus 363
Nuh'un Gemisi 356
Nûman 190
Nurculuk 43, 155, 236
Nuri Pakdil 295
Nurullah Ataç 54
Nutuk 284, 302, 352

O

O ve Ben 176
Odissea 310
Ojias'ın ahırı 294
Oktay Akbal 197, 249
Oktay Rıfat 164, 220, 280
Ondokuzuncu Asır Türk Şâirleri 23
Ordu 37, 67, 68, 114, 132, 133, 141, 142, 145, 166, 192, 194, 199, 211, 330
Orhan Okay 190, 197
Orhan Seyfi 61
Orhan Veli 105, 218, 220, 280, 282, 335
Orlando Furioso 156
Orta Doğu 119, 159, 189, 196, 299, 326, 339, 342
Orta Doğu gazetesi 46, 55, 161, 198, 325
Osman Bey 52, 251
Osman Gâzî 235
Osmanağa Câmii 268

Osmanlı 17, 18, 19, 20, 21, 22, 27, 28, 30, 31, 34, 36, 37, 45, 46, 49, 50, 52, 58, 61, 62, 66, 67, 68, 70, 71, 80, 82, 85, 107, 112, 116, 126, 136, 157, 159, 171, 172, 179, 190, 194, 196, 204, 208, 221, 234, 241, 243, 251, 253, 256, 271, 279, 281, 285, 293, 298, 299, 301, 302, 307, 313, 329, 330, 331, 332, 349, 356, 357
Osmanlı Müellifleri 269
Osmanlı Târihinde Bedreddin 31
Otağ yayınları 333
Otto Hans 179

Ö
Ölüler Evi hâtıraları 311
Ömer Faruk Bey 221, 268
Ömer Hayyam 308
Ömer Hilmi 38
Ömer Seyfeddin 74, 112, 281
Ömer Yahya 223
Ötüken Yayınevi 16, 22, 122, 322

P
P. Bennetain 207
P. Marqueritt 207
Patrona Halil 241
Paul Baran 262
Paul ve Virginie 210
Perestîde-i hayâl 267
Peter 279
Peyami Safa 67, 73, 195, 210, 218, 346
Pınar 17, 48, 164, 277
Pınar Dergisi 16
Pierre Loti 299
Pikarest 229
Pikaro 226, 229
Plekhanov 147, 162, 164
Poetika 169
Proleter milletler 213
Protestanlık 56
Proudhon 248, 249, 257, 271, 289, 331
Psyche 316

R
R. Rolland 16, 17, 18
Rahmi Bey 367
Raif Necdet 17, 156, 195, 209, 217, 218, 219, 224, 225, 230, 254, 259, 264
Rebab Mecmuası 218
Recâîzâde-Muallim Nâcî 33
Recep Doksat 95, 161, 313, 316, 367
Redhouse 79, 82, 86, 154, 263, 306, 359, 360, 365
Refik Hâlid Karay 38, 39, 75, 112, 123, 206, 223, 224, 232, 345, 346, 347
Reha Oğuz 98
Rekâket-i kalemiyye 268
Renan 47, 157
Rene Pihonun 189
Reşad Nuri 97, 123, 189
Reşat Ekrem Koçu 313
Reşid Bey 228
Reşid Bey Plâjı 113, 114, 154, 222
Reşid Paşa 200, 331
Retorik 233
Revue dergisi 300
Reyhâniye 97, 214, 238, 287, 345
Rızâ Nur 281
Rızâ Tevfik 38, 66, 80, 98, 230, 301, 306, 315, 338, 357
Robenson Crusoe 210
Rodinson 88, 299, 300
Roma 178
Romanda Hesaplaşma 18, 47, 349
Rönesans 69, 137, 194, 219, 236, 284, 337, 339, 340
Ruhi Ayangil 350, 351, 355, 361
Rusya 29, 37, 46, 50, 51, 55, 56, 59, 71, 79, 108, 109, 115, 116, 117, 119, 126, 129, 130, 132, 133, 134, 139, 140, 141, 144, 145, 148, 149, 150, 156, 157, 161, 162, 165, 166, 172, 181, 182, 192, 202, 211, 235, 246, 249, 254, 272, 273, 279, 328, 329, 339, 350, 352, 353, 356, 366

Rusya'dan Dönüş 55
Ruşen Eşref 111, 200
Rübâb-ı Şikeste 39
Rüştü Bey 231

S
S. Yerasimos 42
Sabahaddin Âli 55
Sabancı 38
Sabih Bey 175, 224, 249, 256, 300, 301, 302, 347
Sabih Şevket Çengeloğlu 224
Sabri Esat 351
Sabri Ülgener 207, 221, 275
Sadık Göksu 363
Sâdık Rifat 64, 259, 269
Sâdullah Paşa 56, 269
Safiye Erol 96, 290
Safvetî Ziya 223
Said Bey 214
Said Paşalar 302
Said-i Nursî 344, 354, 368
Saint Benoit 53
Saint Beuve 178, 220
Saint Simon 289, 296, 355
Sait Faik 282, 365
Sâkînâme 231, 336
Salâh Birsel 280
Saiih Zeki 178, 278, 294
Salon Köşeleri 223
Sâmiha (Ayverdi) 304, 314, 333
Sava Paşa 35, 36
Schlegel 122, 219
Schumpeter 25
Science Politique 300
Sebil 28, 42, 43, 95, 99, 138, 152, 162, 163, 172, 202, 239, 256, 269, 327, 342
Sedat Yenigün 251, 253, 256
Sedat Zeki 300, 301, 302, 352, 359
Sefiller 121, 179, 197
Selanik dönmeleri 230
Selim İleri 345
Sentez 73, 292, 293
Serâmedân-ı Suhan 325
Server Tanilli 227, 276, 323
Servet Armağan 43
Servet-i Fünun 266, 357
Sevinç Çokum 195
Seyyid Hüseyin Nasr 365
Seyyid Kutup 340
Sezai Karakoç 184, 340
Shakespeare 17, 18, 101, 112, 121, 197, 207, 218, 223, 291, 308, 311, 314
Sıddık Bey 358
Sıfır ve Sonsuzluk 311
Simavna Kadısı Bedreddin 31
Sinan Paşa 44, 76, 302
Sir John Maynard Berdiayev 156
Siyâsî Batı 157
Slogan 34
Sofi Huri 40
Sombart 204
Son Sadrâzamlar 54
Sosyalizm ve Osmanlı İntelijansiyası 28, 322
Spencer 35
Spinoza 49, 354
Suares 321
Sûdî Efendi 336
Suut Kemâl 197
Süleyman Nazif 75, 76, 83, 100, 231, 232, 284, 314, 315
Süleyman Paşa 33, 109, 233
Süleymâniye 15, 21, 173
Sümeroloji 17
Sürûrî 220

Ş
Ş. Kurdakul 229
Şâkir Ülkütaşır 28
Şamo Ağa 172

Şefik Hüsnü 272, 273, 356
Şefiknâme 233
Şehâbeddin Süleyman 33, 167, 170, 224, 313
Şemseddin Sâmî 67, 215, 365
Şerif Aktaş 305, 306
Şerif Mardin 159, 205
Şevket Rado 212
Şevket Süreyya 71
Şeyh Gâlib 21
Şeyh Tâceddin 223
Şeyh Vasfî 75
Şiir Tahlilleri 269, 270
Şiir ve Hakikatler 35
Şiirden Düşünceye 195, 209, 320, 322
Şinâsî Efendi 73
Şükrü Bey 66
Şükûfe Nihal 288, 289

T

Taaffüf 216
Tâhirü'l-Mevlevî 33
Tahsin Nâhid 218
Tahsin Saraç 26
Taine 176, 220
Talat Sait Halman 32, 196, 199, 201, 217, 278, 360
Taleyrand 67
Tan 125, 208, 366
Tan matbaası 230
Tanbûrî Cemil 224
Tantalos 203
Tanzîmat 19, 22, 47, 68, 73, 80, 81, 104, 208, 211, 288, 330, 331, 348, 352
Tanzimat Edebiyatı 33, 232
Tarde 269
Târık Mümtaz Göztepe 76, 77, 78, 151, 315, 346
Târık Zafer Tunaya 190, 301
Târih Felsefesi 299
Târih-i Edebiyât-ı Arabiyye 24
Târih-i Edebiyât-ı Osmaniye 167
Tarpeya 204
Tazarrunâme 76
Telemak 186, 210, 233
Tenkid 18, 62, 64, 73, 83, 84, 94, 95, 100, 101, 147, 148, 155, 157, 168, 183, 185, 186, 187, 195, 196, 208, 220, 221, 244, 245, 250, 280, 281, 282, 283, 284, 314
Teodor Kasap 348
Teodor Herzl 208
Terakkî 40, 52, 56, 60, 62, 269, 332
Tercüman 34, 35, 40, 44, 54, 217
Tercüman-ı Hakîkat 33
Tercüme Dergisi 282
Teşhîr-i İzmihlal 208
Tevfik Efendi 319
Tevfik Fikret 49, 127, 128, 185, 189, 239, 267, 271, 288, 289, 321, 322
Tevfik Fikret Kılıçkaya 322
Tevfik Nevzat 364
Tevrat 152, 171, 295
Tezkiretü'l-Evliyalar 75
The International Everyman's Encyclopedia 280
The Lexicon Turkish English Redhouse 306
Tiyatro 23, 123, 213, 214, 314, 347
Tolstoy 16, 17, 18, 21, 65, 101, 114, 165, 205, 207, 223, 224, 244, 245, 258, 311, 321
Tomurcuklar, El-Berâim 223
Topal Şeytan 312
Toprak 20, 38, 59, 70, 132, 140, 142, 143, 144, 145, 147, 150, 168, 207, 258, 276, 305, 330
Toynbee 43, 171, 174, 182, 184, 250, 280
Tunay Akoğlu 25
Tunuslu Hayreddin 64, 68, 81, 116, 117, 138, 170, 204, 237, 260, 279, 292, 306, 331, 339
Turan 46

Türk Dil Kurumu 66, 117, 302
Türk Edebiyatı 15, 24, 32, 42, 48, 86, 95, 124, 153, 176, 189, 195, 196, 208, 225, 261, 284, 302, 305, 343, 350
Türk Edebiyatı Dergisi 42, 284
Türk Edebiyatı Târihi 33, 90, 184, 185, 343
Türk İnkılâbına Bakışlar 203
Türk tiyatrosu 213
Türk Yurdu 358
Türkçenin Sırları 29
Türkçülük 67, 287, 350, 358
Türkiye'de Müslümanlar 239
Türkiye'nin Çağdaşlaşması 42
Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak 96, 269
Türkoloji 17, 90
Türkoloji Kongresi 305, 306, 311

U
Uğur Mumcu 281
Ulemâ 67, 68, 82, 101, 111, 176, 202, 234, 235, 237, 241, 260, 262, 334, 335, 358
Umrandan Uygarlığa 75, 77, 113, 254, 310, 346
Uriel Heyd 358

Ü
Üç İstanbul 224
Üçüncü Enternasyonal 51
Ülker Gürbüz 250, 261
Ülkü Ocakları 175
Ümit Hassan 319
Ümit Meriç (Yazan) 26, 46, 48, 89, 256

V
Vahdet 38, 72, 107, 237, 295, 339, 346
Vâlâ Nûreddin 71
Valmiki 310
Varlık 55, 356
Varoluşçular 183
Vasiyetname 42, 217, 310
Vaterloo Savaşı 211
Vedat Zeki 301, 359
Vehbî 289
Vehhâbîler 41, 56
Vico 319
Victor Hugo 190
Voguet 117, 263
Voltaire 18, 49, 110, 187, 202, 280

W
W. Jones 335
W. Scoot 97
William Schlegel 219

Y
Y. J. Chevalier 152
Yahya Kemâl 20, 33, 39, 44, 74, 111, 168, 177, 178, 184, 185, 195, 196, 220, 221, 230, 231, 291, 315, 364
Yakup Kadri Karaosmanoğlu 72, 97, 111, 189, 217, 224, 264, 304, 345
Yavuz Bülent Bâkiler 320
Yedikule 232
Yeni Asya 87, 89, 94, 115, 125, 267
Yeni Devir 310, 365, 366
Yeni San'at 33
Yeni Ufuklar 50
Yılmaz Öztuna 281
Yılmaz Yalçıner 28, 298
Yoga 40
Yogan 40
Yunan 46, 124, 126, 158, 200, 241, 249, 284, 292, 293, 305, 309, 349
Yunan mitolojisi 202
Yunus Nâdî 345
Yûnus 168, 230
Yusuf Akçura 358, 362
Yusuf Kâmil Paşa 118, 119, 210